

Evangélikus Hittudományi Egyetem Doktori Iskola
Gyakorlati Teológiai Tanszék

**A gazdasági globalizáció főbb társadalmi hatásai és a
keresztény egyházak felelőssége**

Gömböcz Elvira

Témavezető:

Dr. Szabó Lajos, tanszékvezető egyetemi tanár és
Dr. Wildmann János egyetemi docens

Budapest, 2010

Tartalomjegyzék

1. Kölcsönös kapcsolatok világa – bevezetés	5
1.1 Köszönetnyilvánítások	8
I. rész	
2. A globalizáció fogalmi és tartalmi meghatározása	9
2.1 A globalizáció történelmi háttere	9
2.2 A társadalmi változásokat befolyásoló tényezők	14
2.2.1 Kulturális tényezők	14
2.2.2 Fizikai tényezők	15
2.2.3 Politikai tényezők	16
2.3 A globalizáció kiteljesedését segítő tényezők	17
2.3.1 Információ és kommunikációs technológiák fejlődése	17
2.3.2 Gazdasági tényezők	19
2.3.3 Politikai változások	21
2.4. A globalizáció tartalmáról folyó vita	22
2.4.1 Szkeptikusok	22
2.4.2 Hiperglobalizálók	23
2.4.3 Átalakulás-hívők	25
2.4.4 David Held felosztásának előnye és egy tágabb időkeret Lehetősége	26
2.5. A globalizáció pozitív és negatív hatásai	27
2.6. A globalizáció fogalma	29
3. Globális jövedelmi egyenlőtlenségek	32
3.1. A gazdasági változások és a gazdasági globalizáció kölcsönhatásai	32
3.2. Globális jövedelmi egyenlőtlenség, mint a gazdasági globalizáció társadalmi hatása	38
3.2.1. A jövedelmi szakadék néhány nemzetközi adata	39
3.2.2. Jövedelmi egyenlőtlenségek néhány adata Magyarországon	44
3.2.3. A rendszerváltás hatásai Kelet- és Közép-Európában	47
3.3. Miért számít a jövedelmi egyenlőtlenség?	48
3.4. A globális egyenlőtlenség különféle megközelítései	52
3.4.1. A Világbank globális jövedelmi egyenlőtlenség leírása	52
3.4.1.1. Magas jövedelmű országok	52
3.4.1.2. Középes jövedelmű országok	53
3.4.1.3. Alacsony jövedelmű országok	53
3.4.2. Fejlődéseméletek	54
3.4.2.1. Piacközpontú elméletek	54
3.4.2.2. Függőségi és világrendszer elmélet	55
3.4.2.3. Állam központú elméletek	57
3.4.2.4. A fejlődéseméletek hiányosságai	58
3.4.3. Amartya Sen megközelítése – a képességelmélet	59
3.4.3.1. Egyéb alternatív elméletek az egyenlőtlenségről	62

4. Társadalmi mozgalmak – alternatív csoportok	64
4.1. A globalizációt bíráló mozgalmak elnevezései	64
4.2. Seattle népe – mozgalmak és hálózatok	65
4.2.1. Szociális Világforum Mozgalom	67
4.2.2. Globalizációkritika Kelet-Európában	70
4.3. A globalizációkritikai mozgalmak csoportosítása	70
4.3.1. A mozgalmak csoportosítása témák szerint	72
4.3.2. A mozgalmak csoportosítása szervezeti formák szerint	75
4.4. A globalizációkritikai mozgalmak fejlődésének lehetőségei	76
5. Keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggései	80
5.1. Bibliikus megfontolások – gazdasági témák a Bibliában	80
5.2. A gazdasági gondolkodás értékei és hiányosságai	82
5.3. Mi köze a globális gazdaságnak a keresztény üzenethez?	87
5.4. Társadalmi tanítás a katolikus teológiában	89
5.4.1. A katolikus egyház társadalmi tanításának kompendiuma a gazdasági globalizációról	90
5.4.2. A katolikus társadalmi tanítás teológiai megfontolásai	92
5.4.3. A katolikus társadalmi tanítás története a gazdasági témájú enciklikák szempontjából	94
5.5. Az AGAPE folyamat: egy hatékony válasz a globalizációra – az Egyházak Világtanácsa tevékenységében	103
5.5.1. Teológiai és spirituális alap	103
5.5.2. Az AGAPE folyamat	104
5.5.3. Az AGAPE dokumentum főbb témái	105
5.5.3.1. Szegénység és gazdagság	105
5.5.3.2. Az élet szolgálatában álló gazdaság	109
5.5.3.3. Igazságos kereskedelem	111
5.5.3.4. Igazságos pénzügyek	112
5.5.3.5. Cselevési irányok, példák	113
5.5.3.6. Mérföldkövek	115
5.5.4. Az AGAPE folyamat jelenlegi eredményei	115
5.5.4.1. Afrika (2007)	116
5.5.4.2. Dél-Amerika és Karibi-térség (2008)	117
5.5.4.3. Ázsia (2009)	118
5.5.5. Az AGAPE Magyarországon	121
5.6. A változást létrehozó közösség	122
5.6.1. Az egység spiritualitása	124
5.6.2. Az ellenállás spiritualitása	126
5.6.3. A cselekvés lehetőségei	127
5.6.4. A közösség felértékelődött szerepe	132
II. rész	
6. A gazdasági globalizáció társadalmi hatásai és a magyarországi keresztény egyházak felelőssége Kérdőíves kutatás	135
6.1. A kutatás célja	136

6.2. A kutatás célcsoportja és módszere	137
6.2.1. Háttérváltozók és kérdéstípusok	140
6.2.2. Az adatelemzés módszerei	
6.2.3. Összehasonlítás reprezentatív mintával	
6.3. A kutatás témakörei	
6.4. Eredmények	
6.4.1. Mélyinterjúk eredményeinek feldolgozása	
6.4.1.1. Egyházi vezetők véleménye	
6.4.1.2. Hívők véleménye	
6.4.1.3. Nem egyháztagok véleménye	
6.4.1.4. Mélyinterjú eredmények összefoglalása	
6.4.2. Kérdőíves kutatás eredménye	
6.4.2.1. Saját élethelyzet értékelése	
6.4.2.2. Értékrend, életcélok	
6.4.2.3. Megbecsült minimális, közepes és maximális jövedelem	
6.4.2.3.1. Minimum jövedelem	
6.4.2.3.2. Közepes jövedelem	
6.4.2.3.3. Maximális jövedelem	
6.4.2.4. Jövedelem különbségek és az egyenlőtlenség nagyságának megítélése	
6.4.2.5. A hívő ember és az anyagi kérdések	
6.4.2.5.1. Dualista gondolkodás vagy érett hit?	
6.4.2.5.2. Isten és mammon a bibliaértelmezésben	
6.4.2.5.3. Egyéb vélemények	
6.4.2.5. Van-e felelőssége és tennivalója a keresztény egyházaknak a globalizációval és a gazdasági témákkal kapcsolatban?	
6.4.2.6. Egyházi dokumentumok ismerete	
6.4.2.7. Milyen tennivalója van a keresztény egyházaknak a szegénység és gazdagság kirívó eltérései miatt?	
6.4.2.8. Kinek kellene cselekedni?	
6.4.2.9. Mit várnak el az egyháztagok egyházuktól a különböző tevékenységi területeken?	
6.5. Eredmények összegzése	
7. Befejezés, következtetések	
8. Függelék	
9. Összegzés	
9.1. Abstract	
9.2. Zusammenfassung	
10. Felhasznált irodalom	

1. Kölcsönös kapcsolatok világa – bevezetés

„*A teológiai dimenzió nélkülözhetetlen az emberi együttélés jelenlegi problémáinak megértéséhez és megoldásához.*”

II. János Pál¹

Csak úgy tudjuk, hogy mit jelent embernek lenni – enni, inni, dolgozni, gondolkodni stb. – ha emberek, családjuk, környezetünk, megtanítanak rá. Úgy tanulunk meg emberként élni, ha másokkal kapcsolatban vagyunk. Családi és közösségi életformára vagyunk teremtve, arra, hogy kölcsönös kapcsolatok hálójában éljünk, és egymás szükségleteit kiegészítsük. *Nekem olyan adottságaim vannak, ami neked hiányzik, és szükséged lehet rá. Neked pedig olyan Istentől kapott adottságaid vannak, amelyek nekem hiányoznak, és szükségem lehet rájuk.* Különbözőnek vagyunk teremtve, azért, hogy egymásra utaltságunkat felismerjük. Ez az élet alapvető törvénye. – írja Desmond Tutu a Green Bible (2008) előszavában.

Desmond Tutu gondolatai gyönyörűen megmutatják egymásra utaltságunkat az emberi közösségben. Isten úgy teremtett bennünket, hogy amire szükségünk van, nem tudjuk önállóan előállítani. Ennek nyomán kialakult a munkamegosztás, és a gazdaságok egyre bonyolultabb rendszere. Ezért ma már nem csak egyének szintjén és kisebb vagy nagyobb közösségeken belül érvényesül az egymásra utaltságunk, hanem egyre inkább nemzetközi szinten, *országok között, globális méretekben* is. Az „interconnectedness”, és a *kölcsönös kapcsolatok intenzitásának fokozódása* a globalizáció kutatóinak alapvető fogalma. A legtöbb kutató a nemzetközi kölcsönös függés erősödésével határozza meg a globalizációt. Ez pedig nem csak a hivatalos gazdasági, vagy egyéb dimenzióra vonatkozóan igaz, hanem sokkal átfogóbb méretekben. Amit ma megteszek itt, még ha nem is vagyok tudatában, hatással lehet amott, akár a világ másik végén (pl. jelzáloghitel válság, klímaváltozás stb.).

¹ Centesimus Annus, 1991, 55.

Dolgozatomban a gazdasági globalizáció társadalmi hatásai közül a gazdasági szempontból legfontosabbat, a jövedelmi egyenlőtlenségek kérdését állítom középpontba a keresztény egyházak felelősségének szemszögéből. A dolgozat két részből áll. Az első rész elméleti és *interdiszciplináris* jellegű, amely a teológia, a közgazdaságtan és a szociológia tudományokat egyaránt felhasználja. A második rész *empirikus*, feltáró kutatásomat mutatja be, és annak eredményeit ismerteti. Mindkét részre jellemző az *ökumenikus* közelítésmód, amely a keresztény felekezetek együttműködését alapvetőnek tartja a gazdasági globalizáció és a jövedelmi egyenlőtlenségek területén.

A dolgozat *első része* elméleti megközelítésben vizsgálja meg a globalizáció fogalmának alapvető tartalmi vonatkozásait, a jövedelmi egyenlőtlenségek nemzetközi és magyarországi adatait, a globalizációkritikus mozgalmak jellemzőit, valamint a keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggéseit. *A második fejezet* főként Anthony Giddens szociológiai kutatásaira támaszkodva vizsgálja meg a globalizáció tartalmát és a róla folyó diskurzus álláspontjait, majd meghatározza a globalizáció fogalmát. *A harmadik fejezet* a globális jövedelmi egyenlőtlenségeket, mint a gazdasági globalizáció legfőbb társadalmi hatását vizsgálja főként makroökonómiai és szociológiai kutatások, tanulmányok feldolgozásával. A jövedelmi egyenlőtlenségek magyarországi és nemzetközi adatait és tendenciáit egyaránt tárgyalja. *A negyedik fejezet* a gazdasági globalizáció negatív hatásainak kiküszöbölése és enyhítése érdekében létrejött globalizációkritikus mozgalmak kialakulását mutatja be. A szervezetek honlapjainak, valamint szakmai tanulmányoknak az elemzésével a fejezet célkitűzése az, hogy a mozgalmak fő tevékenységi irányait áttekintse, és burjánzó sokféleségüket csoportokba rendezze. Pápai enciklikák és protestáns egyházi szervezetek egyaránt buzdítják az egyházakat a civil szervezetekkel és mozgalmakkal való együttműködésre, ezért fontosnak tartom e szervezetek és mozgalmak színes világában való eligazodást. *Az ötödik fejezet* középpontjában a keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggései állnak. Ez a fejezet a biblikus, a teológiai és a gazdaságtudományi megközelítést együtt alkalmazva arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi köze a globális gazdaságnak a keresztény üzenethez. Bemutatja a katolikus társadalmi tanítás, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) AGAPE PWE (Alternative Globalization

Addressing Peoples and Earth, Linking Poverty, Wealth and Ecology) programjának gazdasági globalizációra vonatkozó útkeresését és eredményeit, valamint a gyülekezeti közösségek és a keresztény egyházak felértékelődött szerepét. A fejezetben az egyház, mint változást létrehozó közösség jelenik meg, amely spirituális megújulás által új cselekvési és kibontakozási lehetőségeket ismerhet fel maga számára.

A dolgozat *második része* empirikus kutatásom eredményeit ismerteti. A kutatás célja annak felderítése volt, hogy a magyarországi történelmi egyházakhoz tartozó hívek hogyan viszonyulnak a globális problémákhoz, ezen belül pedig elsősorban a szélsőséges jövedelmi egyenlőtlenségek kérdéséhez, valamint hogyan látják ezzel kapcsolatban az egyház szerepét, és lehetséges tevékenységi irányait. Hogyan tud reagálni az egyház a globális problémákra? Milyen feladatai lehetnek a gazdasági globalizáció kihívásaival kapcsolatban a magyarországi egyházaknak? A vallási meggyőződés és az egyházak jövedelmi egyenlőtlenségekkel és gazdasági kérdésekkel kapcsolatos összefüggéseit Magyarországon más kutatások eddig még nem vizsgálták empirikus módon, ezért kutatásom *feltáró jellegű* (pilot study). A kutatás első szakaszában mélyinterjúkat készítettem és elemeztem. A kutatás második szakaszában pedig egy 18 kérdést és 12 háttérváltozót tartalmazó kérdőíves felmérést végeztem mintegy 1000 fő részvételével. A kutatás mindkét szakaszának módszertanát és eredményeit részletesen a *hatodik fejezet* mutatja be.

Egy pluralista világban – írja Don Browning, a University of Chicago teológia professzora (Browning, 2005) – a gyakorlati teológia elsődleges feladata, hogy a teológiai etikát és a társadalomtudományokat egyesítve az emberi életre vonatkozó, irányt mutató víziót fogalmazzon meg. Reményem, hogy dolgozatom ezen a területen hozhat előrelépést.

1.1. Köszönetnyilvánítások

Munkám elkészüléséhez sokak segítségével hozzájárult. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani elsőként *témavezetőimnek, dr. Szabó Lajosnak és dr. Wildmann Jánosnak*, hogy dolgozatom megírását folyamatosan segítették.

Empirikus kutatásom megtervezésében és lebonyolításában nyújtott módszertani, szakmai tanácsokért és konzultációkért *dr. Füstös Lászlónak*.

Felbecsülhetetlen értékű segítséget jelentett empirikus kutatási eredményeim feldolgozásának időszakában *Szél Bernadett* segítsége az SPSS használatában és a statisztikai elemzésekben.

A kérdőívek végső formájához nyújtott szakmai tanácsaiért és ötleteiért köszönet illeti *Földvári Mónikát*.

Hálás vagyok az Osztrák Evangélikus Egyháznak, a Magyarországi Evangélikus Egyház Külügyi Osztályának, és az Evangélikus Hittudományi Egyetemnek, amiért lehetővé tették számomra, hogy három hónapos kutatási ösztöndíj keretében a bécsi egyetemen dolgozzak disszertációmon.

Köszönetet mondok mindazoknak, *akik vállalták, hogy mélyinterjú* keretében elmondják véleményüket, valamint *mindazoknak, akik kérdőívem kitöltésével* hozzájárultak kutatásom megvalósulásához. A papír kérdőívek gyülekezeti tagokhoz való eljuttatásában és összegyűjtésében nagyon nagy segítséget nyújtott: *Kiss Zsuzsanna, Galambos Ádám, Engly Sándor, Bozorády András, Czöndör István, Csorba Tamás, Gimesi Zsuzsanna*.

Lelki támogatással, imádsággal, szakfordítással és egyéb változatos módon járult hozzá munkám elkészüléséhez *Hatályák Krisztina, Kiss Zsuzsanna, Szanka Tímea, Koppány Léda, Tutsek Csaba, Grósz Anna, Keresztes Éva, Szentirmai Dóra, Vincze Katalin, Szentiványi Ilona, Kodácsy-Simon Eszter*.

Köszönetet mondok továbbá ez úton is *barátaimnak és családtagjaimnak*, akik sokféle segítségével támogattak munkámban.

Végül pedig, de nem utolsó sorban, köszönet illeti *Rogate R. Mshana-t*, aki 2006. novemberi előadásában megmutatta a gazdasági globalizáció egyházi és vallási szempontú megközelítésének jelentőségét, és ezzel megragadta és a témára irányította figyelmemet.

2. A globalizáció fogalmi és tartalmi meghatározása

A globalizáció a 80-as 90-es években elterjedt terminus technikussá vált. Napjainkban is gyakran használt kifejezés amely nem csak a tudományos körökben, hanem hétköznapi szóhasználatban is elterjedt. Kovács (1998) egyenesen az utóbbi évek *sztárfogalmának* nevezi. Az tény, hogy a globalizáció vonatkozásában megtalálható szakirodalom már több könyvtárnyi terjedelművé duzzadt. A globalizáció tartalmát illetően azonban széles skálán helyezhető el a szakírói vélemények. Gyakori tapasztalat az is, hogy a globalizáció általános megnevezésekor a szerzők csupán annak egy-egy részterületével foglalkoznak. Ma már nem hatnak idegen szóösszetételnek a gazdasági globalizáció, pénzügyi globalizáció, kulturális globalizáció, környezeti globalizáció stb. fogalmak sem. Dolgozatom tárgya a globalizáció egyik részterülete, a *gazdasági globalizáció*, ez azonban nem különíthető el teljesen a jelenség egészétől. Az alábbiakban ezért a globalizáció általános jelenségeit tekintem át röviden. Majd pedig Giddens (2009) felosztása alapján három különböző nézetet vizsgálok meg a globalizáció tartalmára vonatkozóan.

2.1. A globalizáció történelmi háttere

Az emberiség körülbelül fél millió éve létezik a Földön. Az állandó letelepülések alapja, a földművelés körülbelül tizenkétezer éves, a civilizációk pedig mintegy hatezer éve születtek. Az újkor világára, az iparosodott társadalomra jellemző életmódok és társadalmi intézmények nagyon nagy mértékben eltérnek a korábbi korok életformáitól. Az iparosodott „modern” társadalom bár Európából ered, hatása messze túlterjed a kontinensen. Elsődleges sajátossága, hogy a foglalkoztatott népesség legnagyobb része nem a mezőgazdaságban, hanem az iparban és a szolgáltatási szektorban: gyárakban, irodákban és üzletekben dolgozik. Jellemző továbbá, hogy az emberek több mint 90%-a kisebb nagyobb városokban lakik, ahol a legtöbb munkahely található, és az új munkalehetőségek

is ott jönnek létre. A nagyobb városokban a társadalmi élet a korábbinál személytelenebb.

Giddens (2009) felhívja a figyelmet *Massimo Livi-Bacci* népeségkutató eredményeire.

Népeségnövekedés Kr. e. 10.000 és 1990 között (millió fő)					
	Kr. e. 10.000	0	1750	1950	1990
Népeség	6	252	771	2530	6292

3.1. táblázat

Forrás: *Livi-Bacci, 1992, idézi: Giddens, 2009. 111.p.*

A táblázat adatai önmagukban is megdöbbentőek. Livi-Bacci tanulmánya megmutatja, hogy a népeségnövekedés nagyon aránytalanul alakult a történelem folyamán. Az iparosodás idején, 1750-től kezdett gyorsuló ütemben növekedni. 1750-ig még csak lassan, körülbelül 1000 év alatt duplázódott meg a népesség. 1950-re 116 év alatt, 1990-re 38 év alatt. Ha ez az ütem folytatódik, akkor 2025-re 10 milliárd ember lesz a földön, és mind szeretne valamilyen formában megélhetést biztosítani magának.

Az iparosodás tehát – mint a nagy történelmi átalakulások általában – egy olyan fordulópont volt az emberiség történelmében, amely a közvetlen gazdasági hatásán túl a társadalmi élet más dimenzióira – pl. népesség alakulása – is alapvető hatással volt. Az ipari technológiát nem csak békés gazdasági célokra használták, korán megjelentek a katonai célok is az ipari termelésben. Több tényező együttesen – a nagy gazdasági erőfölény, a politikai kohézió, és a katonai erő – a nyugati életmódot világszerte elterjedtté tette, a hagyományos társadalmak pedig csaknem teljesen megszűntek. (Giddens, 2009)

A 17. századtól a 20. század elejéig a Nyugat-európai országok katonai erőszakkal gyarmatokat hoztak létre sok olyan területen, amelyet korábban hagyományos társadalmak uraltak. Ezek a gyarmatok mára visszanyerték

függetlenségüket, a gyarmatosítás rendszere azonban alapvetően befolyásolja a világ ma jellemző társadalmi és gazdasági térképét.²

A kevésbé népes területeken (Észak-Amerika, Új-Zéland, Ausztrália) az európaiak lettek többségben, más területeken (Ázsia, Afrika, Dél-Amerika) a helyi lakosság maradt többségben. Az első csoportba tartozó országok iparosodottak lettek, ún. fejlett országok. A második csoportba tartozó országokat, mivel az iparosodás alacsonyabb fokán állnak fejlődő országoknak hívjuk.

A harmadik világ kifejezést eredetileg a 20. század elején kezdték el használni, amikor három fő csoportba sorolták a világ országait. Az *első világ* országai közé az iparosodott országok tartoztak: Európa, USA, Kanada, Grönland, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika, Japán. Ezeket az országokat többpártrendszer, parlamentáris demokrácia és kapitalista termelési mód jellemezte. A *második világhoz* a kommunista országok tartoztak: Szovjetunió, Kelet-Európa. Ezekben az országokban jellemző volt a központilag irányított gazdaság, a kevés magántulajdon, a kevés számú vállalkozás és az egypártrendszer. A világtörténelmet évtizedeken át erősen meghatározta a nyugati kapitalista és a

² Vegyük példaként a kávé temelését és fogyasztását. Egy reggeli vagy ebéd után elfogyasztott csésze kávé összetett gazdasági és társadalmi jelenségeket rejt magában. A kávé egy olyan termék, amely a leggazdagabb és legszegényebb országokat köti össze egymással. A kávé nagy mennyiségben fogyasztják a gazdag országok, ugyanakkor a szegény országokban termesztik (v.ö. Giddens 2009). A kávé őshazája Etiópia, a Kaffa fennsík, a kávébab neve is innét származik. A kávé az etiópiaiak fő exportcikke, tehát Etiópia csak kávé révén juthat némi devizához. Azonban 2000 óta a világpiacra a kávé felvásárlási ára összeomlott. Száz éves történelmi mélypontra zuhant. A kávé árának zuhanása katasztrofális következményeket jelentett Etiópia számára. Az Oxfam számításai szerint a kávé ára 2000-től 2003-ig 3 USD-ről 0,86 centre esett vissza. A kávépiacot uraló cégek száma egyre fogy. A nagyobbak felvásárolják a kisebbeket. Az öt legnagyobb cég - Nestle, Sara Lee, Procter and Gamble, Tchibo, Philip Morris – együttesen a világtermelés felét felvásárolják, ezen kívül a pörkölést és értékesítést szinte 100%-ban uralják. A Tchibo nettó profitja 2000-ben 47%-kal növekedett. Mióta 1989-ben a transzkontinentális vállalatok felszámolták a Nemzetközi Kávéegyezményt (International Coffee Agreement), amely a kávé világpiacát szabályozta, azóta csupán az erősebb joga számít, főként az öt legnagyobb társaságé. Ez azt jelenti, hogy az arabica és robusta kávé árára való *spekulációk határozzák meg a felvásárlási árat*. Mindezeket négy adat nagyon szemléletesen teszi. 1990-ben az összes kávétermelő ország 11 milliárd dollár értékben exportált nyers kávé. Ebben az évben a kávé fogyasztók 30 milliárd dollárt költöttek kávéra. 2004-ben a termesztők exportjából származó bevétel 5,5 milliárd dollár volt (fele az 1990 évi exportnak), a kávéivók pedig 70 milliárd dollárért fogyasztottak (több mint duplája az 1990 évi fogyasztói áraknak). (Ziegler, 2009. p. 149.) Vagyis, a Tchibo és a többi transznacionális vállalat döbbenetes nyereségnövekedése elsősorban a *kávétermelők megélhetésének felszámolása árán történik*. E példa kapcsán jobban érthetővé válik, hogy miért fogalmazta meg azt az Egyházak Világtanácsa G20 országokhoz címzett levelében: „Egy olyan korszak tanúi vagyunk, amelyben a *kapzsiság vált a gazdasági növekedés alapjává*”. (kiemelés a szerzőtől, Forrás: *Levél a G20 országokhoz a pénzügyi és gazdasági világválságról*. In.: Evangélikus Élet 2009/16. ford.: dr. Bóna Zoltán) Ugyanezt a jelenséget Ziegler (2009) kannibál világtrendnek nevezi.

keleti szocialista országok szembenállása. A Szovjetunió felbomlásával, a hidegháború megszűnésével a „második világ” eltűnt. A *harmadik világ* országai közé a volt gyarmatok tartoztak, elsősorban a déli félteke országai. A felosztásban benne rejlett az a ki nem mondott feltételezés, hogy az első világhoz a legjobb, a harmadik világhoz pedig a „legrosszabb” országok tartoznak. Ez mindenképpen a hódító nyugat szempontjából történő értékelés. Manapság egyrészt mivel a második világ kifejezés a szocializmus felbomlásával értelmetlenné vált, másrészt a harmadik világ kifejezésben benne rejlő értékítélet miatt a fogalom kerülését javasolják a szociológusok (Giddens 2009).

*Immanuel Wallerstein*³ új elnevezést javasolt.⁴ Véleménye szerint az, hogy az 1970-es évek előtt az *első, második, harmadik világ* kategóriákat használták az iparosodás, a kapitalista termelési mód és urbanizáció mértékétől függően, azzal magyarázható, hogy feltételezték, azt, hogy a harmadik világ fejletlenségére több kapitalizmus (privatizáció), több ipar és több urbanizáció a megoldás. *Modern World System* című három kötetes művében leírja a társadalmak komplex összefonódását, valamint a mai világrend létrejöttének történetét. Szerinte a modern világrendszer eredete a 16-17. századi Európában van, amikor egyes országok (Britannia, Hollandia, Franciaország, Spanyolország, Portugália) kizsákmányolták a gyarmatosított országok erőforrásait. Ez lehetővé tette számukra, hogy tőkét halmozzanak fel, majd ezt visszaforgatták a gazdaságba. *Az így kialakult globális munkamegosztás létrehozott néhány gazdag országot, másokat pedig elszegényített és akadályozta fejlődésüket.*⁵ Wallerstein szerint ez a folyamat olyan új világrendszert hozott létre, amely *a centrum (vagy központ), periféria és félperiféria kategóriákba* sorolható.

Bár van lehetőség a centrum felé elmozdulásra, a rendszer állandó marad. A centrumországok a legfejlettebb ipari, jómódú országok. A félperiféria országai a

³ Wallerstein munkája figyelmeztette a szociológusokat a világgazdaság kölcsönös függőségeket létrehozó rendszerére és a kapitalizmus *globalizációs hatására*. Hamar felismerte a globalizáció jelentőségét, és létrehozta a Fernand Braudel Center-t (<http://fbc.binghamton.edu>), valamint 1995-től kezdődően folyóiratot hozott létre a világrendszer elemzésére: *The Journal of World System Research*.

⁴ Wallerstein *dependencia elméletek* nevezi kidolgozott rendszerét. A dependencia, vagy függélmélet szerint a periféria országai azért lettek és maradnak szegények, mert az erőforrások és a megtermelt nyereség kiáramlanak belőlük a centrum országokba.

⁵ A témát pontosan és részletesen kifejti egyházi szempontokat is elemezve DUCHROW, Ulrich (1992): *Europe in the World System 1942-1992. Is Justice Possible?* World Council of Churches. Genova.

gazdagodás felé haladó (főként a volt szocialista) országok, amelyekre bizonyos fokú függetlenség és gazdasági változatosság jellemző. A periféria országait pedig szűk gazdasági alap jellemzi, amely főleg a mezőgazdaságon vagy ásványokon alapul. A félperiféria és periféria országai biztosítják az olcsó munkaerőt a transznacionális vállalatoknak. Wallerstein (2000) szerint ennek a világrendszernek három fő jellemzője van. (1) A kapitalista teremelési mód, azaz a vég nélküli *tőkefelhalmozás* jellemzi. (2) A munkamegosztás struktúrája *a központ és a periféria* feszültségén, vagyis ezek *egyenlőtlen cseréjén* alapszik. A periféria és félperiféria országai arra kényszerülnek, hogy alacsony árakon adjanak el nyersanyagokat és saját termékeket és magas áron vásároljanak a centrumországoktól. (3) A politikai struktúra a független államokat nemzetközi rendszerbe kényszeríti.

Véleményem szerint Wallerstein felosztása (centrum, periféria, félperiféria) sokkal kifejezőbb és pontosabb mint az első, második és harmadik világ felosztás. Ebből a felosztásból ugyanis 1989 után eltűntek a volt szocialista országok, és néhány esetben megkülönböztetés nélkül a fejlett országokhoz sorolódnak, pedig messze nem mérhető össze egy volt szocialista ország a nyugat európai országokkal. A periféria és félperiféria kifejezések lehetőséget adnak ezeknek a különbségeknek az érzékeltetésére.⁶

Wallerstein leírja, hogy a fejlődő országoknak miért olyan nehéz javítani a helyzetüket. Marx osztályelméletét globális szintre terjeszti ki. Ebben az esetben a munkás osztály a periféria, a kizsákmányoló tőkésosztály szerepét pedig a centrum országok játsszák. Marxhoz hasonlóan Wallerstein elméletét is több kritika érte. Kritikusai vádolják, hogy az elmélet csak a gazdaságot hangsúlyozza, és elhanyagolja a kultúra szerepét, elhanyagolja a nemzetiségek szerepét, továbbá a vallások alapvető különbségével és a nyelvek különbségével sem számol. Jelentősége azonban abban van, hogy a kutatók gondolkodását ráirányította a *kölcsönös függésre és ennek globális hatásaira*, amely a modern kapitalista világot jellemzi. Korán felismerte a globalizáció jelentőségét, és bár a gazdaságra koncentrált, sok tudóst vonzott elmélete (Giddens, 2009).

⁶ Ma elterjedt az a szóhasználat, hogy a centrum és félperiféria országait fejlett országoknak, a periféria országait pedig fejlődő országoknak nevezik.

2.2. A társadalmi változásokat befolyásoló tényezők

A társadalomelméletben nincs egytényezős modell arra nézve, hogy mi hozza létre a társadalmi változást. Egyetértés van azonban abban, hogy három tényező hatása a legjelentősebb a társadalmi változások létrejöttében. Ezek pedig a *kulturális*, a *fizikai* és a *politikai* tényezők. A alábbiakban Giddens (2009) felosztását követem.

2.2.1. Kulturális tényezők

A kulturális tényezők közé tartozik a vallás, a kommunikációs rendszerek és a vezetés. A vallás lehet *konzervatív* vagy *innovatív* erő a társadalomban. Némely vallási forma és gyakorlat fékező erőként hatott a változással szemben, mivel a hagyományos értékeket hangsúlyozta. Max Weber mégis azt hangsúlyozza, hogy a vallási meggyőződés gyakran *mobilitizáló szerepet* tölt be a társadalmi változásokban. Különösen fontos tényező a változás ütemére nézve.

A kommunikációs rendszerek szempontjából ahogy az írás vagy a könyvnyomtatás hatalmas változás hozott az emberiség történetében, úgy hasonlóan jelentős fordulat az internet elterjedése. Általa megvalósult az idő és tér legyőzése. Az idő „gyorsabb” lett, a távolság pedig „csökkent”, vagy legalábbis sokkal kisebb szerepet játszik az internet elterjedése óta. Jelentősen hozzájárul továbbá az internet, és a rajta keresztül kialakuló virtuális közösségek, valamint szakmai vagy nem szakmai céllal létrejövő *hálózatok megjelenése a globális társadalom* érzésének kialakulásához.

A vezetők szerepét szintén fontos megállapítani. Vallási, politikai vezetők vagy feltalálók képesek radikálisan megváltoztatni a *létező jellemző gondolkodásmódokat*. De az egyének által elért vezető pozíciót a társadalmi feltételek is befolyásolják (pl. Ghandi, vagy Hitler).

Az elmúlt kétszáz évben – az ipari forradalom korától – a társadalmi változások hihetetlen mértékben *felgyorsultak*. A kulturális tényezők

vonatkozásában ez leginkább két alapvető tényezőnek: (1) a tudomány fejlődése (2) a gondolkodás szekularizálódása tudható be. Főleg e két tényező hozta a létre a modern kor *kritikai és innovatív* jellemzőit. Az évszázados hagyományokat a modern kor már nem fogadja el magától értetődően. Az életmódunk növekvő mértéken megkívánja a *raciónalis alapot*. Nem csak a gondolkodásmódunk, hanem a tartalma is változott. Például az *önmegvalósítás*, önfejlesztés eszméje, a szabadság, egyenlőség, demokratikus részvétel mind az utóbbi két-háromszáz év termékei. Ezek az alapelvek jelentősen befolyásolták a társadalmi változásokat.

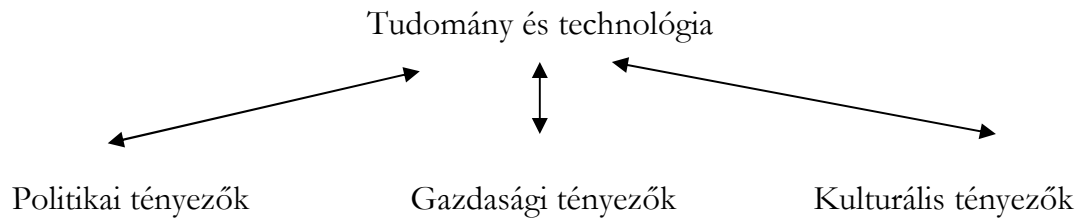
2.2.2. Fizikai tényezők

Fizikai környezet mint befolyásoló tényező extrém helyzetekben egyértelműbben megmutatkozik. Például két szélsőséges klímát összehasonlítva - a sarkvidéki és a szubtrópusi területeket -, elmondhatjuk, hogy alapvetően befolyásolják a társadalmi élet kialakulását. Giddens szerint a fizikai környezet nem gyakorol jelentős közvetlen hatást a társadalmi változásokra.⁷

A fizikai tényezők között tárgyalja Giddens a gazdasági tényezőket is. Ezen a téren a legnagyobb hatása a kapitalizmusnak van. A kapitalizmus gyökeresen különbözik a korábbi termelési rendszerektől, mivel benne rejlik *a termelés állandó növekedése, bővítése és a vagyon növekvő felhalmozása*. A hagyományos termelési rendszerekben a termelést a *fogyasztói igényekhez* igazították. A kapitalizmus rendszerében azonban benne rejlik a termelési technológiák állandó felülvizsgálata, megújítása, és a bővített újratermelés, valamint új fogyasztói igényeknek a megteremtése is. Olyan folyamat ez, amelybe a tudomány növekvő mértékben vonódik be. A modern ipar által elősegített *technológiai fejlődés üteme* sokkal nagyobb, mint bármely korábbi gazdasági rendszerben. Például a számítógépek fejlődését tekintve ezerszeres növekedés következett be a számítógépek teljesítményében az utóbbi évtizedekben.

⁷ Példaként említi, hogy léteztek gyűjtögető és vadászó társadalmak termékeny termőfölddel rendelkező területeken is.

A tudomány és a technológia hatása arra, hogy hogyan élünk elsősorban a gazdasági tényezők által meghatározott, de túl is mutat ezen a területen. A gazdasági tényezőkön kívül jelentősen befolyásolják a politikai valamint a kulturális tényezők is.

Például a rádiót és televíziót létrehozta a technológiai fejlődés, amely ugyanakkor a politikai, gazdasági és kulturális területeken is jelentős változásokat hozott. Az elektronikus média formálja világnézetünket, gondolkodásunkat (kulturális vonatkozás), lehetővé teszi a reklámokat (gazdasági, üzleti terület), de ugyanakkor az információhoz való gyors hozzájutást a hírek, közéleti információk (politikai terület) vonatkozásában is.

2.2.3. Politikai tényezők

A politikai szerveződés hatása míg a történelem kezdetén, a gyűjtögető, vadászó társadalmakban minimális volt, a többi társadalomban erősen hat a fejlődésre. Különböző politikai rendszerek léteznek hasonló termelési rendszerek mellett. Például az ipari kapitalizmus mellett jött létre a náci Németország és a Dél-afrikai apartheid politikája, mely mindkettő autoriter. Ugyanakkor szintén az ipari kapitalizmus mellett demokratikus társadalmak is kialakultak és léteznek pl. USA, Anglia, Svédország stb.

Az utóbbi két-háromszáz évben a változások egyik motorja a nemzetek egymás elleni küzdelme volt, amelyben igyekeztek hatalmukat kiterjeszteni, versenytársaikat legyőzni. A tradicionális társadalmakban a politikai változások lényegében csak az elitet érintették, pl. amikor az egyik arisztokrata családot

felváltotta a másik. A népesség többsége számára az élet nem sokat változott. A modern politikai rendszerekben azonban a politikai vezetők tevékenysége jelentősen kihat a tömegek életére. *A politikai és gazdasági események kölcsönösen hatnak egymásra.* A 2008 szeptembere óta általánossá váló gazdasági válság óta még inkább nyilvánvaló lett, hogy az államoknak fontos szerepe van a gazdaság szabályozásában.

A katonai erő és a háború fontos szerepet játszanak a társadalmi változások terén. A 17. századtól kezdve a nyugati országok katonai erejük révén szinte a Föld minden táján befolyást nyertek. Ezáltal a nyugati életstílus elterjedt. A 20. században a két világháború hatása nagyon mélyreható volt politikai és gazdasági tekintetben is. Teljes országok pusztulása és újjáépítése, politikai szövetségek létrejötte és felbontása meghatározó volt a társadalmi változások szempontjából.

A társadalmi változásokat előidéző főbb tényezők áttekintése után a következőkben a globalizáció kiterjedését elősegítő tényezőket veszem sorra.

2.3. A globalizáció kiterjedését segítő tényezők

Giddens (2009) kutatásában három tényezőt vizsgál meg, amelyek a globalizáció kiterjedéséhez alapvetően hozzájárultak. A kulturális tényezők közül az információs és kommunikációs technológiák gyorsuló fejlődése hozott alapvető fordulatot, a fizikai tényezők tekintetében a gazdasági változások hatása volt meghatározó, a politikai tényezők szempontjából pedig hatalmas fordulatot hozott a kelet- és közép-európai szocialista rendszer bukása. Az alábbiakban e tényezőket tárgyalom Giddens kutatásaira támaszkodva.

2.3.1. Információ- és kommunikációs technológiák fejlődése

Az információ- és kommunikációs technológiák fejlődése az egyik fő elősegítője volt a globalizáció kiterjedésének, mivel jelentősen fokozta az emberek közötti interakciók számát világszerte. A globális információrobbanást több fontos

technikai fejlődés idézte elő. A második világháború után átalakult a távközlés. A hagyományos telefonos kommunikációt (analóg technológia) integrált rendszerekkel helyettesítették, amelyek óriási mennyiségű információt tömörítettek és továbbítottak digitálisan. A kábel technológia hatékonyabb és olcsóbb lett ezáltal. Az első transzatlanti kábelek (1950-ben) kevesebb mint 100 hangcsatornát továbbítottak. 1997-ben egyetlen kábel 600.000 hangcsatornát volt képes továbbítani (Giddens 2009).

A hírközlési műholdak 1960-tól terjedtek el, amelynek szintén meghatározó jelentősége volt a nemzetközi kommunikációban. Ma 200-nál több műhold hálózata továbbítja az információt a világban. Ezeknek a kommunikációs rendszereknek a hatása óriási. Az otthonok és irodák ma sok szálon kapcsolódnak a külvilághoz: vezetékes telefon, mobil telefon, műhold, kábel tévé, email, internet. Az internet a leggyorsabban terjedő kommunikációs eszköz, amit valaha kifejlesztettek. 2000-ben 360.000 millió ember használta világszerte a világhálót, 2009-ben, a legutolsó adat szerint, ez a szám már az 1700 milliót is meghaladta (közel ötszörös növekedés). Bár az infrastruktúra nem egyenletesen fejlődik a világon, az internet hozzáférés kiemelkedően gyorsan fejlődik. A leggyorsabban a legelmaradottabb területeken növekszik az internet használat: Afrikában és a Közel-Keleten.⁸

A fejlett kommunikációs technológiák hozzájárulnak az idő és tér „összenyomása” érzetünkhöz. Ma már a digitális technológiák segítségével két ember a világ két teljesen különböző pontján, pl. Budapesten és Tokióban egymással beszélgethet, közben képeket, hanganyagokat, dokumentumokat oszthat meg egymással úgy, hogy küldés és fogadás között néhány másodperc eltérés észlelhető csupán. Az internet és a mobiltelefonok elterjedő hálózata egyrészt *mélyíti másrészt gyorsítja* is a globalizációt. Egyre több ember kerül összeköttetésbe olyan helyeken is, amelyek korábban elszigetelődtek egymástól.

A globális média nap mint nap információkat visz az emberek otthonába a világ minden tájáról. Ennek következtében az egyén sokkal inkább tudatában van annak, hogy ezer szállal kapcsolódik másokhoz. *Napjainkban többen és mélyebben érdeklődnek a globális kérdések iránt*, mint az elmúlt korokban élők. E

⁸ <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (2010. 01.14.)

globális szemléletnek két jelentős következménye van. Egyrészt az emberek egyre inkább felismerik, hogy a *társadalmi felelősség* nem csak hazájuk határáig terjed, hanem azon túl is. Másrészt az emberek a nemzetállam helyett egyre inkább más forrásokból merítve alakítják ki *azonosságukat*. Ez egyszerre eredménye és gyorsítója a globalizációs folyamatoknak (Giddens 2009).

2.3.1. Gazdasági tényezők

A *világgazdaság integrálódása* olyan mértékben szembeötlő, hogy egyes kutatók ezzel határozzák meg a globalizáció lényegét. Ha mutatószámokat vizsgálunk az integrálódás mértékére, akkor döbbenetes adatokra találunk. Például a nemzetközi kereskedelemnek a világ GDP-hez viszonyított aránya az 1970-es években 10%, 1990-ben 33%, 2003-ban 42% volt. Ennél is kifejezőbb számsor azonban, ha a nemzetközi kereskedelmet nem a világ GDP egészéhez, hanem azon belül az árutermelés értékéhez viszonyítjuk. Így a nemzetközi kereskedelem és az „árutermelés GDP-je” 1986-ban 64%, 1990-ben 81%, 2003-ban pedig 152%. Ez utóbbi adat azt jelenti, hogy mielőtt késztermék lesz a nyersanyagból vagy alkatrészből, addig egyes esetekben többször is átlépheti az országhatárokat (Csáki-Farkas 2008).

A nemzetközi pénzügyi beruházások az integrálódásnak egy további mutatóját jelentik. Ezen a területen is döbbenetes adatokat találunk. A külföldi működő tőke beruházások állománya 1950-ben a világexport 10-20%-át tették ki. Ez az arány az 1970-es években 34%, 1994-ben 60%, 2003-ban pedig 90%. Még ennél is érdekesebb mutatószám azonban a tőzsdeindexek szárnyalása, valamint ezek elszakadása a reálgazdaságtól⁹. Egyes kutatók szerint a reál gazdaságtól elszakad és óriásira duzzadt pénzügyi rendszer már egy évtizede labilis helyzetben van (Csáki-Farkas 2008). A pénzügyi rendszer és a virtuális gazdaság ilyen mértékű kialakulása nem lett volna lehetséges a kommunikációs forradalom, az internet elterjedése nélkül. A virtuális gazdaságban a spekulánsok

⁹ Például a New York-i tőzsdeindex 1991 és 1996 között megháromszorozódott, 1997 és 1999 között a megduplázódott, mindeközben a reálgazdaság évi átlag 3%-kal növekedett. (Forrás: Csáki-Farkas, 2008. p. 7.)

egy egér kattintással óriási pénzmennyiségeket mozgathatnak szerte a világban (easy money). Továbbá a globális gazdaságban a legnagyobb arányt már sem nem a mezőgazdaság, sem nem az ipar (termelő tevékenységek) képezik, hanem a termékek széles körének alapja az információ (számítógépes program, média, szórakoztató ipar, tanácsadási szolgáltatások), amely új technológiákat az emberek azonnal felhasználgják mindennapi életükben (Giddens, 2009)

A globalizáció főszereplői gazdasági területen kétségtelenül a transznacionális (TNC) és multinacionális (MNC) vállalatok.¹⁰ A szakirodalomban gyakran egymással felcserélhetően használják ezeket az elnevezéseket. A pontosság kedvéért itt emlitem meg, hogy a multinacionális elnevezés azokra a vállalatokra alkalmazható helyesen, amelyek tulajdonosi köre több országból származik. A transznacionális vállalat kifejezés pedig arra vonatkozik, hogy egy vállalat, amelynek tulajdonosi köre egy országhoz tartozik, a vállalat székhelyének országhatárán átnyúlóan, több országban folytat termelői és/vagy szolgáltatói és/vagy értékesítési tevékenységet. Megfigyelhető egy olyan tendencia is, hogy az ezredforduló tájékán multinacionális megnevezés szerepelt a szakirodalomban, az utóbbi néhány évben pedig transznacionális elnevezés terjedt el a külföldi szakirodalomban.¹¹ Ma a transznacionális vállalatok bonyolítják le a világkereskedelem kétharmadát. Az ötszáz legnagyobb transznacionális vállalat árbevétele 14,1 billió dollár, amely a világon megtermelt javak és szolgáltatások értékének a fele. A második világháború utáni években eleinte amerikai cégek kezdtek el terjeszkedni, de az 1970-es években már európai és japán vállalatoknak is voltak külföldi beruházásaik. Az 1990-es években a TNC-k tevékenysége nagyon kiterjedt lett, és három nagy regionális piac köré csoportosult: Európa, Ázsia és a Csendes óceáni térség, valamint Észak-Amerika. Az *árutermelés globális láncolatai* alakulnak így ki, amelyek kezdetén a nyersanyag kitermelés, végén pedig a fogyasztó áll. Az árutermelési lánc legtöbb nyereséget hozó tevékenységei – termékfejlesztés, formatervezés,

¹⁰ Az angol nyelvű szakirodalomban a transznacionális elnevezés van elterjedőben. A transznacionális vállalatokat TNCs-ként (Transnational Corporations), a multinacionális vállalatokat MNCs-ként (Multinational Corporations) rövidítik.

¹¹ Mivel nincs lényegi különbség a kétféle elnevezés között, és mindkettő esetében határokon átnyúló termelési és/vagy szolgáltatói és/vagy értékesítési tevékenységre helyeződik a hangsúly, ezért dolgozatomban mindkét elnevezést használom.

reklám – a központi országokban, míg a kevés profitot hozó üzemi előállítás, összeszerelés a periféria és félperiféria országaiban zajlik (Giddens 2009).¹²

2.3.3. Politikai változások

A globalizáció kiterjedését segítő tényezők között harmadikként a politikai változásokat kell megemlítenünk. Ezek közül kétség nélkül a kommunizmus bukása jelentette a legerőteljesebb hatást. Az 1989-es romániai forradalommal kezdődően, majd 1991-ben a Szovjetunio felbomlásával a volt szovjet blokk integrálódni kezdett a nyugati típusú gazdasági és politikai rendszerek irányába. Ez a jelentős változás véget vetett a hidegháborúnak, az első világ és második világ szembeállításának. A kommunizmus bukása egyrészt segítette a globalizáció kibontakozását, másrészt annak eredményeként is tekinthető. A kommunista ideológia nehezen tudott volna fennmaradni a globális média és az elektronikusan integrált világgazdaság korában.

A politika terén további fontos tényezőt jelentett a *nemzetközi és regionális szervezetek* létrejötte, mint pl. az ENSZ és az Európai Unió. Az EU a transznacionális kormányzás irányába tett elmozdulás, amelyben a tagállamok az Európai Unió Tanácsán keresztül hoznak döntéseket, valamint az Európai Parlament végzi a tagállamokra vonatkozó jogalkotást.

Végül pedig a kormányközi szervezetek (International Governmental Organization, IGO) és a nem kormányzati szervezetek (Non-Governmental Organization, NGO) szerepét kell megemlíteni. A kormányközi szervezeteket kormányok hozzák létre valamilyen transznacionális tevékenység szabályozására. Az első ilyen szervezet az International Telegraph Union volt 1865-ben. Azóta

¹² Giddens 2008 és 2009 zseniális példaként a Barbi baba előállítását írja le. A Barbi babát – amely egyben a globális kor, fogyasztói társadalom szimbóluma is lehetne – először Japánban gyártották 1959-ben. Később amikor a bérek Japánban növekedni kezdtek, áthelyezték a termelést Kínába. A gyártáshoz használt anyagok hét országból érkeznek (USA, Japán, Indonézia, Malajzia, Szaúd-Arábia, Hong-Kong, Taivan), Kínában csupán az összeszerelésük zajlik. A csomagoláson ezért ez áll: „made in China”. A Barbi baba ára az USA-ban 9,99 dollár, ebből Kína 35 centet kap, amely főleg az összeszerelésen dolgozó 11000 alkalmazott bérköltése. Az USA-ban a Mattel nyeresége 1 dollár (a bérekre kifizett összeg háromszorosa!). A gyártáshoz használt egyéb alapanyagok ára 65 cent. A fogyasztói ár fennmaradó része gépekre, szállításra és a kiskereskedők árrésére fordítódik.

több hasonló szervezet alakult. 1909-ben 37 IGO szabályozta a transznacionális ügyeket, 1996-ban pedig hétszer annyi, 260 IGO létezett (Held, 1999). A nemzetközi és nemzeti nem kormányzati szervek, NGO-k a kormányoktól függetlenül működnek. A legismertebb nemzetközi NGO-k a Greenpeace, a WWF (World Wildlife Found), a Vöröskereszt, az Amnesty International.¹³ Az ENSZ adatai alapján a nemzetközi NGO-k száma 1909-ben 176 volt, 1993-ban pedig 28.900 (164-szer több). Az NGO-k száma az 1960-as évektől kezdett el exponenciális méretekben növekedni (Forrás: ENSZ, UNDP adatok, idézi Giddens 2009).

2.4. A globalizáció tartalmáról folyó vita

Az utóbbi években heves viták folynak a globalizáció tartalmáról, okairól, lényegéről és elért szintjéről. A legtöbben elfogadják azt, hogy fontos változások történnék körülöttünk, de hogy ez milyen mértékben magyarázható a globalizációval, az már vitatott. Ez tulajdonképpen nem meglepő, hiszen egy kiszámíthatatlan és gyorsan változó folyamatról van szó, amelyet az elemzők különbözőképpen látnak. David Held és munkatársai 1999-ben végeztek kutatást a vita folyásáról, és három fő irányba sorolták a vita résztvevőit: szkeptikusok, hiperglobalizálók és átalakuláshívők. E kutatás eredményét a szakirodalomban azóta is gyakran idézik pl. Giddens, 2009, vagy Csáki-Farkas, 2008. Az alábbiakban e három csoport álláspontját tekintem át.

2.4.1. Szkeptikusok

Az elemzők e csoportja szerint a globalizáció túlhangsúlyozott fogalom és a legtöbb globalizációs elmélet olyan dolgokról beszél, ami nem igazán új. Szerintük a gazdasági összefüggéseknek és kölcsönös függéseknek (interdependence) jelenlegi szintje nem példa nélküli. A 18-19. századi

¹³ A legismertebb magyarországi NGO-k (civil szervezetek) pl. a Védegylet, a Tudatos Vásárlók Egyesülete, a Levegő Munkacsoport, Energia Klub, Zöld Fiatalok Egyesülete stb. Ezen kívül sok nemzetközi NGO-nak is van magyarországi szervezete pl. Greenpeace, Vöröskereszt, stb.

világkereskedelmi és beruházási statisztikák alapján azt állítják, hogy a modern globalizáció csupán annyiban tér el a régitől, hogy a *nemzetek közötti interakciók intenzívebbé* váltak. Szerintük, bár több kapcsolat van az országok között, mint korábban, de a jelenlegi világgazdaság nem eléggé integrált ahhoz, hogy globalizált gazdaságot alkosson. Ez azért van, mert a kereskedelem zöme 3 regionális csoporton belül zajlik, nem pedig egy valóban globalizált gazdaságban. E három régió Európa, Ázsia-Óceánia és Észak-Amerika.

A szkeptikusok nagy része a világgazdaságban lezajló *regionalizálódási folyamatokra* figyel elsősorban. Például a fő pénzügyi és kereskedelmi központok létrejöttére. Szerintük a regionalizálódás növekedése azt bizonyítja, hogy a világgazdaság *kevésbé integrált*, nem pedig jobban. Száz évvel ezelőtt kereskedelmi mintákkal összehasonlítva, azzal érvelnek, hogy a világgazdaság földrajzilag kevésbé globális, illetve csupán bizonyos tevékenységi körökre koncentrálódik. Elutasítják azt a nézetet, miszerint a globalizáció aláássa a nemzeti kormányok szerepét. Szerintük a nemzeti kormányok továbbra is kulcsszereplők, mert szabályozzák és koordinálják a gazdasági tevékenységet. P. Hirst, G. Thompson, R. Gilpin, P. Krugman sorolhatók ebbe a csoportba. E szkeptikusok a *regionalizációt* a globalizáció ellen ható tényezőként fogják fel.

2.4.2. Hiperglobalizálók

Az elemzők ezen csoportja lényegében a szkeptikusok ellentéte. Szerintük a globalizáció valódi jelenség, amelynek következményei mindenütt érezhetőek. A globalizáció olyan folyamat, amely a nemzeti határokon átnyúlik és új rendet hoz létre. Nagy erejű, határokon átnyúló termelés és kereskedelem jellemzi. E csoportba tartozó kutatók pl. K. Ohmae, B. Reich, P. Drucker, M. Albrow. Szerintük a globalizáció egy határok nélküli világhoz vezet. Olyan világhoz, amelyben *a piaci erők erősebbek a nemzetállamoknál*. Ohmae erről szóló könyve a *Nemzetállam vége* címmel 1995-ben jelet meg először.¹⁴

¹⁴ OHMAE, K. (1995): *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies*. Free Press. London

E könyvének fő tézise szerint *a nemzetállam mára elavulttá vált*, többé már nem optimális egység a gazdasági tevékenységek szervezéséhez, mivel a fontos gazdasági döntések gazdasági régióként születnek. Szerinte a vállalati tevékenység nemzetközivé válása, a gazdasági régiók függetlensége az anyanemzettől, és a globális fogyasztói kultúra elterjedése alaposan dokumentált valós jelenségek a fejlett országokban. Ohmae véleménye szerint az egyének minden szükségletüket kielégíthetik a globális piacon. Bírálói arra hívják fel a figyelmet, hogy Ohmae túlságosan leegyszerűsíti elemzését azáltal, hogy figyelmen kívül hagyja a pénzért nem megvásárolható javakat, mint amilyen például a történelmileg valahova tartozás érzése.¹⁵

A hiperglobalizálók képviselőinek többsége *a nemzetállamok változó szerepére* fókuszál. Az egyes országok már nem tudják kontrollálni gazdaságukat, mert olyan nagyra nőtt a világkereskedelem. Az államok és a politikusok egyre inkább képtelenek ellenőrzést gyakorolni a határaikon túlnyúló ügyeken, mint például a változékony pénzügyi piacok és a természeti és környezeti csapások. Az állampolgárok felismerik, hogy a politikusok képességei korlátozottak ezekben a témákban, ennek következtében elvesztik hitüket a kormányzás jelenlegi rendszerében. Néhány kutató úgy véli, hogy a kormányokat felülről éri kihívás, új regionális és nemzetközi intézmények által, mint amilyen pl. az Európai Unió, vagy a Világkereskedelmi Szervezet. Fő megállapításuk az, hogy a globalizáció korában élünk, amelyben a nemzetállamok jelentősége és befolyása csökken. Szerintük a világgazdaság változásai, a pénzügyi globalizáció, a globális intézmények megjelenése, a kultúrák keveredése radikálisan *új világrendet* hoz létre, ez vezet *a nemzetállamok jelentőségének csökkenéséhez*.

Wallerstein a világgazdasági rendszer egységességéből indul ki, és annak differenciáló hatását helyezi előtérbe. Sokat foglalkozik Dél kizsákmányolásával, elnyomódásával, és szerinte a jelenlegi világgazdasági rend feszültségei tovább halmozódnak a profithajszá miatt, és így a rendszer az összeomlás felé halad (Csáki-Farkas, 2008).

¹⁵ Ohmae könyvéről: <http://sneps.net/Cosmo/ohmae2.pdf> (2010.01.12.)

2.4.3 Átalakulás-hívők

Az átalakulás-hívők körülbelül a szkeptikusok és a hiperglobalizálók között helyezhetők el. Szerintük *a globalizáció egy központi erő a legtöbb változás mögött*, amely a modern társadalmakat jelenleg alakítja. Bár nyilvánvaló az átalakulás, sok régi minta változatlan marad. *A nemzetállamoknak például ma is nagy erejük van* a globális kölcsönös függések (interdependencia) ellenére. Ezek a változások nem csak a gazdaságot érintik, hanem ugyanolyan jelentősek a politikában, a kultúrában és a személyes életben. Szerintük a globalizáció jelenlegi szintje leépíti a korábban meglévő határokat a külső és belső, a hazai és nemzetközi között.

A társadalmaknak, intézményeknek és egyéneknek – ahogy próbálnak alkalmazkodni az új rendhez – olyan környezetben kell eligazodniuk, ahol a korábbi struktúrák átalakulóban vannak. *Dinamikus és nyitott folyamatnak* tekintik a globalizációt, amely *befolyásolható és változik*. Szerintük a globalizáció ellentmondások közepette fejlődik, és olyan tendenciákat foglal magába, amelyek gyakran egymással ellentétesen működnek. A globalizáció tehát nem egy egyirányú folyamat (one-way process), hanem az információknak és befolyásoló tényezőknak kétirányú áramlása (two-way flow). A migráció, tömegkommunikáció és a hírközlés hozzájárulnak a kulturális hatások szétterjedéséhez. Az olyan globál-városok, mint például London, New-York, vagy Tokio teljesen multikulturálissá váltak. Etnikai csoportok és kultúrák élnek egymás mellett.

Szerintük a globalizáció egy központ nélküli és önmagára visszaható (reflexív) folyamat, amelyet sok irányú kulturális áramlás jellemez. A globalizáció több egymással összefonódó hálózat eredménye, nem tekinthetünk rá úgy, hogy a világ egyetlen pontjáról indult ki. Nem osztják a hiperglobalizálók nézetét, miszerint a nemzetállamok önrendelkezése elvész a globalizálódás folyamatában, hanem *szerintük a nemzetállamok átalakulnak válaszul az új gazdasági és társadalmi szerveződésekre, amelyek nem területi alapúak*. E nem területi alapú szerveződések közé tartoznak *vállalatok, társadalmi mozgalmak és nemzetközi szervezetek* is. Az átalakuláshívők szerint ma már nem egy államközpontú világban élünk. Az államok és kormányok arra kényszerülnek, hogy alkalmazkodjanak a

világfolyamatokhoz, egy sokkal aktívabb és kitekintőbb helyzethez a *globalizáció komplex feltételei között*.

A transzformációs nézet ismertebb képviselői: A. Giddens, M. Castells, J. Rosenau, P. Dicken. A hiperglobalista szemlélethez hasonlóan a globalizálódó világot szerintük sem a konvergencia jellemzi. A társadalom, ahelyett hogy egységesebbé válna, épp ellenkezőleg, *nyertesek és vesztesek világára oszlik*. Ennek legmarkánsabb megtestesülése az Észak-Dél közötti szakadék.

2.4.4. David Held felosztásának előnye és egy tágabb időkeret lehetősége

Melyik nézetet támasztják alá leginkább a tények? Giddens (2009) szerint jelenleg leginkább az átalakulás-hívők nézetét, amely azt mondja, hogy a globális folyamatok nagy hatással vannak az élet sok területén, a világ minden táján, de ez a hatás nem változtatja meg teljesen a világ társadalmait. Azonban nem lehetünk biztosak abban, hogy a globalizáció hova fejlődik a jövőben, és hogyan alakul, mivel ez részben attól függ, hogy a különböző csoportok, szervezetek, kormányok hogyan cselekszenek, milyen döntéseket hoznak. Ezt pedig nehéz előre megjósolni. A szekptikusok alábecsülik, hogy mennyire változik a világ. A pénzügyi piacok például sokkal inkább globális szinten működnek ma, mint korábban. Az is igaz, hogy a világszerte *erősödő mozgalmak és a hatékony kommunikációs formák* nagyban befolyásolják az emberek világnézetét és mindennapi tapasztalatait a világról. A hiperglobalizálók a gazdasági globalizációra fókuszálnak csupán, és lineáris, egyirányú folyamatnak látják, egy világos végponttal, amely a globális gazdaság és a globális társadalom. A valóságban a globalizáció sokkal összetettebb. A jelenlegi trendek alapján nem lehet megmondani a kimenetelét. Például a határok nélküli világ kifejezés jól érzékelteti a gazdasági globalizáció névvel illetett folyamatokat. Azonban hogy ez más területeken is igaz lesz-e, az a nemzeti kormányok politikai döntésein múlik.

David Held fent ismertetett hármas felosztása azért nagyon hasznos, mert felhívja a figyelmet a főbb pontokra, de nem ez az egyetlen módja a globalizációról való gondolkodásnak. Ebben a vitában mindhárom csoport a

modern globalizáció gyorsuló folyamatára és ennek jövőbeli következményeire összpontosít. Lehet azonban *tágabb időkeretbe helyezni* a jelenlegi globalizációt. Ekkor azt látjuk, hogy *az emberi társadalmak globálissá váló minták és kölcsönösen függő kapcsolatok irányába fejlődnek*. Ez azonban nem volt elkerülhetetlen és most sem az. Történelmileg a globalizáció egyformán terméke konfliktusoknak és háborúknak, valamint együttműködéseknek és szerződéseknak a társadalmak között. 1945 óta a világ a nukleáris fegyverek pusztító lehetőségével él együtt. Ez a konfliktus képes megállítani a globalizáció jelenlegi folyamatát. Az emberi konfliktusok jelentősen hozzájárultak a globalizációhoz, de bennük van az a lehetőség is, hogy a visszajára fordítsák (Giddens, 2009)¹⁶.

2.5. A globalizáció pozitív és negatív hatásai

Gyakori tapasztalat, hogy a globalizációt kizárólag előnyeivel vagy hátrányaival jellemzik, attól függően, hogy a kritika vagy a dicséret a szerző szándéka. Az igényes elemzések azonban kétélű „fegyverként” mutatják be a globalizációt, amelynek pozitív és negatív hatásai egyaránt bőséggel léteznek. Sőt, bizonyos hatások tekintetében nehéz megmondani, hogy pozitív-e vagy negatív, mivel ezt a nézőpont kérdése határozza meg. Például a közlekedés roppant méretű átalakulása pozitív abból a szempontból, hogy rövid idő alatt nagy távolságokat vagyunk képesek megtenni autóval, vonattal, repülővel. Ezen átalakulás azonban negatív hatásokkal is jár: levegőszennyezés, hatalmas energia felhasználás, sok magánautó a tömegközlekedés helyett stb. Egy ingázó esetében is nehéz megmondani, hogy pozitív vagy negatív jelenség-e számára a helyzete. Az

¹⁶ Giddens kiterjedt kutatást végzett a modernitás jelenségéről *The Consequences of Modernity* c. könyvében. Leírja, hogy a modernitás globális elterjedése azt eredményezi, hogy egy „elszabadult világ” jön létre, amelyet senki és semmilyen kormány nem tud teljesen kontrollálni. A modernitás új bizonytalanságokkal, kockázatokkal és változásokkal jellemezhető, amely az ember más emberek, valamint az intézmények iránti bizalmát illeti. Egy *gyorsan változó világban a bizalom hagyományos formái* megszűnnek. Korábban a helyi közösségeken alapult a bizalom. A globalizáció világában azonban életünket olyan emberek is befolyásolják, akiket nem is ismerünk, vagy a világ másik felén laknak. Ezek a személytelen kapcsolatok azt eredményezik, hogy rákényszerülünk arra, hogy bízzunk az elvont rendszerekben, mint amilyen például az élelmiszerlánc, a nemzetközi bankrendszer, a környezetvédelmi szabályozó csoportok. Ilyen módon a bizalom és a kockázat szorosan együtt van az életünkben. Bízunk kell a hatalomban, ha le akarjuk győzni a kockázatot. Giddens szerint egyfajta folytonosságihiány tapasztalható a modernitás és a korábbi társadalmak között. (Giddens, 1990)

utazással töltött hosszú időt minden bizonnyal negatívumnak nevezné meg az ingázó, a létező munkaviszonyát pedig a munkanélküliséggel szemben, vagy más kevésbé jól fizetett, vagy kevésbé neki való állással szemben pedig pozitívumnak.

Ha a társadalom többségének érdekét vesszük szempontnak, akkor a pozitív hatások közé tartoznak (a teljesség igénye nélkül) az alábbiak: a hírközlés és a tömegközlekedés roppant méretű fejlődése. Ezáltal az információ, a tudomány sokak számára elérhető. A munkaerő sokoldalúan képzetté válhat, az automatizáció megkönnyíti az ember munkáját, csökkenhet a munkaidő. Az információ gyors áramlása miatt gyorsulhat az innováció, új technológiák jelenhetnek meg. A közlekedés fejlődése által különböző kultúrák, népek jobban megismerhetik, megérthetik egymást.

Elmondható azonban szinte mindennek az ellenkezője is. Lehetővé válik az információ ellenőrzése, szűrése, torzítása. A munkaerő szaktudását feleslegessé teszi a gépesítés. Az automatizációval monotonabbá, ellenőrzöttebbé válik a munka. Nő a tömegek manipulálásának lehetősége, ezáltal sérül a demokrácia. A konkurenciaharc a munkaidő meghosszabbítására ösztönöz. Erősödik a törekvés a technológia monopolizálására, és csak a kevésbé fejlett technológiákat exportálják. Az információ monopóliuma által roppant méretű manipulálásra van lehetőség (Artner, 2006).

A pozitívként felsorolt hatások a technika lehetőségeit összegzik. A negatív hatások pedig a technikai lehetőségek társadalmi viszonyok által eltorzított formáját sorolják fel. Például az orvostudomány roppant mértékű fejlődésével korábban gyógyíthatatlan betegségek gyógyíthatókká váltak. Azonban e modern orvoslás lehetőségei főként a fejlett országokban, és/vagy a gazdag elit számára elérhető és megfizethető. További példaként említhetjük a mezőgazdasági technológia mai fejlettségi szintjét, amely sokkal nagyobb terméshozamokat produkál, mint korábban. Ziegler (2009) a FAO¹⁷ 2007 évi World Food Reportjának adatát idézi, amely szerint a mezőgazdasági technológiák adott fejlettségi szintjén (2007) 12 milliárd embert lehetne problémamentesen ellátni étellel. Ma a Föld lakossága ennek mintegy fele,

¹⁷ FAO = Food and Agriculture Organization of the United Nations

mégis százmilliók halnak éhen¹⁸ (Ziegler, 2009, 12.p.). Ismét a technikai lehetőségeknek a hatalmas méretű torzulását látjuk a társadalmi viszonyok és világgazdasági rendszer által.

2.6. A globalizáció fogalma

A globalizáció történeti és bővebb tartalmi áttekintése után a globalizáció fogalmát tárgyalom az alábbiakban. Amint láttuk, eltérő, sőt néha egymásnak ellentmondó nézetekkel is találkozhatunk, amelyeket Held munkája nyomán három csoportba soroltunk. Ha a különböző nézetekben megtalálható közös pontot keressük, akkor azt mondhatjuk, hogy egyetértés van abban, hogy a globalizáció egyrészt *a nemzetek közötti kölcsönös függést*, másrészt pedig bizonyos *társadalmi és gazdasági változásokat* jelöl meg.

Giddens (2009) szerint a globalizáció a világon élő különböző emberek, régiók és országok *kölcsönös függésének fokozódása* azáltal, hogy a társadalmi és a gazdasági kapcsolatok világméretűekké váltak.¹⁹ További műveiben Giddens a gyors társadalmi változásokra teszi a hangsúlyt. Bemutatja, hogy a 70-es évektől felgyorsuló társadalmi változásoknak milyen fő jellemzői vannak (hírközlés, tömegközlekedés, gazdasági változások), valamint, hogy ezek milyen társadalmi hatásokkal járnak (egyenlőtlenség, gazdasági erőfölény kialakulása stb.).

Roland Robertson és más szerzők²⁰ nyomán Giddens (2009) a globalizáció mellett bevezeti a *glokalizáció* fogalmát is. Ez az új kifejezés a globalizáció és lokalizáció szavak egybeszerkesztéséből keletkezett. Korábban a „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan!” szállóigévé vált jelmondat (René

¹⁸ Ziegler (2009) a FAO adatait adja meg az éhezésre vonatkozóan. Eszerint a Földön 854 millió ember volt súlyosan, tartósan alultáplált 2006-ban. 2005-ben ez a szám kevesebb, 842 millió volt. Lényegében az éhezők számának folyamatos növekedése tapasztalható: 2008-ban 960 millió fő, 2009-ben 1,1 milliárd fő. Ez azt jelenti, hogy a Földön minden hatodik ember súlyosan alultáplált. Minden ötödik másodpercben egy 10 évesnél fiatalabb gyerek éhenhal. Minden negyedik percben valaki az A-vitamin hiánya miatt megvakul. Forrás: Ziegler, 2009. 12-13.p.; és <http://www.worldpress.org/Africa/3504.cfm> (2010.05.31.)

¹⁹ Giddens (2009) szociológia könyvének fogalomtárában a meghatározás szó szerint így hangzik (p. 1120) „Growing interdependence between different peoples, regions and countries in the world as social and economic relationships come to stretch worldwide.”

²⁰ Keith Hampton, Zygmunt Baumann

Dubos²¹) fejezte ki ennek a tartalmát. A 90-es évektől kezdve amerikai és kanadai szociológusok által azonban új fogalom született. A globalizáció, eszerint, a globális folyamatok és a helyi adottságok keveredése, amely gyakran a helyi és regionális kultúrák erősödéséhez vezet, nem pedig azok eltűnéséhez.

Albrow (1996) szerint a globalizáció *a világ változásának kiterjedt érzése*, egy mélyre ható átalakulás, amely a jelenben zajlik. Albrow a hiperglobalista nézet más képviselőivel egyetértve a nemzetállam végéről beszél, és leírja a folyamatot, amelyben a csoportok egymás elleni küzdelme ma világméretűvé vált. Szerinte ma már nem csak egy országon belüli tőkések és munkások harca folyik mint „osztályharc” ahogyan azt Marx leírta, hanem ma a gazdag országok gazdagjai (tőkései) több stratégia közül választhatnak. Például szövetkezhetnek saját országuk szegényeivel, hogy együtt csökkentsék a világ más részein élő szegények követelését. Vagy szövetkezhetnek a szegény országok gazdag rétegével, hogy ellenálljanak saját országuk szegényei követelésének.

Dolgozatom témája a *gazdasági globalizáció*. Nagyon gyakori, hogy a szakirodalom nem tesz különbséget az elnevezésben globalizáció és gazdasági globalizáció között. Ennek egyik lehetséges oka az, hogy a gazdasági globalizációtól nehéz elválasztani a kulturális és a politikai területeken végbemenő hasonló típusú (kölcsonös függés erősödésével járó) változásokat.

Artner (2006) a kapitalizmus 200 éves történetében csúcspontnak tekinti a globalizációnak nevezett szakaszt, és tisztán gazdasági fogalomként elemzi.²² Véleménye szerint a globalizáció szó a *termelés nemzetköziesedésére* utal és elrejtja a termelés megjelenési formáját, vagyis a kapitalizmust. A kapitalizmust négy szakaszra osztja: *szabadverseny, magánmonopolista, állammonopolista és transznacionális*. Megjegyzi, hogy a kapitalizmust a tőke koncentrációja és egyre erősödő monopolizációs tendencia jellemzi. Hangsúlyozza, hogy a gazdasági globalizáció

²¹ René Dubos (1901-1982) amerikai mikrobiológus. Az ENSZ 1972-es emberi környezetről szóló konferenciáján használta az azóta jelmondatá vált „*think globally, act locally*” kifejezést, arra vonatkozóan, hogy az ökológiai tudatosságnak otthon kell kezdődnie. A globális környezeti problémák megoldása és kezelése szerinte csak így lehetséges.

²² Fontos megemlíteni, hogy a globalizáció fogalmát sok szerző külön választja gazdasági és kulturális globalizációra, és a kutatási céltól függően általában az egyik irányt elemzi. Pl. Peter Berger a kulturális globalizációt, Wallerstein, Albrow, Held stb a gazdasági globalizációt vizsgálják. Dolgozotomban a téma szempontjából a gazdasági globalizáció jelenségét és társadalmi hatásait vizsgálom, azonban nem téveszttem szem elől a tényt, hogy egy nagyon komplex, összetett jelenséggel állunk szemben, amely a kultúrát is átjárja, és kiterjed a fejezetben felsorolt jelenségekre.

alapstruktúrája a hierarchia, és hogy a kapitalizmus negyedik (transznacionális) szakaszának (vagyis a globalizációnak) a kibontakozását a szocialista rendszerek összeomlása tette lehetővé.

Szalay (2006) három megközelítési módot ír le a globalizáció meghatározására, majd a hármat az újkapitalizmus fogalmában egyesíti. Az első megközelítés szerint a globalizáció az erőforrások, jövedelmek, eszmék, kultúrák nemzetállami kereteket túllépő áramlása. A második megközelítés (Held-McGrew) szerint a globalizáció egy történelmi folyamat, amely úgy alakítja át a társadalmon belüli viszonyokat, hogy ezáltal a hatalomgyakorlás nemzetek feletti hálózatai jönnek létre. A harmadik megközelítés szerint a globalizáció a nemzetközi nagytőke és a kapitalizmus korlátlan előretörése azáltal, hogy a 1989 óta a kapitalizmus rivális nélkül maradt. E három megközelítést egyesíti Szalai az újkapitalizmus fogalmában, amely a hatalomgyakorlásnak nem csak kifelé (nemzetközi vagy nemzetek feletti), hanem befelé, az individuumok határait kikezdő hálózatait is létrehozza. Az újkapitalizmusban a nemzetköziesülő tőke lebontja azokat a politikai, gazdasági, ökológiai és szociálpszichológiai határokat, amelyek korábban zavartalan újraértékesülését biztosították.

Farkas (2008) kizárólag gazdasági szempontból határozza meg a fogalmat. Eszerint a gazdasági globalizáció nem más, mint a *kapitalista gazdálkodásnak a világméretű kiterjedése*, és a *világgazdaság egységbe szerveződése*. Nem csupán a termelési tényezők országok közötti áramlását, hanem a gazdasági és társadalmi viszonyok (termelés, tulajdon, pénzügyi rendszer) nemzetköziesedését is jelenti.²³ Mivel a kapitalizmus e globális szakaszának főszereplői a TNC-k (transznacionális vállalatok), ezért Farkas, akárcsak Artner a gazdasági globalizációt a *transznacionális kapitalizmussal* azonosítja.

A fentiek alapján a továbbiakban a következő meghatározást használom: a gazdasági globalizáció egyrészt a nemzetek közötti kölcsönös függés erősödése, másrészt pedig, az 1970-es évektől kezdődően, a kapitalista gazdálkodás világméretű (transznacionális) kiterjedése.

²³ A *termelési tényezők (factors of production)* a közgazdaságtanban a termelés során felhasznált erőforrásokat jelentik: természeti erőforrások, tőke, munka, vállalkozói szolgáltatások. A *gazdasági és társadalmi viszonyok (social relations of production)* a tulajdonviszonyok, vagyon és pénzügyi rendszer alapján meghatározzák az előállított össztermék elosztását. Forrás: Pearce (1993)

3. Globális egyenlőtlenségek

A globalizáció – ahogy az előző fejezetben láttuk – egyrészt jelentős társadalmi és gazdasági változások következménye, másrészt pedig okozója. E folyamatok kölcsönösen hatnak egymásra és nehezen szétválaszthatók. Ebben a fejezetben először azt vizsgálom meg, hogy hogyan írható le ez a kölcsönhatásrendszer, majd pedig a globalizáció társadalmi hatásai közül az egyenlőtlenség elemzésével foglalkozom. A gazdasági globalizáció leggyakrabban tárgyalt globális társadalmi hatásai például az extrém jövedelmi (és nem csak jövedelmi) egyenlőtlenségek, a migráció, a terrorizmus, a háborúk és a globális környezeti problémák. Itt, most e témák közül csupán eggyel, a globális egyenlőtlenségekkel fogok részleteiben foglalkozni. Úgy gondolom, hogy a globális problémák közül ez egy kulcsfontosságú téma, többek között azért, mert ez a terület szoros kölcsönhatásban van a többi felsorolt témával is.²⁴ Választásom másik indoka, hogy az Egyházak Világtanácsa AGAPE és PWE programja (v.ö. 5.5. fejezet) ezzel a témával kiemelten foglalkozik.

3.1. A gazdasági változások és a gazdasági globalizáció kölcsönhatásai

Ha a gazdasági globalizációt a kapitalizmus jelenlegi szakaszával, a transznacionális szakasszal jellemezzük, akkor ezt az időszakot kell alaposabban megvizsgáljunk. A kapitalizmus jelentős változásokon ment keresztül²⁵, amíg a mai transznacionális, világméretű korszakát elérte. Újra és újra alkalmazkodnia kellett a változó feltételekhez. A megújulások ösztönzője a piaci verseny által hajtott *technikai fejlődés*. A 70-es évektől a *mikroelektronika forradalma* követelt meg alapvető változásokat. A kutatások finanszírozásához és a versenyben maradáshoz egyre nagyobb tőkekoncentrációra és vállalati méretekre volt

²⁴ Az említett témákat részletesen elemezi Csáki-Farkas (2008) könyvében Heltai László (135-159.p.)

²⁵ V.ö. pl. Artner (2006) korábban ismertetett négyes felosztása.

szükség. Másrészt az új technika alkalmazása *egyre jobban kiszorítja az embert a termelőfolyamatokból* (Farkas, 2008). Ennek további jelentős hatásai vannak:

- a) Csökken a munkaerő által előállított és a tőketulajdonosok által kisajátítható érték, azaz a *profitráta*.
- b) Nő a *munkanélküliség* mértéke²⁶, azaz a „tartaléksereg”.
- c) A technikai fejlődés termelékenység növekedést ezáltal piaci *túlkínálatot* eredményez.
- d) A bérjövdelem stagnálása²⁷, illetve a munkanélküliség növekedése *csökkenti a keresletet*.

A kapitalizmus korszakai úgy is felfoghatók, mint a süllyedő profitrátára²⁸ és a piaci realizálás csökkenő lehetőségeire adott válaszok, amelyek a termelés nyereségességét újra megemelik (Farkas, 2008). Lényegében a profitráta süllyedő tendenciája, amelyet a technikai fejlődés idéz elő, okozza a kapitalista gazdaság ciklikus fejlődését is. Fellendülési és válságszakaszok váltakoznak egymással. Az Egyházak Világtanácsa gazdasági globalizációt elemző AGAPE dokumentuma (2006) megállapítja, hogy a válságok a globalizáció kiterjedésével egyre elmélyültebbek lesznek.²⁹ Az 1929-es válság után az 1974-75-ös válság volt ugyan a legsúlyosabb, azonban a kapitalizmus alkalmazkodása nélkül még sokkal mélyebb és komolyabb válság alakult volna ki (Farkas, 2008). Hogyan alkalmazkodott ekkor a kapitalizmus? A változások közül a legfontosabbak:

- a) *Tőkekoncentrációval* felvásárlások és összeolvadások következtében konglomerátumok jöttek létre.
- b) A *termelés kitelepítése* egyre gyakoribbá vált: a viszonylag fejlett technikát egyesítették a perifériák és félperifériák olcsó munkaerejével.

²⁶ Szalai (2006) úgy fogalmaz, hogy „nő a világon azoknak az embereknek a száma, akiket még csak kizsákmányolni sem akar senki. Nekik egyszerűen a létük vált feleslegessé – és ezért előbb-utóbb kérdéssé is fog válni.” (17. p.)

²⁷ Erre a későbbiekben részletesebben visszatérek.

²⁸ Profitráta: a profitnak a befektetett ösztökhöz való százalékos aránya.

²⁹ A legújabb válság alapos elemzését adja Itty-Philip-Kurian (2009).

- c) Pénzügyi felfúvódás, *spekulációk*, virtuális jövedelemforrások a befektetőknek.
- d) A nemzetközi gazdasági viszonyok *liberalizálása*.
- e) Az *állam* gazdasági és szociális *szerpének leértékelődése*, a lakossági fogyasztás részarányának csökkentése, szociális jogok megnyirbálása.

A *termelés kitelepítésének* elterjedésével, a *tőkekonzentrációval* és a TNC-k létrejöttével a verseny jellege is átalakult. Már nem csak az egyes vállalatok versenyeznek egymással, hanem az *egyes országok* is. Ki tud olcsóbb, képzetesebb munkaerőt, és előnyösebb adókedvezményeket adni. Lényegében abban versenyeznek a fejlődő (periféria és félperiféria) országok, hogy az elavulóban levő termelőberendezéseket náluk egyesítsék a nyomott bérű, olcsó munkaerővel, valamint, hogy milyen kedvezményekkel csalogassák az országba a befektetőket. Ez a verseny a tőkével nem rendelkező, munkabérből élő emberek számára stagnáló reálbéreket, és nagyobb adóterheket hoz magával. A feltörekvő országok azonban csak ilyen módon, vagyis a tőkének kedvező gazdasági szabályozás révén tagozódhatnak be a nemzetközi (túlnyomórészt ipari) munkamegosztásba.

Nemzetközi statisztikák és hétköznapi tapasztalatok alapján Farkas (2008) az 1970-es évek óta tartó transznacionális kapitalizmus³⁰ általános jellemzőit a következőkben foglalja össze³¹:

- a) *A termelés és a tőke koncentrációja* soha nem látott mértéket öltött. A TNC-k méretei sokszorososan meghaladják a 20. század eleji monopóliumokét, tevékenységük pedig minden tekintetben globálissá vált.

³⁰ Farkas (2008) a kapitalizmus történetét 5 szakaszra osztja. 1. Az eredeti tőkefelhalmozás kora (16-18. század) 2. Klasszikus szabadversenyos kapitalizmus (1800-1870) 3. Monopolkapitalizmus (1870-1932). 4. Állammonopolista kapitalizmus: New Deal, valamint a keynes-i kereslet ösztönző és jóléti gazdaságpolitika a II. Világháború után. 5. Transznacionális (monopol-) kapitalizmus (1970-es évektől napjainkig)

³¹ A felsorolt jellemzőket Farkas (2008) összehasonlítja a kapitalizmus megelőző szakaszának (monopolkapitalizmus) jellemzőivel, amelyek: 1. A termelés és a tőke koncentrációja, amely létrehozta a monopóliumokat. 2. A pénzügyitőke egybeolvadása az ipari tőkével (fináncitőke). 3. A tőke kivétel szerepe az áru kivételénél jelentősebb. 4. A monopóliumok felosztják egymás között a piacot. 5. Befejeződik a Föld területi felosztása a tőkések között (gyarmatrendszerek kialakulása).

- b) A *pénzügyi és az ipari tőke* (termelés és szolgáltatások) *egybeolvadása* magasabb fokú mint bármikor korábban. A pénzügyi tőke erősebben ellenőrzi a gazdasági életet, és elsősorban a *pénzügyi tőke érdekei* vezérlik a liberális elveken alapuló gazdasági rendet. A jövedelmek elosztása a pénzügyi befektetők javára történik. Vagyis, *a pénzügyi érdekek uralkodnak a kereskedelmi és a termelői érdekeken.*
- c) A *tőkekivitel* a reálgazdaság méreteit sokszorososan meghaladó ütemben bővült. Ennek következtében soha nem látott pénzügyi luftballon alakult ki, amelyben a *pénzügyi spekuláció* óriási méretekben jelen van.
- d) A *TNC-k uralják a fontosabb gazdasági ágakat* és a nemzetközi kereskedelmet szerte a világon. A gazdasági tevékenység monopolizáltabb mint valaha.³²
- e) Bár nem a régi gyarmatrendszer értelmében, de *erőteljes függőségi viszonyok* érvényesülnek a kialakult gazdasági és politikai kényszerek által. Az Egyesült Államok katonai és gazdasági ereje meghatározó jelentőséggel bír.

A fenti öt jellemző lényegében a kapitalizmus korábbi szakaszában is megtapasztalt elemek *kiteljesedése*, azok fokozottabb érvényesülése. Az elmúlt 30-40 évben azonban a kapitalizmusnak *sajátos jegyei* is kialakultak, ezek közül a legfontosabbakat említem meg Farkas (2008) és Held (1999) alapján:

- a) A világpiacon viszonyok *liberalizálása* (kereskedelem, tőkekivitel, pénzpiac, tulajdonlás) *felgyorsította a tőkekonzentráció folyamatát*. A fejlett ipari országok között erősödik a kereszttulajdonlás a felvásárlások és összeolvadások nyomán. A periféria és félperiféria országai pedig arra kényszerülnek, hogy minél nagyobb teret engedjenek a *külföldi tőkének*. A felhalmozódott adósságok konszolidálása fejében a Nemzetközi Valutaalap valamennyi ország esetében a piacaik megnyitását követelte. Minőségi ugrás következett

³² A TNC-k a világ ipari termelésének több mint felét, a világ GDP-jének több mint negyedét adják. A nemzetközi kereskedelem kétharmada van a kezükben. (Forrás: Farkas, 2008. 6.p.)

be a *tulajdonviszonyok nemzetköziesedésében. A jövedelmek nemzetközi áramlása és újraelosztása a korábbinál sokkal jelentősebbé vált.*

- b) Ma a pénzügyi piacok globalizálódása (vagyis a nemzetközi pénzügyi tulajdonviszony) és a világméretű pénzügyi spekuláció nagyobb szerepet kap a jövedelmi folyamatokban, mint korábbi korszakokban. A tőkespekuláció és a fejlődő országok adósságtörlesztése folyamatos, egyirányú, jelentős jövedelem lecsapolást eredményez a fejlődő országokból a fejlettekbe. A pénzügyi piacokon a *termelő ágazatokban létrejött értéktöbbletek újraelosztása* folyik. Ennek következtében a nem termelő tevékenységek szerepe jelentősen növekedett a jövedelmek realizálásában. A kapitalizmus történetében most először, a transznacionális, globalizált korszakban fordul elő az, *hogy a termelő tevékenységek profitja alacsonyabb mint a pénzügyi befektetéseké, különösen is a spekulációs tőkéé.*³³ A pénzügyi tranzakciókon belül folyamatosan növekszik a spekulációs ügyletek aránya valuták és árutőzsdék tekintetében is. A spekuláció egy egérkattintással sokkal nagyobb hasznot eredményezhet: „easy money”, mint a reálszférában végzett termelő tevékenység.³⁴ Ennek az elősködő magatartásnak a szabályozás nélküli pénzpiac kiváló terepet adott.³⁵
- c) Korábban 5-10 éves gazdasági periódusok voltak jellemzők. Ezek fellendülő szakaszában a technika kiterjesztése volt jellemző a fejlett országokban, a válság idején pedig a kilábalás érdekében új technológiát vezettek be. A globalizáció korszakában *az elavulóban lévő technika kitelepítése a perifériákra és félperifériákra gyakorlattá vált. Ezáltal egyrészt az elavuló technológia életciklusa hosszabb lesz, másrészt pedig termelés technológiai megújulása állandóvá vált a TNC-k központi országaiban. Ezzel megváltozik a korábban jellemző ciklikusság természete is. Az extenzív és intenzív szakaszok térben és időben egymás mellé helyeződnek.*
- d) A TNC-k az elmélyülő gazdasági ciklusokból adódó *veszteségeiket jobban át tudják hárítani* a periféria és félperiféria országaira. Minél nagyobb vagy miénél

³³ Az 1991-es válság idején a termelő tevékenységek profitrátája 3-4%-ra zuhant, majd 8-12%-ra nőtt. Ezzel szemben a pénzügyi befektetések hozama 15-20% volt. (Forrás: Farkas, 2008)

³⁴ Ezeket a folyamatokat részletesen elemzi Itty-Philip-Kurian (2009).

³⁵ Kérdés, hogy a 2008 szeptemberétől kialakult válság hoz-e valódi megoldásokat ezekre a problémákra.

erősebb egy ország vagy egy vállalat, annál jobban. A nemzetközi pénzügyi rendszer feszültségei is gyakran a perifériákon csapódnak le.

- e) A nemzetközi *tőkeáramlások felgyorsultak*, a költségvetési, kereskedelmi és fizetési mérlegek egyensúlytalansága sokkal nagyobb lehet, mint korábban. Ez a *makro-egyensúlytalanság* előbb-utóbb súlyos zavarokhoz vezethet.
- f) A gazdasági folyamatok nemzetköziesedése miatt *gyengül a kormányok* gazdasági manőverezési képessége.³⁶
- g) A profitráták fenntartásának egyik legfontosabb eszköze a tőkejövedelmek növelése és a bérjövödelmek csökkentése lett a GDP arányában. A verseny éleződésére hivatkozva a *jövedelmek újraelosztása zajlik a tőke javára*. A tőkét terhelő adók csökkentek, a bért terhelő adók növekedtek. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni az *adóparadicsomok* virágzását. Arányaiban kevesebb jut a lakosság szociális, kulturális, oktatási és egészségügyi ellátására. Vagyis a *jóléti állam leépülőfélben van*.³⁷
- h) A kapitalizmus történetében először *a foglalkoztatási arány a fellendülések idején is csak stagnál vagy csökken*. A technológiai fejlődés következtében a munkaerő egyre inkább kiszorul a termelésből. A dolgozókat már világméretben versenyeztetik. Ha a fejlett országban a munkaerő túl drága, akkor a tőke kitelepítéssel válaszol. Emiatt nagy nyomás nehezedik a bérekre és a szociális ellátásokra. Hiszen ha fejlett országok dolgozói nem törődnek bele, hogy 25 éve stagnál a reálbérük (vagy csökken) továbbá a szociális ellátásokat is lefaragják, akkor a termelés kitelepítése fenyeget, ami pedig csak tovább növelné a munkanélküliséget.
- i) A *TNC-k térnyerése és a gazdaságossági szemlélet súlyos következményekkel jár*. A TNC-k elárasztják termékeikkel a perifériák és félperifériák piacait. A külső konkurencia erősödésével a belső gazdaság fejlődése lassult, ipari tevékenységek leépültek, csökkent a munkahelyek száma. A világméretű

³⁶ Emiatt beszélnek a hiperglobalizációt hirdetők (vö. Held, 1999 felosztása a 2. fejezetben) egyenesen a nemzetállam végéről.

³⁷ A tőkekoncentráció lehetővé tette közszolgáltatások privatizálását is. Azokban az országokban ahol ezekre sor került (oktatás, egészségügy, vízálózat privatizálása) ott világossá vált, hogy a magán cégek elsődleges érdeke a minél magasabb profit, és nem vállalják át azt a társadalmi felelősséget, amelyet korábban az államok viseltek.

tőkeáramlás felgyorsította a *differenciálódás folyamatát*, amely ugyan korábban is jelen volt, de kisebb mértékben.

A transznacionális tőke egyrészt *integrálja* a világgazdaságot,³⁸ másrészt pedig *differenciálja* azt. Modernizál azáltal, hogy a fejlett világ folyamataiba bevonja a perifériákat és félperifériákat. Kiepíti magának az infrastruktúrát, technológiai ismereteket terjeszt, kommunikációs hálózatokat hoz létre. A másik oldalról viszont jelentősen differenciálja az egyes országok, és azokon belül a kistérségek fejlődési lehetőségeit. Ugyanis a tőke kihelyezése nem egyformán érinti az országokat, csak kevés országot érint jelentős mértékben. Továbbá nagyok a regionális eltérések is. A külföldi befektetések háromnegyede 10 országba irányul. A fejlődő világba (perifériákra) a befektetések 25%-a irányul,³⁹ a többi a fejlettebb félperifériákra áramlik. Jellemző az is, hogy a külföldi befektetések nyomán „szigetként” működő, az adott ország gazdaságába szervesen be nem épülő kapacitások jönnek létre. A külföldi befektetés többnyire magas technológiai fejlettségi szintet képvisel, azonban kevésbé fejti ki húzó hatást, és viszonylag kevés új munkahelyet teremt. Árudömpingje és a konkurenciával szembeni fölénye pedig munkahelyeket szüntet meg. Ezért többnyire a gazdaság kettős szerkezetű⁴⁰ marad (Farkas, 2008).

3.2. A globális jövedelmi egyenlőtlenség, mint a gazdasági globalizáció társadalmi hatása

Egyházi és közgazdasági elemzések is megállapítják, hogy a szegénység és a gazdagság óriási mértékű, extrém különbségei alakultak ki az egyes országok között, és az országokon belül.⁴¹ Az Egyházak Világtanácsa AGAPE dokumentuma *pezségőspohár gazdaságnak* nevezi a kialakult helyzetet (vö.5.2. ábra). A közgazdasági szakirodalomban pedig *jövedelmi szakadékról* beszélnek. Több

³⁸ V.ö. a globalizáció meghatározásában a kölcsönös függés erősödésének eleme.

³⁹ Ennek kétharmada csupán 12 ázsiai és latin-amerikai országot érint.

⁴⁰ A duális gazdaságról két cikk http://www.magvarszemle.hu/szamok/2006/2/dualis_gazdasag, <http://www.socio.mta.hu/mszt/19982/lengyel.htm> (2010. 03.17.)

⁴¹ V.ö.: Mshana (2008), Gömböcz (2008), Csáki-Farkas (2008), Artner (2006), Hicks, (2000)

kutató hangsúlyozza (Hicks, 2000; Sen, 2003), hogy nem elegendő a jövedelmi különbségeket megvizsgálni, mivel az egyenlőtlenségek valódi természete csak sokkal *tágabb dimenzióban érthető meg*. A továbbiakban először áttekintem a jövedelmi egyenlőtlenségek mutatószámait, ezután pedig a tágabb összefüggésekkel foglalkozom.

3.2.1. A jövedelmi szakadék néhány nemzetközi adata

A milliárdosok száma 2009-ben 793 fő volt.⁴² Összes vagyonuk 2000-ben becslések szerint 1,1 billió USA dollár, nagyobb mint 87 ország bruttó hazai termékének összessége. E milliárdosok többsége (több mint kétharmada) az USA-ból és Európából származik. Többségük nagyon gyorsan, egy emberöltő alatt gazdagodott meg. (Giddens, 2009, 524-525.p.) Az 1999 évi ENSZ jelentés (UNDP HDR⁴³) szerint *a világ 200 leggazdagabb emberének jövedelme nagyobb, mint a világ lakossága 41%-ának jövedelme*⁴⁴. (HDR, 1999. 38.p.)⁴⁵ Ez a jelentés tartalmazza azt is, hogy *a világ 3 leggazdagabb emberének vagyona meghaladja a világ 41 legszegényebb országának* összesített GDP-jét. Ezekben az országokban összesen 568 millió ember lakik. (Hicks, 2000. 9. p.)

A mérleg másik oldalán pedig látnunk kell dolgozó emberek milliárdjait, akik a globális munkaerő piacon, az elnyomás körülményei között, elfogadhatatlan munkafeltételek mellett, éhbérért dolgoznak napi 12 órát a hét hat napján. Ez pedig azt jelenti, hogy *a gazdasági globalizáció pozitív és negatív hatásai egyenlőtlenül érvényesülnek*. Nem mindenki élvezi a pozitívumait, és a hátrányok is messze nem egyformán sújtanak különböző embereket, csoportokat, országokat. Egyeseknek óriási lehetőségeket teremtett a globalizáció, másoknak pedig (a

⁴² Forrás: www.forbes.com/billionaires (2009.01.27.)

⁴³ Az éves Human Development Reportot (HDR) 1990-ben publikálták először. Azóta minden évben kiadják. Az összes éves jelentés megtalálható a UNDP hivatalos honlapján www.undp.org. Az 1999 évi HDR az egyenlőtlenségeket a globalizáció kapcsolatában tárgyalja.

⁴⁴ Ez az összehasonlítás a vagyont és a jövedelmet is számításba vette. Ha csak a vagyont vennénk figyelembe, akkor az egyenlőtlenségek még nagyobbak lennének, mert a legszegényebb embereknek a vagyona általában kevesebb, mint a jövedelme.

⁴⁵ Eredeti forrás: Forbes Magazin 1998/7/6 www.forbes.com (2010.04.23.)

többségnek) súlyos megélhetési nehézségekkel, a foglalkoztatási szerkezet átalakításából adódó és egyéb kihívásokkal kell megküzdenie.

A legfejlettebb országokban a globalizáció korszakában gyorsan nőtt az egy főre jutó átlagos jövedelem (GDP): 1980-ban 18.000 dollárról 2000-ben 26.000 dollárra. Kelet-Ázsiában Kína nélkül 1200-ról 2500 dollárra nőtt az átlagos egy főre jutó GDP, Kínában 200 dollárról 800-ra növekedett. Latin-Amerika ugyanebben az időszakban stagnált, *Nyugat-Ázsiában, Afrikában és Kelet-Európában pedig csökkent az egy főre jutó GDP 1980 és 2000 között.*⁴⁶ *A Föld népességének 78%-a gazdaságilag elmaradott országokban él.*

A jövedelmi szakadék a fejlődő és fejlett világ között gyorsuló ütemben növekszik.⁴⁷ Az egy főre jutó jövedelmet tekintve a 19. század közepén 2-3-szoros volt a különbség, a 20. század közepén 9-szeres, a 20-21. század ezredfordulóján pedig 20-szoros.⁴⁸ A fejlődő országok csoportján belül is gyorsan nőttek a különbségek. 108 fejlődő ország jövedelmi átlaga alapján ötödöket képezve az alsó ötödbe tartozó országok száma 50-ről 84-re emelkedett 1965 és 1996 között (Andor-Farkas, 2008, 128-129.p.).

Giddens (2009) szerint az első komoly egyenlőtlenségek az ipari forradalom következtében jöttek létre.⁴⁹ Ez az egyenlőtlenség a globalizáció védelmezői szerint csökken, kritikusai szerint pedig növekszik. Az ENSZ statisztikájában (UNDP jelentés 1999) az szerepel, hogy 1960-ban a világ népességét tekintve a felső 20%-nak 30-szor annyi jövedelme volt, mint az alsó 20%-nak. 1990-re ez az arány a duplájára nőtt, vagyis a felső ötöd jövedelme 60-

⁴⁶ Nyugat-Ázsiában 6200-ról 3500-ra, Afrikában 800-ról 650-re, Kelet-Európában pedig 2200-ról 1200 dollárra (1993 évi dollár értéken és valuta árfolyamokkal számolva). (Forrás: Andor-Farkas (2008), 128.p.)

⁴⁷ Milanovic (2005) bemutatja, hogy a szakirodalomban egymásnak látszólag ellentmondó állítások léteznek az egyenlőtlenségek kapcsolatban. Az egyenlőtlenségek nemzetközi szinten növekednek (Milanovic), változatlanok (Morrisson, Bourguignon), csökkennek (Boltho, Toniolo, Sala-i-Martin). Kifejti, hogy az eltérő állítások, az eltérő számítási módokból adódnak: Súlyozatlan GDP/fő, a népesség arányával súlyozott GDP/fő, valamint a háztartásvizsgálatok alapján elvégzett személyes jövedelmek és kiadások vizsgálata a vásárlóerő paritás alapján. *Milanovic megállapítása* az, hogy a jövedelmi különbségek az *egyének és a régiók között is növekedtek*. Az egyik oldalon a gazdagok arról beszélnek, hogy milyen technikákkal lehet az emberéletet 100 évre meghosszabbítani, a másik oldalon milliók haltak (halnak) meg könnyen megelőzhető betegségektől, vagy éhínségtől, alultápláltságtól.

⁴⁸ A 20-szoros különbség az újonnan iparosodott kelet-ázsiai országokkal (kistigrisek) együtt számolva kapott eredmény. Az ő teljesítményük nélkül számított eredmény 26-szoros különbséget mutat. (Forrás: Andor-Farkas (2008), 128.p.)

⁴⁹ Nem véletlen, hogy ekkor születik meg az első hivatalos egyházi megszólalás, 1891, XIII. Leó Pápa Rerum Novarum enciklikája. Vö. 5.4. fejezet.

szor annyi volt, mint az alsó ötödé. 1995-re ez a különbség 74-szeresre nőtt (Hicks, 2000). Ez az adatsor azt mutatja meg, hogy az egyenlőtlenség gyorsuló ütemben növekszik: 30 év alatt 100%-kal, majd 5 év alatt 50%-kal nőtt az egyenlőtlenség az alsó és felső ötöd között. Ezzel szemben néhányan arra mutatnak rá, hogy a világ általános életszínvonala lassan, de emelkedett. Azonban lényeges különbségek vannak az egyes országok között. A pozitív eredmények, az életszínvonal növekedés a magas és közepes jövedelmű országokban jelentkeztek, a szegény országokban pedig az életszínvonal csökkent.

Maddison (2007) a Nyugat és a maradék, a „West and the Rest” divergálásáról beszél, és hosszabb időskálán elemzi a változásokat.⁵⁰ Megállapítja, hogy 1000-ben a régiók közötti eltérés még nagyon csekély volt. 2003-ra a régiók közötti eltérés 1:18 arányúra növekedett, az országok közötti eltérés pedig ennél is magasabb (Andor-Farkas imént tárgyalt adataihoz hasonló eredményre jut). Az egy főre jutó reál jövedelem nyugaton 1000 és 1820 között 2,8-szorosra növekedett, majd 1820 és 2003 között 20-szorosra. A világ „maradék” részein a jövedelem sokkal lassabban növekedett. 1000 és 1820 között 0,25-szörösre, majd 1820 és 2003 között 7-szeresre. A nyugat átlagjövedelme (1990 évi vásárlóerő paritáson) 23.710 USD/fő, a maradék országok átlag jövedelme pedig (ahol a világ lakosságának 88%-a él) 4.172 USD/fő.⁵¹

Ha a világ csupán a fejlett nyugati kapitalista országokból és az újonnan iparosodott Kelet-ázsiai térség országaiból állna, akkor az 1973 és 2003 közötti fejlődési minta magyarázható volna *a neoklasszikus növekedési elmélettel*, amely lehetségesnek tartja a jövedelmi szakadék kisebbedését, vagyis a konvergenciát a fejlett és a fejlődő világ, a „west” és a „rest” között. *Ez az elmélet feltételezi, hogy az alacsony jövedelmű országoknak lehetőségük van gyorsabban fejlődni, mint a már fejlett és gazdag országoknak.* Azonban ez a lehetőség csak akkor használható ki, ha az alacsony jövedelmű országok sikeresen tudják mozgósítani emberi erőforrásaikat, fizikai tőkéjüket, és a megfelelő technológiát. Kelet-Ázsia egyes országai sikeresek voltak ebben. Ha azonban más régiókat is figyelembe veszünk

⁵⁰ Maddison (2007) a „West” csoportba sorolja a következőket: Nyugat-Európa, USA, Ausztrália, Kanada, és Új-Zéland.

⁵¹ Vö. Maddison (2007) 70-71.p: 2.1. és 2.2. táblázatok.

1973 és 2003 között, akkor megállapíthatjuk, hogy a vesztesek egyértelműen Latin-Amerika és Afrika voltak. Ezek az országok szenvedték el a legnagyobb megrázkódtatást a fejlett kapitalista gazdaságok lassulása következtében. 1973-tól ugyanis világos lassulás figyelhető meg a kapitalista centrum országokban, amely kiobbantotta az akkori hitelválságot, inflációt, fiskális és monetáris problémákat Latin-Amerikában és Afrikában (Maddison, 2007).

Latin-Amerika és különösen is Afrika leszakadása figyelhető meg az alábbi táblázatban is. Ebben az egyes régiók egy főre jutó átlagos GDP-je látható az USA egy főre jutó GDP-jéhez viszonyítva 1820 és 2003 között.

Egy főre jutó GDP régióként az USA arányában 1820 és 2003 között (%)

Régiók	1820	1870	1950	1973	2003
Nyugat-Európa	95,6	80,2	47,9	68,4	68,6
Nyugathoz tartozó országok (Ausztrália, Kanada, Új-Zéland)	60,5	91,8	77,7	80,3	78,7
Ázsia (Japánnal együtt)	46,2	24,8	7,5	10,3	15,3
Kelet-Európa	56,8	28,3	22,0	29,9	22,3
Volt Szovjetunio	54,7	38,6	29,7	36,3	18,5
Latin-Amerika	55,0	27,9	26,2	27,0	19,9
Afrika	33,4	20,4	6,6	8,4	5,3

3.1. Táblázat

Forrás: Maddison, 2007, 340.p.

Fontos tény továbbá, hogy a reálbérek átlagos színvonala az 1970-es évek óta a legfejlettebb országokban is stagnál, és a jövedelmi különbségek rohamosan nőnek. A bérek és fizetések az USA-ban a hetvenes, Európában a nyolcvanas évek elejétől, Japánban pedig a nyolcvanas évek végétől nem emelkednek, és a termelés bérhányada jelentősen csökken. Az USA-ban különösen is felgyorsult a bérek differenciálódása. A menedzserek és a felsővezetők csillagászati fizetései mellett, a kevésbé kvalifikáltak fizetésének vásárlóereje Európában stagnál, az USA-ban

pedig csökken. Az USA-ban a férfiak átlagos éves bére 1973 és 1993 között 34.000 dollárról 30.000 dollárra esett vissza (1993. évi dolláron számítva), miközben az egy főre jutó reál GDP 29%-kal emelkedett! A munkabérek differenciálódását jól mutatja, hogy 1973 és 1993 között a munkavállalók felső ötöde (20 százaléka), vagyis a legmagasabb keresettel rendelkező alkalmazottak, felsővezetők bére emelkedett 10%-kal. A munkavállalók ez alatt lévő 80 százaléka, vagyis négyötöde 10-23%-os bércsökkenést szenvedett el éves szinten. A legnagyobb csökkenés a legalsó ötödhöz tartozók fizetéseiben történt (Andor-Farkas, 2008. 129.p.).⁵²

További jellemző tendencia, hogy nőtt a *munkanélküliség aránya* a technikai fejlődés és a nemzetközi munkamegosztásban bekövetkezett változások (tőkekihelyezések) nyomán. Megbízható statisztika csak a fejlett országokra vonatkozóan áll rendelkezésre. A hatvanas években a regisztrált munkanélküliek aránya Európában és Észak-Amerikában egyaránt 3-4% körül volt. Japánban 2%. A kilencvenes évek közepén Európában 10% felett volt, az USA-ban 7%-ra emelkedett. A konjunktúra időszakaiban csökkent ugyan a regisztrált munkanélküliek száma, azonban nem állt vissza a hatvanas évek szintjére, hanem annál magasabb maradt. A regisztrált munkanélküliek számánál még inkább megbízhatóbb adat, ha a foglalkoztatottak számát és arányát nézzük a munkaképes korosztályon belül. A fejlett országokban a foglalkoztatottak aránya 75%-ról 65%-ra csökkent 1970 és 2000 között. A legtöbb fejlődő országban 50% alatt marad ez az arány, némely országban a 25%-ot sem éri el. Az 1970-es évek óta tehát jelentősen fokozódott a gazdasági globalizáció következtében a piaci viszonyok differenciáló hatása nemzetközi szinten és az egyes országokon belül is (Andor-Farkas, 2008)

Érdekes szempontra hívja fel a figyelmet Giddens (2009), amikor leírja, hogy bár nagy különbség van a fejlődő és a fejlett országok között az anyagi feltételek vonatkozásában, mégis, ha az egyes országokban összehasonlítjuk a

⁵² Erről a témáról bőszeges tényanyaggal alátámasztott elemzés olvasható Artner (2006) könyvében. Lester C. Thurow adataira támaszkodva Andor-Farkas (2008) azt is közli, hogy a csökkenő reálbérek mellett egyrészt a tőzsedei jövedelmek, másrészt pedig a jelentős tőke beáramlás, harmadrészt pedig a fogyasztói hitelek tartották fenn és növelték az áru- és szolgáltatáskeresletet az USA-ban. A kilencvenes évek végén, a fellendülés során a reálbérek mérsékelten növekedtek, majd 2000-tól újra csökkenni kezdtek.

jövedelmi szempontból az alsó ötödhez tartozó népességet, akkor nincsenek nagy különbségek. Például a jövedelmi szempontból alsó ötödhez tartozó lakosság a GDP 5,3%-át fogyasztja el Ruandában, és 5,4%-át az USA-ban.⁵³ Ezek a szám adatok azt az egyszerű ténytet írják le, hogy a szegénység tekintetében nincsenek óriási különbségek, mivel a mélyszegénységben élők lehetőségei a világon mindenütt a létfenntartás minimális szintjére korlátozódnak.

3.2.2. Jövedelmi egyenlőtlenségek néhány adata Magyarországon

Magyarországon is a fenti tendenciák érvényesülnek. Mint volt szocialista ország, jelentsően megváltozott veszélyekkel és lehetőségekkel kellett szembenéznie az 1990-es évektől kezdve hazánkknak. Wallerstein hármás felosztását tekintve (v.ö. 2. fejezet) Magyarország tipikus félperiféria. Ennek megfelelően érvényesülnek a TNC-k működési mechanizmusai is. Gázsó Ferenc, szociológus adatai szerint tízmillió magyar közül 6 millió a létminimum közeli szinten él.⁵⁴ Az összjövedelem eloszlását pedig az jellemzi, hogy Magyarországon 400 ezer ember birtokolja az összjövedelem 30%-át, ezzel szemben az lakosság 30%-a, akik az alacsony jövedelmi hányadhoz tartoznak, 3 millió ember, az összjövedelem 5%-át kapják. A közpénzek 30%-a eltűnik és magán zsebekbe vándorol, tehát a korrupció mértéke óriási. Az emberek egyenlőtlennek és igazságtalannak tartják a társadalmat, csupán 10%-uk vallja magát a rendszerváltás nyertesének, 50% vesztesnek tartja magát, 40% közömbös (Gázsó, 2009). „Magyarország azért nem került modernizációs pályára a zsákutcás szocializmusból, mert a domináns multinacionális gazdaság nem vesz részt az ország fejlesztésében, hanem az olcsó munkaerő, a kedvezmények, az adórendszer és a közbeszerzések révén több szivattyúval kivonja a megtermelt értéket az országból. Ilyen gazdasági bázison, 53-57 százalék között mozgó foglalkoztatási arányával, az ország nem csak az EU foglalkoztatási átlagát nem képes elérni, hanem óriásira duzzad az eltartott

⁵³ A legextrémebb eltérés az alsó jövedelmi ötödben az adott ország összes GDP-jéhez viszonyítva Giddens (2009) alapján Namibia: 1,4% és Japán: 10,6% (481.p.)

⁵⁴ A létminimumot a KSH 2008-ban 71.736 Ft-ban állapította meg. Forrás: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letmin08.pdf> (2010.02.13.)

tömeg is. Totális létbizonytalanság teremtődött, milliókat fosztottak meg a létfeltételektől. Válságba kerültek a humánerőforrásokat újratermelő rendszerek. Jellemző az oktatás színvonalára, hogy 23 százaléknyi funkcionális analfabéta kerül ki az iskolákból, egyetemet végzettek egyre nagyobb tömege duzzasztja a munkanélküliek seregét és kerül parkoló pályára.” (Gaszó, 2009).

Gaszó a „zárványtársadalom” fogalmát használja azokra a településekre, ahol semmilyen gazdasági tevékenység nincsen. Ezeken a területeken, véleménye szerint, *egyre növekszik az a réteg, amelynek semmilyen esélye nincs arra, hogy a nyomorból kikerüljön.* A korábban tárgyaltaknak megfelelően, a TNC-k jelenléte (egyéb okok mellett) Magyarországon is hozzájárul ahhoz, hogy a gazdaság kettős szerkezetű maradjon, vagyis kialakulnak egyik oldalon a jól fejlett régiók, másik oldalon pedig a zárványtársadalmak.

A foglalkoztatottság a rendszerváltást követő években jelentősen visszaesett. A mélypont 1996-ban következett be, ekkor 3,6 millió embernek volt csak munkája. Ez 1,3 millióval kevesebb, mint a rendszerváltás előtt. A foglalkoztatási ráta a kilencvenes évek elején meghaladta a 60%-ot, majd 1992-ig 52%-ra csökkent. Később, 2006-ra elérte az 57%-ot, majd ismét csökkenni kezdett. (KSH, 2010)⁵⁵

A foglalkoztatási ráta 2009 negyedik negyedévében Magyarországon a 15-64 éves korosztályra számítva 55,5%, a munkanélküliségi ráta pedig 10,5%. Ez 2,5%-os munkanélküliségi ráta növekedést jelent az egy évvel korábbihoz képest. A 25 és 54 évesek között, vagyis a legjobb munkavállalási korúaknál 9,6% volt a munkanélküliségi ráta 2009 végén a KSH adatai szerint.⁵⁶ Az átlagos nettó kereset 2009-ben 123.000 Ft volt.⁵⁷

Stark (2009) részletes elemzését adja a magyar jövedelemi és fogyasztási adatoknak a rendszerváltás előtti és utáni két évtizedben. Megállapítja, hogy 1989

⁵⁵ http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo1989_2009.pdf (2010.06.29.)

⁵⁶ Forrás: KSH, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog20912.pdf> (2010.02.13.)

⁵⁷ Forrás: KSH, <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/let/let20911.pdf> (2010.02.13.) Ez az összeg 439 eurónak felel meg 2010. január 30-i eladási árfolyamon számolva.

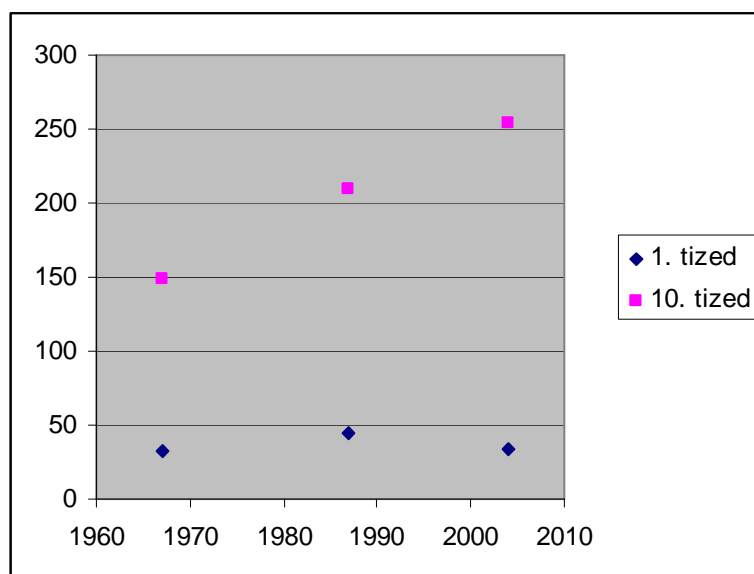
és 1996 között a reálbér 24%-kal, a reáljövedelem pedig 15%-kal csökkent. 1996 és 2007 között a reálbér 55%-kal a reáljövedelem 41%-kal nőtt. A rendszerváltás első évtizede jövedelem csökkenést hozott, és a jövedelmi különbségek is nőttek.⁵⁸

A jövedelem tizedenkénti alakulása az átlagjövedelemhez viszonyítva (%)

Megnevezés	1967	1987	2004
1. tized	32,1	44,7	33,6
10. tized	149,2	209,3	253,6

Forrás: Stark (2009) 68. p.

Az adatok grafikonos elrendezése:

A legmagasabb jövedelmi tized a legszegényebb tizedhez viszonyítva 1967-ben 4,6-szoros, 1987-ben 4,7-szeres, míg 2004-ben 7,5-szörös. Vagyis a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lettek a rendszerváltás után. A kérdés ezek után az, hogy Magyarország a latin-amerikai szélsőséges

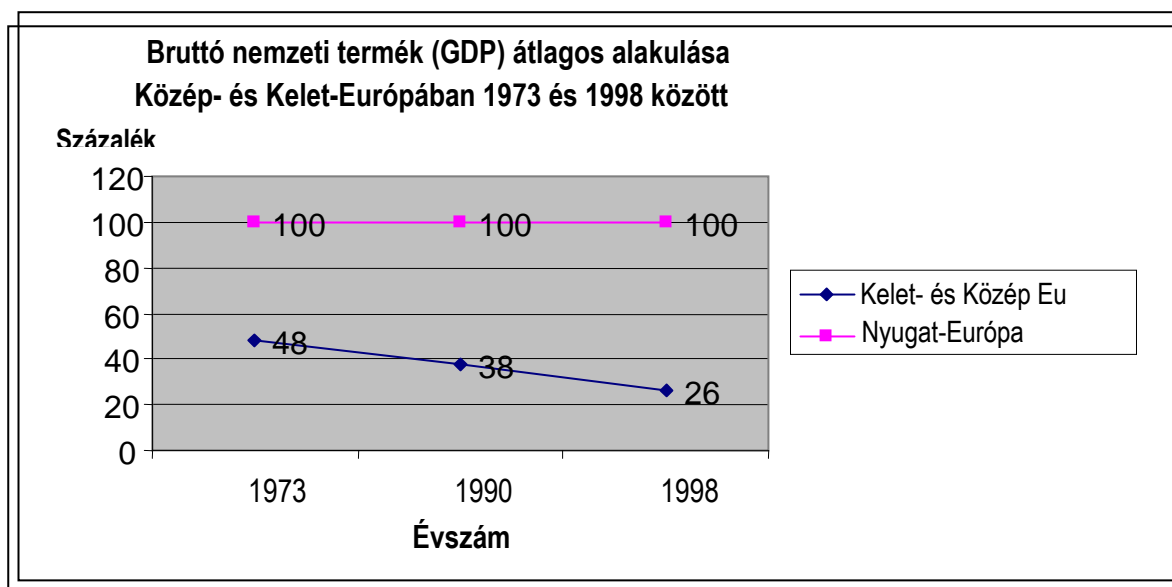
⁵⁸ A KSH elemzést készítette az 1989-2009 időszakra is. Eszerint 1996-ig folyamatosan csökkent a reálkereset (26%-kal), majd enyhe növekedésnek indult. Az 1989 évi reálkereset szintjét először 2002-ben sikerült elérni. Összeségében a 2009. évi reálbér színvonala a 20 évvel korábbit 13%-kal haladta meg. Ez tehát egy nagyon szerény növekedés.

http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo1989_2009.pdf (2010.06.29.)

egyenlőtlenségek irányába, vagy a jóléti társadalom kiépítése irányába mozdul el (Gazsó, 2001).⁵⁹

3.2.3. A rendszerváltás hatásai Kelet- és Közép-Európában

Közép- és Kelet-Európa már a rendszerváltás előtt is leszakadó tendenciát mutatott. A 20. század utolsó negyedében, a globalizáció folyamatainak kibontakozásakor, amikor a nyugati fejlett világ növekedése 2%-os volt, Afrika stagnált, Kelet- és Közép-Európa -1,1%-os hanyatlást mutatott. A rendszerváltás után a leszakadás tovább folytatódott. A piacok megnyitása és a szabad kereskedelem rendkívül rossz hatással volt a régióra. A mezőgazdaság 50%-kal, az ipar 25-30%-kal hanyatlott. Az „átalakulási válság” következtében Közép- és Kelet-Európa és Nyugat-Európa közötti szakadék szélesebbé vált mint valaha. 1973-ban a térség országainak egy főre jutó jövedelme a nyugati szintnek 48%-át érte el. 1990-re ez az arány 38%-ra csökkent. 1998-ban pedig már csupán 26% volt. Döbbenetes mértékű a csökkenés. (Berend T., 2004)

Forrás: Berend T., 2004

⁵⁹ Továbbá KSH, 2010. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo1989_2009.pdf (2010. 06.29.)

A rendszerváltás legjobb országainak, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia, Szlovákia, Csehország, egy évtizedbe telt, hogy a zuhanás után újra elérjék az 1989-es szintet. A szovjet utódállamok még 2000-ben is csak 60%-át érték el az 1989-es jövedelmi szintnek, és egyelőre nem látszik, hogy mikor érik el annak 100%-át. (Berend T., 2004)

Európában tehát jelentős különbségek mutatkoznak az egyes régiók és az egyes országok között. Az alábbiakban azt tárgyalom, hogy van-e ennek jelentősége, valamint, hogy az extrém jövedelmi polarizálódással fontos-e foglalkozni?

3.3. Miért számít a jövedelmi egyenlőtlenség?

Némely szerzők szerint az egyenlőtlenségnek nincs jelentősége (Krueger, Feldstein) mindaddig, amíg a szegénység alacsony szinten marad. E nézet ellenére növekvő konszenzus van abban, hogy az egyenlőtlenség nemzeti szinten azért számít, mert

- lelassíthatja a növekedést (Perotti, Alesina), vagy
- politikai instabilitáshoz vezethet, vagy
- piaci hibákat okozhat, ami szintén a növekedés lassulását okozhatja (Hoff, Keefer, Knack), vagy
- az emberek tiltakoznak az egyenlőtlenség ellen (Fong, Bowles, Gintis).

Platon és Arisztotelész óta fennálló nézet, hogy a magas szintű egyenlőtlenség valójában a társadalom patológiája. Platon szerint az egyenlőtlen társadalom nem egy hanem két társadalom. Ahogy a világ egyre integráltabbá válik, globalizálódik, két tényező van, amely fokozza a jövedelmi egyenlőtlenségek *jelentőségét* (Milanovic, 2005):

- (1) *A jövedelmi különbségek tudatosulása.* A globalizáció saját maga járul hozzá ahhoz, hogy az egyenlőtlenségeket jobban észrevesszük. Az embereknek a

hírközlés, a média, az internet és a gyakoribb utazások következtében láthatják a különböző országok jóléti szintjeit. Függetlenül attól, hogy az egyenlőtlenség növekszik-e vagy nem, az emberek *tudatossága* a vagyoni és jövedelmi különbségeket illetően fokozódik. A globalizáció önmagában *növeli a szegény országok lakóiban a kirekesztettség érzését.*

- (2) *A könnyebbé vált migráció.* Bár a migráció ma alacsonyabb szintű, mint 100 évvel ezelőtt, azok az erők, amelyek az embereket migrációra készítik, erősek. A gazdag országok kormányai ma „erőd mentalitást” képviselnek, ez azonban egy elvesztett csata, mivel a kivándorlókat ösztönző megélhetési nyomás, a gazdag országokban pedig az őket alkalmazók érdekei ez ellen dolgoznak. Még ha a jövedelmi különbségek nem növekednek is, csupán változatlanok maradnak, a legális és illegális migrációra való ösztönzés egyes területeken nagyon erős.⁶⁰

A globális egyenlőtlenség kérdése azért is különösen jelentős Milanovic (2005) szerint, mert az elválaszthatatlanul összefügg a demokrácia kérdésével.⁶¹ Globális szinten természetesen nem beszélhetünk demokráciáról, mert az globális kormányt feltételezne. Beszélhetünk viszont a demokratizálódás folyamatáról, vagyis arról, hogy a nemzetközi intézményekben a demokratikus döntéshozás elemei (egy személy, egy szavazat, illetve egy ország, egy szavazat) jelen vannak-e. Milanovic, e szempont szerint vizsgálva, megállapítja, hogy a legtöbb hatalmat ma a gazdag országok gyakorolják, és ezen belül is a gazdag emberek azok, akiknek politikai hatalmuk van. Vagyis, kis számú gazdag ember gyakorolja a hatalmat. Globális szinten tehát inkább pénzuralom (plutokrácia) az, amiben élünk, nem pedig a demokratikus döntéshozás. Bár a gyarmatrendszerhez képest némi javulást tapasztalhatunk, mára szinte közhellyé vált rámutatni arra, hogy minden fontos nemzetközi szervezetben aránytalanul nagy befolyásuk van a gazdag országoknak. Ezt legjobban Stiglitz (2003) elemzi a *A globalizáció visszásságai* című könyvében. Leírja, hogy az USA pénzügyi érdekei hogyan

⁶⁰ Ehhez hozzáadódik még a jövőben a klímaváltozás miatti migráció felerősödése.

⁶¹ A későbbiekben tárgyalom, hogy Amartya Sen, nobeldíjas közgazdász is hasonlóan vélekedik, és részletesen elemzi a kérdést *A fejlődés mint szabadság* c. művében.

befolyásolják a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap működését, továbbá, hogy a Világkereskedelmi Szervezet hogyan védi a gazdag országok komparatív előnyét például a szellemi tulajdonjogok, generikus gyógyszerek, pénzügyi szolgáltatások liberalizálása stb. területeken.

Milanovic (2005) elemzéséből kiderül, hogy az IMF, WTO és a Világbank⁶² döntéseiben közel sem az egy ember egy szavazat, vagy az egy ország egy szavazat elv érvényesül, hanem sokkal inkább az egy dollár egy szavazat. Milanovic a szavazati jogokról függvényt készített, amelynél a vízszintes tengelyen az egy főre eső vásárlóerő paritás szerepel a legszegényebb Sierra Leone-től a leggazdagabb Luxemburgig, a függőleges tengelyen pedig a szavazati jogok. Az így kapott Lorenz görbe⁶³ alapján azt a következtetést vonja le, *hogy a szavazati jogok sokkal jobban koncentrálnak, mint a jövedelem*. A jövedelem esetében ugyanis a Gini együttható⁶⁴ 54, a szavazatok esetében pedig 61. Szemléletesebbé téve, ez azt jelenti, hogy *a Föld országainak legszegényebb 40%-a* (akik a világ összjövedelmének 10%-át fogyasztják) *10%-nál kevesebb szavazati joggal rendelkeznek az IMF-ben. A Föld országainak leggazdagabb 10%-a ellenben 43% szavazati joggal rendelkezik az IMF-ben.* A legnagyobb vesztes *Kína*, ahol a föld népességének 22%-a él. Ők a világon megtermelt összes jövedelem 14%-át fogyasztják el, és csupán 3% szavazati joguk van az IMF-ben. Más szavakkal, egy kínai ember, egy amerikaihoz képest jóval kevesebbet ér szavazati joga alapján az IMF-ben.

⁶² E három intézményt szokták úgy emlegetni, mint a Bretton Woods-i intézmények utódai. A II. világháború után az ENSZ Bretton Woods-ban (New Hampshire, USA) szervezett konferenciát monetáris és finanszírozási kérdésekről. Ekkor hozták létre a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot (International Bank for Reconstruction and Development, IBRD), az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezményt (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT), és a Nemzetközi Valutaalapot (International Monetary Found, IMF). Az IBRD ma a Világbank-csoport öt szervezetének egyike. A GATT ma működő jogutódja pedig a Világkereskedelmi szervezet (World Trade Organization, WTO). A Bretton Woods-i pénzügyi (arany-deviza) rendszer 1944 és 1971 között működött. Átmenetet képviselt az aranypénzrendszer és a modern pénz között. Az arany árát rögzítették és a dollárhoz kötötték. 1971-ben az USA felfüggesztette a dollár aranyhoz rögzített árfolyamát, és ez véget vetett a Bretton Woods-i pénzügyi rendszernek. A nemzetközi pénzügyi rendszer destabilizációja vezetett az 1990-es évek valutaválságához.

⁶³ A Lorenz görbe a jövedelmek (és/vagy a vagyon) eloszlását mutatja meg. A vízszintes tengelyen a jövedelemszerzőket (háztartásokat) ábrázolja, a függőleges tengelyen pedig a jövedelmek összességét. Teljesen egyenlő jövedelemeloszlás esetén a görbe egy 45 fokos egyenes alakját veszi fel. Minél nagyobb az egyenlőtlenség, annál ívesebb lesz a görbe. Egy adott pontban azt mutatja meg, hogy a háztartások egy bizonyos százaléka az összjövedelem mekkora százalékát fogyaszthatja el (ill. ha vagyon mérésére használják, akkor hány százaléknyi vagyon felett rendelkezik.)

⁶⁴ A Gini együttható a társadalom jövedelem eloszlásának mutatója. Értéke 0 és 100 között van, ahol 0 a teljes egyenlőséget, 100 pedig a jövedelem maximális koncentrációját jelenti.

Amíg a jelenlegi szabályok és szavazati jogok uralkodnak, addig valószínűleg hiába való javulást várni az elosztás terén. A demokratizálódás a döntéshozásban előfeltétele a javulásnak.

Léteznek vélemények, amelyek szerint (pl. Leszek Balcerowicz, a Lengyel Nemzeti Bank egykori elnöke) a gazdag országok nem felelősek a szegényekért, mivel a szegény országok a rossz gazdaságpolitikájuk és a civil háborúk miatt maradtak szegények. Az effajta vélemények azonban nem számolnak sem a gyarmatosítás, sem a hidegháború hatásaival, amelyek nagy szerepet játszottak ezeknek az országoknak az elszegényedésében. Továbbá az afrikai államok etnikai konfliktusai szorosan összefüggnek azzal, hogy hogyan jöttek létre ezek az országok: teljesen önkényes határmeghúzásokkal, a helyi feltételekre és kapcsolatokra való tekintet nélkül (Milanovic, 2005). Mindezeket a történelmi örökségeket nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az utóbbi egy-két évben egy újabb szempont is előtérbe került a szegény és gazdag országok kapcsolatát illetően. Ez pedig az *ökológiai adósság* kérdésköre. Az ökológiai adósság koncepciója szerint bár pénzben Dél vett fel hiteleket Északtól, ökológiai értelemben mégis Észak tartozik Délnek. A környezeti változások szempontjából ugyanis azon túl, hogy a következmények mindenkit érintenek (pl. éghajlatváltozás), a döntő igazságtalan motívum az, hogy a haszon csak keveseknél, a károk pedig mindenkinél jelentkeznek. A károk többsége azonban mégis a szegényebb országokat sújtja.⁶⁵ A természeti erőforrások igazságtalan felhasználása ezért kompenzációt igényel. A kompenzáció például úgy lehetséges – Peter Singer ausztrál filozófus szerint –, hogy megvalósítjuk az egyenlő egy főre jutó széndioxid kibocsátást. Ehhez nem csak a technikai módszereknek kell megváltozni, hanem az életmódunknak, fogyasztási és utazási szokásainknak is. Az ökológiai adósság témájának képviselői a természeti károk pénzbeli értékének meghatározását is követelik. Erre a környezeti gazdaságtan többféle módszere is rendelkezésre áll. Álláspontjuk, hogy Észak ökológiai adósságának viszonzásaképpen el kell törölni Dél pénzbeli adósságát, vagy más

⁶⁵ A fejlett országok gazdagodásuk (ipari fejlődés) folyamán tönkretették a globális környezetet. Ez főként a szegény országoknak okoz már most és a jövőben is szenvedést. Azonban a jelenlegi rendszer szerint mégis az áldozatoknak is részt kell venniük a probléma megoldásában.

módon, pontos számítások alapján kell radikális újraelosztást megvalósítani.⁶⁶
(Boda, 2010)

3.4. A globális egyenlőtlenség különféle megközelítései

Az alábbiakban a globális gazdasági egyenlőtlenségek három megközelítési módját tárgyalom. Elsőként a Világbank jövedelmi egyenlőtlenségekre használt felosztását. Ezt követően három különböző fejlődélméletet, amelyet az egyenlőtlenségek csökkentésére dolgoztak ki, majd pedig a témának egy alternatív, és sokkal szélesebb megközelítését, Amartya Sen, nobeldíjas közgazdász alapvető képességeken és lehetőségeken alapuló értelmezését.

3.4.1. A Világbank globális jövedelmi egyenlőtlenség leírása

A Világbank három csoportba sorolta be a világ országait: magas, közepes és alacsony jövedelmű országok⁶⁷. (Giddens, 2009)

3.4.1.1. Magas jövedelmű országok

A világ népességének 15%-a tartozik ebbe a csoportba. Többségében ma azok az országok tartoznak ide, amelyek először váltak iparosodott államokká. Az ipari forradalom Angliában kezdődött, majd áttért Európára, az Egyesült Államokra és Kanadára. Japán 30 éve került be a magas jövedelmű országok közé, Szingapúr, Hongkong és Tajvan pedig az 1990-es években.⁶⁸ A magas

⁶⁶ Az Egyházak Világtanácsa 2009. szeptember 2-án adta ki az ökológiai adósságról szóló nyilatkozatát. Ennek magyar szövege megtalálható az evangélikus portálon is: <http://www.evangelikus.hu/teologia/evt-nyilatkozat-a-koerneyezeti-igazsagossagrol-es-az-oekologiai-adossagrol/?searchterm=ökológiai%20adósság> (2010.06.29.)

⁶⁷ Eredeti forrás: World Bank (2003): *World Development Indicators*. Oxford University Press. New York.

⁶⁸ E három ország különleges sikerére különféle magyarázatokat mutat be Giddens (2009) és megállapítja, hogy a sikerek oka erőteljesen vitatott. Az egyik magyarázati lehetőség az, hogy mindhárom ország gyarmat volt, Nagy-Britanniához és Japánhoz tartoztak. Ezek a gyarmattartók ösztönözték az ipari fejlődést, utakat és szállítási rendszereket építettek ki. Anglia aktívan kereskedelmi központtá fejlesztette

jövedelmű országok a világ éves termelésének 79%-át adják. Ezekben az országokban is sok a szegény, de a népesség többsége magas életszínvonalon él.

3.4.1.2. Közepes jövedelmű országok

A világ népességének 45%-a tartozik ide. A megtermelt vagyon 18% származik ezekből az országokból⁶⁹: Kelet- és Délkelet-Ázsia, Mexikó, Közép-Amerika, Karib térség, Dél-Amerika, Kelet-Európa és a volt Szovjetunió. Ezek az országok viszonylag későn, a 20. század második felében kezdték el az iparosodást. A lakosság többsége sokkal jobban él, mint az alacsony jövedelmű országokban, viszont az életszínvonal messze nem éri el a magas jövedelmű országok életszínvonalát. A Világbank Kínát 2000-ben sorolta át a közepes jövedelmű országok körébe a maga 1,3 milliárd lakosával (amely a világ népességének 22%-a), azonban a kínai népesség többsége még mindig az alacsony jövedelmű kategóriába tartozik.

3.4.1.3. Alacsony jövedelmű országok

Ebbe a csoportba tartozik a világ népességének 40%-a: a legtöbb afrikai ország; néhány kelet- és dél-ázsiai ország, mint például India, Nepál, Banglades, Pakisztán; néhány kelet- és közép-európai ország, például Grúzia és Ukrajna; továbbá Haiti és Nicaragua. Ezek az országok többségükben agrár országok. A világon megtermelt vagyon 3%-a származik ezekből az országokból. Jellemző tény, hogy a termékenység sokkal magasabb az alacsony jövedelmű országokban.⁷⁰ Az alacsony jövedelmű országok lakossága több mint háromszor

Hongkongot és Szingapúrt. További fontos tényező volt, hogy a kormányok aktívan hozzájárultak a bérköltségek alacsonyan tartásához. 1998-ban az ázsiai összeomlás törte meg a sikerek sorozatát.

⁶⁹ 1999-es adat szerint. Forrás: Giddens (2008)

⁷⁰ Az alacsony jövedelmű országok magasabb termékenységi rátája összetett okokra vezethető vissza. Az egyik alapvető ok, hogy ezekben az országokban nincsen szociális háló, nyugdíj vagy társadalom biztosítás. Az egyetlen szociális „biztonságot” a nagy család jelenti, amelyben a család tagjai egymást támogatják, eltartják. A szegény országokban a gyerekek plusz munkaerőt jelentenek, míg a közepes és magas jövedelmű országokban a gyerek plusz költség tényezőként merül fel. További fontos tényező a gyermekvállalás alakulásában az elemi oktatás megléte vagy hiánya. Sen (2003) szám adatokkal alátámasztva mutatja be – főként az indiai Kerala tartomány esetét tanulmányozva –, hogy az elemi oktatás és az egészségügyi ellátás biztosítása nagymértékben segíti a túlnépesedés elleni küzdelmet.

olyan gyorsan nő, mint a magas jövedelmű országoké.⁷¹ A jövedelmi egyenlőtlenség e tény miatt is gyorsan növekszik. Ezekre az országokra nagyon gyakran jellemző az éhezés, a szegénység magas aránya és az alultápláltság.

3.4.2. Fejlődéstudéletek

A fejlődéstudéletek mindegyike arra törekszik, hogy valamiféle magyarázatot adjon létező és mérhető jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségekre. Mindegyik elméletnek van hiányossága, azonban együttesen, egymást kiegészítve képesek valamennyire hiteles magyarázatot adni a jövedelmi egyenlőtlenségek okaira.

3.4.2.1. Piacközpontú elméletek

Negyven évvel ezelőtt dolgozták ki ezeket az elméleteket brit és amerikai közgazdászok. Szerintük a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentésére a legjobb eredményt az adja, ha az egyének szabadok, és meghozzák saját gazdasági döntéseiket. A szabad kapitalizmus gazdasági növekedéshez vezet, amelyből idővel a társadalom minden tagja részesedni fog. Az állami bürokrácia – szerintük – nem szabad, hogy befolyásolja sem a termelést, sem az árakat, sem a béreket. A kormány egyetlen dolga, hogy elálljon a fejlődés útjából.

A piacközpontú elméletek egyik legbefolyásosabb terjesztője W.W. Rostow volt, Kennedy amerikai elnök gazdasági tanácsadója. Rostow modellje a *modernizációs elmélet* nevet kapta. Eszerint az alacsony jövedelmű országok akkor tudnak gazdaságilag fejlődni, ha modern gazdasági intézményeket és technológiákat vesznek át, és előtérbe helyezik a megtakarítást, valamint a tőke termelésbe történő visszaforgatását. Rostow szerint az alacsony jövedelmű országok kulturális értékei és hagyományos társadalmi intézményei gátolják a gazdasági hatékonyságot. Nincs bennük stabil munkaerőpiac, fatalisták, és a

⁷¹ Forrás: Világbank, 2003, idézi: Giddens, 2009.

sokgyermekes családmódel miatt inkább fogyasztanak, mint hogy befektessenek a jövőbe.⁷²

Rostow elmélete ma is hat. A neoliberális módel szerint a szabad piaci erők és a szabad kereskedelem a világ minden országa számára prosperitást hozhat, ezért a kormányzati szabályozás kiiktatására – deregulációra⁷³ – van szükség a gazdasági növekedéshez.⁷⁴ (Giddens, 2009)

A piacközpontú elméletek neoliberális ideológiájának uralma a 2008 őszi gazdasági válság óta meginogni látszik. A válság hatására egyre több közgazdász és államfő beszél arról, hogy szabályozni kell a piac működését, és hatékony állami beavatkozásra van szükség. Ennek ügyében például a Tobin adó bevezetése többször is komolyan felmerült. A gondolkodás uralkodó árama azonban, amely a gazdasági növekedéssel akarja orvosolni a bajokat, változatlan maradt.

3.4.2.2. Függőségi és világrendszer elmélet

A piacorientált magyarázatokat sokan kétségbe vonták már az 1960-as évektől kezdődően, főleg a Latin-amerikai és afrikai országokban. Szerintük a szegény országok fejletlensége nem kulturális vagy intézményes hibák következménye, hanem a világkapitalizmus hozta létre ezt a rendszert. A *függéselmélet* állítása szerint a szegény országok azért szegények, mert kizsákmányolják őket a gazdag országok és a transznacionális vállalatok. Ez a folyamat a gyarmatosítással

⁷² Rostow a gazdasági növekedés folyamatát a repülőgép pályájának ívéhez hasonlította, és négy szakaszra bontotta. 1. hagyományos szakasz: alacsony megtakarítási ráta, és fatalista értékrendszer jellemzi. 2. Felszállás a gazdasági növekedési pályára: elkezdik lebontani a hagyományos értékeket, megindul a megtakarítás és a befektetés a jövőbe. 3. Törekvés a technológiai érettség elérésére (a magas jövedelmű országok pénze és tanácsai segítségével.) 4. A tömegfogyasztás magas szintje. Forrás: Giddens, 2009

⁷³ A dereguláció a washingtoni konszenzus hármas jelszavainak egyike. A három alapelv: liberalizáció, dereguláció és privatizáció. Joseph Stiglitz, nobel díjas közgazdász szerint e piaci fundamentalista elvek csak a fejlett országok érdekeit szolgálják. (Stiglitz, 2003)

⁷⁴ Egyes neoliberális közgazdászok szerint mindenféle kereskedelmi, környezetvédelmi és munkajogi szabályozást el kellene törölni, sőt minimálbérre sincs szükség, mert majd a piac szabályozza a béreket is. Azt azonban nem vizsgálják, hogy a piacon kialakuló legalacsonyabb bér elégséges e a munkaerő újratermeléséhez és emberhez méltó életet biztosít-e.

kezdődött, amely olyan rendszert hozott létre, hogy az erős országok az elnyomott népek rovására építették fel uralmukat.

A gyarmatosított országok a második világháború után önállóvá váltak, azonban a kizsákmányolásuk nem szűnt meg. A transznacionális és multinacionális vállalatok továbbra is hatalmas nyereségekre tesznek szert kitelepített gyáraik révén. Az olcsó munkaerő és nyersanyag megakadályozza a szegény országokat abban, hogy a saját iparosításukhoz szükséges tőkét felhalmozzák. A helyi vállalkozásokat nem támogatják a kormányok, a külföldiek pedig adókedvezményeket kapnak. A szegény országok rá vannak kényszerítve arra, hogy kölcsönöket vegyenek fel, amivel növelik gazdasági függőségüket.

Az alacsony jövedelmű országok ezért nem fejletlenek, hanem rossz irányba fejlődtek. Egy maroknyi helyi politikus és üzletember kivételével, akik a külföldiek érdekeit kiszolgálják, az emberek szegények. A függéselmélet hívei forradalmi változásokat sürgetnek és a transznacionális vállalatok elküldésében látják a megoldást. Szerintük ugyanis a *globális gazdasági egyenlőtlenséget az erőszek tartja fenn*: a szegény országokban a gazdasági elitek, akiket a gazdag országok gazdasági elitjei támogatnak, továbbá rendőrségi és katonai erőt alkalmaznak a helyi lakosság elnyomására.

A függéselméletből fejlődött ki a *világrendszer-elmélet* az 1970-es évek végén. Megalkotója *Immanuel Wallerstein* és munkatársai. Szerintük a mai kapitalista gazdasági rendszert egy egységként kell elképzelni. Háromkötetes elemzésében Wallerstein leírja, hogy a globális kapitalizmus már 15-16. század óta létezik, amikor az európai piacok és a kereskedelem kibővült. A világrendszer négy alkotóeleme:

- az áruk és a munkaerő világpiaca,
- a különböző gazdasági osztályok: tőkések és munkások (munkásokon értve mindenkit, aki munkarejéből él, és nem tőkejövedelemből)
- a politikai kapcsolatok nemzetközi rendszere, amelyre a versengés jellemző,
- a világ három gazdasági zónára oszlik: centrum országok, periféria és félperiféria. Ebben a rendszerben a gazdagabb zónák kizsákmányolják a szegényebbeket.

A centrum országok birtokolják a profit legnagyobb részét. Ide tartozik az USA, Japán és Nyugat-Európa.

A periféria országai alacsony jövedelműek. A természeti erőforrások a perifériákról a központ felé áramlanak (ma csakúgy, mint a gyarmati időkben), akárcsak a létrehozott nyereség. A központ cserébe késztermékeket ad el a perifériának, természetesen haszonnal. A perifériákhoz tartozik Afrika, Latin-Amerika és Ázsia országainak nagy része. Az elmélet úgy fogalmaz, hogy a központi országok az *egyenlőtlen kereskedelem* révén gazdagodtak meg, és ezzel egyben *korlátozták a perifériális országok fejlődését*.

A félperifériák közepes jövedelmű, átmeneti országok. Félig iparosodottak, és gyakran a náluk fejletlenebb perifériákról szereznek nyereséget, amelyet a központi országokban költenek el importcikkekre. Ide tartozik például Mexikó, Brazília, Argentína, Chile, Kelet-Ázsia újonnan iparosodott országai, a Kelet- és közép-európai volt szocialista államok. A félperiféria sikerei azt ígéri a perifériáknak, hogy ők is elérhetnek majd jobb fejlettségi szintet és gazdagabbak lehetnek, ha kitartóan próbálkoznak. (Giddens, 2009)

3.4.2.3. Állam központú elméletek

Az államközpontú elméletek szerint a megfelelő kormánypolitikának kulcsszerepe van a jövedelmi egyenlőtlenségek orvoslásában⁷⁵. Az állam politikáján múlik, hogy beindul-e a gazdasági növekedés, amely enyhíteni tudja az egyenlőtlenségeket. Az újonnan iparosodott Kelet-ázsiai országokban a sikeres fejlődést az állam vezető szerepe nagyon nagy mértékben befolyásolta.⁷⁶ A Világbank, amely korábban nagyon határozottan a szabadpiaci elméletet alkalmazta, 1997 óta megváltoztatta véleményét és elismeri, hogy hatékony állam

⁷⁵ Modern értelmezések szólnak arról, hogy Adam Smith ellenezte az állam szabályozó beavatkozását a piaci folyamatokba. Azt azonban nem veszik figyelembe, hogy az állam beavatkozását ő úgy értelmezte, hogy az a gazdagok javát szolgálja. (Sen, 2003. 510.p.)

⁷⁶ Kelet-ázsiaiában különböző eszközöket alkalmaztak a kormányok a gazdasági siker és integráció érdekében. 1. alacsonyan tartották a munkabérekét. 2. adókedvezményeket és olcsó kölcsönöket adtak egyes iparágak vállalatainak. 3. olcsó bérlakásokat és közoktatást biztosítottak az embereknek.

nélkül lehetetlen fenntartható fejlődést elérni mind gazdasági mind társadalmi vonatkozásban. (Giddens, 2009)

3.4.2.4. A fejlődélméletek hiányosságai

A piacorientált elméletek, amint láttuk, a szabad piac és a szabad kereskedelem megvalósítását tartják helyesnek, szerintük ez vezet a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenéséhez és mindenki számára előnyös gazdasági növekedéshez. Ezek az elméletek nem veszik figyelembe a gazdasági kötöttségeket és adottságokat. Ők az alacsony jövedelmű országokat hibáztatják azért, amiért szegények maradtak, és nem veszik észre, hogy vannak olyan külső hatások, mint például a gazdag országok tőkekihelyezése és kereskedelmi tevékenysége, amelyek meghatározóak egy-egy ország gazdaságát illetően. A piacorientált elméletek általában elhanyagolják a kormányok szerepét. Nincs magyarázatuk arra, hogy miért sikerült egyes országoknak felemelkedni (Kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok) mások pedig szegények maradtak.

A függélmélet és a világrendszer elmélet képviselői azt vizsgálják elsősorban, hogy a szegény országok miként függnek a gazdag országoktól, milyen módon zajlik a kizsákmányolás az egyes országok között. Ezeknek az elméleteknek a hiányossága, hogy miközben meg tudják magyarázni Afrika és Latin-Amerika elmaradottságát, nem tudnak magyarázatot adni néhány ország gazdasági sikerére. Miért lett sikeres Brazília, Argentína, és Kelet-Ázsia újonnan iparosodott országai? Hogy tudtak ők a multinacionális vállalatok jelenlétében, gyarmati múltjuk ellenére a szegénységből valamelyest kiemelkedni? (Giddens, 2009)

Az állam központú elméletek szerint a gazdasági növekedés előmozdításában és a jövedelmi egyenlőtlenség csökkentésében az államnak van a legfontosabb szerepe. Fontos alternatívát nyújtanak a másik két elmélettel szemben. Szerintük az állam nem akadályozza a gazdaságot, és nem is a globális üzleti elitek szövetségese, ahogy a függélmélet állítja, hanem a gazdasági növekedés és egy adott ország boldogulását tekintve kulcsfontosságú szerepe van

annak, hogy egy állam milyen gazdaságpolitikát követ. Giddens (2009) véleményével egyetértve a világrendszer elmélet és az államközpontú elméletek együtt képesek a leginkább magyarázatot adni a jövedelmi egyenlőtlenségek problémájára, és a világgazdaságot érő, folyamatosan zajló változásokra.⁷⁷

3.4.3. Amartya Sen megközelítése – a képességelmélet

Amartya Sen, a Harvard Egyetemen oktató közgazdász, 1998-ban Nobel díjat kapott a jóléti közgazdaságtan területén végzett munkásságáért. Fő érdeme abban áll, hogy etikai dimenziót vitt be egy olyan területre, amelyet korábban kizárólag a számok uraltak: GDP, GNP, nyereség stb. Sen fő tézise az, hogy a *szabadság kibővítése a fejlődés elsődleges célja és egyben eszköze is*. Szerinte a szabadsághiány a fő probléma akkor, amikor súlyos nélkülözésekkel, nyomorral, éhínségekkel, makacs szegénységgel találkozunk. A komoly nélkülözések mind a szegény, mind a gazdag országokban létező problémák. *Az egyéni cselekvőerőtől függ*, hogy meg tudjuk-e szüntetni a nélkülözés különböző fajtáit. Azonban az egyéni cselekvőerőt alakítják és korlátozzák a társadalmi, politikai és gazdasági lehetőségek. Egyéni cselekvőerő, és társadalmi lehetőségek átjárják és kiegészítik egymást. Fontos, hogy mindkettő szerepét és erejét felismerjük. Sen *öt kulcsfontosságú szabadságjog* szerepére koncentrált: *a gazdasági lehetőségek; a politikai szabadság; a szociális juttatások; az átláthatóság garanciái és a létbiztonság*. Ezek mindegyike ahhoz segíti hozzá az adott személyt, hogy kihasználja képességeit,

⁷⁷ Giddens (2009) három jövőbeli forgatókönyvet vázol fel arra vonatkozóan, hogy hogyan hat az egyre növekvő globalizáció a jövedelmi egyenlőtlenségekre. 1. Az *első forgatókönyv* szerint a világot globális vállalatok fogják uralni, amelynek munkásai egymással versenyeznek majd globális bérekért. Az átlagjövedelmek kiegyenlítődnek, tehát pl. Angliában alacsonyabbak lesznek, Bangladesben pedig magasabbak. Azonban a gazdagok és szegények közötti polarizáció növekedni fog, mivel a világ egyre megosztottabb lesz a tekintetben, hogy kik a globális gazdaság haszonélvezői és kik a vesztesei. Ez elmérgesítheti a nemzetek közötti és az etnikai konfliktusokat. 2. A *második forgatókönyv* szerint a gazdasági globalizáció nagyobb lehetőségeket jelent mindenkinek, mert a modern technológia ösztönzi a növekedést. A Kelet-ázsiai NIC-ek példáját sok más szegény ország fogja követni. A technológiai szakadék egyrészt az országok közötti vagyoni szakadék következménye, másrészt a vagyoni és jövedelmi különbségek meg is erősítik a technikai szakadékot. Sachs szerint ezért arra van szükség, hogy a gazdag országok a jelenleginél sokkal nagyobb pénzügyi és műszaki segítséget adjanak a szegény országoknak. 3. A *harmadik forgatókönyv* a legoptimistább. Eszerint Kelet- és Közép Európa volt szocialista országai magas jövedelmű országok lesznek, továbbá Latin-Amerika és Afrika is elkezd fejlődni, és működésbe lép egy felfelé irányuló mobilitás. E harmadik forgatókönyvnek elég kicsi esélye van, ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági növekedés régóta lelassult, sőt, 2008 ősze óta válság van.

egyéni cselekvőerejét. A különböző fajtájú szabadságjogok egymást erősítik. Ezért úgy érvel, hogy a fejlődés abban áll, hogy meg kell szüntetni a szabadsághiány fő forrásait: a szegénységet, a zsarnokságot, a szűkös gazdasági lehetőségeket, a közintézmények elhanyagolását, és az államok túlkapásait. Szabadsághiánynak tekinti tehát Sen (2003) azt, amikor egy ember szegénysége miatt nem tudja csillapítani éhségét, vagy nem tudja kezeltetni gyógyítható betegségét, vagy nem jut lakáshoz, ruhához.

Sen nem pusztán alacsony jövedelemként értelmezi a szegénységet, ahogy ez a leginkább elterjedt, hanem *az alapvető lehetőségek hiányaként*.⁷⁸ Ezen hiányok különféle formában nyilvánulhatnak meg, például korai halál, alultápláltság, betegségek stb. A jövedelem ugyanis lényegében a *képességek kibaszolásának* fontos *eszköze*.⁷⁹ Például ha valaki gazdagabb mint az átlag, de olyan betegségben szenved, hogy drága a kezeltetése, akkor a jövedelem-eloszlás statisztikája szerint nem szegény, azonban mégis nélkülöz abból a szempontból, hogy képességeit nem tudja úgy használni, mint egy jövedelmi szempontból szegényebb, de egészséges társa. Ugyanúgy, a munkanélküliség sem pusztán elégtelen jövedelmet jelent, amelyet pótolni lehet állami juttatásokkal, hanem nagyon súlyos hatásai lehetnek: gyengítheti a munkanélkülivé vált ember önállóságát, szaktudását, önbizalmát, lelki és fizikai egészségét. Ez mind a szabadságot csökkenti.⁸⁰

Hasonlóképpen szűklátókörűségnek tartja Sen (2003) azt is, hogy a közgazdaságtan pusztán a jövedelmi egyenlőtlenségekkel foglalkozik, amely az egyenlőtlenségeknek egy igen szűk területe. A *gazdasági egyenlőtlenséget* nagyon sokszor a jövedelmi egyenlőtlenséggel azonosítják helytelenül, és elhanyagolják a

⁷⁸ A szemléletváltás indokát részletesen kifejti. Ezek közül a legfontosabbak: 1. Ha a szegénység a képességek hiánya, akkor azokra a dolgokra koncentrálunk, amelyek belülről fakadóan fontosak (a jövedelemnek kizárólag eszközként van jelentősége). 2. A képesség hiányára más is hat, mint a jövedelem alacsony volta. 3. A jövedelem hatása a lehetőségekre a körülményektől függ (pl. különböző életkorban más a jövedelem igény, extrém körülmények árvíz, járványok, aszály stb. befolyásolják a jövedelem igényt, fogyatékoság, betegségek növelhetik a jövedelem igényt, szegény országokban alacsonyabb az árszínvonal stb.).

⁷⁹ A képességek bővülése nagyobb jövedelmet eredményez, és fordítva: a jövedelem növekedése a képességek bővülését teszi lehetővé.

⁸⁰ A munkanélküliséggel kapcsolatban érdekes megállapítást tesz Sen (2003). Összehasonlítja az USA és Európa eltérő attitűdjeit a társadalmi és egyéni felelősségvállalás szempontjából és a két régió értékrendjét. Következtetése az, hogy az USA-ban a fő érték a munka. Dolgozz! – mondja az amerikai és akkor lesz jövedelmed. Ugyanakkor a társadalmi erkölcs lehetségesnek tartja, hogy ne támogassák a nélkülözőket. Nyugat-Európában ez elfogadhatatlan. Itt a fő érték a minimális jövedelem biztosítása, cserében pedig megengedhetőnek tartják a magas munkanélküliséget.

rossz egészségi állapot, a munkanélküliség, vagy az iskolázottság hiányának figyelembe vételét. Például ha valakinek fogyatékosága miatt nagyobb jövedelmet adunk, akkor az jövedelmi értelemben egyenlőtlenség, gazdasági értelemben viszont nem.

Az egyenlőtlenségek problémája kitágul, ha a jövedelemmel mért egyenlőtlenségek helyett az alapvető szabadságjogok és képességek eloszlásának egyenlőtlenségét vizsgáljuk. A jövedelmi egyenlőtlenségeket felnagyítja, ha az alacsony jövedelem és a jövedelemnek képességekké való átváltása együtt jár. Szegénységkutatásai alapján Sen (2003) az *elosztás* fontosságára⁸¹ hívja fel a figyelmet. Bemutatja, hogy nem az a fontos, hogy egy adott termékből, például élelmiszerből mennyi áll rendelkezésre egy adott országban, hanem az, hogy a fizetőképes keresletnek milyen a megoszlása. A piac ugyanis *csak a fizetőképes keresletet* és nem a *tényleges szükségleteket* érzékeli.⁸²

Az *egyenlőtlenségek* alapos empirikus vizsgálatai után Sen (2003) azt a következtetést vonja le, hogy az fontos szerepet játszik a különféle súlyos *válságok* – így például szélsőséges esetben akár az éhínség – *kialakulásában*. A demokrácia hiánya már önmagában is egy egyenlőtlenség, valamint a válságok melegágya.⁸³ Sen nagy érdeme, hogy etikai dimenziót vitt be a közgazdász

⁸¹ Az *alternatív közgazdaságtan* azonban a kezdetektől hangsúlyozta, hogy az egyenlőtlenségek kezelése érdekében nem növekedésre, hanem az *elosztás* megváltoztatására van szükség. *Anthony B. Atkinson* rámutat, hogy a főáramú közgazdaságtanban még ha szóba is kerül az elosztás kérdése, akkor az nem az emberek közötti jövedelem elosztással foglalkozik, hanem a gazdasági termelés három fő tényezője – föld, munka, tőke – közötti megtérülések elosztásáról. Az alternatív megközelítések jellemzője, hogy a szegénységet sokkal tágabban értelmezik, mint a hagyományos „alacsony jövedelem”. (Green, 2008)

⁸² Sen (2003) az éhínségek természetét és megelőzését vizsgálta. Megállapítja, hogy az éhínségek könnyűszerrel megelőzhetők bárhol a világon, ha megvan hozzá a közösségi politika elkötelezettsége. Ugyanis, mindeddig nem volt olyan éhínség, a világon, amely a népesség több mint 10%-át érintette volna egy adott országban. A kulcskérdés szerinte az elosztás, mégpedig úgy, hogy *a munkaerőpiacon keresztül a jövedelmek minimális szintjét kell megteremteni*, ha szükséges, akkor közmunkával. Célzott programokkal a nélkülözők jövedelmét kell helyreállítani. Ugyanis soha nem az a probléma az éhínségek idején, hogy nincs elegendő élelmiszer, hanem az, hogy a legszegényebbeknek nincs pénzük, hogy megvásárolják. Sen arra a következtetésre jut, hogy az éhínségeknek (szegénységnek) fő oka a *mi és az ők* távolsága. Vagyis az hatalmon lévők és kormányozott nép távolsága a fő ok. *Ha foglalkoztatási lehetőségekkel* enyhítik az éhínséget, akkor azt is megvalósítják, hogy a potenciális áldozatokat nem segélyek passzív befogadóiként, hanem *aktív cselekvőként* kezelik. Erre legjobb lehetőség a különféle társadalmi intézmények (állami és piaci) együttes alkalmazása. Rámutat továbbá arra is, hogy sok technokrata szemléletű közgazdász szorgalmazza a gazdasági ösztönzők alkalmazását, de elmulasztják, hogy a politikai ösztönzők ugyanolyan fontosak. Ha ugyanis ez utóbbi nem működik megfelelően, és nincs meg a demokráciának a megfelelő szintje, akkor a gazdasági ösztönzők semmit nem érnek önmagukban.

⁸³ Ezt például azzal támasztja alá, hogy éhínségek akkor is kialakulnak, ha az élelmiszer kínálat nem csökken, vagy az egy főre jutó élelmiszer statisztikailag elegendő lenne. A fő probléma ugyanis az, hogy egyes társadalmi csoportok hirtelen elveszítik vásárlóerejüket.

szakma számainak világába, és hangsúlyozza, hogy nem elég az összesített statisztikai adatok számmisztikájának világban élni, hanem a megfelelő információs bázis alapján az *emberekre* kell elsősorban tekintettel lenni a szakmai döntések meghozatalában.⁸⁴

Ha a globalizációval összefüggésben vizsgáljuk az egyenlőtlenségek kérdését, akkor a központi probléma az, hogy az intézmények működése nincs egyensúlyban, ez pedig a globalizáció *pozitív hatásainak egyenlőitlen elosztásához*⁸⁵ vezet. Nem az a kérdés tehát, hogy a szegények tudnak-e valamit nyerni és a helyzetükön javítani a globalizáció következtében, hanem, hogy tisztességesen részesedhetnek-e belőle, és tisztességes lehetőségek nyílnak-e meg számukra. (Sen, 2002)

3.4.3.1. Egyéb alternatív elméletek az egyenlőtlenségről

A főáramú neoliberais elmélet mellett több alternatív elképzelés is kialakult az utóbbi évtizedekben.⁸⁶ Mindegyik megközelítésben közös, hogy a pusztán jövedelemmel értelmezett „fejlődés” helyett ráirányítják a figyelmet az élet más fontos területeire (egészség, oktatás, társadalmi részvétel). Az alábbiakban vázlatosan három alternatív megközelítést említek meg.

- az *alapvető szükségletek elmélete* (basic needs approach) szerint először a létszükségletet kell biztosítani minden embernek, és csak utána jöhet szóba a kevésbé fontos szükségletek teljesítése azon kevesek részére akik meg tudják fizetni. E megközelítés az abszolút szegénység megszüntetését tartja a

⁸⁴ Keresztény közgazdászok, pápai enciklikák és az Egyházak Világtanácsa nyilatkozatai szintén az embert helyezik előtérbe. Vö. 5. fejezet.

⁸⁵ Hicks (2000) felhívja a figyelmet az *egyenlőtlenség és a szegénység közötti különbségre*. A szegénység a gazdasági elosztás alján lévők állapotát jelenti, az *egyenlőtlenség pedig az egész elosztás jellegét* mutatja meg. A szegénységet lehet abszolút és relatív értelemben számítani. Az egyenlőtlenség szükségszerűen relatív. Az USA-ban például a szegénységi ráta 1968 és 1996 között közel azonos volt (13% körüli), míg a jövedelmi egyenlőtlenségek jelentősen növekedtek ebben az időszakban. Főként annak köszönhetően, hogy a lakosság felső ötöde jelentősen növelte jövedelmét, az alsó ötöd pedig nem vagy alig jutott jövedelem növekedéshez. Forrás: US Census Bureau, Historical Poverty Tables – Persons, Table 2, <http://www.census.gov/hhes/poverty/histpov/histpov2.html> (2009. 11. 27.)

⁸⁶ Az alternatív közgazdászok és más alternatív módon gondolkodó társadalomtudósok elméleteit összegyűjtő honlapok egyik példája a The New Economic Foundation <http://www.neweconomics.org> (2010. 08. 12.), amely színvonalas előadásokat és kutatásokat tesz közzé.

legfontosabbnak.⁸⁷ Az 1998 évi Human Development Report szerint „ahhoz, hogy mindenkinek biztosítani tudjuk az alapvető társadalmi szolgáltatásokat, a teljes évenkénti költség 40 milliárd USD, amely a világ összbevételének 0,1%-a. Alig több mind egy kerekítési hiba. Ekkora befektetés fedezné mindenki számára az alapvető oktatás, egészség, élelmezés, családtervezés, biztonságos ivóvíz, és közegészségügy költségét.”⁸⁸

- *képességek és lehetőségek elmélete* (capability approach). Ezt a megközelítést *Amartya Sen*, nobel díjas közgazdász dolgozta ki, részletesebben az előző fejezetben tárgyaltuk.

- *az emberi fejlődés megközelítése* (human development approach). Az elmélet szerint a hatékonyság és a termelés növekedése nem egyértelműen rossz vagy jó. Az értékelést az alapján tudjuk elvégezni, hogy megvizsgáljuk, hogy az emberi fejlődés céljait elértük-e vele. Az ENSZ fejlesztési programja (UNDP, HDR, 1999) úgy fogalmaz, hogy „*az embereket kell a fejlesztés középpontjába állítani.* [...] Egy nemzet valódi gazdagsága az emberekben van. A fejlődés célja ezért az, hogy olyan környezetet teremtsen az embereknek, hogy hosszú, egészséges és alkotó életet élhessenek. Ezt az egyszerű, de nyomós igazságot gyakran elfelejtik az anyagi és pénzügyi gyarapodásra való törekvés közben.”⁸⁹ Az emberi fejlődés megközelítés lényegében tekinthető az alapvető szükségletek megközelítés folytatódásának is, azonban a UNDP igyekezett minél nagyobb nyilvános figyelmet szerezni az 1990 óta kiadásra kerülő Human Development Report sorozatának, ezért hangsúlyozni kezdték megközelítésük újszerűségét.⁹⁰

⁸⁷ Az alapvető szükségletek elmélet először az International Labour Organization (ILO) dokumentumában jelent meg 1976-ban. Ekkor az alapvető anyagi szükségletek minimumát jelentette. Később vita alakult ki arról, hogy melyek az alapvető szükségletek, pl. beletartoznak-e a politikai jogok, társadalmi részvétel stb. Végül az anyagi javak és szolgáltatások biztosításával azonosították ezt a megközelítést.

⁸⁸ „the total additional yearly investment required to achieve universal access to basic social services would be roughly \$40 billion, 0,1% of world income, barely more than a rounding error. That covers the bill for basic education, health, nutrition, reproductive health, family planning and safe water and sanitation for all.” (Human Development Report, 1998, idézi Hicks, 2000, 38.p.)

⁸⁹ [The aim should be] „to put people back at the center of development. [...] The real wealth of a nation is its people. And the purpose of development is to create an enabling environment for people to enjoy long, healthy, and creative lives. This simple but powerful truth is too often forgotten in the pursuit of material and financial wealth.” (UNDP, Human Development Report 1999. idézi Hicks, 2000, 37, 41.p.) Az ENSZ 1990 óta évenként publikálja Human Development Report (HDR) kiadványát. Ezek közül az 1999 évi HDR a globalizáció témáját dolgozta fel *Globalization With a Human Face* címmel.

⁹⁰ A két megközelítés közötti különbség például, hogy az alapvető szükségletek megközelítés a fejlődő országokra koncentrál elsősorban, az emberi fejlődés elméletével pedig az ENSZ a világ valamennyi országának fejlődését értékeli. Az értékeléshez megalkották a Human Development Indexet (HDI)

4. Társadalmi mozgalmak

A gazdasági globalizáció előző fejezetekben leírt jellemzői és a folyamat sajátos belső logikája szinte szükségszerűen vezettek oda, hogy kialakult a globalizációval szembeni kritika és ellenállás többféle formája. Ebben a fejezetben áttekintjük, hogy milyen *globalizációkritikus és ellenállási mozgalmak* alakultak ki a gazdasági globalizáció kiterjedésének folyamatában. A globalizációt bíráló mozgalmakat és szervezeteket többféle jelzővel szokták ellátni. Nézzük meg közelebbről, hogy mit takarnak ezek a kifejezések.

4.1. A globalizációt bíráló mozgalmak elnevezései

Három kifejezéssel találkozhatunk leggyakrabban a globalizációt kritikusan megközelítő szervezetekkel kapcsolatban: antiglobalista (antiglobalizációs), alterglob (alterglobalizációs), illetve globalizációkritikus. Az *antiglobalizációs* gyűjtőfogalmat egyetlen szervezet sem használja saját magára, hanem a globalizáció védelmezői használják azokra a mozgalmakra és szervezetekre, amelyek szerintük teljességgel globalizáció ellenesek, egyfajta „géprombolók”, akik a technológiai fejlődést is ellenzik. Az antiglobalizációsnak titulált civil szervezetek azonban tiltakoznak az efajta címkézés ellen, és *alterglobalizációs vagy globalizációkritikus* szervezetnek nevezik magukat. A követelésüket azzal indokolják, hogy ők nem ellenzik a technológiai haladást, hanem arról van szó, hogy nem neoliberális globalizációt szeretnének, hanem egy emberibb, „jó” globalizációt, ahol nem a profit a cél, és nem a gazdaság a cél önmagáért, hanem elsősorban az ember, és a jól működő emberi közösségek.

Tény, hogy a globalizációt bíráló mozgalmak nagyon sokfélék világszerte. Léteznek a dél-amerikai paraszt és munkásmozgalmaktól kezdve a szélsőjobboldali és nacionalista áramlatokig terjedő csoportosulások. Nem lehet mindezeket egy

amelyet honlapjukon valamennyi ország szokásos makrogazdasági mérőszámai (GDP, GNP) mellett közzétesznek.

kalap alá sorolva globalizációellenes mozgalomnak nevezni.⁹¹ A legtöbb szervezet bírálja a jóléti állam lebontását és elutasítja a neoliberais gazdaságpolitikai intézkedéseket, és a nyolcvanas évek előtt létezett szociális piacgazdaságot tűzik ki megvalósítandó célként. Ezért a „közös nevező” a *globalizációkritikus* elnevezés, amely lényegében minden szervezetre használható gyűjtőfogalom (Artner, 2006).

A valódi választóvonal a globalizációkritikus szervezetek között a *reformot* illetve a *transzformációt* szükségesnek tartó két oldal között van. A reform oldal a kapitalizmust mint termelési módot nem kérdőjelezi meg, hanem annak a reformját tartja szükségesnek. Emberivé kell tenni a kapitalista rendszer arcát⁹² – ez a kimondott céljuk. A transzformációt szükségesnek tartó oldal szerint az alapvető probléma a kapitalizmus rendszerében van. A rendszer működése ugyanis olyan mértékű tőkekoncentrációt és a piac hiányosságait idézi elő, amelyet nem lehet reformokkal korrigálni, hanem egy más fajta rendszer létrehozása szükséges. Többnyire vegyes tulajdonformákat – magán, állami, szövetkezeti – és egy megújulást, a rendszer megváltoztatását tartják szükségesnek.⁹³

4.2. Seattle népe – mozgalmak és hálózatok

Battle in Seattle (Csata Seattle-ben) címmel készítették el azt a filmet, amely a globalizációkritikus mozgalmak „születését” mutatja be.⁹⁴ Tíz évvel a berlini fal leomlása után, 1999 novemberében a Seattle-i események jelzik a globális kapitalizmussal szembeni ellenállás és kritika kezdetét. A Világkereskedelmi Szervezet (WTO) 1999 novemberében Seattle-ben ülésezett. Erre az eseményre gyűltek össze a nem párt jellegű szervezetek és globalizációkritikus mozgalmak, összesen mintegy 50.000 tüntető. Egymástól nagyon különböző szervezetek dolgoztak össze, a szakszervezetektől kezdve a zöldmozgalmakon át, a

⁹¹ A szervezetek többsége ugyanis keynesi szociális államot és természetközelen élő faluközösséget szeretne megteremteni – hívja fel a figyelmet Reinhard van der Veen (Veen, 2001) Ezért tehát az antiglobalizációs vagy antiglobalista megnevezés nem felel meg a valóságnak.

⁹² Capitalism with a human face. Ez a gyakran használt angol kifejezés a célmegjelölésükre.

⁹³ A keresztény szervezetek között is megtalálható a reformista és a transzformációt szükségesnek tartó irányzat.

⁹⁴ Townsend, Stuart (2007): *Battle in Seattle*. Tavaly már magyarországi globalizációkritikus szervezetek is rendeztek vetítést az esemény 10. évfordulója apropóján.

nagycsaládosok érdekszövetségéig. De ugyanúgy részt vettek az AIDS terjedése ellen küzdő aktivisták, valamint parasztok és egyházi csoportok is. A tüntetések végett a WTO ülést a tervezettnél korábban be kellett zárni. Seattle pedig jelképe lett az új típusú globalizáció-kritikai mozgalmaknak, amelyeket azóta is gyakran emlegetnek „Seattle népe”-ként (Artner, 2006; Griffiths, 2003).

Természetesen a globalizációkritikus mozgalmak nem előzmény nélkül jöttek létre, történtek megmozdulások és léteztek mozgalmak 1999 előtt is.⁹⁵ Szervezettségben és egységes fellépésben azonban Seattle-ben történt meg először az a fajta áttörés, amely komolyabb eredményt is el tudott érni. Még ha az eredmény akkor csupán annyi volt, hogy hamarabb be kellett fejezni a WTO ülését. Az 1980-as évektől már kialakulóban volt egy *globális szolidaritás érzés* a globalizációkritikus szervezetek és *mozgalmak között*. A mozgalmak sokáig elkülönült ügyek és kezdeményezések mentén működtek. A kilencvenes évektől kezdve azonban felfigyeltek az együttműködés és a közös fellépés lehetőségére. Ennek nyomán *hálózatokat* és koalíciókat kezdtek építeni egymás között. A koalíciók építésének leglátványosabb formája Seattleben történt meg 1999-ben, majd a Szociális Világforum (World Social Forum) kiépülésével folytatódott 2001-től kezdve. (vö. Scheiring, 2008)

4.2.1. Szociális Világforum Mozgalom

A Seattle-i megmozdulás óta (1999) lényegében bárhol a világon a gazdasági hatalmak, globális intézmények találkoztat szerveznek – legyen az G7, G8⁹⁶, Világbank, WTO, IMF, vagy Világgazdasági Fórum – erőteljes tiltakozó megmozdulások történnek a globalizációkritikus mozgalmak szervezésében,

⁹⁵ A lázadó mozgalmakat kontinensenként sorra veszi Artner (2006) 119-133. p. Az egyik legjelentősebb globalizációkritikus mozgalom, amely Seattle előtt jött létre az *ATTAC: Association for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens*. Elsőkét Franciaországban létezett, mára 1000 helyi csoporttal rendelkezik 40 országban, köztük Magyarországon.

⁹⁶ G7 országok (1975 óta): USA, Japán, Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Kanada, Olaszország. G8: 1998 óta Oroszország is csatlakozott a tárgyalásokhoz. 1999-ben pedig az 1997-es ázsiai pénzügyi válság nyomán létrejött a G 20 szervezet, amely az Európai Uniót és a világ 19 legjelentősebb gazdaságát tömöríti.

amelyen tízezrek vesznek részt. A *Szociális Világforum Mozgalom (World Social Forum*⁹⁷, *WSF) 2001-ben jött létre „Another World Is Possible!” jelszóval. A globális civil társadalom által életre keltett keretszervezet első találkozóját a brazilai Porto Alegre-ben tartották 2001. január 25-30 között. A mozgalom egyik úttörője és fő szervezője az ATTAC (Association for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens)⁹⁸ volt, társszervezője pedig a Porto Alegre-i önkormányzat a brazil munkáspárt vezetésével.⁹⁹ Fontos kritikai üzenete van annak is, hogy az első Szociális Világforumot (WSF) a Davosi Világgazdasági Fórum¹⁰⁰ (World Economic Forum, WEF) ellenpontjaként, azzal egyidőben rendezték meg. Négy fő témát tárgyaltak ekkor: 1. a gazdaság termelése és a társadalmi újratermelés; 2. a gazdagsághoz való hozzáférés és fenntarthatóság; 3. a civil társadalom erősítése és a közhatalom; 4. politikai erő és etika az új társadalomban. Felismerték, hogy ha a mozgalmak el akarnak érni valamit, akkor szövetkezniük kell egymással, és hálózatot kell alkotniuk. Ezért hozták létre a Szociális Világforumot, mint keretszervezetet. (Artner, 2006, 138. p.)*

Még ugyanebben az évben, 2001. június 11-én Sao Paulóban létrejött a WSF Nemzetközi Tanácsa, és megalkották a keretszervezet elvi kartáját.¹⁰¹ Ebben rögzítik, hogy a WSF a civil társadalom azon mozgalmainak fóruma, amelyek ellenzik a neoliberalizmust és a tőke uralmát és egy *emberközpontú társadalmat* szeretnének megvalósítani. Ehhez hozzá tartozik a *környezet védelme, a társadalmi*

⁹⁷ A mozgalom nevében szereplő „social” szó kétféleképpen fordítható magyarra: szociális, ill. társadalmi. Véleményem szerint a Társadalmi Világforum fordítási lehetőség tágabb értelmezésű lehetne. A szociális kifejezés viszont kifejezi azt, hogy a mozgalom elsősorban szociális problémák (szegénység, munkanélküliség, extrém jövedelmi egyenlőtlenségek stb.) következtében jött létre. Mivel a mozgalom magyarországi szervezete (Magyar Szociális Fórum) a szociális elnevezést használja, ezért én is a szociális elnevezés mellett döntöttem.

⁹⁸ Az ATTAC a Szociális Világforum mozgalom egyik fő szervezőjévé vált. Bírálja a neokonzervatív gazdaságpolitikát, fellép a spekuláció ellen, a tőkejövedelmek megadóztatásáért, és a pénzfolyamatok szabályozásáért. Célja a globalizációkritikus áramlatok integrálása.

⁹⁹ A WSF (World Social Forum) kialakulásnak folyamatát az indította el, hogy 1998-ban nyilvánosságra került az addig titokban tartott MAI (Multilateral Agreement on Investment, Multilaterális Beruházási Egyezmény). A MAI célja az volt, hogy a gazdag országoknak biztosítson előnyöket. E tiltakozások megszervezését az akkoriban frissen megalakult ATTAC vezette. Tiltakozásuk sikeres volt, 1998 végén a MAI megbukott. Ezzel párhuzamosan egyre erősebb lett a Világbankkal és IMF-el szembeni „népharag”. A neoliberalizmussal szembenálló közgazdászok pedig elkezdték Anti-Davos konferenciákat szervezni a WSF, mint keretszervezet létrehozásának ötlete. (Artner, 2006)

¹⁰⁰ A World Economic Forum (WEF) 1971 óta működik, Klaus Martin Schwab, a Genfi Egyetem professzora alapította. <http://www.weforum.org/pdf/40years.pdf> (2010.06.12.)

¹⁰¹ Az elvi karta magyar nyelven megtalálható az alábbi weboldalon: http://gaja.atw.hu/dokumentumok/szoc_forum/eszf_charta.doc (2010.06.12.)

igazságosság, a népek szuverenitása. Az alternatívák keresése arra irányul, hogy a világtörténelemben új korszak induljon el, globalizálódjék a szolidaritás, tiszteletben tartsák az emberi jogokat, minden nemzet polgárainak jogait, a környezetet. További célkitűzés, hogy a demokratikus intézményrendszer a *társadalmi igazságosságot* szolgálja. A küzdelemben a fő eszközük a tapasztalatcsere, a demokratikus vita és a közös akciók.

A második Szociális Világfórumon, 2002 januárjában, elfogadtak egy közös nyilatkozatot, amely felsorolja a neoliberális gazdaságpolitika embert és természetet károsító hatásait, továbbá kinyilvánítja a mozgalmak elkötelezettségét az összetartásra, és azt a meggyőződésüket, hogy lehet másként élni. A nyilatkozat kijelenti, hogy egy másfajta társadalom felépítésére törekednek a WSF-ben összefogott szervezetek: kiállnak a munkavállalók jogai és az érdekvédő szervezetek harcai mellett, támogatják a parasztmozgalmakat, és mindenkit akik a neoliberális kapitalizmusban alárendeltek, és hátrányt szenvednek (nők, gyerekek, kisebbségek, kivándorlók). Megfogalmazzák, hogy tőke és a tekintélyek előnyben részesítése helyett ők azért küzdenek, hogy a népek szükségletei kerüljenek a középpontba. Harcolnak a külső adósságok eltörléséért, a spekuláció megakadályozásáért, a szegénység és a kizsákmányolás megszüntetéséért és a békéért.¹⁰²

Az első összejöveten mintegy 20.000 résztvevő volt jelen. 2001 óta évente megrendezik a fórumot, egyre növekvő érdeklődéssel és egyre nagyobb számú résztvevőkkel. A harmadik találkozón már száz-ezren vettek részt, az ötödik Szociális Világfórumon pedig már 150.000 fölött volt a résztvevők száma (Korten, 2006). 2010-ben volt ugyan egy központi összejövetel Porto Alegre-ben, de az év folyamán számos helyi rendezvényt is szerveznek. A Szociális Világfórum folyamat inspirálta a regionális és a helyi (nemzeti) Szociális Világfórumok létrejöttét világszerte. Így jött létre a regionális szervezetek sorában az Európai Szociális Fórum 2002 novemberében, és a Magyar Szociális Fórum 2003. április 5-én.¹⁰³ Mind a Szociális Világfórum, mind a helyi Fórumok elvi kartájukban hangsúlyozzák a

¹⁰² A nyilatkozat magyar szövege megtalálható az Ezredvég folyóirat 2002. májusi számában, valamint az alábbi weboldalon: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/0205/02052.html#dokumentum> (2010.06.12.)

¹⁰³ A Magyar Szociális Fórum céljairól: http://www.civil.forum.hu/Magyar_Szocialis_Forum/a_magyar_szocialis_forumrol.html (2010.06.03.)

neoliberális globalizációval való szembenállást. Pozitív elérendő célként pedig megfogalmazzák azt, hogy a gazdasági tevékenység olyan fajta megszervezéséért küzdenek, amely *az emberek szükségleteinek kielégítését és a természet megóvását helyezi előtérbe*. Ennek érdekében összekapcsolja a világ civil szervezeteit és globalizációkritikus mozgalmait. Éppen ezért jogos az a megnevezés, amely a Szociális Világforumot a „*mozgalmak mozgalmaként*” titulálja. Egyik jellemző jelszavuk „*People and nature before Profit!*”, „Az emberek és a természet az első, nem a profit!” Üzenetük pedig, hogy a demokrácia, az igazságosság és a természet megőrzése érdekében képesek összefogni és az emberek többségének érdekéért kiállni. A Világforum találkozók célja, hogy megismerjék egymást, megismertessék magukat, eszmét cseréljenek a legfontosabb kérdésekről, és akciókban állapodjanak meg.

A Szociális Világforumot sok kritika is éri és nem csak a liberalizmus védelmezői felől, hanem saját berkein belülről is. A belső kritikák szerint a Világforum a széles tömegbázisa ellenére is egyoldalú, és főleg az északi országok tehát a „fehérek” képviselőit tömöríti. Ezen kívül nincs egységes irányvonal sem. Keveredik benne a reformokat követelő és a radikális, rendszer szintű változást sürgető irányzat, valamint a kettő közötti számos átmenet. (Hardt, 2002) A radikális irányzat képviselői szerint tarthatatlan, hogy a világtalálkozók végeredménye csupán a kapitalista kizsákmányolás „humanizálódásának” követelése. A találkozók után azonban nem történik semmi, mivel nincs kidolgozott akcióterv. A kritikusok szerint nem a fórumtalálkozók hoznak eredményt, hanem az egyes konkrét akciók. (Artner, 2006)

4.2.2. Globalizációkritika Kelet-Európában

Kelet- és Közép-Európában a szocializmus bukása utána a kapitalista rendszer újjáépítése lett a legfőbb társadalmi cél. Lényegében a régió minden problémájára a kapitalizmus újjáépítését tekintették gyógymódnak. A rendszerváltás nehézségeit és a történelmileg meghatározott fejlettségbeli különbségeket jelölték meg a nehézségek okaiként. A rendszerváltás hajnalán a *privatizáció, dereguláció, és liberalizáció* hármas

jelszavával, amely egyben a neoliberalis gazdaságpolitika mindenütt jellemző jelszavai, történt a célok és az irányok kijelölése.

A régió globalizációkritikai mozgalmi kétfrontos harcba kerültek. Egyrészt felfedezték azt, hogy a kritikát csupán a neoliberalizmusra korlátozó érvek gyengék önmagukban. Másrészt pedig el kell határolódnuk a szélsőjobb oldali, demagóg és kirekesztő mozgalmaktól és pártoktól.¹⁰⁴ A kelet-európai régióra jellemző továbbá, hogy még mindig gyengébb a készség az aktivizmusra és a társadalmi részvételre Nyugat-Európához képest. Lengyelország, Magyarország és Románia viszonylag aktív a globalizációkritikus mozgalmak területén, és lassan a többi országban is éledni látszik az alternatív globalizációs mozgalmi élet, pl. Oroszország (Artner, 2006)

A Szociális Fórum Mozgalom Kelet-Európában is integrálja a globalizációt különféle szempontból – gazdasági, környezetvédelmi, erkölcsi – bíráló szervezeteket, és segíti ezeknek a bekapcsolódását a nemzetközi Szociális Világforum mozgalomba. Az önszerveződés lehetőségeit elősegíti az internet terjedése, amely villámgyorsan juttatja el a globalizációkritikus nézeteket is a fiatalokhoz és minden internetezőhöz.¹⁰⁵ Az alternatív globalizációs mozgalmak az internet segítségével megteremtették független híradó hálózatukat is az Indymedia független média központot.¹⁰⁶

4.3. A globalizációkritikai mozgalmak csoportosítása

A New York Times publicistájának mondatát idézi Scheiring (2008), amely szerint „Új hatalom jelent meg az utcán.”¹⁰⁷ Az új hatalmat több szerző *globális civil társadalom* névvel illeti. E megközelítés rávilágít arra, hogy egy új globális társadalmi

¹⁰⁴ Lengyelországban és Magyarországon is jelentett már problémát pl. az ATTAC szervezetében az, hogy a nacionalista globalizációkritika megjelent a szervezetben belül.

¹⁰⁵ Magyarországon a Szociális Világforum jelmondatával „Lehet más a világ!” aktív közösségi portál működik a <http://lmv.hu/> címen. A Magyar Szociális Fórum közleményei a www.mszf.hu oldalon találhatóak.

¹⁰⁶ Teljes néven Independent Média Center (IMC), rövidítve leggyakrabban Indymedia-ként használják. www.indymedia.org, www.indymedia.hu (2010. 01. 17.)

¹⁰⁷ A New York Times cikke a 2003. február 17-én a globalizációkritikus mozgalmak által szervezett háború ellenes tüntetések kapcsán jelent meg.

nyilvánosság jött létre, amelynek komoly súlya van az állami és piaci szereplők mellett. Anheier-Glasius-Kaldor (2004/I. 38. p.) a globális civil társadalom fogalmával kapcsolatban kiemelik a globális kapitalizmus elleni küzdelmet. A tevékenységek, amelyek a globális civil társadalomban zajlanak – és amelyet Richard Falk *alulról jövő globalizációnak* nevez – sokak által osztott és a világgrenddel kapcsolatos értékek: az erőszak felszámolása, a gazdasági jólét növelése, a társadalmi és politikai igazságosság megvalósítása és a környezet minőségének fenntartása.¹⁰⁸

A globalizációkritika kutatóinak másik nagy csoportja *ellenhegemón globalizációról* beszél. Peter Evans szerint az ellenhegemón globalizáció azt jelenti, hogy a globalizációkritikus mozgalmakban megvan a potenciál a jelenleg létező hegemonia megbuktatására, valamint „a privilégiumok és kirekesztések fennálló elosztási rendszerének átalakítására.” (Evans, 2005, 5. p. Idézi: Scheiring, 2008, 88. p.) Az ellenhegemón globalizációt hirdető kutatók rámutatnak egyrészt a hatalom konfliktusos jellegére, másrészt az ideológiák és eszmék jelentőségére.

Scheiring (2008) e két megközelítésen túl menve egy harmadikat javasol, amely szerint a globalizációkritikát legjobban *globális társadalmi mozgalomként* ragadhatjuk meg. A társadalmi mozgalmaknak sokféle meghatározása létezik, de mindegyikben közös az, hogy a hatalom és a mozgalom között konfliktusos viszonyt tételez fel. A civil szervezetekről és a civil társadalomról ez nem mondható el. A társadalmi mozgalmakban azonban a peremre szorult, marginalizált szereplők tesznek erőfeszítéseket arra, hogy társadalmi változást idézzenek elő. A globális társadalmi mozgalom megközelítés fontos jellemzője, hogy szervezetek és csoportok közötti *hálózatokról* beszél, amelyek konfliktusban állnak a hatalommal. A hálózatban egymással együttműködő csoportok közös nevezője pedig a globális igazságosság. A hálózatok létrejötte elősegíti a szolidaritás és a közös identitás kialakulását, amely a hatékony cselekvés feltétele.

¹⁰⁸ Politikai vonatkozásban az ökopolitika („green politics”) képviseli az alulról jövő globalizáció értékeit: a részvételi demokrácia, az igazságosság, a fenntarthatóság és az erőszakmentesség értékszintézisével.

4.3.1. A mozgalmak csoportosítása témák szerint

A globalizációkritikai mozgalmak körében *bét mozgalmi családot* sorol fel Scheiring (2008, 90. p.), amelyek a mozgalmi hálózat alapjának tekinthetők:

- a fejlesztéspolitikai szektor (globális egyenlőtlenségek),
- a zöld szektor, zöld mozgalmak (globális ökopolitika),
- a munkásmozgalom,
- a fogyasztóvédő és cégekritikus szervezetek,
- a mezőgazdasági kistermelői mozgalmak,
- a radikális baloldal
- és a békemozgalom.

A fentiek közül nem célolok mindegyik mozgalmi családot részletesen bemutatni, azonban a fejlesztéspolitika (globális egyenlőtlenségek) és a zöld mozgalmak csoportjaival az alábbiakban foglalkozom.

A globális egyenlőtlenségek kérdéseivel foglalkozó fejlesztéspolitikai mozgalmak családjában az 1980-as évekre kialakult az az irányzat, amely továbblépett a pusztán *humanitárius segítségnyújtás* megszokott paradigmáján. A humanitárius tevékenység, bár nagyon nemes, fontos, és sokszor életmentő, *nem képes alapvető megoldást nyújtani a problémákra*. Ezek ugyanis többnyire mélyebb társadalmi és politikai okokban gyökereznek. Így a nyolcvanas évektől kezdve a „mi” segítünk „nektek” jótékonyági hangulatát fokozatosan felváltotta a *globális igazságosság* szemléletmódja és az e cél érdekében megszervezett tevékenységek.¹⁰⁹

Jó példa erre a Fair Trade mozgalom kialakulása. Az első Világbolt 1969-ben nyílt Hollandiában, ahol önkéntesek árulták a termelői árukat. Majd amikor 1988-ban bevezették a Fair Trade védjegyet, az áruk bekerültek a hivatalos kiskereskedelmi forgalomba. Az Oxfam „Make trade fair” kampánya még tovább megy a globális igazságosság megvalósításáért, az aktuális kereskedelem intézményrendszerét kritizálja, és fő célja, hogy a harmadik világ termelőit piacra juttassa, és a méltányos árat garantálja nekik.

¹⁰⁹ Az 5.4. és 5.5. fejezet leírja ezt a fajta hangsúlyeltolódást (karitatív tevékenységek felől a társadalmi igazságosság irányába) a katolikus társadalmi tanításban és az Egyházak Világtanácsa tevékenységében is. A *Life and Work* mozgalom például már 1937-ben megfogalmazta a *Church, Community and State* konferenciáján ezt a gondolatot. Vö. 5.2. fejezet.

Egy másik jó példa a globális igazságosságért küzdő mozgalmak sorában az adósságelengedésért küzdő mozgalom. Első erőteljes megmozdulásuk 1998 májusában Birminghamben történt, amikor a G7 tárgyalásokkal párhuzamosan 70.000 ember gyűlt össze élőláncot alkotni. A G7/8 csúcstalálkozókat azóta is nagy tüntetések kísérik. Ezek megszervezésében nagy szerepük van az adósságelengedésért küzdő mozgalmi csoportoknak. Az Egyesült Királyságban a Debt Crisis Network (DNC) koordinálja az adósságelengedési mozgalmakat a nyolcvanas évektől kezdve. A kitartó munka *sikereibez* hozzátartozik, hogy 1996-ban e mozgalmi nyomás hatására az IMF és a Világbank elindította a HIPC (Heavily Indebted Poor Countries) programot, amelynek célja az adósságállomány csökkentése volt. E kezdeményezés létrejötté azért számít komoly eredménynek a mozgalom részéről, mert az IMF és a Világbank korábban soha nem engedett el adósságot, egészen a HIPC-kezdeményezésig. A Debt Crisis Network 1997 végén átalakult *Jubilee 2000* koalícióvá. Az *egyházi indíttatású* koalíció 40 országban volt aktív. Elnevezése az ószövetségi Jubileumi évre utal. Nagyszabású nyilvános rendezvényeket, kampányokat, koncerteket szerveztek, ahol az északi és déli országok aktivistái szorosán együttműködtek egymással. A jubileumi év elmúltával ez a mozgalmi koalíció felbomlott, de egyes részei tovább élnek és tevékenykednek.¹¹⁰ (Scheiring, 2008)

A *zöld mozgalmak* tevékenységük hajnalán csupán a nemzeti összefogásig jutottak el, a globális szolidaritás elvei szerint nem gondolkodtak. A hetvenes években a népelességrobbanásra és a Föld eltartóképességének végességére hívták fel a figyelmet. Eleinte a kirekesztő, a bevándorlóktól féltő, a szegényebb országok segítségét ellenző hangok is gyakoriak voltak. Az érvelés úgy szólt, hogy katasztrófa közepette a mentőcsónakra nem lehet mindenkit felengedni, mert akkor elsüllyed a mentőcsónak is. A déli országok zöld mozgalmi bizonyítják, hogy a környezet védelme nem úri passzió csupán, amelyre akkor kerülhet sor, ha már egyébként minden más rendben működik. A természethez való kizsákmányoló viszony ugyanis

¹¹⁰ Egyik „utódszervezet” például a 2005 óta működő Make Poverty History: www.makepovertyhistory.org, valamint a 2004-ben létrejött GCAP (Global Call to Action Against Poverty). A GCAP a fehér szalag szimbólumát használja és nemzetközi akciónapokat szerveznek minden évben azért, hogy nyomást gyakoroljanak a világ döntéshozóira, hogy lépjenek fel a szegénység megszüntetése, az adósságok elengedése, az igazságos kereskedelem és az emberi jogok megvalósítása érdekében.

északon és délen egyaránt jellemző, és többek között a termelés struktúrájából adódik.¹¹¹ A zöldmozgalmak körében a nyolcvanas évektől terjedt el a *környezeti igazságosság* mozgalom. E megközelítés a természet javainak (környezeti közjavak) és a környezeti kockázatok egyenlő elosztására koncentrál. A környezeti igazságosság később egy olyan keretté vált, amely az északi és déli országok konfliktusait együtt képes megjeleníteni, és megmutatja a problémák okait, a háttérben rejlő mechanizmusokat és a közös cselekvés lehetőségét. Lényegében *egyszerre mutat rá a globális egyenlőtlenségek problémájára és a természeti erőforrások kizsákmányolására*.¹¹² Így a környezeti igazságosság témájának felvállalása és hirdetése szolidaritást hozott létre az északi és déli országok zöld mozgalmi között. A globalizációkritikai mozgalmak áramlatába bekapcsolódva a zöld mozgalmak egyrészt megújultak, másrészt új lendületet kaptak. (Scheiring, 2008)

A kilencvenes években a globalizációkritikai mozgalmak hálózatokat kezdtek építeni horizontálisan is. A hatékony cselekvés felé első lépés tehát a mozgalmak létrejötte volt, majd később e mozgalmak *hálózatokba* szerveződése. A hálózatok kialakulása az ügyek mentén zajlott. A mozgalmak egyes *ügyek mentén* munkálkodva felfigyeltek az együttműködés lehetőségére. Már a kilencvenes évek elején elindult Észak-Amerikában a szektorközi koalíciók szervezése. Így aztán szakszervezetek a munkahelyek elvesztése miatt, zöld szervezetek a környezet erodálódása miatt, baloldaliak a kereskedelem liberalizálása miatt, fogyasztóvédők a multinacionális cégek hatalmának növekedése miatt stb. koalíciókba szerveződtek és párbeszédbe kezdtek egymással. Az együttműködés leglátványosabb formája Seattleben vette kezdetét, ahogy korábban már említettem. Ezért is lett Seattle a globalizációkritikai ellenállás egyik jelképe. A nyolcvanas évek kampányai elsősorban nemzeti keretek között zajlottak, a *kilencvenes évek végére* azonban egyre több *nemzetközi koalíció* alakult ki. Korábban a szervezetek főleg a gazdasági és politikai szuverenitás elvesztése ellen

¹¹¹ Másik jelentős ok, hogy költségek externalizálhatók, vagyis külsővé tehetők. Ez azt jelenti, hogy egy sor költséget *nem az fizet meg, aki a kapott termék vagy szolgáltatás előnyét élvez*, hanem mások. Tipikus példái ennek a szegény országokba kitelepített gyáregységek. A termékek árába soha nem számolják bele pl. a környezet lerombolásával járó, nehezen számszerűsíthető költségeket (pl. bioetanol)

¹¹² Az utóbbi években egyházi szervezetek is felismerik a környezeti igazságosság jelentőségét. Ennek egyik példája, hogy az Egyházak Világtanácsa 2009-ben nyilatkozatot adott ki a témában. További példája a környezeti problémák és a globális egyenlőtlenségek összekapcsolásának az Egyházak Világtanácsa *Linking Poverty, Wealth and Ecology* (Szegénység, gazdagság és környezetvédelem összekapcsolása) elnevezésű programja, amely 2007-től 2011-ig tart. Ennek tartalmát az 5.5.4. fejezet mutatja be.

küzdöttek, a kilencvenes évektől kezdve a multinacionális cégek túlzott hatalmára és politikai befolyására került a hangsúly. Ez az új értelmezési keret segíti a mozgalmi családok közötti koalíciók (hálózatok) fönntartását és a nemzetközi szolidaritás kialakulását. Ennek az új és közös értelmezési keretnek a középpontjában a neoliberais globalizáció bírálata áll, amelyet főként szociális, környezetvédelmi és emberi jogi alapon bírálnak. (v.ö. Scheiring, 2008)

A szektorok közötti koalíció egyik jellemző példája az ATTAC (Association for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens). Ignacio Ramonet, a Le Monde diplomatique főszerkesztője egyik 1997-es cikkében a Tobin adó¹¹³ bevezetését szorgalmazta, és új mozgalom létrehozására buzdított. Így jött létre az ATTAC először 30.000 fővel Franciaországban, majd további számos országban. A helyi szervezetek laza nemzetközi hálózatba szerveződtek. A kezdeti célkitűzés, a Tobin adó, később számos más célkitűzéssel bővült, amelyek a mind a globalizáció társadalmi és gazdasági kérdéseivel foglalkoznak. Szakszervezeti aktivisták és baloldali közszereplők egyaránt találhatók az alapítók között (Susan George, Manu Chao) és más szektorok is képviseltetik magukat, például munkanélküliek, zöldek, fejlesztéspolitikai szervezetek, bevándorlók stb. Így vált az ATTAC a kezdeti egyszerű mozgalomból egy szektorközi és nemzetközi együttműködésre épülő erős globalizációkritikai szervezetté. (v.ö. Scheiring, 2008)

4.3.2. A mozgalmak csoportosítása szervezeti formák szerint

Szervezeti formájuk szerint az alábbi csoportokba sorolhatjuk a globalizációkritikai mozgalmakat (v.ö. Artner, 2006, 133. p.):

- *Tömegszervezetek* állandó tagsággal és rendszeres programokkal, akciókkal. Ilyen például az ATTAC vagy a Global Resistance.

¹¹³ James Tobin Nobel-díjas közgazdásról elnevezett adó. Lényege, hogy Tobin szerint a nemzetközi átutalásokra kivetett alacsony adó visszafogja a spekulációt. A Tobin adó bevezetése a 2008-as gazdasági válság óta több európai országban is napirendre és megfontolásra került.

- *Médiумok*, amelyek többnyire internetes formában működnek. Pl. People and the Planet, International Forum on Globalization.
- *Think-tankek*, amelyek fő célja a kritikai és felvilágosító munka, tanulmányok készítése, tények összegyűjtése és közreadása. Pl. Jubilee Research, vagy Jubilee Plus, Frirens of the Earth International.
- *Ad hoc akciók* és kampányok. Pl. ANSWER (Act Now to Stop the War and End Racizm).
- *Vallási közösségek*. Ilyen például a nemzetközi Pax Romana mozgalom, az Egyházak Világtanácsának egyes kezdeményezései, programjai, a Kairos Europa.
- *A szakszervezetek* a kezdetektől fogva részt vesznek a globalizációkritikai megmozdulásokon.
- *Keretmozgalmak*, koalíciók. Például One World, Third Word Network, International League of People's Struggle, és a legismertebb a World Social Fórum.

A két szempontrendszer – szervezet és téma – kombinációja még tovább növeli a globalizációkritikai mozgalmak csoportosítási lehetőségeit. A különböző szervezetek hasonló témákat eltérő radikalizmussal és módszerekkel közelítik meg. A besorolás egyre nehezebb, ugyanis ma már egy szervezet sem csupán egyetlen témával foglalkozik, hanem egyre kiterjedtebb lett a tevékenységek köre. Két alapvető törekvés azonban szinte valamennyi szervezetben azonos. Az egyik az *információközlés*, a „tömegek művelése” vagy mai divatos szóval „awareness raising”, a *tudatosság növelése*. A másik pedig ebből következik, a tömegek megmozgatása, a minél aktívabb részvétel, a közös cselekvés kialakítása, az *aktivizmus*.

4.4. A globalizációkritikai mozgalmak fejlődésének lehetőségei

Két fő fejlődési irány bontakozik ki korunk globalizációkritikai mozgalmi számára. Az egyik a rendszerszinten változást követelő „anti-kapitalista”, vagy radikális irány, a másik pedig a „reformer” irányzat, amely a jelenlegi rendszeren belül követel

reformokat. Az utóbbi időben a különböző mozgalmak a hálózatok és koalíciók szerveződése következtében e két irányzat közelebb került egymáshoz. A *szekuláris és vallásos, radikális és reformista* irányzatok együtt lépnek fel a közös célok érdekében. Legfőbb közös céljuk a társadalmi (globális) igazságosság. A mozgalmak nemzetközivé válásával helyi és globális kezdeményezések kerültek kapcsolatba egymással az igazságosság, emberi jogok és környezetvédelem értékei mentén. (Scheiring, 2008)

A másfajta globalizációt akarók mozgalmi Artner (2006) szerint mindig valamilyen konkrét gyakorlati és a hétköznapokat érintő helyi ügy mentén szerveződnek. Így a küzdelem mozgatórugója mindig a valóság egy tapintható szelete, tehát részleges célok. Ebből kifolyólag a megoldások is korlátozottak maradnak. Ilyen részkérdések például a környezetvédelem vagy a szegénység kérdése. Mindkét téma a tömegek rokonszenvét váltja ki, ezért népszerűek a környezetvédő mozgalmak és ezért bírálják a globalizációt vallási alapon is. Artner véleménye fontos szempontra hívja fel a figyelmet, azonban könyvének megjelenése óta (2006) történt elmozdulás ezen a területen: Mind a zöld mozgalmak, mind más civil szervezetek, mind a vallási szervezetek felismerték a széttöredezettség veszélyét és a holisztikus szemléletmód, valamint az értékszintézis fontosságát. Ezért indította el többek között az Egyházak Világtanácsa a *globális problémákat egységes rendszernek tekintő programját* 2007-ben *Linking Poverty Wealth and Ecology (PWE)* címmel.¹¹⁴ Ebben a programban az egyes részproblémákat összekapcsolják, és egységben kezelik. Egyre több szervezetnél tapasztalható hasonló látásmód a globalizációkritikus szervezetek körében.

Artner (2006, 152. p.) szerint a globalizációt bíráló vallási csoportok esetében alapvetően az önző gazdasági tevékenységnek és vagyongyűjtésnek az erkölcsi bírálatáról van szó.¹¹⁵ Természetesen az egyházi szervezetek magatartása különböző, sőt egyes nemzetközi szervezeteken belül is létezhetnek különböző irányzatok. A Washingtoni Egyházak Szövetsége például a szakszervezetekkel együtt mozgósított a seattle-i WTO ülés elleni tüntetésre, és a közös imák mellett felvonulásra, és élőlánc

¹¹⁴ V.ö. 5.5.4. fejezet a PWE folyamat jelenlegi eredményeiről.

¹¹⁵ Való igaz, hogy az egyházi megszólalásokban sokat bírálják a mohóságot és önzést, mint a gazdasági problémák gyökerét. Azonban fontos észrevennünk, hogy ma már akadémiai körökben gazdasági szakemberektől is elhangzik hasonló kijelentés egyre többször.

alakítására szólította fel a híveket. A nemzetközi Pax Romana fórum határozottan fellép az USA iraki háborúja ellen, és az Európai Szociális Fórumon a radikális baloldal mellett vonult fel. A Magyarországi Pax Romana viszont nem hajlandó együttműködni a Magyar Szociális Fórum mozgalommal, még hasonló célok kitűzése esetén sem.

Örvendetes tény, hogy ma már sokkal alaposabb kutató és elemző tevékenység folyik egyházi szervezeteken belül is a globalizáció hatásaival kapcsolatban, amely lehetővé teszi, hogy az erkölcsi bírálatnál konkrétabb megszólalások történjenek. A nemzetközi egyházi szervezetek rendszerint külön csoportokat hoznak létre a globalizáció hatásainak elemzésére. Ilyen például az Európai Egyházak Konferenciájában az Egyház és Társadalom (Church and Society) nevű csoport, amelyen belül létrejött a Taskforce Globalization munkaág.

A társadalmi ellenállás a fejlett országokban is egyre gyakrabban és erősebben megjelenik. Ezekben az országokban korábban jóléti kapitalizmust (szociális piacgazdaságot) tapasztalhattak meg az ott élők. A bajok forrását jelenleg ezért a jóléti állam leépítéséért felelős neoliberális globalizációban látják. Céljuk a legtöbb esetben a szociális piacgazdaság helyreállítása.¹¹⁶ (Artner, 2006)

A globalizációkritikai mozgalmak többnyire civil mozgalmak. Némelyik mozgalomnak közülük jelentős kapcsolatai vannak baloldali pártokkal is. A civil mozgalmak erősödésének egyik fontos oka a pártpolitikától való tömeges elfordulás.¹¹⁷ Az erős individualizmus, az intenzív munka, a munkanélküliség magas aránya, és a megélhetési nehézségek oda vezetnek, hogy nincs komoly elkötelezettség a szervezeti vagy mozgalmi tagságra. Az önkéntes munka anyagi és erkölcsi terhekkal jár, ezt ma még csak kevesen vállalják fel. Az ehhez szükséges tudatosságot leginkább *közösségben és a közösségért* végzett munkával lehet megteremteni. Ehhez hozzásegít a közös cselekvés példája és élménye. Artner (2006) szerint komoly veszélyt jelent, hogy a globális intézmények, mint például WTO, Világbank, IMF kitermelik a maguk „partner” civil szervezeteit, és ezáltal saját látásmódjukat rájuk erőltetik. Teszik ezt azzal a taktikával, hogy még a

¹¹⁶ A katolikus társadalmi tanítás legtöbb teológusa a szociális piacgazdaságban látja leginkább megvalósulni a katolikus társadalmi tanítás elveit.

¹¹⁷ Artner (2006, 155. p.) szerint a pártpolitikától való elfordulás hátterében a magát baloldalnak (szociáldemokratának) nevező politikában való csalódás áll.

radikálisabb szervezeteket is meghívják a WTO ülésekre, bár ezek a szervezetek többnyire nem fogadják el a meghívást (pl. ATTAC). Tény, hogy amint *a gazdasági globalizáció fokozódó kiteljesedésének* vagyunk tanúi, egyre inkább nő az igény az ismeretterjesztésre, a fennálló viszonyok megértésére, és a szervezett fellépésre. (Artner, 2006)

Richard Falk kétféle globalizációt különböztet meg¹¹⁸, az alulról jövő, *globalization-from-below* és a felülről jövő globalizációt, *globalization-from-above* (idézi: Dunning, 2003). A megkülönböztetést azzal magyarázza, hogy el kell ismerni a globalizáció erős pozitív hatásait és a benne rejlő lehetőségeket (*globalization-from-above*). Ugyanakkor az alulról jövő globalizációnak (*globalization-from-below*) történelmi szerepe van abban, hogy *ellenálljon, és megváltoztassa a felülről jövő globalizáció negatív hatásait* azáltal, hogy alternatív elképzeléseket fogalmaz meg. A keresztény egyházak számára fontos kihívás, hogy hogyan tudnak bekapcsolódni ebbe az alulról jövő globalizációba. Vagyis, miképpen tudnak hozzájárulni a globalizáció negatív hatásainak enyhítéséhez; és miképpen tudnak teológiai alapállásuknak megfelelő, alternatív elképzeléseket megfogalmazni.

¹¹⁸ Idézi Dunning (2003) Susan George, origo <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20100612-susan-george-interju-az-attac-tiszteletbeli-elnokevel.html>

5. Keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggései

Ebben a fejezetben a gazdasági globalizáció témáját a keresztény hit és a keresztény egyházak szemszögéből vizsgálom meg. Olyan kérdésekre keresem a választ, hogy: Mi köze van a globális gazdaságnak a keresztény üzenethez? Mi keresnivalója van egyházi szervezeteknek a Társadalmi Világforum mozgalmának összejövetelein? Összhangban van-e a keresztények szemléletmódja az egyház tanításával? Elsőként a bibliai megközelítést tárgyalom, majd a jelenleg meghatározó gazdasági gondolkodás hiányosságait és értékeit tárgyalom. Ezt követően a katolikus társadalmi tanítást és az Egyházak Világtanácsa gazdasági globalizációval kapcsolatos programját (AGAPE) mutatom be. Végül pedig az AGAPE program egyik fő üzenetét, az „egyház, mint változást létrehozó közösség” tárgyalom a cselekvési lehetőségek néhány irányával együtt.

5.1. Bibliikus megfontolások – gazdasági témák a Bibliában

A hatodik fejezet beszámol arról, hogy kérdőíves kutatásomban arra a kérdésre, hogy „Ismer-e gazdasági témákról szóló egyházi dokumentumot vagy iratot?” nagyon sokan a Bibliát nevezték meg ilyen iratként. Válaszuk nagyon is helyén való. A keresztény ember és a kereszténye egyház alapkönyve a Biblia, amelyben sok helyen találunk gazdasági témájú részeket, történeteket, mind az ó-, mind az újszövetségben. A Biblia alapvető szemlélete, hogy a világ Istenhez tartozik. Isten teremtette a világot és benne minket, embereket is. Az újszövetség ennél még tovább megy és elmondja, hogy Isten emberi formát vett fel Jézus Krisztusban, és rajta keresztül is megismerhetjük őt. Ebben a részben a Biblia gazdasági témákra vonatkozó alapszemléletét tekintem át.

Az ószövetségben gyakran esik szó javak eladásáról, vételéről, állattenyésztésről, földművelésről. A gazdasági tevékenységet is áthatja az a mindenre kiterjedő szöveg, amelyet Isten kötött Izrael népével. Jellemző az ószövetség szemléletmódjára, hogy az anyagi javakhoz és a gazdagsághoz kétféleképpen közelít. Egyrészt értékeli az anyagi javak meglétét, amelyek létszükségleteket elégítenek ki, és

a bőséget Isten áldásának nevezi. Másrészt a gazdagság elmarasztalást kap akkor, ha rosszul használják: csalás, uzsora, kizsákmányolás, jogtalanság, stb. A főbb alapelvek, amelyek az élet gazdasági dimenzióját érintik:

- *a szegényekkel való törődés* (pl. 2Móz 23,6; 5Móz 15,7-11, 5Móz 5,11 „ha valaki elszegényedik testvéreid közül, ne légy vele szűkmarkú”, „parancsolom, hogy légy bőkezű testvéredhez”)
- *az idegenekkel való törődés* (pl. 3Móz 19,33-34 „ha jövevény tartózkodik nálatok ne legyetek hozzá kegyetlenek...szeressétek mint magatokat, mert jövevények voltatok Egyiptomban.”)
- *a szegényekkel és árvákkal való törődés* (pl. 5Móz 24,19-22; „ha leszüreteled a szőlődet, utána már ne böngésszél, maradjon az a jövevénynek, árvának és özvegynek.”)
- *és a környezet iránti odafigyelés, a kapott javak helyes kezelése* (pl. 3Móz 25,1-8 „a hetedik esztendőben legyen nyugalma a földnek az Úr nyugalomnapjához hasonlóan”, 1Móz 2,15 „elhelyezte az embert az Úristen az Éden kertjében, hogy azt művelje és őrizze”)

A gazdasági témák előtérbe kerülnek a prófétáknál is. Csupán néhány példa: Ámósz fenyegető próféciákat mondott Izrael ellen, mert „eladják pénzért az igazat, és egy pár saruért a szegényt.” (Ám 2,6-7). Ézsaiás felemelte szavát a dőzsölő gazdagok ellen akik „házat házhoz ragasztanak, és mezőt mező mellé szereznek, míg hely sem marad másnak.” (Ézs 7,8) Jeremiás szól az uzsora, a kamat, a nyerészkedés ellen (Jer 22, 12-13)¹¹⁹

Az újszövetségben számos *példázat, történet, vagy jézusi mondás* szerepel a gazdaság, gazdagság, szegénység témakörében. Az egyik legismertebb jézusi mondást „Nem szolgálhattok két úrnak, Istennek és a mammonnak” (Mt 6,24) a hatodik fejezet részletesen tárgyalja annak apropóján, hogy ez az ige részét képezte a kutatási kérdőívnek is. Jézus magáénak tekinti az ószövetség egész hagyományát és hirdeti az Isten országát. Vezérmotívumnak tekinthető az „Isten szerint gazdagnak lenni” gondolata, amely a bolond gazdag történet végén (Lk 12,13-21) szerepel. További jellegzetes újszövetségi textusok például a gazdag ifjú (Lk 18, 18-30), a

¹¹⁹ Vö. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (2007) és WCC (1992)

gazdag és a Lázár (Lk 16,19-31), Zákheus története (Lk 19,1-10), valamint a hegyi beszédből az adakozás (Mt 6,1-4), vagy Isten gondviselése (Mt 6,25-34). Nem csak az evangéliumokban, hanem az újszövetségi levelekben is találunk gazdasági témákat. Az egyik legismertebb talán 1Tim 6,10: „... mert minden rossznak gyökere a pénz szerelme, amely után sóvárogva egyesek eltévelyednek a hittől és sok fájdalmat okoznak önmaguknak.”

Összességében elmondhatjuk, hogy mind az ó-, mind az újszövetség fontosnak tartja az anyagi javakhoz való viszonyulást. Nem úgy, mint az élet legfontosabb dimenziója, hiszen az ember léte sokkal mélyebb és értékesebb, amit nem lehet vagyonnal, vagy anyagi javakkal mérni, sem bebiztosítani. „Ha bőségben él is valaki, életét akkor sem a vagyona tartja meg.” (Lk 12,15) Tanítja az ó- és az újszövetség a szegények felé az odafordulást, a természettel és embertársakkal való méltányos törődést, az anyagi javak igazságos felhasználását. Az élet anyagi és lelki vonatkozásait nem választja el egymástól.

5.2. A gazdasági gondolkodás értékei és hiányosságai

A biblikus gondolkodás egységben szemléli a testet és a lelket.¹²⁰ Jézus Krisztusban Isten testté lett (Jn 1). Jézus megélte az emberi élet nehézségeit és örömeit, ahogy minden ember. Az imádság, amelyet ránk hagyott, és mindennapi imádságként elmondunk, egyaránt szól az élet anyagi és lelki vonatkozásairól: kéri a mindennapi kenyeret¹²¹, és a bűnök bocsánatát. (v.ö. WCC, 1992)

A gazdasági dimenziót nem tudjuk „kiiktatni” életünkéből, amíg ezen a földön élünk. Hiszen a gazdaság eszközként szolgál arra, hogy életszükségeiteinket¹²² kielégítsük. Probléma akkor keletkezik, amikor a gazdaság megszűnik eszközként működni az emberi szükségletek kielégítésében, és önmagáért való célként tekintünk

¹²⁰ Ennek ellenére az egyháztörténetben elsősorban a görög filozófia hatására a transzcendens istenkép dominált annak minden következményével együtt. Ha a hívő ember Istent egy külső világban (mennyben) élő távoli létezőként képzei el, aki tökéletes, változhatatlan és mindenható, akkor ebből a spiritualitás szintjén egy dualista gondolkodásmód következik. Isten eszerint a lélekben van, amely tiszta és jó, azonban a test a bűn forrása. (v.ö. Nánai, 2004)

¹²¹ Mindennapi kenyéren értve Luther magyarázata nyomán mindazt, ami az élet fenntartásához kell.

¹²² Anyagi és nem anyagi szükségleteket egyaránt. (Vö. Höffner, 2002, 161.p.)

rá. Az a fajta gazdasági szemlélet, amelynek egyetlen célja a növekedés (teljesítményben, mutatószámokban, termelési mennyiségekben), az embert tekinti eszköznek a gazdaság működtetéséhez.¹²³ Ilyenkor a spekuláció nem ismert határt, szabályt és kötöttséget és a vállalat nem több mint egy részvénytársaság, az ember pedig pénzgyártó gépezet.¹²⁴ Holott a valóságban a gazdaság csupán egyik dimenziója az emberi életnek. A szabad piac nem tudja az emberek minden igényét kielégíteni. Két alapvető okból sem. Az egyik, hogy az emberi igények sokfélék, nem mindegyik fejezhető ki gazdasági dimenzióban. A másik pedig, hogy a piacon csak a fizetőképes kereslet jelenik meg, a nem fizetőképes rétegeket a piac „nem létezőnek” tekinti. (vö. Muzslay, 1995)

Az emberi cselekvés szinte mindenben a legkisebb áldozat és legnagyobb haszon elvét követi (gazdaságossági elv). Ugyanez történik a gazdasági tevékenységek esetében is, az orientáció többnyire az, hogy a legkisebb költséggel, a legkisebb befektetéssel, minél kevesebb munkával, erőfeszítéssel igyekszünk a lehető legnagyobb termelési eredményt, nyereséget, hasznot elérni. Ez rendjén is van így, hiszen a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások hatékony felhasználása valósulhat meg ilyen módon. Azonban soha nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kereslet, a kínálat, a határhaszon, határköltség *elemzések mögött emberek állnak*. Emberek, akik keresik önmagukat, életüket, megélhetésüket, boldogulásukat. *Muzslay* (1995) szerint, hogy az ember akár tudatában van, akár nem, minden tevékenységében *önmagát és Istent keresi*. Nem csak az imádságban, az istentiszteletben, vagy más vallásos tevékenységben, hanem a hétköznapi élet minden tevékenységében, így a gazdasági

¹²³ Már a 18-19. század fordulóján elindult a tiltakozás a klasszikus angol közgazdászok (A. Smith, D. Ricardo) tanaival szemben. *Sismond de Sismondi* (1773-1842) szerint a gazdasági válság és a társadalmi nyomorúság oka, hogy a lakosság széles rétegeinek fizetőképesége és ennek következtében kereslete nagyon alacsony. E felismerése nyomán hangsúlyozta, hogy nem elég a piaci törvényszerűségeket és az ármechanizmust figyelembe venni, hanem az ember és a társadalom erkölcsi szempontjait is szem előtt kell tartani. A tisztán gazdasági szemlélet nem felel meg a valóságnak. Nem az anyagi javak növelése a legfontosabb, hanem a jólét minél szélesebb rétegekre való kiterjesztése. A közgazdaságtannak erkölcsi szempontokat is figyelembe kell vennie. Sismondi, mint az etikai iskola megalapítója, hangsúlyozta a gazdasági törvényszerűségek viszonylagosságát, és az aktív szociálpolitika szükségességét. (Muzslay, 1995)

¹²⁴ Vannak jelek a reménységre is. *Muhammad Yunusz*, bangladesi Nobel-díjas közgazdász professzor olyan mikrohitel rendszert dolgozott ki, amely azoknak ad hitelt, akik a hagyományos bankoktól nem kapnának. A hiteleket pedig társadalmi szükségleteket kielégítő vállalkozások beindítására használják. Ezzel dupla nyereséget lehet elérni, egyrészt fontos társadalmi igények pl. tiszta ivóvíz, egészséges élelmiszer, stb. kielégítésre kerülnek, másrészt a mélyszegénységet nem segélyekkel számolják fel, hanem munkalehetőség megteremtésével. V.ö. Gömböcz (2010): *Korlátlan lehetőségek vannak minden emberben*. In.: *Evangélikus Élet*, 2010. aug. 1., 5.p. Ez a logika megfelel Amartya Sen képességelméletének is. v.ö. 3.4.3. fejezet.

tevékenységben is. Ha ez a keresés tudattalanul megy csak végbe, és megmarad a hétköznapi tevékenységek szintjén és az élet anyagi dimenziójában, akkor nagyon torz módon manifesztálódhat, például vagyonfelhalmozásban. Ezért nagyon jelentős lépés, amikor ez a keresés tudatosá válik. Hogy ez minél több emberben végbemehessen, jelentős kihívást ad a keresztény egyházaknak. Egybecseng ezzel a gondolattal *Aurelius Augustinus* híres és ismert mondása: „Magadnak teremtetted bennünket, és nyugtalan a mi szívünk, amíg meg nem nyugszik tebenned.” Az a szív, amely Istenben nyugalmat talál, már tudja, hogy „életét nem a vagyona tartja meg”, és értékrendje is alapvető változáson megy át.¹²⁵

Hangsúlyozza Muzsly (1995) azt is, hogy fontos mindig szem előtt tartani, hogy ne váljunk a gazdasági folyamatok rabszolgájává. Ha tudatában vagyunk annak egyéni szinten is, és társadalmi szinten is, hogy nem a mammon az úr, hanem az Isten az úr, akkor nem működhet olyan gazdasági rendszer, amely hatalmával mindent maga alá gyűr. Akkor nem létezhet olyan gazdasági rendszer, amelyben az ember van a gazdaságért, ahogy ezt ma sokszor tapasztaljuk. Véleménye szerint az ószövetségi parancs „hajtsátok uralmatok alá a földet” (1Móz 1,28) érvényes a gazdaságra is. Az embernek, Isten hasonmásának feladata, hogy a Földet emberhez méltó létevé tette, és ne éljen vissza hatalmával. Az ember és munkája, a „munkaerő” fontosabb a tőkénél, és a profitnál. Természetesen a profit és a jövedelmezőség nagyon fontos szempont, amely megmutathatja azt, hogy keresett, fontos és szükséges terméket vagy szolgáltatást állít elő a gazdálkodó, de nem egyedüli szempont. Ezen túlmenően pedig a gazdasági tevékenység célja nem csak az egyéni haszon, hanem a társadalom java, a közjó, és az emberi szükségletek kielégítése.

Adam Smith (1723-1790), akit a modern közgazdaságtan atyjának tekintenek, a glasgow-i egyetemen a *morálfilozófia* professzora volt. Smith úgy vélte, hogy az emberek egymás iránt érzett rokonszenve és szolidaritása az, amely az emberi cselekvéseket, köztük a munkát és a gazdasági tevékenységeket is ösztönzi.¹²⁶

¹²⁵ Vallásosság és értékek összefüggéséről ld. Földvári (2009) empirikus kutatásokon alapuló tanulmányát.

¹²⁶ Smith fő műve, a Nemzetek gazdagsága (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) előtt írt erről könyvet: *The Theory of Moral Sentiments* címmel. Ebben a könyvben leírja, hogy vélekedik ő az igazságosan cselekvő emberről. Az idézet azt is megmutatja, hogy Smith a törvény szabályozásán kívül az ember erkölcsös viselkedését és vallásos meggyőződését is kiindulópontnak

Azonban később, a közgazdaságtan története során egyre inkább a szűkebben vett technikai és matematikai megoldások váltak dominánssá, az erkölcsi szempontok háttérbe szorultak.

A modern közgazdaságtanban használt technikai nyelvezet az emberek többsége számára nem érthető, elvont törvényszerűségek kifejezésének tűnik, amelyet csak kevesen, a szakértők érthetnek meg. Két fontos következménye van ennek. Az egyik, hogy a technikai és matematikai nyelvezet elfedi azt a tényt, hogy a számok mögött emberi döntések, tapasztalások, élethelyzetek vannak. Könnyen meg lehet hozni egy döntést létszámleépítésről, ha a döntés alapja csupán a gazdaságossági számítás (minél nagyobb eredmény, minél kisebb költséggel), és az a szemlélet, hogy a munkaerő is csak egyike a termelési tényezőeknek, egy „áru” amelynek piaci értéke van.¹²⁷ Továbbá lehet beszélni a „nadrágszűj meghúzásáról”, vagy a növekvő és csökkenő részvényárakról, vagy a „piacok megnyugtatásáról”, azonban fontos volna minden ilyen alkalommal azt is megkérdezni, hogy ki a fog nyerni általa, és kinek az élethelyzete fog romba dőlni az intézkedések következtében. Ki hozza a döntéseket és ki viseli ennek következményét? Ha ezeket a kérdéseket nem tesszük fel, akkor a lényeg, hogy a gazdaság az emberi életet szolgálja, háttérbe kerül.

Korunk súlyos tévedésének nevezi Muzslay István (1995) könyvében azt a jellemző felfogását, amely a gazdaságot *adottságnak*, és a természeti törvényekhez hasonló determinizmussal működő *gazdasági törvények* mechanizmusának tekinti. A valóság ezzel szemben az, hogy a gazdasági törvények nem úgy működnek, mint például a gravitáció, vagy más természeti törvények. A gazdasági törvények sokkal inkább törvényszerűségek, amelyeket számos tényező befolyásol. Már csak azért sem

tekintette gazdasági elmélete megalkotásakor: „A sacred and religious regard not to hurt or disturb in any respect the happiness of our neighbour, even in those cases when no law can properly protect him, constitutes the character of the perfectly innocent and just man; a character which, when carried to a certain delicacy of attention, is always highly respectable and even venerable for its own sake, and can scarce ever fail to be accompanied with many other virtues, with great feeling for other people, with great humanity and great benevolence.” Smith (1790, 198 p.)

¹²⁷ A munkabérek piaci kereslethez való alkalmazkodásának elvét *Friedrich August von Hayek* (1899-1992), az osztrák liberális iskola közgazdásza, szükségesnek tartotta. Az igazságos munkabér gondolatát fel sem vetette. A liberális gazdasági gondolkodásnak éppen ez a legnagyobb tévedése, hogy *a dologi tényezőket a személyi „tényezők”, ember fölé helyezi. A munkaerőt úgy tekinti, mint bármilyen más tárgyi értéket, tekintet nélkül annak személyi és társadalmi vonatkozásaira. Középkori egyházi írók is foglalkoztak már az igazságos ár és bér témájával és a munka jelentőségével. (v.ő.: Muzslay, 1995, 88-89.p)*

működhet mechanisztikusan a gazdaság, mert a gazdasági rendet nem az ár, nem a piaci mechanizmus, nem a láthatatlan kéz, hanem az emberi döntések teremtik meg. Való igaz, hogy a modern korban a munkamegosztás, a termelés, az értékesítés, és a jövedelem elosztás bonyolult rendszerré vált, sőt a gazdaságok nemzetközi szinten is nagy mértékben összefüggnek egymással a globalizáció világában. De mégis fontos azt látni, hogy emberi akart az, amely megszervezi a rendelkezésre álló erőforrások alapján a termelést. A természettudományos gondolkodás elterjedésével együtt kialakult az a nézet, hogy a gazdasági törvények hasonlóan kényszerítő erejűek, mint a természettudományi törvények. Azonban míg a természeti törvények abszolút kötöttséget fejeznek ki, addig a gazdasági törvények csak *viszonylagos kötöttséget* jelentenek. Nem lehet örökérvényűen meghatározni, hogy mi a racionális gazdasági értelemben, mert körülmények változnak. Tehát nem törvényekről, általánosan és mindig érvényes, semleges törvényekről, hanem csak törvényszerűségekről beszélhetünk. (Muzslay, 1995)

Ehhez kapcsolódik annak felismerése, hogy a gazdasági döntések sosem tisztán gazdaságiak, hanem elválaszthatatlanok a döntéshozók *értékfelfogásától*. Értékek egész rendszere húzódik meg a döntések mögött. Az a fajta érvelés, hogy „a gazdaság ezt és ezt kívánja” elrejtje azt a tényt, hogy a döntéseket emberek hozták, mégpedig az ő értékítéleteik alapján. Sem a döntések, sem az értékrendszer, ami alapján megszülettek, nem adottságok, hanem megváltoztathatók.¹²⁸ Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy az egyénileg meghozott jónak tűnő döntések strukturális szinten mégis rosszat eredményezhetnek. (vö. WCC, 1992) A Life and Work movement 1937-ben megrendezett Church, Community and State konferenciája így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „A gonoszság erői, amelyek ellen a keresztényeknek küzdeniük kell, nem csak az egyes emberek szívében találhatóak, hanem megfertőzték a társadalom szerkezetét is. Ez ellen szintén küzdeni kell. Az egyének jótékony tettei egy rendszeren belül csökkentik az igazságtalanságokat és növelik az igazságot. De ezek nem oldozzák fel a keresztényeket az alól, hogy

¹²⁸ Rob van Drimmelen úgy fogalmaz, hogy a „láthatatlan kezét”, amely az élet szükségleteit osztja, *láthatóvá kell tenni*, és a hatalmi összefüggéseket nyilvánvalóvá kell tenni. Ha ez megtörténik, akkor a tehetetlenség érzése is eltűnik, és világossá válnak a felelősségek és a lehetőségek. (WCC, 1992)

keressék a lehető legjobb intézményi lehetőségeket és társadalmi lehetőségeket, amelyek rendben tartják az ember életét.”¹²⁹ (idézi: WCC, 1992)

Egyre többen felismerik azt, hogy a közgazdasági döntések nem értéksemlegesek, még akkor is, ha a közgazdászok értéksemlegesnek tekintik tudományukat. *Robert H. Nelson*, a környezetgazdaságtan professzora egyenesen úgy fogalmaz, hogy a modern kor vallása a „gazdasági teológia” („economic theology”). Nelson (2001) szerint bár a közgazdászok tudósoknak tekintik magukat, lényegében úgy viselkednek mint a teológusok. Annyi a különbség, hogy ők a modern kor szekuláris vallásának az „economic theology”-nak a papjai. E vallás lényege pedig nem más, mint a gazdasági növekedés. Hangsúlyozza Nelson, hogy ugyanúgy hitrendszerekre épül a közgazdaságtan, mint a teológia. Hitkérdés az, hogy melyik közgazdász melyik iskola nézeteit fogadja el, és hozza meg döntéseit. A közgazdasági törvények ugyanis nem mechanikus „vastörvények”, hanem viszonylagosak, és az emberi magatartástól függnnek nagymértékben. A közgazdászok tehát egy adott iskolának való elkötelezettségüknek megfelelően hisznek a törvényszerűségekből, és próbálnak másokat is meggyőzni saját igazukról. A megváltoztathatatlanak hitt gazdasági „adottságok” tehát nagyon is megváltoztathatók, amint a döntéshozók értékrendje és gondolkodásmódja megváltozik.¹³⁰

¹²⁹ „The forces of evil against which Christians have to contend are found not only in the hearts of individuals, but have entered into and infected the structure of society, and these also must be combated. Individual acts of charity within a given system may mitigate its injustices and increase its justice. But they do not absolve the Christian from seeking the best possible institutional arrangement and social structure for the ordering of human life.”

¹³⁰ Törvényszerűség-e például az, hogy ma 1 milliárd ember éhezik? Törvényszerűség-e az, hogy mélyszegénység régió alakul ki a fejlett országokban is? Az empirikus kutatásom egyik mélyinterjú alanya így fogalmaz: „Én azt gondolom, hogy ezeket az (extrém jövedelmi különbségeket) meg kellene és meg is lehetne szüntetni abban a percben, hogy ha az emberek gondolkodásmódja megváltozna. Első körben a gazdasági vezetők és politikai vezetők gondolkodásmódjára gondolok. Tehát ha ők tudnának szociálisan, szolidárisan gondolkodni és szubszidiárisan gondolkodni: hagyni a problémákat ott megoldódni, ahol keletkeztek, és ezt segíteni, nem diktatórikusan gondolkodni. Azt gondolom, hogy egy másfajta, emberibb gondolkodással ezeket igen is meg lehetne oldani.”

5.3. Mi köze a globális gazdaságnak a keresztény üzenethez?

Pamela Brubaker (Brubaker, 2001) a California Lutheran University professzora felteszi a kérdést, mi az oka annak, amikor a keresztény egyházak hallgatnak a globális gazdaság témájában. Elemzésében arra a következtetésre jut, hogy keresztények között alapvetően *kétféle álláspont* létezik. *Az egyik* a gazdaságra úgy tekint, mint aminek semmi köze a keresztény üzenethez. Ezen álláspont szerint az egyház és állam szétválasztása okán az egyháznak nem kell és nem is szabad beleszólnia a közügyekbe semmilyen formában. Az egyház feladata, hogy az evangéliumot hirdesse az embereknek, amelynek középpontja Jézus Krisztus. *A másik álláspont* szerint a globális gazdaság területén nem maradhatnak hallgatásban az egyházak és gyülekezetek, mert a szegényekkel, elnyomottakkal, és kirekesztettekkel való közösségvállalás központi bibliai üzenet. *Wolfgang Stegemann* (idézi Brubaker, 2001) evangélikus újszövetség-professzor szerint a szegények iránti magatartásunk valójában hitkérdés. Véleménye, hogy a keresztény hit és etika szorosan összetartozik, nem lehet szétválasztani őket egymástól, és nem korlátozhatjuk őket a magán szférára. Ezért a keresztény egyházak, teológusok, és gyülekezetek hozzáállása a globális gazdasági kérdésekhez, és a szegénységhez nem korlátozódhat csupán a karitatív, jótékonykodó tevékenységre, hanem egyre inkább a keresztény önértelmezés részévé válik. Nem csupán a hit következménye, hanem a hit kifejeződése, ahogyan az ítéletről szóló példázatban Mt 25,31-46-ban olvashatjuk.

A fenti kétféle álláspont kirajzolódik kérdőíves kutatásom eredményében is. A kutatást részletesen a hatodik fejezet mutatja be. Itt most csak a témához kapcsolódó néhány eredményt idézek. A többségi vélemény azt mondja, hogy az egyház feladata elsősorban az erkölcsi útmutatás, a karitatív tevékenységek végzése, a szegénygondozás és a diakónia. Prófétai szerepe az egyháznak csupán a megkérdezettek egyharmada szerint van. A többségi vélemény tehát az, hogy az egyház „kötözze a sebeket”, de a közügyek területén ne nagyon nyilvánuljon meg. Ezt támasztja alá az is, hogy a kutatásban megkérdezettek többsége (57%, 505 fő) részben vagy teljesen úgy véli, hogy a gazdasági kérdések *nem tartoznak* a hit kérdései közé, tehát elválasztja egymástól a két területet. Kisebbségben maradtak azok (43%,

387 fő)¹³¹, akik szerint a gazdasági kérdések nem választhatók el a hitkérdésektől. Ők tehát azt az álláspontot képviselik, amelyet Wolfgang Stegemann fontosnak tart.

Nagyon érdekesen alakultak a válaszok a kutatásban megfogalmazott „a vallás mindenkinek magánügye” mondatról is. A függelék 6.41. és 6.42. ábrái mutatják a pontos eredményeket, amelyek lényegében a fenti álláspontokat erősítik meg. Az ábrákon jól látható, hogy mennyire jelentős azok száma, akik teljesen egyetértenek az állítással (350 fő, 39%). Ha ehhez hozzávesszük azokat akik csak részben értenek egyet (3-5 értéket válaszoltak), akkor a *megkérdezettek kétharmada* (67%, 606 fő) *úgy véli, hogy a vallás mindenkinek magánügye*. Csupán egyharmad (33%) álláspontja az, hogy a vallás nem csupán magánügy. A függelék 6.41. ábráján az is látható, hogy a vallásosak aránya jelentős mértékben csökken az egyetértő válaszok felé haladva. Tehát a vallásosak többsége szerint a vallás nem csupán magánügy. Azonban a teljesen egyetért oszlopban is 37% a vallásosak aránya az összes válaszadó között. Jelentős tehát a vallásukat gyakorló egyháztagok körében is az a vélemény, hogy az egyház szerepe és feladata korlátozódjon csupán az egyéni, a személyes hit megélésére, és az evangélium hirdetésére. Ez egy meglehetősen liberális felfogása vallásnak.¹³² Az alábbiakban látni fogjuk, hogy ez a fajta liberális felfogás sem a katolikus társadalmi tanításnak, sem pedig az Egyházak Világtanácsa munkájában nem igazolódik vissza. A következő fejezetben arra keressük a választ, hogy a római katolikus egyház hivatalos tanítása, valamint a protestáns és ortodox egyházakat egybegyűjtő Egyházak Világtanácsa hogyan vélekedik a globális gazdaság kérdéseiről.

¹³¹ Vö. függelék 6.43. ábra

¹³² Több teológus, köztük például az ismert német teológusnő Dorothe Sölle (1929-2003) erős kritikának veti alá a liberális teológiai gondolkodást, mint ami felett már eljárt az idő. Sölle hangsúlyozza, hogy a mai teológia nem hagyhatja figyelmen kívül a társadalmi igazságosság, a kisebbségek és az elnyomottak ügyét. (v.ö. Sölle, 1990)

5.4. Társadalmi tanítás a katolikus teológiában

A római katolikus egyházban a társadalmi tanításnak az 1891-ben kiadott *Rerum novarum* enciklika óta – amelynek fő témája az ipari forradalom következtében kialakult munkásosztály helyzete – a társadalmi tanításnak jelentős teológiai irodalma és történelme fejlődött ki. Ebben a fejezetben három rendező elv szerint tekintem át a katolikus társadalmi tanítást a gazdasági globalizációra való tekintettel. Először a társadalmi tanítás *kompéndiumának mondanivalóját* foglalom össze, ezt követően a társadalmi tanítás *teológiai megfontolásait*, majd pedig *történetének* legfontosabb elemeit mutatom be.

5.4.1. A katolikus egyház társadalmi tanításának kompéndiuma a gazdasági globalizációról

A római katolikus egyház a globális gazdasággal kapcsolatos álláspontját kifejti az *Egyház társadalmi tanításának kompéndiuma*, amely Magyarországon 2007-ben került kiadásra. A kompéndium – a pápai dokumentumok tematikus összefoglalásával – egy teljes fejezetet szentel a gazdasági élet kérdéseinek. Részletesen szól a gazdasági élet biblikus alapjairól, erkölcsi szempontjairól, a vállalkozások, a gazdasági intézmények és az állam szerepéről, valamint a globalizáció jelenségéről. A kompéndium tanítása elismeri a nyereség szükségességét és jogos szerepét, azonban hangsúlyozza, hogy a nyereség önmagában nem bizonyítja azt, hogy egy bizonyos vállalkozás a társadalom számára is hasznos módon működik. Vannak olyan helyzetek, hogy egy vállalat gazdaságossági mutatói rendben vannak, de az ott dolgozó embereket méltóságukban megsértik, vagy kizsákmányoló módon eszközként használják.

II. János Pál írja¹³³, hogy a vállalkozások szerepe ma döntő jelentőségű. Kérdés, hogy mennyire vannak tudatában annak, hogy két lehetőség előtt állunk: a fejlődés vagy kiterjed a világ minden részére, vagy pedig visszaesési folyamat

¹³³ Sollicitudo rei socialis c. körlevél, 1988, 532. Idézi: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2007, 181. p.

következik be azokon a területeken is, ahol eddig a fejlődés többé-kevésbé folyamatos volt. A rendelkezésre álló természeti erőforrások szűkösek, ezért azokat a lehető legésszerűbb módon kell felhasználni. Számos helyzetben a piac biztosítja a legésszerűbb erőforrás felhasználást a gazdaságosság elve szerint (legkisebb költség és energia felhasználással legnagyobb eredményt elérni). Azonban a piacnak megvannak a maga korlátai. Vannak ugyanis olyan közösségi és minőségi szükségletek (pl. jó levegő, tiszta ivóvíz, egészségügyi ellátás, hatékony közösségi közlekedés, oktatás, kultúra stb.), amelyeket a piac nem, vagy csak részben tud hatékonyan ellátni. Ezért feltétlenül szükség van a megfelelő szabályozásra. A szabályozást a kompendium az állam feladatának tekinti. A szabályozás fő elve pedig a gyengék védelme, és a monopóliumok hatalmának korlátozása.¹³⁴ Az állam képes a polgárait és a vállalkozásokat arra ösztönözni, hogy közjó érvényre juthasson. A közjó megvalósításában kiemeli a kompendium a non-profit elven működő civil szervezetek szerepét is.

A globalizációt a kompendium sokrétű gazdasági és pénzügyi jelenségnek nevezi, amely új reményeket táplál, ugyanakkor nyugtalanító kérdéseket vet fel. Tényként írja le, hogy a gazdasági és a pénzügyi globalizáció, a felgyorsult technikai haladással együtt kölcsönösen felerősítik egymást. A korszak dinamikája így szélsőségesen gyorsá válik. II. János Pál szerint ma az a kihívás, hogy a szolidaritásban legyünk globálisak, vagyis egy kirekesztés nélküli globalizációt valósítsuk meg.¹³⁵ A gazdagság elosztásában a leginkább hátrányos helyzetű, elmaradott térségeknek kell erőteljesebb módon részesülniük. A technikai haladás ugyanis azzal a veszéllyel jár, hogy a pozitív hatások igazságtalanul oszlanak meg az országok között. Különösen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén fordul elő, hogy a szegény országokból származó termékeket nyomott áron veszik át. Az árarányok állandó romlása arra indította a Tanítóhivatalt, hogy rámutasson az erkölcsi kritériumok fontosságára, és a nemzetközi folyamatok megfelelő irányításának szükségességére. Ellenkező esetben a szegény népek egyre szegényebbek, a gazdagok egyre gazdagabbak lesznek.¹³⁶

¹³⁴ Centesimus annus, 1991, 811. Idézi: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2007, 184. p.

¹³⁵ Üzenet a Béke Világnapjára, 1998. Idézi: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2007, 189. p.

¹³⁶ Populorum progressio, 1967, 59. Idézi: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2007, 189.p.

A szolidaritás az emberi jogok védelmezését követeli – hangsúlyozta II. János Pál pápa 2003-ban a béke világnapján. Aggodalmat keltő olló nyílik ugyanis az „új jogok” sora, amelyeket a technikailag fejlett államok követelnek maguknak, és az *elemi emberi jogok* között, amelyeket a fejlődő országokban nem sikerül biztosítani.¹³⁷

Megfelelő pénzügyi rendszer nélkül a gazdaság nem tudna működni. A jelenlegi pénzügyi rendszer azonban azt a veszélyt hordozza magában, hogy nem áll már többé a gazdasági realitás talaján, a spekulációk óriásivá duzzasztották a pénztőke forgalmát. A globalizációs folyamat másik fontos hatása, hogy nemzetállamok elvesztik hatékonyságukat saját pénzügyi folyamataik irányítása felett. Minél sokoldalúbbá válik a nemzetközi pénzügyi rendszer, annál inkább elengedhetetlen a szabályozása annak érdekében, hogy az emberek többségének javát szolgálja. II. János Pál meggyőződése, hogy az emberibb és szolidárisabb gazdaság a gazdagabb országokat is segíteni fogja. Nem lehet nem észrevenni, hogy *a gazdagság és szegénység közötti határvonal* megjelenik az ipari országokban éppúgy, mint a fejlődő országokban. A gazdag országokban is megtalálható a nyomor, és a szegény országokban is megtalálható a gazdagság botrányos fitogtatása.¹³⁸ Hangsúlyozza továbbá a pápa, hogy az emberi életet nem lehet az anyagi dimenzióra korlátozni. Az *átfogó fejlődés* alapja az Isten és önmagunk megismerése iránti érzék.

Hangsúlyt helyez a kompendium a *nevelési és kulturális* tevékenységek szükségességére. A minőségileg megfelelőbb és gazdagabb lét keresése önmagában tekintve helyes és jogos. Azonban a technika teremtette új lehetőségek és új szükségletek új felelősséggel és veszélyekkel is járnak. Olyan emberképet kell figyelembe venni (keresztény emberkép), amely a lét minden dimenzióját figyelembe veszi, nem pusztán az anyagi dimenziókat. Nagyon korszerű gondolatokat tartalmaz II. János Pál pápa körlevele: „Átfogó nevelésre és kultúrára van szükség, amely magában foglalja a *fogyasztók nevelését*, hogy képesek legyenek okosan választani.

¹³⁷ Egy új civil kezdeményezés az éhezés felszámolására a <http://www.1billionhungry.org/> azért jött létre, hogy aláírásokat gyűjtsön és petíciót nyújtson át az ENSZ támogatásával a nemzeti kormányok politikusainak. Elfogadhatatlan ugyanis az, hogy közel 1 milliárd ember éhezik a földön: „We who support this petition find it unacceptable that close one billion people are chronically hungry. Through the United Nations, we call upon governments to make the elimination of hunger their top priority until that goal is reached.,, forrás: <http://www.1billionhungry.org/> (2010. 08. 19.)

¹³⁸ Sollicitudo rei socialis, 1988, 520-523. idézi: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2007, 193.p. Ugyanezek a gondolatok az EVT munkájában is megtalálhatók, ahogy a következő fejezetben látni fogjuk.

Valamint a felelősségtudat kialakítását *a termelők és különösen a kommunikációs szakemberek* körében, túl a *közhatalom* szükséges beavatkozásán.” (Centesimus annus, 1991, idézi: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2007, 194.p.)

5.4.2. A katolikus társadalmi tanítás teológiai megfontolásai

Joseph Höffner (1906-1987), a katolikus egyház kölni bíboros-érseke, történész, közgazdász és a teológia professzora öt teológiai érvet sorol fel a katolikus társadalmi tanítással kapcsolatban. Ezeket veszem sorra az alábbiakban (v.ö. Höffner, 2002)

1. *Az ember isten képmása*, akit Jézus Krisztus megváltott, és ezért az ember Istennel való örök közösségre kapott meghívást. Éppen ezért az ember nem alacsonyítható le állami, társadalmi vagy gazdasági folyamatok tárgyává és eszközévé. Ezen túlmenően pedig az Isten és a felebarát iránti szeretet az újszövetség nagy parancsa, amelyre a keresztény embernek törekednie kell. Az ember *méltósága* abban gyökerezik, hogy ő a láthatatlan Isten képmása.¹³⁹
2. *Krisztus az egész embert váltotta meg*, testestül lelkestül. Az evangélium üzenete nem csak az ember lelkéhez szól, hanem a teljes emberhez, aki a társadalomban él, embertársaival és különféle közösségekkel, csoportokkal áll kapcsolatban.
3. *A bűnbeesés után is létezik Istennek tetsző rend*. A katolikus társadalmi tanítás tárgya pontosan ez a társadalmi rend, amely Istennek tetszik.
4. *Környezetünktől való függőségünk miatt* a társadalmi viszonyoknak az üdvösség szempontjából is jelentőségük van. Az embereket társadalmi körülményeik jelentősen befolyásolják. Ha felborul az Isten akarata szerinti rend, akkor olyan társadalmi viszonyok alakulhatnak ki, amelyek óriási akadályokat gördíthetnek az örök üdvösség keresésének útjába sokak számára.¹⁴⁰ Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a botrányos állapotok, az elmaradott

¹³⁹ Centesimus annus, 1991, 44, idézi: Höffner, 2002, 16.p.

¹⁴⁰ Quadregesimo anno, 1931, 130. Idézi: Höffner, 2002, 15.p.

országok nyomora megoldásért kiált¹⁴¹. Höffner hangsúlyozza azt, hogy a megoldás nem merülhet ki az egyház részéről megfogalmazott kritikában, és alamizsna osztogatásban, hanem a keresztény társadalmi tanítás elvei szerint társadalmi újrarendezésre is szükség van. Keresztény kötelességünk, hogy keményen és szenvedélyesen küzdjünk a szegénység, az éhezés, a betegség és a nyomor ellen.

5. *A keresztény társadalmi tanítás integráns részét képezi a keresztény életről szóló tanításnak, tőle nem választható el.* (Mater et magistra, 222, idézi: Höffner, 2002, 15.p.) Azáltal, hogy az ige testté lett (Jn 1,14), „beköltözött” az emberiség történelmébe és társadalmi életébe is. Ezért Höffner úgy fogalmaz, hogy az a keresztény, aki a hit közéltre gyakorolt rendező erejét paragon hagyja, az istenembert árulja el. Egyház és világ áthatja egymást. Az egyház nem csak párbeszédet folytat a világgal, mintha azon kívül állna. Hanem kovászként (Mt 13,33), a föld sójaként (Mt 15,13), jó magként (Mt 13,24), a világ világosságaként (Mt 5,14) a világ *központjában* van jelen.

Höffner (2002) azzal zárja teológiai érvelését, hogy megfogalmazza a keresztény társadalmi tanítás *célját*. Fontos, hogy ez a cél sem nem valamilyen földi paradicsom megteremtése, sem nem a világ „dicsőítése”, hanem *egy olyan társadalmi rend kialakítása*, amelyben az ember képes teljesíteni Isten akaratát és keresztény életet tud élni. Határozottan elutasítja mind a „társadalom-utópizmust”, mind pedig a „gettó-kereszténységet”, amely nem fogadja el azt, hogy a keresztény hitnek rendező ereje van a társadalmi szférában. Fontosnak tartja azt is, hogy eljövendőben való reménykedés miatt a keresztény ember nem menekülhet a világtól, hanem *belső szabadsága és a hit ereje által* képes a földi valóságok alakítására.

¹⁴¹ A probléma tehát legtöbbször abból adódik, ha az alapvető megélhetési szükségletek nincsenek biztosítva. A Gallup Intézet 2005-2006-ban végzett kutatása (132 országban végzett reprezentatív felmérés alapján) arra kereste a választ, hogy vajon a pénz boldogít-e. A kutatás eredménye, azt mutatta, hogy egy bizonyos összeg alatt (az USA-ban ez az összeg évi 60.000 \$) a boldogság összefügg az elkölthető pénzmennyiséggel. Minél kevesebb pénzzel rendelkezik valaki, progresszív mértékben annál boldogtalanabb. Azonban ezen összeg fölött az függvény egy vízszintes vonalat mutat. Tehát a 60.000 \$ feletti éves jövedelemnek már nincs jelentősége abból a szempontból, hogy az ember boldogabb lenne tőle. Tehát a következtetés úgy szól, hogy a pénz nem tesz boldoggá, de a hiánya sok szenvedést és boldogtalanságot okozhat. Forrás: http://www.huffingtonpost.com/2010/06/04/daniel-kahneman-nobel-pri_n_601236.html (2010.08.20.)

5.4.3. A katolikus társadalmi tanítás története a gazdasági témájú enciklikák szempontjából

Tomka Miklós (2007) a katolikus társadalmi tanítás történetének kiváló összefoglalását adja könyvében. Az ő gondolatmenetét követem az alábbiakban. Megállapítja, hogy a kapitalizmus térhódítása után a szociális kérdést hamar felismerte a katolikus egyház. Előtte nem volt magától értetődő, hogy az egyház, illetve a kereszténység társadalmi dolgokban illetékesnek mondja magát és megszólaljon. A 19. század közepére azonban megalakultak a rászorulókat segélyező és a munkásokat összefogó keresztény társaságok. Ilyen például a Németországban megalakult, majd később nemzetközivé vált Kolping Szövetség (1846),¹⁴² vagy a párizsi Vince Szövetség (1833)¹⁴³. Kialakulóban volt egyfajta „szociális katolicizmus”. Ebben az időben jöttek létre a munkásmozgalmak is, és jelentek meg a társadalomtudományok. Egyrészt a keresztény egyházon belüli szövetségek és mozgalmak, másrészt a társadalmi kérdésekkel való elméleti foglalkozás ösztönözték az akkori pápát egy állásfoglalás elkészítésére és közzétételére. Így jelent meg 1891. május 15-én XIII. Leó pápa *Rerum novarum* enciklikája a munkás kérdésről. Évtizedekre ez a körlevél lett a katolikus társadalomelmélet alapja. A 40. évforduló alkalmából XI. Pius lényegében megerősítette a *Rerum novarum* tartalmát a *Quadragesimo anno* című enciklikával (1931). XII. Pius pedig sok beszédében részletezte a tanítást. Ezzel lezárult a katolikus társadalmi tanítás „klasszikus” szakasza, amely főleg német teológusok műve, és a pápai tekintélyre, valamint a természetjogra épült.

XXIII. János Pál *Mater et magistra* (alcíme: Christianity and social progress, 1961), és *Pacem in terris* (alcíme: On establishing universal peace in truth, justice, charity and liberty, 1963) enciklikája változást hozott a szemléletben. Nell-Breuning (idézi Tomka, 2007, 168.p.) leírja azt a hiteles anekdotát, amely szerint a pápa először ugyanazokat a szakembereket kérte fel egy körlevél elkészítésére, akik

¹⁴² A szövetség az iparban dolgozó fiatal legényeket tömörítette és segítette. A helyi legényegyletek a helyi egyházközségek mellett jöttek létre. A szövetség magyarországi honlapja: http://www.kolping.hu/kolping_int.php (2010. 08. 14.)

¹⁴³ Ozanam Frigyes katolikus irodalomtörténész és író alapította 1833-ban Párizsban. Paulai Szent Vince a névadójuk. Céljuk elsősorban a tagok erkölcsi tanítása, és a felebarbati szeretet gyakorlása. Forrás: http://www.kislexikon.hu/paulai_szent-vince-egyesulet.html (2010. 08. 14.)

korábban is készítették az enciklikákat (német teológusok). Tervezetüket azonban visszautasította azzal az indokkal, hogy ő nem tudós, nem tesz közzé a saját neve alatt tudományos művet, és szeretné érteni is azt amit aláír. Azt reméli, hogy akkor az emberek is érteni fogják, akikhez szólni akar. Így aztán a katolikus társadalmi tanítás új szakaszában francia és olasz teológusok készítették a körleveleket, és az elméleti irányultság helyett a *gyakorlat*, és a gyakorlatot vizsgáló társadalomtudomány, a *sociológia* kapott nagyobb szerepet.

A II. Vatikáni zsinaton egyetértettek abban, hogy a társadalmi tanítás nem tan, hanem *tanítás, útkeresés* és törekvés az egyre gyorsabban változó társadalmi valóság megértésére és értelmezésére. A zsinat a kereszténység evilági szerepét újraértelmezte: önmagát a társadalom szerves részének és a *társadalom viszonyaiért felelőséget vállaló intézménynek tartja*. A hatvanas és hetvenes évek másik fontos fordulata a Róma-központúság és az Európa-központúság megszűnése, valamint a világ sokféleségének tudomásul vétele. A katolikus egyház számszerű súlypontja Európán kívülre került és valóságosan is világegyházzá vált. Megnövekedett az egyházon belüli teológiai pluralitás¹⁴⁴ is, és központi kérdés lett a sokféleségben megőrzendő egység.

„A viszonyok ilyen széles körű skálája láttán nehéz dolog egységes üzenetet fogalmazni és általános érvényű megoldást javasolni. Ez nem célunk és nem küldetésünk. Az egyes *keresztény közösségek* dolga, hogy az *országukra jellemző* helyzetet objektíven elemezzék, az evangélium örök szavaival megvilágítsák, s az egyház társadalmi tanításából értelmezési elveket, értékelési elveket és cselekvési direktívákat nyerjenek.”¹⁴⁵ (Octogesima Adveniens, 4, idézi: Tomka, 2007. 169.p.) VI. Pál pápa az Octogesima Advensis című körlevelében a társadalmi tanítás integráns részének tekinti a II. Vatikáni zsinat dokumentumait, a Latin-Amerikai Püspöki Kar medellini és pueblai konferenciájának dokumentumait¹⁴⁶. Számos más gazdasági igazságosságról, és békéről szóló állásfoglalás is ide sorolható.

¹⁴⁴ A társadalmi tanítás és a globális gazdaság témája szempontjából különösen a felszabadítás teológia és a politikai teológiai irányzatok megjelenése volt jelentős a hatvanas és hetvenes években. Ezeket az irányzatokat Róma kezdetben elutasította, majd méltatta.

¹⁴⁵ A következő fejezetben látni fogjuk, hogy az Egyházak Világtanácsa szintén ezt az érvelést és gyakorlatot követi munkájában.

¹⁴⁶ Amelyek lényegében a felszabadítás teológia alapjai körvonalazzák.

Tapasztalható tehát egy jelentős *szemléletváltás* a katolikus társadalmi tanítás történetében. 1891-től 1959-ig, a zsinat előtt a *természetjogi érvelés* volt a jellemző. Ez azt mondja, hogy az emberi természet adottságai kortól, földrajzi lakhelytől, kultúrától függetlenül kijelölik a társadalmi együttélés normáit, ezek a normák pedig etikai szabályokba, sőt akár jogszabályokba foglalhatók. Az egyház szerepe az „objektív rend” feltárása, hirdetése és megkövetelése. Ez a rend általános elfogadásra tart igényt. Az *1960-as évektől* ez a szemlélet radikálisan megváltozik: először az *emberi jogok és az emberi méltóság* kerül a középpontba, majd pedig *az ember mint társas lény és a közösség* válik a társadalmi tanítás fő motívumává. A természetjogi érvelés kevésbé hangsúlyos lesz, és megerősödik a keresztény antropológia és a bibliai hivatkozások szerepe.¹⁴⁷ (Gabriel, Klein, Krämer, 1988, idézi: Tomka, 2007, 170.p.) Tomka azt is megállapítja, hogy jellemző a zsinat előtti időszakra a *deduktív* módszer. A tanítás kijelenti, hogy mit tartalmaz a természetjog, és ebből vezeti le a konkrét helyzetre vonatkozó következtetéseket. A zsinat utáni tanításra ellenben az *induktív* módszer jellemző, alulról fölfelé halad, a konkrét viszonyokból indul ki. Első lépése a társadalom megismerése. Majd pedig a valóság kihívásaira az evangéliummal válaszol. A válasz pedig egyrészt erkölcsi útmutatás, másrészt felszólítás cselekvésre,¹⁴⁸ illetve a gyakorlati cselekvés lehetőségeinek keresésére.

Míndezeknek három további következménye van. Az egyik, hogy a társadalmi tanítás *interdiszciplináris*sá vált. „Azért hogy az emberre vonatkozó egyetlen igazság mintegy jobban beágyazódjék az eltérő és folyton változó társadalmi, gazdasági és politikai környezetbe, ez a tanítás párbeszédre lép a különböző tudománysszakokkal, melyek az emberrel foglalkoznak, átveszi eredményeiket, segíti őket abban, hogy szélesebb távlatok előtt nyíljanak meg...” (Centesimus Annus, 1991, 59, idézi: Tomka, 2007. 171.p.) A másik, hogy a társadalmi tanítás a II. Vatikáni zsinat döntése nyomán nem tannak, hanem *tanításnak* minősül. Ezzel dinamikussá válik, kevésbé zárt lesz, és a fejlődés jellemzi. A harmadik, hogy a társadalmi tanítás *gyakorlati útmutatás* lett. Hangsúlyosan jelenik ez meg a Centesimus

¹⁴⁷ Tomka (2007) megjegyzi azt is, hogy tudományrendszerint az a társadalmi tanítás a társadalom filozófia felől a *társadalmi etika* irányába tolódott el.

¹⁴⁸ A következő fejezetben látni fogjuk, hogy az Egyházak Világtanácsa AGAPE folyamatának dokumentumaiban is kiemelt szerepe van a cselekvésre buzdításnak és az induktív módszernek. A „call for action” a 2006-os Porto Alegre-i konferencia dokumentumának címében is szerepel.

Annus című enciklikában: „Az evangélium társadalmi üzenetét – amit az Egyház hirdet – nem elméletnek, hanem *mindenekelőtt a cselekvés megalapozásának és motivációjának* kell tekinteni. Ez az üzenet az első keresztyének közül némelyeket arra készítetett, hogy elosszák javaikat a szegények között, bizonyítva ezzel, hogy a társadalom különböző rétegeiből érkezők között is lehetséges békés és szolidáris együttélés. A kolostorok lakói a századok folyamán az evangéliumtól vezérelve művelték a földet, a szerzetesek és szerzetesnők kórházakat és menhelyeket alapítottak a szegényeknek, a társulatok valamint a különböző élethelyzetben lévő férfiak és nők elkötelezték magukat a szücséget szenvedők és a társadalom peremére szorultak megsegítésére, attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy amit Krisztus mondott - "amit egynek a legkisebbek közül cselekedtetek, azt nekem tettétek" (Mt 25,40) -, nem maradhat csupán jámbor óhaj, hanem életük konkrét elkötelezettségévé kell válnia. Ma az Egyház minden korábbinál inkább tudatában van annak, hogy szociális üzenete sokkal inkább a *tettek tanúsága* által, mintsem szerkezeti egysége és belső logikája miatt válik hitelessé. Ez a meggyőződés is vezeti akkor, amikor a szegények mellé áll, ami persze nem kizárólagos, nem diszkriminálja a többi társadalmi csoportot. Valójában előnyben részesítésről van szó, ami nem csupán az anyagi szegénységre vonatkozik. Közismert, hogy -- különösen a modern társadalomban -- a szegénységnek számos változata létezik: nemcsak anyagi, de kulturális és vallási szegénység is. A szegények iránti szeretet, amely alapvető jellemzője és örökségének tartós eleme, arra ösztönzi az Egyházat, hogy a világ felé forduljon, amelyben a technikai és gazdasági fejlődés ellenére is fennáll a veszély, hogy a szegénység gigantikus méreteket ölt. A nyugati országokban a szegénység különböző formákban jelenik meg, ide tartoznak a társadalom peremére szorultak, az idősek és betegek, a fogyasztói szemlélet áldozatai és még inkább a menekültek és emigránsok sokasága. *A fejlődésben elmaradt országokban olyan válság körvonalai sejlének fel, amely drámai méreteket ölt, ha nem fogantatosítanak mielőbb nemzetközi szinten összehangolt intézkedéseket.*” (Centesimus Annus, 1991, 57)

A II. Vatikáni Zsinat előtti időszakban a társadalmi tanítás kihirdetője a pápa volt. Ezzel szemben szemléletváltást hoz, amikor VI. Pál pápa Octogesima adveniensi című körlevelében (1971) leírja, hogy a társadalmi tanítás *nem ad mindenki számára érvényes útmutatást*, és nem tud mindenütt érvényes megoldásokat javasolni. A

megoldások megkeresése és megvalósítása ugyanis *az egyes keresztény közösségek* dolga.¹⁴⁹ Az egyház társadalmi tanítását tehát részben a *helyi egyházaknak* kell saját körülményeikhez igazodva megfogalmazniuk! (Tomka, 2007, 171.p.)

A keresztény társadalmi tanítás első dokumentumai *konzervatívak* voltak, a társadalmi ellentéteket a természet rendjének, öröknek és megváltoztathatatlanak tekintették. A társadalmi egyenlőségért küzdő szocialistákat a Rerum novarum például álmodozóknak nevezi¹⁵⁰. A hatvanas évektől kezdve azonban a megjelenő enciklikák a társadalmi ellentmondásokat *erkölcstelennek, megváltoztathatónak és megváltoztatatandónak* tartják¹⁵¹. A keresztény tanítás a társadalmi változások és az azokért történő erőfeszítések *kezdeményezőjévé* vált. (Tomka, 2007, 171.p.) Jó példa erre az Oktogesima adveniensi című enciklika (1971, 57) bekezdése: „...a keresztény szervezetek különféle megnyilvánulási formáinak *felelőssége a közös cselekvés*. Anélkül, hogy a civil társadalom intézményeinek helyébe helyeznék magukat, a saját maguk módján kell kifejezniük [...] a *keresztény hit konkrét követeléseit egy igazságos, és szükségképpen megváltozott társadalom iránt*. Ma sokkal inkább mint valaha az Isten ígéje nem hirdethető és nem befogadható, mindaddig, amíg nem kíséri azt a *Szentlélek ereje, amely a keresztények tevékeny szolgálatában nyilvánul meg* testvéreik felé, olyan helyzetekben, amelyekben létezésük és jövőjük a tét.”¹⁵²

A zsinat előtt a jótékonyság és alamizsnálkodás kötelességére hivatkoztak az enciklikák, függetlenül az a tulajdonmegosztás és a közjó kérdésétől. A hatvanas évek óta a társadalmi tanítás mindenek előtt *igazságosságot* követel. Kezdve az 1967.

¹⁴⁹ A következő fejezetben látni fogjuk, hogy az Egyházak Világtanácsa szintén ezt az érvelést és gyakorlatot követi munkájában.

¹⁵⁰ Kiáll a magántulajdon jogossága és célszerűsége mellett, ugyanakkor a munkásnak járó méltó és igazságos bért hirdeti, amely elegendő arra, hogy saját magát és családját eltartsa.

¹⁵¹ Például: „Az igazságosság és a méltányosság igényeinek kielégítése céljából határozottan arra kell törekedni, hogy a személyek jogainak és minden nép sajátos jellegének tiszteletben tartásával mielőbb szűnjenek meg a jelenleg meglévő és gyakran csak tovább mélyülő, egyéni és társadalmi megkülönböztetéssel is együttjáró gazdasági egyenlőtlenségek” (*Gaudium et spes*, Az egyházzól a mai világban, 66)

¹⁵² “It is in this regard too that Christian organizations, under their different forms, have a responsibility for collective action. Without putting themselves in the place of the institutions of civil society, they have to express, in their own way and rising above their particular nature, the concrete demands of the Christian faith for a just, and consequently necessary, transformation of society. Today more than ever the World of God will be unable to be proclaimed and heard unless it is accompanied by the witness of the power of the Holy Spirit, working within the action of Christians in the service of their brothers, at the points in which their existence and their future are at stake.” (Oktogesima adveniensi, 1971, 57)

évi *Populorum progressio*-tól a legutóbbi *Caritas in veritate*-ig (2009). Az igazságosság nem egyenlőséget és a javak azonos elosztását jelenti, *hanem az elemi emberi szükségletek feltétlen kielégítését és a szegények felemelését.*¹⁵³ (Tomka, 2007, 171. p.)

Ehhez kapcsolódik az a változás is, hogy kezdetben egy konkrét kérdés – a munkáskérdés – volt a kihívás, és a *Rerum novarum* témája. Negyven évvel később a társadalmi rend témáját járták körül az enciklikák. A zsinat utáni időszakban pedig a társadalometika, a nemzetközi együttműködés, és a világgazdaság problémái kerültek a középpontba. VI. Pál az *Octogesima adveniensi*ben (1971) úgy fogalmaz, hogy itt már nem csupán gazdasági kérdésekről van szó, hanem politikai kérdésekről is. (*Octogesima adveniensi*, 46) A katolikus társadalmi tanítás eképpen a gazdaságetikától az átfogó társadalometikáig, sőt politikaetikáig fejlődött. A világgazdaság, a nemzetközi összefonódás, a multinacionális vállalatok témája éppúgy előkerült, mint a fejlődő országok, a gazdasági fejlődés, és a globális nézőpont (globalizáció). Az elméleti tanítás helyére a gyakorlat került, és a cselekvésre felszólítás. A keresztényeknek *kötelessége résztvenni a közéletben*, és a társadalom jobbra tételében (*Octogesima adveniensi*, 49), a társadalmi tanítás továbbfejlesztése pedig a helyi egyházak feladata (*Octogesima adveniensi* 40). (Tomka, 2007)

Megfigyelhető a katolikus társadalmi tanítás dokumentumainak számbeli szaporodása is. A legelső enciklika, a *Rerum novarum* után 70 év alatt 6-8 jelentős dokumentum született. 1961 óta 30 év alatt jelent meg 6 enciklika, és 6-8 egyéb jelentős dokumentum, amely a társadalmi problémákat már nemzetközi összehasonlításban és világméreteken tárgyalja globalizálódó világunkban. (vö. Tomka, 2007, 172.p.)

A II. Vatikáni Zsinat előtti és utáni szemléletváltozás fent kifejtett jellemzőit és hangsúlyváltozásait az *5.1. táblázat* foglalja össze.

¹⁵³ Hasonló törekvése van az Egyházak Világtanácsa AGAPE folyamatának és PWE programjának is, ahogy a következő fejezetben látni fogjuk.

Hangsúlyok és jellemző vonások a katolikus társadalmi tanítás gazdaságról szóló dokumentumaiban	
1891-1959 között	A II. Vatikáni Zsinat után
Természetjogi érvelés	Emberi jogok, Emberi méltóság, Ember és közösség
A társadalmi tanítás - tan jellege - elméleti jellege	A társadalmi tanítás - interdiszciplinaritása - tanítás jellege, - gyakorlativá, cselekvés orientálttá válása
Pápai tekintély érvényesül.	A helyi egyházak, keresztény közösségek fogalmazzák meg a saját körülményeikre tekintettel a társadalmi tanítás számukra érvényes konkrétumait.
A társadalmi ellentétek a természet rendjéhez tartoznak és megváltoztathatatlanok.	A társadalmi ellentétek botránnyosak és megváltoztatatandók.
Az egyház karitatív kötelessége van előtérben a szegénység ügyében.	Az igazságos társadalom érdekében több dimenzióban cselekvés (nem csak karitatív tevékenység, hanem közéleti megszólalás helyi, nemzeti és nemzetközi szinten)
Konkrét kérdések (pl. munkások helyzete), és a társadalmi rend a téma	Társadalometika jellegű lett a társadalmi tanítás. Átfogó világgazdasági és nemzetgazdasági kérdések egyaránt foglalkoztatják.
Az egyház az igazság birtokosa	Az egyház a dialógus hordozója

5.1. táblázat

XXIII. János Pál pápa meghirdette az „*ablaknyitást*” a világ felé, *minden hívő és nem hívő emberrel folytatott párbeszédet*. „*Mivel az Atyaisten mindenkinek kezdete és célja, valamennyien a testvériségre vagyunk hivatva*. Így tehát ugyanazon emberi és isteni meghívás birtokában erőszak és hamisság nélkül, igaz békében működhetünk együtt, és kell együttműködnünk a világ építésében.” (Gaudium et spes, Az egyházzól a mai világban, 1965, 92.) A párbeszéd célja az egyház megújítása. Ellentétben a korábbi felfogással, amikor a katolikus egyház magát az *igazság birtokosának* tekintette, a zsinat óta magát a *dialógus hordozójának* nyilvánította. Ebben az új szerepben a római egyház elfogadja a vélemények pluralizmusát; a konkrét ügyekben a központi pápai megnyilatkozások mellett a *helyi egyházak megszólalását* fontosnak tartja; és tanítása dinamikusabb lett azáltal, hogy a konkrét viszonyokat jobban figyelembe veszi. A szemléletváltás következtében a katolikus társadalmi tanítás a II. Vatikáni zsinat után

felvirágozott, és önálló tudomány lett.¹⁵⁴ A társadalmi tanítás decentralizálódása is érezhető egyes nagyhatású regionális és helyi dokumentumok megszületésével, amelyek régiójukon túlmenően is éreztetik hatásukat. Ilyen például az Amerikai Püspöki Kar *Gazdasági igazságot mindenki számára* című 1986-os körlevele. (Tomka, 2007)

Magyarországon pedig kiemelkedő jelentőségű volt a Magyar Katolikus Püspöki Kar *Igazságosabb és testvériesebb világot* című 1996-ban kiadott körlevele. Ez a dokumentum az *evangélizáció tartalmát* úgy határozza meg, hogy az evangélium nem csak egyéneknek, hanem a társadalmaknak is jó hír. Ezért a világ szebbé és jobbá tétele a keresztény hivatás része. Az egyháznak az is küldetése, hogy áthassa és tökéletesítse az evilági dolgok rendjét az evangélium szellemével. Ennek érdekében az egyház törekedett arra (különösen az elmúlt száz évben), hogy irányt mutasson konkrét társadalmi kérdésekben is, vagyis ismételten felemelje *prófétai szavát*. Az egyház ezért elemzi a társadalmi valóságot, hogy véleményt mondjon róla, és irányelveket kínáljon a problémák megoldására. Bizonyos helyzetekben ugyanis, *egyéni, közösségi, országos és nemzetközi szinten* is fel kell emelnie szavát. A társadalmi tevékenységekben való részvétel általános emberi és keresztényi kötelesség. Mindenki fel kell ébreszteni a szándékot, hogy részt vegyen a közös kezdeményezésekből. *Egy-egy országban élő keresztény közösségnek kötelessége*, hogy országuk helyzetét a valóságnak megfelelően elemezzék, az evangélium fényénél megvilágítsák, azért, hogy aztán az evangélium és az egyház tanításának alapján határozzák meg a *cselekvés irányait*.¹⁵⁵ (Igazságosabb és testvériesebb világot!, 8.)

A katolikus társadalmi tanítás áttekintése után az Egyházak Világtanácsa AGAPE folyamatát mutatom be röviden. Két okból választottam a katolikus tanítás

¹⁵⁴ Kindler, Zsolnai, Muzslay és más szerzők ezt összefüggésben látják a 68-as világi mozgalmakkal, a Római Klub „fejlődés határai” felismeréseivel, a posztmaterialista értékrend terjedésével, a társadalomerkölcsi tudatosság növekedésével, valamint a profán politikai és gazdasági etika fellendülésével. (Tomka, 2007, 173.p.) A katolikus teológián belül önálló tudománnyá vált társadalmi tanításnak *4 rendező elvét* szokták megadni. 1. *A személy méltósága*, amely szabadságában és felelősségében fejeződik ki. 2. *Szolidaritás*, amely azt jelenti, hogy az emberi közösségek tagjait sokrétű kapcsolatok fűzik egybe, ezért egyik felel a másikért. 3. *Szubszidiaritás*, a döntéseket és a cselekvéseket a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni, mert ez a leghatékonyabb. (Egyén, és kiscsoport védelme a közösséggel szemben.) 4. *A közjó* elve, amely kötelezettség a társadalom minden tagja számára, hogy megvalósításáért és kibontakoztatásáért munkálkodjon. A közjó lényege, hogy a társadalom valamennyi tagja számára segítséget nyújtson egzisztenciális céljai és életfeladatai végrehajtásához. (v.ö. Muzslay, 1995, Werhahn, 1990, Peschke, 1992)

¹⁵⁵ Az Egyházak Világtanácsa (EVT) AGAPE folyamata is hasonló elveket valósít meg munkájában.

és az AGAPE program párhuzamba állítását. Az egyik személyes érintettségem, hogy az AGAPE program folyamatába vonódtam be személyes munkámmal. A másik pedig, hogy 349 tagegyházával az Egyházak Világtanácsa egy jelentős és elismert világszervezet, amely a protestáns és ortodox egyházakat tömöríti. A római katolikus egyház nem hivatalos tagja az Egyházak Világtanácsának, de megfigyelőként részt vesz munkájában.¹⁵⁶ Dolgozatom empirikus része (6. fejezet) a magyarországi történelmi keresztény egyháztagok véleményére fókuszál. A magyarországi evangélikus és református egyház egyaránt aktív tagja az Egyházak Világtanácsának. Ugyanakkor a Lutheránus Világszövetség és a Reformátusok Világszövetsége is együttműködik az EVT-vel.¹⁵⁷

¹⁵⁶ A *Sollicitudo rei socialis* című enciklikájában II. János Pál pápa hangsúlyozza azt, hogy a fejlődés (világgazdasági értelemben is, elsősorban a hiányt szenvedők fejlődése) közös feladat, amelynek érdekében a katolikusoknak más keresztényekkel és nem keresztényekkel együtt kell működniük. (32. rész) Mivel az együttműködést az Egyházak Világtanácsa is alapelvnek tartja, ráadásul nagyon sok hasonlóság van a katolikus egyház és az EVT látásmódjában a gazdasági globalizáció területén, ezért reméljük, hogy a jövőben ez a gyakorlatban is mindinkább megvalósul.

¹⁵⁷ Az Európai Egyházak Konferenciája (Conference of European Churches) szintén partnere több programban is az EVT-nek, például az AGAPE PWE programban is.

5.5. Az AGAPE folyamat: egy hatékony válasz a globalizációra – az Egyházak Világtanácsa tevékenységében

Az Egyházak Világtanácsa (EVT) 2005 márciusában tette közzé *AGAPE - Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth* (Alternatív globalizáció a népekért és a földért) című dokumentumát, amely immár magyar nyelven is elérhető.¹⁵⁸ Ez a komoly, és tartalmas anyag egyrészt lezár másrészt pedig megnyit egy folyamatot. Lezárja az 1998-ban, Harareban elindított AGAPE folyamatot a Porto Alegre-i (2006) nagygyűléssel, és egyúttal az Egyházak Világtanácsa további elkötelezett munkájának nyitányát is jelenti. Az AGAPE ezen újabb szakaszában az EVT a szegénységet, gazdagságot és a környezeti kérdéseket együttesen, egymással szorosan összefüggő problémaként közelíti meg, ezért a program címe: *Linking Poverty, Wealth and Ecology* – PWE. Természetesen korábban sem egymástól elszigetelt kérdésként kezelték ezeket a témákat, azonban 2006 óta hangsúlyozottan egyazon probléma különböző megjelenési módjainak tekintik e jelenségeket. Az alábbiakban szeretném megmutatni az AGAPE dokumentum jelentőségét és röviden összefoglalni főbb mondanivalóját, valamint kitérek az AGAPE folyamat múltbeli és jelenlegi eredményeire.

5.5.1. Teológiai és spirituális alap

Az agapé görög szó, jelentése szeretet, az ember szeretete.¹⁵⁹ A dokumentum címéből (*Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth*) mozaikszóként előálló AGAPE pontosan erre utal, magában hordozva mindazokat a teológiai konnotációkat, amelyet az Újszövetségben sok helyen előforduló agapé szó tartalmaz. Az előszó külön hangsúlyozza, hogy a szerzők Isten bőséges kegyelmének és szeretetének kifejezésére választották az agapé szót, jelezve ezzel azt a teológiai és

¹⁵⁸ Az AGAPE dokumentum magyar fordítását a Luther kiadó és a Védegylet közös kiadásban jelent meg 2008-ban: Gömböcz Elvira (szerk.): *Alternatív globalizáció a népekért és a földért – AGAPE Az egyházak Világtanácsának dokumentuma és kísérő tanulmányok*. Budapest. 2008. Luther Kiadó – Védegylet.

¹⁵⁹ Az Újszövetség szava a szeretetre. Az ógörögben két másik szó volt használatos: a barátok közötti szeretetre a filia, a szerelmesek közötti szeretetre, szerelemre pedig az erosz.

spirituális alapot, amelynek szellemében elkészítették az írást. Az EVT, mint ökumenikus vallási szervezet egyenrangúan és demokratikusan kezeli a tagegyházakat, nem kötelezi el magát teológiai irányzatok felé sem. A fő szempontja inkább a megélhető egység istentiszteletben és a keresztyén szolgálatban, az igazságosság, a béke előmozdítása. Ha az AGAPE dokumentum mögött meghúzódó teológiai gondolkodást keressük, akkor a modern kontextuális irányzatok, leginkább a felszabadítás teológia eszmeisége, gyakorlat és cselekvés orientáltsága fedezhető fel. A dokumentumot közgazdászok és teológusok közös munkacsoportja készítette el 2005 márciusában azzal a céllal, hogy 2006-ban Porto Alegre-ben megrendezett EVT nagygyűlés előkészítő dokumentuma legyen.

5.5.2. Az AGAPÉ folyamat

AGAPE folyamatnak nevezik a szerzők azt az időszakot, amely az 1998 évi Harare-i EVT nagygyűléstől a 2006-os Porto Alegre-i nagygyűlésig terjed. Ebben az időszakban a különböző helyi egyházi és nemzetközi konferenciák arra a fő kérdésre keresték a választ, hogy az egyházak milyen módon tudnak reagálni azokra a kihívásokra, amelyek a globalizációban gyökereznek: *Hogyan éljük meg hitünket a globalizáció korában?* Az AGAPE folyamat főbb állomásait a *függelék 6.44. ábrája* foglalja össze.

Az AGAPE dokumentum elkészítését az a tapasztalat ösztönözte, hogy az egyenlőtlenség egyre inkább extrém mértéket öltött az 1998 évi Harare-i nagygyűlése óta.¹⁶⁰ Napjainkban a szegénység és a nyomor elfogadhatatlan méretűvé vált,

¹⁶⁰ Az egyenlőtlenség, a társadalmi igazságosság és a gazdaság kérdéseivel az EVT korábban is foglalkozott. Az ökumenikus mozgalomban már az EVT megalakulása előtt is előkerültek ezek a témák. 1925-ben Stockholmban a Life and Work mozgalom konferenciája hangsúlyozta, hogy az evangélium az élet minden területét át kell hogy hassa. Az EVT megalakulása, 1948 után, ahogy több déli egyház lépett be a szervezetbe, egyre hangsúlyosabbá vált az emberi méltóság és a társadalmi igazságosság. 1975-ben Nairobiban, az 5. EVT nagygyűlésen az *igazságos, részvételi és fenntartható* társadalom volt a fő téma (Just, Participatory and Sustainable Society). Az ökumenikus dialógus ettől kezdve egyre részletesebben igyekezett kidolgozni az *igazságosság, a részvétel és a fenntarthatóság* összefüggéseit, és vitát kezdeményezett egy új gazdasági paradigma kidolgozására. Lényegében az *AGAPE dokumentumban is ezek az alapelvek találhatók meg*, egy új gazdasági paradigmába ágyazottan. A hatodik nagygyűlés Vancouverben (1983) megállapítja: „We need ethical guidelines for a participatory society, which will be both ecologically responsible and economically just, and can effectively struggle with the powers which threaten life and endanger our future.” A hetedik nagygyűlés Canberrában (1991) hangsúlyozza, hogy „flagrant international inequality in the distribution of income, knowledge, power and wealth persists, [...] totally irresponsible exploitation of the created world continues [...] market economy is in need of

miközben a gazdagság kevesek kezében hatalmas vagyonként halmozódott fel. Ezért szólította meg dokumentumával az egyházakat az EVT, hogy tegyenek azért, hogy az evangélium igazságosságra való felszólítása *konkrét tettekben* is megnyilvánulhasson. Az előszó világosan megfogalmazza a dokumentum célkitűzését, vagyis, „hogyan ösztönözni kívánja az egyházakat és a szélesebb ökumenikus mozgalmat arra, hogy napjaink globális problémáival *érdemben foglalkozzanak*, és határozottan fellépjenek a világban túrhetetlen méreteket öltő szegénység ellen.” Többször hangsúlyozza a dokumentum azt is, hogy az egyházaknak és gyülekezeteknek az a feladatuk, hogy *változást létrehozó közösségekké* legyenek az emberek és a föld érdekében. Cselekvésre ösztönöz tehát a dokumentum azért, hogy ne csak elhangzott és leírt szavak legyenek az AGAPE-ban foglaltak, hanem *a különböző egyházak és gyülekezetek kapcsolódjanak be a munkába*. Minden gyülekezet ott, ahol éppen tart, legyen az a felismerés, a tanulás vagy cselekvés fázisa.

5.5.3. Az AGAPE dokumentum főbb témái

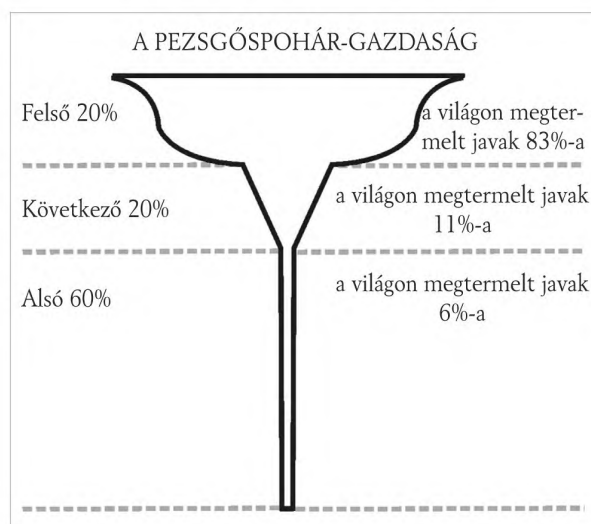
Az AGAPE dokumentum által hangsúlyozott témákat veszem sorra az alábbiakban. Egyes helyeken a dokumentum megközelítését kiegészítettem frissebb, aktuális vagy a témához kapcsolódó más forrásból származó adatokkal.

5.5.3.1. Szegénység és gazdagság

A gazdasági egyenlőtlenség, szegénység és gazdagság felfoghatatlan méreteket ölt napjainkban. Ezt alá lehet támasztani számadatokkal, statisztikákkal (ld. *5.2. számú ábra*), de egyszerű és közvetlen módon saját tapasztalatainkkal is, bármely országában élünk a világnak. Az uralkodó neoliberális elképzelés szerint a

reform.” (WCC, 1992. 12.p.) Rob van Drimmelen összefoglalja a gazdasági témában folytatott ökumenikus párbeszéd tanulságát: az alapvető hitbeli keresztény meggyőződéseket nem tudjuk, és *nem lehet „lefordítani” általánosan érvényes elvekké* egy gazdasági vagy társadalmi modell számára. *A gazdasági rendszer mindig kontextuális, történelmi, társadalmi és kulturális helyzetbe ágyazott. A teológiai elveket együtt kell alkalmazni az empirikus megfigyelésekkel, amelyek az adott helyzetre vonatkoznak.* (WCC, 1992)

makroszintű gazdasági növekedés csökkenteni fogja a szegénységet. Azonban témérdek bizonyíték mutatja, hogy ez nem történik meg automatikusan. A tapasztalatok szerint a megélhetési gondokkal küszködő szegények, akiknek a leginkább szükségük volna jövedelmük növekedésére, nem tudják a biztonságos megélhetés szintjét elérni (növekedni), ugyanakkor a leggazdagabb felső réteg „növekedése”, gazdagodása szembeötlő. Megjegyzem, hogy a 2008 ősz óta elhatalmasodó gazdasági válság az ENSZ adatai szerint tovább rontotta az egyébként is súlyos helyzetet. Az ENSZ adatok szerint a föld népességének egy hatoda éhezik, legtöbben Dél-Kelet-Ázsiában, de a fejlett országokban is nagyjából 15 millióan nem jutnak elegendő élelmiszerhez.¹⁶¹ Továbbá azt is fontos szem előtt tartanunk, hogy az elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű élelmiszerhez való hozzájutás csupán egyik szükséges, azonban semmiképpen nem elégséges feltétele az emberhez méltó életnek. (Pápai enciklikák is hangsúlyozzák a kultúrálódás, oktatás, egészségügy fontosságát, mint amelyek az emberhez méltó élet alapfeltételei.) Az AGAPE dokumentum határozottan kimondja, hogy a gazdasági növekedés nem tudja megszüntetni a szegénységet, bármennyire szilárdan állították is ezt a neoliberais közgazdászok. A szegénység valódi gyökere az igazságosság hiánya.¹⁶²

5.2. számú ábra

¹⁶¹ Hírszerző, 2009. 06.19.

http://www.hirszerzo.hu/cikk.a_fold_lakossaganak_egyhatoda_ehezik.112783.html

¹⁶² vö. Mshana, Rogate: Understanding the Links Between Wealth and Poverty. Lutheran World Information. 2007/8. 7. oldal

A versenyképesség mindenek felett hangoztatott jelszavát az uralkodó neoliberális elképzelés szerint a főbb gazdasági mutatók (legfőképpen a GDP) növekedésével igyekeznek megvalósítani. Azonban ha megpróbálunk felülemelkedni a versenyképesség (kisvállalatok, multik, országok stb. versenyképessége) egyoldalú szemléletén, felvetődik a kérdés, hogy lehetséges-e *állandó fogyasztásnövekedésre nem ösztönző gazdaság*? Lehetséges-e a környezeti szempontokat előtérbe helyezni? Sokan ezeket a kérdéseket idealisztikusnak vagy amolyan „zöld divat”-nak tartják, és felháborodnak, mondván, hogy amíg nyomor és éhezés van a világon (és az országban), addig erre gondolni sem szabad. Először az éhezést kell megszüntetni. Ezzel szemben tény az, hogy van elég élelem és más alapvető emberi szükségletet kielégítő anyagi termék a világon. Másrészt az átfogó adatokból látható, hogy jelenleg éppen nem a nyomor és szegénység felszámolása, hanem az élmezőny gazdagodása folyik. Baj van tehát az *elosztási mechanizmusokkal*, és a problémát az aktuális válság tovább fokozza. A jelen gyakorlat folytatásával a feszültségek csak fokozódnak, és társadalmi konfliktusokhoz, terrorizmushoz, háborúkhöz vezethetnek.¹⁶³

Hasonló megállapításokat tett 2002 őszén az ENSZ Fenntartható Fejlődés Világkonferenciája. A konferencián jóváhagyott politikai nyilatkozat – szokatlan módon – jól ismert újszövetségi fordulatot tartalmaz a Korinthusi levélből:

„A gazdagok és szegények, fejlettek és fejlődő országok közt egyre mélyülő szakadék húzódik, s ez súlyos veszély a világ jóléte, biztonsága és stabilitása számára. Környezetünk világszerte szenved. A sokszínű élővilág pusztul, a halak elfogynak a vizekből, egyre több termékeny táj válik sivataggá, az éghajlatváltozás káros hatásai immár tagadhatatlanok, egyre gyakoribbak és súlyosabbak a természeti csapások, a levegő és a vizek szennyezése milliókat foszt meg az emberhez méltó élet feltételeitől.

A globalizáció tovább súlyosbítja ezeket a nehézségeket, a fejlődő országokra különleges nehézségeket hárítva. Az a veszély fenyeget, hogy ezek az egyenlőtlenségek állandósulnak. Ha nem cselekszünk, nem hozunk gyökeres, kedvező fordulatot a világ szegényeinek életébe, akkor el fog veszni a

¹⁶³ v.ö. Vida Gábor: *Fenntarthatóság és a tudósok felelőssége*. Magyar Tudomány. 2007/12. 1600-1606. oldal

demokráciákba vetett bizalmuk, hiszen képviselőik nem értek többet mint zengő érc vagy pengő cimbalom.”¹⁶⁴ Úgy gondolom, hogy az ENSZ 2002-ben tett megállapításai nemhogy nem veszítettek aktualitásukból, hanem még fokozottabban érvényesek ma, 2010-ben.

Szegénységet és gazdagságot az AGAPE dokumentum végig úgy szemléli, mint ami ugyanannak az éremnek a két oldala. Ez azt jelenti, hogy a vagyonfelhalmozás és profitmaximalizálás úgy jöhet létre, hogy a tőkével és hatalommal bírók embereket, népeket, országokat, a természetet kizsákmányolják és kihasználják. Az anyagi jólét növelése egy telített világban, szűkös erőforrások mellett, csak mások kárára jöhet létre. Reményre ad okot, hogy nem csupán egyházi körökben, teológusok, vagy gazdaságtudósok körében jelenik meg az efféle vélekedés, hanem civilek és politikusok körében is. Három évvel ezelőtt Horst Köhler, az akkori német államfő nyilatkozott élesen a témában. Köhler javaslata, hogy maximálják a menedzserfizetéseket Németországban¹⁶⁵, mivel a hatalmas egyenlőtlenségek veszélyeztetik a társadalmi békét. Véleménye szerint tarthatatlan, hogy menedzserek milliókat tesznek zsebre fizetésként, majd távozásukkor – akár jól, akár rosszul végezték munkájukat – további tíz vagy százmilliókat visznek magukkal, ugyanakkor ezrek válnak munkanélkülivé és családok mehetnek tönkre rosszul végzett menedzsment munkájuk következtében.¹⁶⁶

¹⁶⁴ The deep fault line that divides human society between the rich and the poor and the ever-increasing gap between the developed and developing worlds pose a major threat to global prosperity, security and stability. The global environment continues to suffer. Loss of biodiversity continues, fish stocks continue to be depleted, desertification claims more and more fertile land, the adverse effects of climate change are already evident, natural disasters are more frequent and more devastating and developing countries more vulnerable, and air, water and marine pollution continue to rob millions of a decent life. Globalization has added a new dimension to these challenges. We risk the entrenchment of these global disparities, and unless we act in a manner that fundamentally changes their lives the poor of the world may lose confidence in their representatives and the democratic systems to which we remain committed, seeing their representatives as nothing more than sounding brass or tinkling cymbals.

World Summit on Sustainable Development Johannesburg, South Africa 26 August–4 September 2002
 Forrás: www.un.org/jsummit/html/documents/documents.html, Magyar fordítás: Zlinszky János.

¹⁶⁵ V.ö. 6.4.2.3.3. fejezet az empirikus kutatás maximális jövedelemre vonatkozó kérdése.

¹⁶⁶ Forrás: MR 1, 2007. december 4. 180 perc című műsor, Zentai Péter, berlini tudósító híradása. Azóta a magyar közéletben is többször felmerült az állami vezetői bérek maximumának meghatározása.
http://www.nol.hu/belfold/allami_cegvezetok_fizetese_a_neten_tomott_uvegzebek (2010. 08. 14.)

5.5.3.2. Az élet szolgálatában álló gazdaság

Szinte az egész dokumentum összefoglalható ebben az ikonszerű kifejezésben: „az életet szolgáló gazdaság” (economy of life). Az elnevezés arra utal, hogy a gazdaság akkor működik jól, *ha az élet és az ember méltóságának szolgálatában áll,*¹⁶⁷ nem pedig pusztán a verseny és a profit maximalizálásnak egyedüli célja vezérli. Az életet szolgáló gazdaság igazságos, fenntartható, szereteten, méltóságon és a szegények elsőbbségén alapszik. A szerzők bemutatják a *neoliberális gazdasági rendszer* elméleti feltevéseit és gyakorlati működését, szembeállítva azt *az élet szolgáló gazdasággal*. Sorra veszik a kétféle gondolkodásmód különbségét, és megfogalmazzák a neoliberális nézet globális szinten működő hatását: „A világ szinte minden országát a pénzközpontúság és a pénzügyi elvek – különösen a tőkefelhalmozást megcélzó gazdasági növekedés – irányítják. A pénzpiacok és a transznacionális vállalatok a rövidtávú jövedelmezőség érdekében szisztematikusan kifosztják a Földet. Félrevezető az a meggyőződés, hogy a vállalat és piac alapú gazdasági növekedés fenntartható fejlődést eredményez. A valóság újra és újra ellene szól e naiv meggyőződésnek.

A hitelképesség és a versenyképesség fenntartására irányuló nyomás megghiúsítja a kormányok arra való törekvését, hogy erős nemzeti szociálpolitikát alakítsanak ki. A szociális háló meggyengülése, az egészségügy és oktatás területéről történő forráskivonások és az ökológiai rendszerek védelmének hiánya mind azt mutatják, hogy a nemzeti kormányok elvesztették az irányítást saját pénzügyi forrásaik, költségvetésük és politikai célkitűzéseik felett. (...) Lényegét tekintve a *neoliberalizmus a kormányokat erőtlenné teszi*, így azok egyre kevésbé tudják a közjavakat és közszolgáltatásokat biztosítani. (...) Következésképpen a neoliberalizmus az állam jóléti szerepét megszünteti.” (Gömböcz, AGAPE, 2008, 33.p.) Hangsúlyozzák a szerzők azt is, hogy a gazdaság nem cél, bármennyire is ezt sugallja jónéhány gazdasági intézkedés, hanem *eszköz*, amely akkor működik jól, ha az élet és az ember méltóságának szolgálatában áll. A neoliberális szemlélet kritikáját a dokumentum minden esetben az életet szolgáló gazdaság pozitív víziójával ellenpontozza. Ezt foglalja össze az *5.3. táblázat*.

¹⁶⁷ Ez az alap gondolat a katolikus társadalmi tanításban is nagyon hangsúlyos.

Neoliberális alapelvek	AGAPE gazdaság
A tulajdon a gazdaságban való részvétel alapfeltétele.	Isten szeretete minden embernek életet ad.
A társadalmat önérdüküket követő egyének alkotják.	A társadalmi, a kulturális és a politikai valóság együttesen meghatározó. Önérdék és önzetlenség egyaránt jelen van az emberben.
Minden felfogható áruként.	Az embereknek és a teremtett világnak <i>belső értéke és spirituális lényege</i> van (méltósága).
A gazdasági növekedés cél és eszköz egyaránt. Eszköz, amivel a szegénység csökkenthető.	A gazdasági <i>növekedés fenntarthatatlan és nem igazságos</i> . Elsősorban nem a szegények helyzetén javít, ezért az elosztási rendszeren is változtatni kell.
A szabályozás nélküli munkaerőpiac az optimális.	A szabályozás nélküli munkaerőpiac rombol, azáltal, hogy a tőketulajdont részesíti előnyben. Az AGAPE gazdaság a <i>munkaerőt, az embert többre tartja a tőketulajdonnál</i> .
A fejlődéshez kreatív rombolásra van szükség.	A kreatív rombolás az erőseket védi, a gyengéket tönkre teszi. Ellentmond a szegények és kiszolgáltatottak védelmére szólító <i>bibliai szeretet</i> víziójának.
Szerkezetátalakítási programokra van szükség. A jólét lecsorog a szegényebb rétegekhez.	A neoliberális rendszer a gazdagok felé csoportosítja át a vagyont, elmélyíti az egyenlőtlenségeket. <i>Az embert kell középpontba helyezni, nem a gazdaságot</i> .
A piacok hatékonyabbak, mint az állam. Privatizálj, liberalizálj, deregulálj!	A tőkét és a piacokat úgy kell szabályozni, hogy <i>az emberek szükségleteinek</i> kielégítése legyen az elsődleges szempont.
A láthatatlan kéz mindenki javára cselekszik.	Társadalmi felelősség az <i>arányos közteherviselés</i> kialakítása.
A világgazdaságba történő integráció mindenki számára hasznos.	Az elnyomás helyett <i>szabadságra és esélyegyenlőségre</i> van szükség.

5.3. táblázat

Összességében elmondhatjuk, hogy neoliberális gazdasági szemlélet mindent és mindenkit árucikknek minősít. Mindennek megvan a piaca, minden eladható. Az anyagi jólét elérése az emberi méltóság elé kerül. A verseny az alapvető működési elv (amelyet gyakran nem sikerül megfelelően szabályozni), nagyon sok költséget externalizálnak, áthárítanak. Ez a gazdasági modell elemberteleníti az embert, és feláldozza a kapzsiság oltárán. Isten azonban arra hív bennünket, hogy egy olyan gazdasági rendszert alakítsunk ki, amely az életet szolgálja. A gazdasági és társadalmi igazságosság mindig hitkérdés is, mivel Isten akaratának a lényegét érinti a teremtett

világra vonatkozóan.¹⁶⁸ Az élet szolgálatában álló gazdaság emlékeztet bennünket arra, hogy Isten ajándékai bőséget biztosítanak mindenki számára. Ezért előtérbe helyezi az elosztást, a szolidaritást, az emberi méltóságot, a szeretet és a törődést az ember és a teremtés egészének védelme érdekében (Gömböcz, AGAPE, 2008, 22.p.)

5.5.3.3. Igazságos kereskedelem

A kereskedelem témájában az AGAPE Ámósz prófétát idézi, amikor ő a csaló kereskedőket ítéli el, akik kisebb vékával, nagyobb súlyokkal és hamis mérleggel csalnak, a szegényeken és nincsteleneken meggazdagszanak, a hulladék gabonát eladják (Ámósz 8,5-6). Ámósz ítélete és intése a csaló kereskedők felett ma is aktuális. Tisztességes kereskedelmet kell felépíteni, amely a javaknak és szolgáltatásoknak erkölcsileg vállalható, fenntartható és igazságos termelését, cseréjét és fogyasztását szolgálja. A szerzők bírálják a Kereskedelmi Világszervezet működési gyakorlatát, és konkrét példákat mutatnak be az igazságtalan kereskedelmi szabályozások sikeres megváltoztatására. Az egyik ilyen példa a Via Campesina, amely először helyi problémák nyomán parasztmozgalomként indult, majd nemzetközi hálózattá növekedett.

A kereskedelem jelenleg a tőketulajdonosok érdekei szerint szabályozott és velejéig igazságtalan – állapítja meg a dokumentum. A szabadkereskedelem csupán nagyoknak és erőseknek jelent valóban szabad kereskedelmet. Ezért alternatívaként az igazságos kereskedelem vízióját rajzolja meg. Egy igazságos kereskedelem alapmotívuma az igazságos elosztás, sőt megosztás, a részvétel, a kölcsönösség és az érték-szemlélet. „A kereskedelmet úgy kell kialakítani, hogy az a javaknak és szolgáltatásoknak az erkölcsileg vállalható, fenntartható és igazságos termelését, cseréjét és fogyasztását szolgálja, hogy ezáltal az egész emberiség és a Föld szükségletei is kielégíthetők legyenek.” (Gömböcz, AGAPE, 2008, 51.p.) Ehhez a jelenlegi, korlátozás nélküli piac szerkezetének és alapvető *értékrendjének*, valamint az

¹⁶⁸ V.ö. 6.4.2.5. fejezet: az empirikus kutatás eredményei a hívó ember és az anyagiak témakörben.

emberek *gondolkodásmódjának* kell megváltoznia.¹⁶⁹ Ez utóbbi tekintetében az egyháznak, gyülekezeteknek fontos küldetése van. Gondolhatunk ezzel kapcsolatban például Pál apostol levelére, amikor a gondolkodás megújulásáról beszél (Róma 12,2).

5.5.3.4. Igazságos pénzügyek

A pénzügyekről szóló fejezet élesen kritizálja a nemzetközi pénzintézetek működését és sürgeti a nemzetközi pénzügyi rendszer átalakítását. Erre nézve konkrét szempontokat fogalmaz meg. Meghatározza azokat az irányelveket is, amelyek az etikus befektetések szempontjából fontosak. Továbbá itt is olvashatunk konkrét példákat (Zambia, Argentína, Malajzia) arra nézve, hogy milyen sikeres pénzügyi stratégiákat valósítottak meg azok az országok, amelyeknek volt bátorságuk nem követni a Világbank és a Valutaalap tanácsait.

Alapelvnek tekinti a dokumentum azt, hogy minden nemzetközi (és nemzeti) pénzügyi rendszert úgy kell megalkotni, hogy az maximálisan elősegítse az *igazságosságot, a szegénység megszüntetését és a fenntartható környezet* felé való elmozdulás követelményeit. E célok elérése többféle módon lehetséges. Azonban feltétlenül szükség van alternatív, a szó valódi értelmében demokratikus pénzügyi rendszerekről szóló vitákra. Helyi szinten alternatív finanszírozási megoldásokat lehet találni például hitelek nyújtó és megtakarításokat kezelő szövetkezetek, kisközösségi fizetőeszközök (helyi pénz), vagy mikrohitel rendszerek¹⁷⁰ létrehozásával.

Nemzeti szinten a kormányoknak vissza kell szerezniük az uralmat költségvetési, pénzügyi és adópolitikájuk felett, azért hogy meggátolják a növekvő spekulációt, és megállítsák a tőkeáramlást az offshore adóparadicsomokba. A

¹⁶⁹ Az empirikus kutatás eredményeként (mélyinterjúkban és kérdőívben egyaránt) a szemléletformálás és a gondolkodásmód megváltozása, és megváltoztatása nagyon hangsúlyosan szerepelt.

¹⁷⁰ A mikrohitel rendszere idén júliustól került bevezetésre Magyarországon. Ez ugyan nem egyházi ösztönzésre történt, de mindenképpen öröndetes tény. V.ö. Gömböcz (2010): *Korlátlan lehetőségek vannak minden emberben*. In.: Evangélikus Élet. 2010. augusztus 1. 5.p., valamint: <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20100707-interju-a-nobelbekedijas-muhammad-yunusszal.html> (2010. 08. 14.)

dokumentum megfogalmazza továbbá azt a követelményt, hogy „a nemzeti kormányoknak fel kell hagyni azzal a neoliberais szemlélettel, amely a gazdagok és a multinacionális vállalatok számára csökkentett adókat ír elő. Az adócsökkentés célja, hogy ideális környezetet biztosítson a befektetések és a szabad kereskedelem számára, ez pedig korlátozza az ország állami bevételeinek összegét a társadalmi fejlődés megvalósítására. Továbbá az a gazdasági környezet nevezhető tisztességesnek, amely nem a tőkeerős óriásokat és multinacionális vállalatokat támogatja, amelyek e támogatások nélkül is boldogulnának - némileg alacsonyabb profittal -, hanem amely a *kis és közepes nemzeti vállalkozásokat* részesíti előnyben. Vagy legalábbis nem hozza őket versenyhátrányba az óriáscégeknek adott kedvezményekkel. Egy tisztességes és igazságos adórendszerbe beletartoznak az ökológiai igazságosságot és a vagyoni különbségek csökkentését előmozdító adók¹⁷¹, mint pl. a szén-dioxid kibocsátás adója.” (Gömböcz, AGAPE, 2008, 80.p.) Az ökológiai szemlélet és az ökológiai igazságosság képviselője a teljes dokumentumot áthatja. Felhívják a figyelmet arra is, hogy a gazdaság és környezet – ökonómia és ökológia – egymástól elválaszthatatlan. Akkor gazdálkodunk felelősen, ha a jövő nemzedékek számára is élhető világot és egészséges természeti környezetet hagyunk hátra. Felelőtlen és igazságtalan ugyanis az a jelenleg folyó gazdálkodás, amely saját jólétét és kényelmét többek között azzal próbálja növelni, hogy a jövő generációk életlehetőségeit szűkíti be a természeti környezet kizsákmányolásával.

5.5.3.5. Cselevési irányok, példák

Konkrét *cselevési irányokat* fogalmaz meg a dokumentum általánosan is és működő példák bemutatásával is, mint amilyen többek között a bolíviai Cochabamba sikeres küzdelme a vízhálózat megtörtént privatizációjának visszafordítására, és a vízdíjak normalizálására. A cselekvést azért tartják különösen fontosnak, hogy ne csupán nyilatkozatok, dokumentumok és elvi állásfoglalások szintjén szülessenek eredmények, hanem a valóságban is. „Az a küldetésünk, hogy *megváltoztassuk az életet*

¹⁷¹ Például az élömunka túladóztatásának elkerülésével és a vagyon megadóztatásának megfelelően kidolgozott rendszerével.

magunk körül, és megoldást találjunk az emberek szükségleteire, különösen is a szenvedők, az elnyomottak és a kirekesztettek esetében. Amikor ezt tesszük, Krisztust hirdetjük.”

Az egyháznak fontos feladata van, amikor az igazságtalan struktúrák helyett a Biblia jövőképét hirdeti: „Az egyház arra hivatott, hogy ne idomuljon hozzá az igazságtalanság struktúráihoz, hanem hogy az új teremtés hírnöke legyen. A Biblia jövőképe a világba kiáltja az isteni újjáteremtés meghirdetését, és ez pedig bizonytalant azt jelenti, hogy itt és most az egyháznak az alternatívák közösségének kell lennie: alternatív víziók, alternatív helyek, alternatív spiritualitás és alternatív gazdasági elképzelések és gyakorlatok közösségének.”

Felhívja az AGAPE a tagegyházakat arra, hogy fontolják meg a dokumentum tartalmát, és mérleget tegyenek, hogy *mit valósíthatnak meg saját környezetükben*. A lehetőségek sokfélék, álljon itt néhány példa, azok közül, amelyek a javaslatok között szerepelnek.

Az egyházak

- lépjenek szövetségre olyan társadalmi mozgalmakkal, amelyek tisztességes munkáért és igazságos bérekért, az emberek megélhetésért küzdenek.
- támogassák az elérhető oktatást.
- vezessék be a méltányos kereskedelemről származó termékek használatát.
- olyan bankokat használjanak, amely nem nyújt segítséget a vagyonosoknak az adóelkerüléshez.
- erősítsék meg elkötelezettségüket az adósságtörlesztésért, valamint a globális pénzügyi piacok újraszabályozásáért.
- szólítsák fel a nemzeti kormányokat a multinacionális cégek működésének szabályozására, adó és egyéb kedvezményeik eltörlésére. Amíg ez nem történik meg, addig a nemzeti kis- és középvállalkozások versenyhátrányt szenvednek.
- támogassák azokat a mozgalmakat, amelyek megpróbálják megóvni a privatizálástól az alapvető közjavakat mint amilyen például a víz.
- ellenezzék a genetikailag módosított élelmiszerek előállítását.
- támogassák az ökológiai gazdálkodást az agrobiznisszel szemben.

5.5.3.6. Mérföldkövek

A dokumentum utolsó fejezete az AGAPE folyamat mérföldköveinek tekinthető konferenciákat, gyűléseket, konzultációkat tekinti át vázlatosan az elért eredményekkel együtt. (ld. *függelék 6.44.* számú ábra) Ezek közül most csupán egyet szeretnék kiemelni, a 2001-ben megtartott budapesti konferenciát. Itt fogalmazták meg többek között azt a kulcsfontosságú, provokatív kérdést, hogy „vajon lesz-e bátorságuk az egyházaknak hitük alapján szembeállni a profitorientált életmód 'értékeivel', vagy visszavonulnak a „magán” szférába?”¹⁷² Ez a kérdés az, amelyre egyházainknak választ kell adniuk, vagy pedig elvesztik a lelküket.” (Gömböcz, AGAPE, 2008, 111.p.) – hangsúlyozták 2001-ben a budapesti konferencia résztvevői. Nem közömbös tehát, hogy az egyházak hogyan viszonyulnak a szabadverseny, szolidaritás hiánya, súlyosan aránytalan elosztás, szegénység-gazdagság, túltermelés-túlfogyasztás kérdéseire.

Nancy Cardoso brazil lelkész a Porto Alegre-i nagygyűlésen (2006) hozzászólásában elmondta, hogy véleménye szerint az egyház ma messzemenően *nem tölti be prófétai hivatását*. Belesimult ugyanis a szabadpiaci rendszerbe egy önálló alrendszerként, amelynek szerepe arra korlátozódik, hogy vallásos javakat és szolgáltatásokat kínál erősen fundamentalista módon.

5.5.4. Az AGAPÉ folyamat jelenlegi eredményei

Nemzetközi szinten az Egyházak Világtanácsa tovább viszi az AGAPE folyamatot, amely a Harare-i nagygyűléssel indult, és az egyik legjelentősebb állomása volt 2006-ban Porto Alegre. A 2007-től 2011-ig terjedő időszakra hirdették meg a *Szegénység, gazdagság, ökológia és ezek kapcsolódási pontjai: a gazdasági globalizáció hatása (Poverty, Wealth and Ecology And Their Links: The Impact Of Economic Globalization, röviden PWE)* című programot. Ennek keretében 2007-től kezdődően minden évben egy adott kontinensre, a kontinens országainak legégetőbb problémáira fókuszálnak és

¹⁷² V.ö. 6.4.2.5.1. fejezet, valamint függelék 6.41 és 6.42. ábra „a vallás mindenkinek magánügye” kutatási kérdéssel kapcsolatban. A válaszadók nagytöbbsége magánügynek tartja a vallást! A magukat vallásosnak tartók között is több mint egyharmad arányban.

megoldási lehetőségeket keresnek a helyben szerveződő konferenciákon az alábbiak szerint:

2007 Afrika (Dar es Salaam, Tanzánia)

2008 Dél-Amerika és Karibi-térség (Guatemala)

2009 Ázsia (Chiang Mai, Thaiföld)

2010 Európa (Budapest, Magyarország)

2011 Észak-Amerika

2012 Világtalálkozó a 2007-2011 közötti konferenciák, eredmények kiértékelésére és további cselekvési terv kialakítására.

Az alábbiakban az eddig megrendezésre került találkozók eredményeit foglalom össze röviden.¹⁷³

5.5.4.1. Afrika (2007)

A tanzániai *Dar es Salaam-ban 2007 novemberében* rendeztek találkozót afrikai országokból érkező fiatalok, aktivisták, teológusok és egyházi vezetők részvételével. Ahogy a tervezett kontinens méretű találkozók mindegyike, ez az afrikai találkozó is azt a célt szolgálta *hogy az AGAPE folyamatot továbbvigye a helyi cselekvési lehetőségek irányába*. A tanzániai találkozó egyik legfontosabb célkitűzése ennek értelmében az volt, hogy az AGAPE folyamat részeként ökumenikus stratégiákat és cselekvési terveket dolgozzanak ki az afrikai kontinensen jelenlevő egymásba szövődő problémák kezelésére: *szegénység, túlláradó gazdagság, és környezeti pusztítás*. A záródokumentum döntő felismerésnek nevezi, hogy e három tényező szorosan összefügg egymással.

Megállapítják, hogy az 500 éven át tartó kolonizáció és rabszolgakereskedelem következtében a kontinenst kizsákmányolták, az északi országok ennek következtében lettek gazdag országok. Ma a nemzetközi

¹⁷³ Bővebb információ a találkozókkal kapcsolatban az Egyházak Világtanácsa honlapján: www.oikomene.org található. A 2010. évi európai konferenciára novemberben kerül majd sor, ezért ennek egyelőre még nincs eredménye.

pénzintézetek és multinacionális vállalatok az afrikai elittel együttműködve a kizsákmányolást más eszközökkel folytatják. A neoliberais gazdasági modell és a profitmaximálási célok az élet minden területét veszélyeztetik. Ezért az afrikai országok emlékeztetik az északi országokat a kizsákmányolásra, és elutasítják a neoliberais gazdasági elveket és gyakorlatot. Követelik az afrikai közösségek függetlenségét a döntéshozásban, valamint figyelmeztetnek arra, hogy északnak mennyire nagy tartozása van dél irányába gazdasági, társadalmi és természetvédelmi téren.¹⁷⁴ A konferencia résztvevői kidolgozták e téma teológiai alapját, valamint megfogalmazták azokat a lehetőségeket, amelyek a remény magvai.

A cselekvés szintjén elkötelezték magukat arra, hogy

- *életigenlő* teológiát folytatnak, vagyis az élet küzdelmeit és a teológiát nem választják szét egymástól;

- erősítik az *egyházak és a társadalmi mozgalmak kapcsolatát* a szegénység megszüntetésére, a környezet védelmére és a neoliberais gazdasági globalizáció alternatíváinak kidolgozására;

- elősegítik a *nemek közötti igazságosságot*;

- bűnbánatra hívják az északi egyházakat az afrikai holocaust felett, amely 10 millió afrikait pusztított el;

- az északi egyházakat pénzügyi forrásaik és befektetéseik felülvizsgálatára szólítják fel, hogy vizsgálják meg, milyen kihatással vannak ezek a szegénységre, és etikailag vállalhatóak-e.

5.5.4.2. Dél-Amerika és Karibi-térség (2008)

A dél-amerikai találkozót Guatemalában tartották 2008. október 6-10 között. A konferencia három fő témakört tárgyalt: a globális helyzetet; a lehetséges alternatívákat és vállalásokat; valamint az egyházaknak szóló javaslatokat.

A globális helyzet elemzése kapcsán kitértek a klímaválság, az élelmiszer válság, a pénzügyi válság, a vagyoni koncentráció és nem utolsósorban a latin-

¹⁷⁴ Az ökológiai adósság témájával egyre intenzívebben foglalkozik az EVT. Hangsúlyos nyilatkozatok és ismeretterjesztő video is napvilágot látott az utóbbi években.

amerikai és karibi térség helyzetének elemzésére. Napjainkban már egyértelműen bizonyítható, hogy a klímaválságot az ember okozza, legfőképpen pedig az északi országok felelősek az üvegház hatásért. A környezeti adósság az ökoszisztémák rombolásának következménye, amelyet az északi országok felelőtlen fogyasztása idézett elő. Napjainkban sosem látott aszályok és áradások teszik hozzáférhetetlenné sok helyen az ivóvizet

Az élelmiszer válság tekintetében a fő probléma az, hogy az élelmiszeripar monopolisztikus koncentrációkat hozott létre. További nehézséget jelent, hogy az üzemanyag kutatások a dél-amerikai országokban megnehezítik a lakosság gabona, szója, kukorica hozzáférését. A pénzügyi válság fő oka a kapitalizmus felhalmozásra épülő természete. A pénzügyi tőke dominanciája soha nem látott méreteket ölt napjainkban, és együtt jár a spekulációval, valamint a periféria országainak eladósodásával. Latin-Amerika és a Karibi-térség köztudomásúan a legnagyobb társadalmi különbségeket hordozza. A tények azt mutatják, hogy ezek az egyenlőtlenségek még inkább elmélyültek az utóbbi évtizedekben. Dél-Amerika tapasztalata az, hogy a jelenleg megvalósuló gazdasági modell szegénységet és szenvedést termel.

A jelen helyzet részletes elemzése után a résztvevők megállapították, hogy egy olyan új világot szeretnének megvalósítani, amely 1) tisztelettel van a Föld iránt, és azt nem csupán kizsákmányolható és kizsákmányolandó erőforráshalmaznak tekinti; 2) a nemek közötti igazságosságot és a nem-hierarchikus döntéshozási modellt helyezi előtérbe; 3) a fiatalok energiájára, lelkesedésére és kreativitására épül.

A remény jelei a dél-amerikai kontinensen az utóbbi években már érzékelhetők – állapították meg a konferencia résztvevői. A neoliberalizmus fokozatosan visszaszorulóban van: Egyre erősödnek a kontinensen a parasztmozgalmak, nők, őslakosok és más elnyomott csoportok mozgalmi, amelyek a társadalmi, gazdasági és ökológiai igazságosságért küzdenek, és saját kormányaikat teszik felelőssé az igazságtalanságokért. Másik ok a reményre az, hogy néhány dél-amerikai országban demokratikus kormányok alakultak: Bolívia, Ekvádor, Venezuela, Paraguai. Növekszik továbbá a szolidaritás a kontinens országai között is.

A konferencia az alternatívák és vállalatok megfogalmazását hosszú listában fogalmazta meg, külön csoportosítva azokat a vállalatokat, amelyek mindenkire

vonatkoznak, és külön csoportokba szedve azokat, amelyeket a nők, az őslakosok és a fiatalok a maguk számára fogalmaztak meg célként.

Az EVT tagegyházak számára a latin-amerikai találkozó öt javaslatot tett. Az egyik fő feladat, a résztvevők véleménye szerint az, hogy *fel kell tárniuk az egyházaknak a neoliberais gazdasági modell jellemzőit* és a társadalmakra kártékony voltát. *Amíg az emberek nem látják világosan* ennek a jelenleg érvényes gazdasági modellnek az embertelen és kizsákmányoló jellegét, *addig nem lesz eszközük* arra, hogy megpróbálják megváltoztatni azt. A guatemalai konferencia az egyházak további fontos feladatának jelöli meg – többek között – azt, hogy *emeljék fel prófétai hangjukat*, leplezzék le az igazságtalanságot, és hirdessék az evangéliumot.¹⁷⁵

5.5.4.3. Ázsia (2009)

A teológiai reflexiók mellett a gazdasági elemzések, kutatások eredményeinek bemutatása is fontos hangsúlyt kapott az ázsiai konferencián. A teológiai megközelítések *megújuló spiritualitást tartottak szükségesnek*, amelyen keresztül felismerjük Isten szeretetét és megváltozunk. A gazdasági kutatások régióként mutatták be a jellemző folyamatokat. Minden ázsiai régióra jellemző azonban az, hogy a GDP növekedése nem vonja maga után a fizetések növekedését. Óriási profit van az Ázsiában multinacionális vállalatok által előállított termékeken. A fizetések csökkennek, a vállalatok profitja emelkedik. Az elemzők szerint Ázsia a jelenlegi gazdasági berendezkedés egész terhét hordozza. Az alacsonyan tartott fizetések sokak szenvedését és egy szűk elit gazdagodását okozzák. Ezért a szegénység csupán az igazságtalan rendszer, az emberi kizsákmányolás egyik tünete. A jelenlegi rendszerben gyakorlattá vált, hogy a profit az elsődleges cél, nem pedig az emberi szükségletek kielégítése.

Ebben a helyzetben *kettős válsággal állunk szemben, morális és rendszer szintű* válsággal. A *gazdasági válság* háttérben morális válságot manapság nem csak egyházi vezetők, hanem magas szintű gazdasági vezetők és politikusok is megállapítanak. Ezért ez kevésbé szorul magyarázatra. A rendszer válságaként azonban két fontos

¹⁷⁵ A kérdőíves kutatásban a megkérdezettek az egyház prófétai szerepét tartották a legkevésbé fontosnak.

problémát kell megemlíteni. Az egyik a túltermelés válsága, amely manapság nem a tengerbe öntött termékek formájában jelentkezik mint 1929-ben, hanem leépítésekben, üzem bezárásokban, növekvő munkanélküliségben. A másik alapvető probléma pedig *a virtuális gazdaság (spekuláció) és a valódi gazdaság (termelés) elszakadása egymástól*. Vagyis, hogy spekulációval (easy money) sokkal könnyebben és gyorsabban lehetséges nagy vagyonokra szert tenni, mint valódi szükségleteket kielégítő termeléssel. Ezért nagyon fontos napjainkban az erkölcsi és spirituális megújulás, amely az emberi kapzsiságnak gátat szab, valamint annak a gondolkodásmódnak a megszilárdulása, hogy az élet és az emberi szükségletek kielégítése az elsődlegesen fontos cél, nem pedig a profitmaximalizálás, amely a jelenlegi rendszert mozgatja.

A konferencia a Chiang Mai nyilatkozat elfogadásával zárult. A nyilatkozat megállapítja, hogy az egész bolygónk, de különösen is Ázsia és az óceániai szigetek példa nélkül álló többszörös katasztrófával néznek szembe. Az ázsiai országokat sokan a neoliberális gazdasági modell példaadóinak tekintik, mint sikeres „kistigrisek” vagy a kínai „sárkány”. A fő probléma azonban, amely miatt ezek az országok szenvednek, az, hogy az előállított értéket kiszivattyúzzák az ázsiai országokból a multinacionális vállalatok profitjain keresztül, valamint a külső adósság törlesztése, és a gazdagabb országokba juttatott különféle exportok által. A kormányok többsége pedig túlságosan el van adósodva ahhoz, hogy a legcsekélyebb szociális védelmet nyújtani tudja a lakosságnak. A neoliberális profitorientált működésmód nem csupán szegénységet generált Ázsiában, hanem hatalmas társadalmi és ökológiai adósságot is létrehozott. A nyilatkozat megállapítja, hogy a *gazdasági és a környezeti válság szoros összefüggésben* vannak egymással, és csupán megjelenési formái egy sokkal kiterjedtebb erkölcsi és *spirituális válságnak*. A gazdagodás, az anyagi javak, az esztelen növekedés és a fogyasztás hajhászása következtében az emberek saját embertársaikat zsákmányolják ki. Ezért a válságból kijutni *spirituális megújulás* útján tudunk, figyelembe véve a bibliai felszólításokat, amelyek szerint Isten a kirekesztetteket részesíti előnyben (igazságosság), valamint minden teremtménye szentséges és jó (fenntarthatóság).

Az őszinte hit és spiritualitás cselekedetekben is megnyilvánul. Ezért a nyilatkozat hangsúlyozza, hogy az az összetett válság amivel ma szembetaláljuk magunkat radikális és közös válaszokat kíván. Nem csupán Ázsia és Óceánia

egyházaitól, hanem világszerte *valamennyi hívő közösségtől*. Isten szeretetében egyek vagyunk, ezért lehetőségünk van, és kötelességünk is elkezdni egy harmonikus gazdaság kialakítását, amelyben mindenki részt vehet az őt érintő döntésekben, és amelyben az emberek alapvető szükségletei és megélhetése biztosítva van. Az ilyen gazdaság az *életet szolgálja*.

A nyilatkozat végén konkrét vállalások és feladatok felsorolása szerepel, amelyek közül itt csak néhányat emelek ki:

- Elhatározás született például arra, hogy erősíteni és építeni kell egy-egy régióban a civil szervezetek és egyházak együttműködését.
- Életvitelünkben mutassunk alternatívát, amely a fenntartható közösség mintáját adja az ökológiailag is igazságos fogyasztás gyakorlásával.
- Támogassuk a klímamenekültek letelepülését segítő egyházi kezdeményezéseket, hiszen tartozunk nekik ökológiai és klímaadósságunk miatt. Ehhez egy ökológiai számbavétel (ecological audit) elindítását tartja fontosnak az EVT, amely az áttelepülések költségeit is tartalmazza.
- A feladatok között fontos, hogy további elmélyült párbeszédet kell folytatni más vallásokkal, azért, hogy jelentőségteljes szolidaritást élhessünk meg.

5.5.5. Az AGAPE Magyarországon

A vitaanyagnak és a Porto Alegre-i nagygyűlés háttér anyagának szánt AGAPE dokumentumot elkészülte óta (2005) használják az EVT tagegyházakban, különböző nemzeti nyelvekre lefordítják, megvitatják és továbbgondolják. 2008 decembere óta a dokumentum *magyar nyelven is elérhető*, a Luther Kiadó és a Védegylet kiadásában kísérelő tanulmányokkal együtt jelent meg.

A könyv végén szereplő tanulmányok közül szeretném kiemelni *Szabó Lajos*, gyakorlati teológiai professzor írását, amely elsősorban az AGAPE dokumentum magyarországi használati lehetőségeiről szól.

A fő kihívás az, hogy hogyan éljük meg hitünket a globalizáció korában. Hogyan válik az elmondott üzenet konkrét tettekké és cselekvéssé? „Ennek a folyamatnak új, elkötelezett hordozója lehet az egyes *gyülekezet, a helyi közösség*. Ha

kilép saját érdekeinek szűk köréből, és bátran körülnéz a környezetében azzal a szándékkal, hogy megtalálja, mit is tehet egészen konkrétan, Isten munkatársaként a gyülekezeten kívüli világért, a teremtettség egészségének megőrzéséért. Így nem csupán felhívja magára a figyelmet, hanem szerves részévé válik környezetének. Ehhez azonban nagy szükség van elkötelezett és bátor egyháztagokra, akik a kortárs helyzetéből meg tudják szólítani, és mozgósítani is tudják társaikat. Valóságos közös vándorlásra van szükség ma. Együtt körülnézni, együtt átgondolni a legkisebb helyi gyülekezeti csoportban is azt, hogy merre mehetünk, mit tehetünk annak érdekében, hogy kisebb legyen a rombolás és kevesebb a pusztítás. Reményünk, hogy itt-ott talán fel is sóhajthat a teremtett világ körülöttünk és mellettünk.” (Szabó, 2008, 183.p.)

Korszerű etikai alapállást ad az AGAPE dokumentum a természethez, gazdasághoz és a közösség megélésének gyakorlásához. Továbbá bátorságot és életkedvet adhat alternatív lépések megtételéhez. Ráébreszti az olvasót arra a felismerésre is, hogy a környezettudatos életvezetés egybeesik a keresztény küldetés lényegével. (Szabó, 2008)

Az AGAPE magyarországi megjelenése elősegítheti a *tudatosság növekedését* a gazdasági globalizáció témakörében egyháztagok, és nem csak egyháztagok körében, azzal, hogy felhívja a figyelmet a témára, és *tanít¹⁷⁶, kérdező, párbeszédre hív.*

5.6. A változást létrehozó közösség

Az AGAPE dokumentum egyik fő üzenete a keresztény egyházaknak, hogy változást létrehozó közösségekké kell válniuk. Pál apostol úgy írja le korának világrendjét, hogy a bűn és a kapzsiság uralkodik benne, amely a teremtés romlásához vezetett (Róm 1), és az egész teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak a megjelenését (Róm 8,19). Az AGAPE úgy fogalmaz, hogy Pál apostol

¹⁷⁶ A katolikus egyház társadalmi tanítása azt mondja, hogy *a társadalmi tanítás az evangelizálásnak is eszköze*, mert az emberi személyt és társadalmat az evangélium világosságával hozza összefüggésbe (Centesimus annus 54). Ilyen módon az AGAPE „tanítása” és megvitatása is eszköze lehet annak, hogy emberek gondolkodását az evangélium és a biblikus gondolkodás fényébe helyezze.

üzenete az, hogy a hatalmakkal és struktúrákkal szemben lehetséges egy másfajta világ. A keresztény ember hozzájárulhat egy igazságos kapcsolatokon alapuló élet víziójához és Isten lelkének segítségével a megvalósításához. Az egyházak feladata ezért az, hogy a *változás lehetőségét megteremtsék, közvetítsék, és képviseljék*, még akkor is, ha ők is bűnrészesei a rendszernek, amelynek a megváltoztatására elhivattak. Az egyházi közösségeknek a világ valóságát az emberek és elsősorban az elnyomottak és kirekesztettek szemszögéből kell néznie. Elhívásuk pedig az, hogy készek legyenek a változásra, sőt változást létrehozó közösségekké váljanak.

Ma, amikor tanúi vagyunk a teremtett világ és az emberi méltóság mélységes megsértésének, az egyházaknak fel kell vállalniuk hivatásukat. Egyrészt, hogy hagyják magukat is változni Isten kegyelme által, másrészt pedig, hogy bátran alakítsanak ki hosszú távú stratégiákat. Az egyházak *spirituális és pásztori feladata*, hogy felhívják a figyelmet a konformitás hamis lelkületére, és bátorítsák közösségeiket és híveiket arra, hogy válasszák az Isten kegyelmében gyökerező élet változásának lelkületét. Ilyen módon lehet az Isten és embertárs szeretetét (a nagy parancsolat) a gazdasági élet nyelvére lefordítani. A feladat az evangéliumi elhívás lényegét jelenti: Isten hívását kell közvetíteni, amely a bűntől és haláltól való elfordulásra szólít, és arra hív, hogy válasszuk az Isten szerinti igazságosságot és életet. *A remény közösségévé* kell válnia az egyháznak azáltal, hogy átfogó jövőképet kínálnak az élethez, és elűzik a kétségbeesést a megújító Szentlélek erejével. (v.ö. Gömböcz, AGAPE, 2008, 22-27.p.)

Társadalomtudósok és közgazdászok figyelmeztetnek ma már arra, hogy a jelenlegi helyzetben az egész társadalom működési alapjait kell újra gondolnunk (Scheiring-Boda, 2008). A 2008 szeptembere óta jelenleg is tartó gazdasági válság ideje alatt az EVT több iránymutatást is megfogalmazott a pénzügyi és gazdasági rendszer problémái ügyében. Az egyik 2009-es közleményben Rogate Mshana az EVT programigazgatója úgy foglal állást, hogy „senki sem rendelkezik a globális pénzügyi rendszer kész, új modelljével. De a jelenlegi rendszer sem egy kész modell alapján épült fel, hanem *fokozatosan, lépésről lépésre*, hosszú idő alatt. Ezért nekünk

(egyházaknak) követelnünk kell az átalakító reformokat minden szinten.”¹⁷⁷

Hangsúlyozza továbbá az *egyházak és civil szervezetek* összefogásának jelentőségét.¹⁷⁸

Az utóbbi évtizedek válságainak összetett jellegét társadalomtudósok is elemezték. Lubbers (idézi: Csath, 2001) négy területet sorol fel:

- *társadalmi és gazdasági válságok*: kormányok versenye a tőkéért adókedvezményekkel, megszorításokkal, bérleszorításokkal, összeszerelő munkahelyek létrehozásával; növekvő jövedelmi különbségek, alulfoglalkoztatás, stb.
- *demokrácia válsága*: nemzeti demokráciák elerőtlenedése, a globális pénzvilág érdekeinek megjelenése a politikában;
- *környezeti válságok*: a növekedési kényszer miatt a természet kizsákmányolása, a fejlődő országok nyersanyaglelőhelyként és „szemétdombként” való használata; klímaváltozás; stb.
- *biztonsági válságok*: globalizálódott pénzmosás, fegyver kereskedelem, maffia háborúk, járványok, stb.

Ma már szinte magától értetődően hozzáteszik ezekhez az *erkölcsi és értékválságot*.

Teológusok és egyházi körök azonban ezen túlmenően (ennél mélyebben) *spirituális válságról* beszélnek, amely mindezek mögött jelen van¹⁷⁹.

5.6.1. Az egység spiritualitása

Napjainkban aktívan keresnek az emberek vallási és spirituális utakat. Ez nem meglepő, hiszen krízisek időszakában felerősödik az emberekben a „végső kérdésekre” való válaszkeresés. (Nánai, 2004) Az egyházak képesek arra, hogy *visszavezessék az embert Istenhez, a teremtett világhoz és önmagához*. Kérdés azonban, hogy képesek-e ezt olyan módon tenni, hogy az a mai embernek befogadható legyen. Képesek vagyunk-e a hitet, spiritualitást olyan módon átadni, hogy az a másik

¹⁷⁷ Forrás: <http://www.oikoumene.org/ru/resources/documents/general-secretary/statements/statement-on-the-global-financial-crisis.html> (2010. 08. 14.)

¹⁷⁸ Az EVT rendszeres résztvevője a Társadalmi Világforum (World Social Forum) rendezvényeknek, ahol aktívan szemináriumokat szervez, és párbeszédet folytat civil szervezetek egész sorával.

¹⁷⁹ V.ö. 5.5.4.3. fejezet a PWE ázsiai konferenciájáról.

embert élete alapkérdéseiben szólítsa meg? Képesek vagyunk-e a keresztény tradícióban meglévő kincseinket természetes életgyakorlattá váltani? A spirituális válságra valódi megoldást Nánai (2004) szerint az egységes spiritualitás, vagyis a *via pozitíva, és via negatíva egységben látása és együttes megélése* adhatja.

A *via pozitíva*, amely az immanens, teremtetett világot, a formák világát, a dolgokban való részvételt, a horizontális, az embertársakkal való kapcsolatot jeleníti meg. Ez egy teremtésközpontú spiritualitás, amely tud arról, hogy a teremtés szép (esztétika) és sebezhető (etika), ezért ez a tudás a felelősséget természetesen hozza magával. Az élet szenvedélyes szeretete jellemzi. A teremtető energia éltető és megváltoztató ereje, az áldás megtapasztalása és továbbadása valósul meg benne.

A *via negatíva* ezzel szemben a transzcendencia világa. Az emberi lélekre irányultság, az introverzió, valamint a horizontális irányultság helyett a vertikális mélység jellemzi. A meditáció útja ez, a beidegződött hozzáállásaink elengedése. Aszcendens spiritualitás ez, amely kiemeli az embert a kozmoszból és Isten elé állítja. Isten jelen van a kozmoszban, de meg is haladja azt. Nem kell keresnünk, mert a létünk alapja, a lét maga, ami eleve van. Csak észre kell venni. Isten valósága ugyanis nem irracionális, hanem transz-rationális, meghaladja az értelmünket.

A két út, a negatív és a pozitív út egysége adhat egy olyan egészséges spiritualitást a ma emberének, amely egyéni, közösségi és társadalmi szinten is valódi megújulást tud hozni. A *mélység tapasztalata* – a *via negatíva* – képes valódi értéket mutatni az embernek, ugyanakkor a *via pozitíva* képes a mélységben megtalált kincseket helyes kontextusba helyezni. (Nánai, 2004)

Válságok idején nem csak a végső kérdések iránti spirituális keresés, hanem a *gyakorlati megoldások, a cselekvési lehetőségek keresése* is előtérbe kerülnek. Ilyen értelemben beszél az Egyházak Világtanácsa Roger Gottlieb¹⁸⁰ nyomán az ellenállás spiritualitásáról (spirituality of resistance).

¹⁸⁰ Roger Gottlieb, filozófia professzor könyve 1999-ben jelent meg először: *A Spirituality of Resistance. Finding a Peaceful Heart and Protecting the Earth* címmel.

5.6.2. Az ellenállás spiritualitása

A spirituális fejlődés elvezeti oda az embert, hogy olyannak lássa a dolgokat, amilyenek valójában. Akár vallásos hit, akár szekuláris világnézet alapjaiban fogja meghatározni azt, hogy mit veszünk észre a világból, környezetünkben, hogy milyen döntéseket hozunk. Az EVT kritikája az egyházakkal szemben, hogy tapasztalható egy olyan spirituális irány, amely azokat az erőket és hatalmakat támogatja, amelyek a jelenlegi válságos és fenntarthatatlan helyzetért felelősek. Ezért fel kell fedoznünk újra a spiritualitásnak egy másfajta, régi keresztény tradícióját, amely *kritikus a hatalmakkal szemben*. Ez az a fajta spiritualitás, amely az erőtléneknek és a hatalommal nem rendelkezőknek adatik (Lk 1,51-53), hogy bátorságot és erőt adjon nekik ahhoz, ellenálljanak a hatalommal visszaélőknek. (Mshana, 2004)

A gazdasági globalizáció kritikája nem csak gazdasági és társadalmi irányultságú lehet, hanem teológiai is. A gazdasági és társadalmi kritikát – ahogy a 4. fejezetben láttuk – egyre szerteágazóbb civil szervezetek és mozgalmak folyamatosan gyakorolják. A teológiai kritika az egyház lehetősége arra, hogy felemelje prófétai hangját és hogy tanítson. (Mshana, 2004)

Konrad Reiser, az EVT egykori főtitkára¹⁸¹ a Világbanknak és az IMF képviselőivel való találkozáson kifejtette az ellenállás spiritualitásának lényegét e szervezetek vezetőinek: *A spiritualitás, mint az élet energiája*, arra a kötelezi az EVT-t és tagegyházait, hogy ellenálljanak azoknak az erőknek, hatalmaknak és rendszereknek, amelyek megtagadják, vagy rombolják az életet a maga teljességében. A bibliai tradíció tele van a közösség érdekében elkötelezett spiritualitással. Különösen a *próféták* szálltak szembe társadalmuk igazságtalan struktúráival és a hatalom visszaélésének formáival. Ugyanez igaz az evangéliumra is. *Jézus megkísértésének története*, amelyben a hatalom radikális visszautasítása is szerepel, a *modellje* lehet az ellenállás spiritualitásnak. Pál apostol gyakran használja küzdelem kifejezést a keresztény spirituális élet leírására. Beszél arról, hogy a valódi küzdelem nem test és vér ellen folyik, hanem erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen, amelyek mennyei magasságban vannak (Ef 6,12). Ezek alapján a spirituális konfrontáció elkerülhetetlen azokkal az erőkkel, amelyek nem

¹⁸¹ 1993 és 2003 között.

ismerik el felelősségüket Isten és az emberi közösség előtt. Az ellenállásnak sokféle formája lehet, a szimbolikus cselekvéstől, mint például böjt, imádság, közös liturgiák, bojkott stb, egészen a konkrét cselekvésig. Az ellenállás alapvetően keresztény tanúságtétel, az Istenhez való lojalitás és hűség megerősítése. (Raiser, 2003)

M. Thomas az EVT Nairobiban tartott nagygyűlésén így fogalmaz: ahogy a jótekonyság felől az igazságosságért való küzdelem irányába fejlődünk, fel kell ismernünk annak a szükségét, hogy a jelenlegi hatalmi struktúrák változásra szorulnak. (idézi Raiser, 2003) Hagyományosan a spiritualitás az imaéletet, a kontemplációt, a liturgiát, istentiszteletet, és az Istenre várakozást jelenti. Azonban az ökumenikus mozgalomban a keresztény spiritualitásnak egy alapvető dimenziója éledt újra.

5.6.3. A cselekvés lehetőségei

Büchele (1991) felteszi a kérdést, hogy mi az oka annak, hogy olyan kevés valósul meg a gyakorlatban az egyház társadalmi tanításából.¹⁸² Véleménye szerint a fő ok a *hitelesség* hiánya.¹⁸³ Hogyha az egyház tettei és szavai nincsenek összhangban egymással, akkor jelentős hitelvesztés következhet be. Amikor igazságot, szolidaritást hirdetnek, de ez nem valósul meg, sőt hogyha sokszor ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk, akkor az ember eltompul az etikai igényekkel és normákkal szemben. Ha senki sem úgy él, én miért éljek úgy? Jézus hívása a mindennapi életből szól és az embereket a mindennapi életükben, a hétköznapi küzdelmek közepette szólítja meg. Ha az egyháznak csak formális alapja az evangélium, tartalmilag, cselekedetekben azonban nem váltja életté és gyakorlattá, akkor egyrészt a hitelesség csorbul, másrészt, ezáltal erejét veszítheti az üzenet. Normák és elvek, a „törvény betűje” aligha készítetnek embereket arra, hogy életüket valódi változás hassa át. Azonban ha felszólítások, normák és törvények helyett *megtapasztalják* az Isten közelségét – egyéni spiritualításban, közösségben, gyülekezetben, akkor a tapasztalat nyomán valódi belső szabadság jön létre. Az elméletek és törvények külső

¹⁸² Büchele a katolikus egyházzal ír, mondanivalója azonban más egyházak számára is fontos lehet.

¹⁸³ Az empirikus kutatásban – mélyinterjúkban és kérdőívben is – a hitelesség/hiteltelenség témája hangsúlyosan előkerült.

motívumot jelentenek, a belső szabadságban élő ember azonban a jót, a szépet és az igazat a jó kedvéért cselekszi és nem a törvény miatt. Egy olyan keresztény üzenet amely polgári vallásossággá redukálódott, és nem hatja át a Lélek ereje és belső szabadsága, nem inspirál, nem ráz fel, nem motivál cselekvésre. Ezért tehát nem lehet eléggé hangsúlyozni *a spiritualitás megélt gyakorlatát*, amely életté és tettekké váltja a tant, a dogmát, a keresztény tanítást, a sok vagy kevés elméleti tudásunkat. A változás az egyes emberben kezdődik, amely aztán kihat a közösségre.

A cselekvés lehetőségeire nézve elmondhatjuk, hogy nagyon sok minden, amit egy keresztény ember vagy közösség tehet, azt más emberek és közösségek is hasonló módon megtehetik. Ami a keresztényeket valóban megkülönbözteti más csoportoktól, az a *hit és a spiritualitás szintjén* van. Ezeket alapvetően fontos megfogalmazzunk és mások felé kommunikálnunk. Amikor keresztény, hívő emberek cselekvési lehetőségeiről beszélünk, Pál apostol szava alapvető minden időben: „Az Isten irgalmára kérlek tehát titeket testvéreim, hogy okos istentiszteletként szánjátok oda testeteket élő és szent áldozatul, amely tetszik az Istennek; és ne igazodjatok e világhoz, hanem *változtatok meg értelmetek megújulásával*, hogy megítélhessétek, mi az Isten akarata, mi az a mi jó, ami neki tetsző és tökéletes.” (Rm 12,1-2)

A keresztény egyházak és gyülekezetek a saját kontextusukban benne élve tudják leginkább felderíteni azt, hogy milyen cselekvési lehetőségeik vannak, amelyek a gazdasági területet érintik.¹⁸⁴ Ezzel együtt Rob von Drimmelen (WCC, 1992) fontosnak tartja azt, hogy a keresztény közösségeknek nem szabad csupán abban a szerepben megmaradni, hogy egy igazságtalan gazdasági rendszer áldozatait karitatív módon segíti. A karitatív, és diakóniai alapállás természetesen elengedhetetlen és alapvető, de önmagában nem elegendő. Fontos, hogy kiegészüljön azzal, hogy az intézményes egyház hallatja hangját egy igazságtalan struktúra megváltoztatásáért.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Például egy evangélikus lelkész nő friss kezdeményezése a *kemence program*, amely a Nógrád megyei Bátorterenyre és Szúpaták sokszorosán hátrányos helyzetű gyermekeit segíti. A lelkész nő tapasztalata az volt, hogy a gyerekek, akik a hittanórára járnak, éhesek, és így egyáltalán nem tudnak tanulni. Ezért a hittanórákra mindig visz két kiló kenyert és felvágottat. Előbb megeteti a gyerekeket, utána beszél nekik Jézusról. A gyülekezeti háznál jelenleg kemencét építenek, hogy sok éhes család asztalára kerüljön az ott süített kenyérből. (Fabiny, 2010)

¹⁸⁵ Ezt szempontot jól illusztrálja egy anekdota E. Schnydrig nyomán, amely Lk 10 samaritánus történetét dolgozza fel. Schnydrig történetében a jó samaritánus helyett a jobb samaritánust állítja példaként. A jobb samaritánus megtette mindazt, amit a jó samaritánus. Azonban amikor 2333-madszor ment Jeruzsálemből Jerikóba és 2333-madszor botlott bele egy újabb sebesültbe, akkor a szerencsétlen ember ellátása után

Az Ausztriai Egyházak Ökumenikus Tanácsa 2003-ban tette közzé társadalmi nyilatkozatát, amelyet széles körű párbeszéd¹⁸⁶ eredményeként fogalmaztak meg. A gazdasági életéről alapvető szemléletmódjuk, hogy a gazdaság több mint piac.¹⁸⁷ A szervezet 14 tagegyháza körében négy éven át tartó párbeszéd eredményeképpen egyházi és társadalmi feladatok sorát határozták meg. A feladatok között szerepel például az hogy az egyházak (Reuss-Orosz, 2005, 88-97. és 117-118.p.):

- Szorgalmazzák a dialógust és tapasztalatcserét a gazdaság, a civil társadalom és a politika képviselőivel.
- Saját intézményeikben méltányos kereskedelem útján beszerzett termékeket használjanak fel.
- Felszólítják a politika felelőseit, hogy törekedjenek az EU-n belül egységes szabályozásra.
- Elvárják az államtól, hogy megfelelő összeget biztosítson a kutatás és fejlesztés céljaira.
- Szorgalmazzák igazságosabb adórendszer bevezetését.
- Küzdenek azért, hogy a vállalkozások és nagyvállalatok felismerjék társadalmi felelősségüket (Corporate Social Responsibility, CSR).
- Szociális céljaikat a különböző civil társadalmi csoportosulásokkal szövetségben kívánják megvalósítani.
- Felhívják tagjaik figyelmét a globális folyamatokra, és kérik őket, hogy legyenek részesei a rájuk vonatkozó kezdeményezéseknek.
- Elvárják a politikától, hogy megfelelő eszközökkel – pl. Tobin adó bevezetésével – szabályozzák a pénzpiacokat.

A részleges felsorolásból is látható, hogy az Ausztriai Egyházak Ökumenikus Tanácsának tagegyházai az egyháztagok személyes, egyéni cselekvési lehetőségeitől,

más stratégiát választott. Rádöbrent, hogy sokkal jobb samaritánus lehetne, ha nem csak ragtapaszokat osztogatna, hanem a tettesekkel is törődne. Ezért elhatározta, hogy a rablókon fog segíteni. (Hézszer, 1998 10.p.)

¹⁸⁶ A négy éves folyamat első szakaszában emberek ezrei írták le tapasztalataikat a társadalmi valósággal kapcsolatban. (Reuss-Orosz, 2005)

¹⁸⁷ Ahogy a munka is szélesebb értelmű, mint a pénzkereseti tevékenység, úgy a gazdasághoz is hozzátartozik szervesen a piaci folyamatokon kívül a közintézmények tevékenysége – oktatás, egészségügy, igazságügy, stb. Ahol csak a piac törvényei érvényesülnek, egyenlőtlenségek alakulnak ki a jövedelmeket, vagyont, esélyt illetően. „A politika feladata, hogy a mindenki számára hozzáférhető infrastruktúra, a kiegyenlítő adó- és szociálpolitika, valamint a munka és a gazdasági jog szabályozása révén gondoskodjék arról, hogy minden ember igazságosan részesedjék a közösen létrehozott javakból és teljesítményekből, és emberhez méltó életet élhessen.” (Reuss-Orosz, 2005, 87.p.)

az egyházi szintű lehetőségeken át, a nemzeti, sőt nemzetközi politika befolyásolásáig terjedő feladatokban gondolkodnak.

Az Egyházak Világtanácsa hasonló irányokban fogalmaz meg cselekvési lehetőségeket, amelyeket egyéni, illetve családi szinten, amelyeket gyülekezeti illetve közösségi szinten, amelyeket egyházak nemzeti szinten, és amelyeket az egyházak nemzetközi szinten¹⁸⁸ tehetnek. Az alábbiakban ezeket tekintem át a teljesség igénye nélkül.

Cselekvési lehetőségek *egyéni vagy családi* szinten (WCC, 1992):

- Egy olyan *életstílus* kialakítása, amely összhangban van Isten rendeléseivel és a szélesebb közösség érdekeivel. Ilyenek például a vendégszeretet gyakorlása, böjtölés, a hetedik nap megszentelése, és pihenés, termékek újrafelhasználása, egyházi (és nem egyházi) adók tisztességes megfizetése, stb. „*Live more simply so that others may simply live.*” – gyakran és sok helyen idézett mondat. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyszerű életmód kezd teret hódítani az amerikai és nyugati középosztály körében is.¹⁸⁹
- Amennyiben lehetőség van rá, olyan képzési és munkalehetőségek választása, kinek-kinek személyes életében, amelyek következetesek és elkötelezettek a gazdasági igazságosság iránt.
- Részvétel olyan civil szervezet munkájában, és/vagy politikai folyamatban amely a gazdasági (környezeti) igazságosság területén működik.
- Olyan kezdeményezések indítása, amelyek a saját társadalmi csoporton kívüli embereket megszólaltatja, velük közösséget vállal.
- Bibliatanulmányozás lehetőleg minél színesebb összetételű csoportban, imádság, istentisztelet.

Cselekvési lehetőségek keresztény *közösségek, gyülekezetek* szintjén (WCC, 1992):

- Az istentisztelet központi jelentőségű a gyülekezet életében, ezért fontos, hogy a gazdasági igazságosság témája itt is megjelenjen. Ennek számos lehetősége

¹⁸⁸ Nemzetközi szinten elsősorban a Római Katolikus Egyház és az Egyházak Világtanácsa lehetőségeiről szólnak.

¹⁸⁹ Erről számol be a New York Times újságírója a 2010. augusztus 7-i számban:

<http://www.nytimes.com/2010/08/08/business/08consume.html?pagewanted=1& r=3> (2010. 08.22.)

van. Imádságok különféle témákban, például: teremtésvédelem, egyoldalú látásmód, Isten ajándékaival való visszaélés, bátorság új, vagy a szokásostól eltérő kezdeményezésekért, stb. Istentiszteletek témájában szintén megjelenhet a gazdasági igazságosság, globalizáció, szegénység, gazdagság, és környezetvédelem ügye. Jó példa erre a németországi Kirchentagok sorában a 2007. évi rendezvény záró istentisztelete, amely Illés történetét dolgozta fel a mai globális gazdaságban megélt tapasztalatainkra aktualizálva.¹⁹⁰

- Sok helyen megfelelő lehet a keresztény közösség számára, ha – például ökumenikus jelleggel – *oktatási programokat* szerveznek keresztény emberek számára gazdasági témában, hogy lássák a problémák összetettségét és fő kihívásait. Ez nem azt jelenti, hogy az egyház magasabb szakmai színvonalon tudna ilyen jellegű oktatást megszervezni mint más szervezet, azt azonban igen, hogy képes arra, hogy a körültekintően, érzékeny tudatossággal, több különböző nézőpontból tekintsen az egyes témákra.
- Dialógus és partneri kapcsolat kialakítása a helyi civil szervezetek egyikével – akár ökumenikus együttműködésben más gyülekezetekkel együtt. A partneri kapcsolat vonatkozhat bármilyen helyi szükségletre, ami fontos, és aktuális. Például Indiában keresztény közösségek segítséget nyújtottak az alacsony kaszthoz tartozó tagjaiknak, amikor a bank nem hajlandó hitelt nyújtani. Vagyis a keresztény közösség állt a háttérben kezesként, és létrejöhetett a hitel. Németországban és Hollandiában arra van példa, hogy gyülekezetek munkanélküli tagjaiknak nyújtottak hitelt, hogy vállalkozásukat elindíthassák.
- Gazdagítja a gyülekezet életét, ha partneri kapcsolatot alakít ki másik gyülekezettel. Ez történhet az országon belül, vagy nemzetközi szinten is, kezdődhet anyagi és lelki támogatással, és idővel a párfogás más formái is kialakulhatnak.

Egyházak cselekvési lehetőségei nemzeti szinten (WCC,1992):

¹⁹⁰ Erről szól részletesebben a következő cikk: Gömböcz Elvira (2007): *Kelj fel és egyél – Prédikáció a 31. Német Evangélikus Egyházi Napok záróistentiszteletén* (1Kir 19,1-13/a) Köln, 2007. június 10. – Lelkipásztor. 2007/11-12. 433-436. oldal

- Az egyház *saját gazdasági felelősségének* tudatosítása: saját pénzének elköltése szempontjából, egyházi alkalmazottak iránti felelősség, saját befektetések kezelése, stb.
- *Oktatási programok és oktatási anyagok* a gazdaság témakörében. A legfontosabb területeken pedig alapos kutatás. A papok, lelkészek és egyházi munkatársak képzésébe a gazdasági ismeretek beépítése (biblikus, teológiai és világi megközelítésben).
- *Tudatosság növelése és cselekvés* (public awareness and action). Az egyházak akár önállóan, akár más szervezetekkel együttműködve, tevékenységükkel, megszólalásaikkal – mindazzal, amit társadalmi igazságosságról, gazdasági kérdésekben, globalizációval kapcsolatban nyilatkoznak, vagy cselekszenek. –, növelhetik a tudatosságot és formálhatják a közvéleményt. Minél inkább együtt működnek a civil társadalom egyes csoportjaival, annál nagyobb keresztmetszetét érik el az adott ország polgárainak, és annál hatékonyabban tudják formálni az emberek szemléletmódját.

5.6.4. A közösség felértékelődött szerepe

Amikor az egyházzól, mint változást létrehozó közösségről beszélünk, és ennek aspektusait jártuk végig ebben a fejezetben, fontos hangsúlyozni azt a jelenséget, hogy mai világunkban a közösség szerepe *felértékelődött*. Két megközelítést tartok fontosnak ezzel kapcsolatban.

Az egyik, hogy *az embernek szüksége van a közösségre*. Akár tudatában van ennek akár nem. Empirikus kutatások leírják azt, hogy az ember egészségesebb marad, ha egy, vagy több közösségnek aktív tagja. Ugyanakkor Kopp Mária (Kopp-Skrabski, 2008) a magyar lelkiállapot kutatásai arról számolnak be, hogy a magyar társadalomra jellemző a nagyfokú individualizmus, olyan mértékű, amilyen az angolszász országokban jellemző.

Másik megközelítésben, *globális szinten* azt mondhatjuk, hogy ma az emberiség fő kérdései azon múlnak, hogy *szűkebb és tágabb közösségeinkben hogyan jövünk ki egymással*. Róna Péter közgazdász professzor szerint ma, a globális problémák, az

éghajlatváltozás, a Föld telítettsége, a különféle válságok idején, elengedhetetlen, hogy szakítsunk a liberális hagyománnyal. Gazdasági vonatkozásban is eljárt már felette az idő. „Az emberiség fő kérdései ma arról szólnak, hogyan jövünk ki egymással. Az önmegvalósító egyén ideálját felváltja az *empatikus egyén*¹⁹¹, aki a *környezete, a családja, a közösség érdekében* kamatoztatja a képességeit.”¹⁹²

A két megközelítést összekapcsolja a *közösség* értékének, és fontos szerepének hangsúlyozása. A közösségre szüksége van az egyénnek, saját egyéni jól-léte, egészsége érdekében. A közösségre ugyanakkor szüksége van a világnak is, Földünknek a globális problémák kihívásai miatt. Eképpen a keresztény közösség, a gyülekezet szerepe is felértékelődik. A keresztény közösség, mint az egyház alapsejtje, képes tartalmas, lelki és spirituális otthont biztosítani az embernek. Ugyanakkor elindítója lehet egy szemléletváltozásnak, amely a verseny, önmegvalósítás és individualizmus helyett az empátiát és összetartozást tudja erősíteni. Ahhoz azonban, hogy a keresztény egyházak ilyen változást létrehozó közösségek tudjanak lenni, arra is szükség van, hogy ők maguk is, és tagjaik is változzanak. Az 5.6.1 és 5.6.2. fejezetekben körüljártuk a spirituális megújulás kérdését. Az 5.6.3. fejezetben pedig hangsúlyos volt az oktatás, és folyamatos tanulási készség, valamint a helyi szükségletekre való érzékenység szerepe.

A *közösségek jelentőségét* hangsúlyozza a keresztény hit továbbadásában és a szemléletformálásban *Tomka Miklós*. Alapvető tény, hogy értékeket és értékmodelleket nem lehet pusztán verbális úton továbbadni. Bizalomteljes légkör, és hiteles példák szükségesek ahhoz, hogy az értékek áthagyományozódjanak. Ez pedig megélt közösségi kapcsolatot feltételez. Az elmúlt évezredek során az emberek közösségi alapélménnyel nőttek fel. Ma egyre több a széthullott házasságokból jövő, egoistává vált, és kapcsolathányos ember. Ilyen körülmények között *az egyháznak két lehetőség közül kell választania*. „Megteheti, hogy azokra vár és azokhoz igazodik, akik a hagyományból, vagy bármilyen más forrásból élő közösségi beállítottságuk talaján Isten

¹⁹¹ Hasonló tendenciát mutat be *Jeremy Riffkin* is. Könyvében alaposan kifejti, hogy az ész korszakát fel kell, hogy váltssa az *empátia kora*. Szerinte globalizált világunkban a szoros kölcsönös függés (interconnectedness) lehetőséget ad arra, hogy gyakrabban kerüljünk kapcsolatba másokkal és ezáltal növekedjen az empatikus tudatosságunk. Az entrópiával (klímaváltozás, gazdasági válság, tömegpusztító fegyverek, stb.) az empátiát állítja szembe, amely képes legyőzni a globális kihívásokat. A kérdés csupán az, hogy eljutunk-e időben erre a tudatosságra, és megtörténik-e időben a szemléletváltás. (Riffkin, 2009)

¹⁹² Forrás: http://www.fn.hu/belfold/20100702/rona_peter_orban_csak/ (2010. 08. 23.)

szavára figyelnek. Úgy tűnik, ma általában ez a gyakorlat. Ez a misszióról való lemondás és a zsugorodás gyakorlata. Vagy felismeri az egyház, hogy elsődleges *feladata a közösségek létrehozása¹⁹³ és ápolása*. Ha így tesz, hozzájárul a világ emberibbé tételéhez, erősíti a hívek közösségeit, és megteremti a további igehirdetés talaját.”
(Tomka, 2007, 287.p.)

¹⁹³ A közösségépítés eszközeiről, lehetőségeiről, kihívásairól készült átfogó gyakorlati teológiai kézikönyv a közelmúltban. Szabó Lajos (2010): *Közösségépítő lelkész*. Luther Kiadó. Budapest.

6. A gazdasági globalizáció társadalmi hatásai és a magyarországi keresztény egyházak felelőssége. Kérdőíves kutatás

Ahogy az előző fejezetben láttuk, az Egyházak Világtanácsa (World Council of Churches, WCC), mint nemzetközi ökumenikus egyházi szervezet, már régóta intenzíven foglalkozik a globalizáció témakörével, társadalmi hatásaival, és keresi az egyházak cselekvési lehetőségeit. Hasonló megállapítást tehetünk az Európai Egyházak Konferenciájáról is (Conference of European Churches, CEC), a Lutheránus Világszövetség (Lutheran World Federation, LWF) munkájáról¹⁹⁴, vagy a Reformátusok Világszövetségének (World Alliance of Reformed Churches, WARC) munkájáról is. Ugyanakkor, hogy nem csak a nemzetközi egyházi szervezetek foglalkoznak a globalizáció témakörével, annak hatásaival, és az egyházi cselekvési irányok felderítésének kérdésével, hanem egyes nyugat-európai helyi egyházak is. Jó példa erre a Westfáliai Evangélikus Egyházban (Evangelische Kirche von Westfalen). Ott intenzív programokat szerveznek a globalizáció témakörében, felnőttképzés, vagy akár egyszerű gyülekezeti bibliaórai téma keretében is.¹⁹⁵

Magyarországon egyenlőre inkább csak a teremtésvédelmi, környezeti témák kaptak figyelmet a történelmi egyházak körében. Ennek egyik legfrissebb megnyilvánulása a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele *Felelőségünk a teremtett világért* címmel.¹⁹⁶ A Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerülete szintén 2008-ban jelentette meg *A teremtés ünnepe* című kötetét, amelyben tanulmányok, képek, és liturgikus szövegek találhatóak. Öröndetes az egyre fokozódó figyelem ezen a területen. Azonban egyúttal megfigyelhető az is, hogy Magyarországon a figyelem fókusza mindeztidáig inkább csak a környezetvédelem

¹⁹⁴ Az LVSZ által elkészített tanulmányok egy része elérhető honlapjukról: http://www.lutheranworld.org/What_We_Do/DTS/Programs/DTS-Church-Social_Issues-Past.html#Globalization

¹⁹⁵ Elkészített tanulmányaik és a gyakorlati gyülekezeti életben használt anyagaik egy része letölthető honlapjukról is. <http://www.evangelisch-in-westfalen.de>

¹⁹⁶ A körlevél 2008 decemberében jelent meg nyomtatásban. Elérhető a Magyarországi Katolikus Egyház honlapján elektronikus formában: <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=209> Ugyanezzel a címmel, *Felelőségünk a teremtett világért*, a Védjegyet 2004-ben jelentetett meg egy kötetet, amely a történelmi egyházak nyilatkozatait gyűjtötte össze a *környezeti válság* témakörében. Jávor Benedek (2004): *Felelőségünk a teremtett világért. Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Védjegyet. Budapest.

témájára korlátozódott. Néhány jele már van annak a felismerésnek, hogy nem elég a környezeti problémákkal önmagukban foglalkozni, hanem a tágabb összefüggéseket is kezelni kell. A gazdasági folyamatok tágabb valósága felöleli a környezeti kérdéseket is, attól nem elválasztható, ugyanakkor más összefüggésekre is rávilágít.

Az utóbbi néhány évben a gazdaság és a gazdasági globalizáció témája is megjelent egyházi konferenciákon, valamint publikációkban. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia megbízásából 2007-ben jelent meg magyarul *Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. A kompendium jelentős terjedelemben foglalkozik a gazdaság és a gazdasági globalizáció kérdéskörével (7. fejezet). Egyházi konferenciák témái között is szerepeltek az utóbbi egy-két évben gazdasági témák, a globalizáció ugyanakkor csak korlátozottan került elő.¹⁹⁷ Fontos továbbá megemlíteni a Luther Kiadó és Védegylet közös kiadásában az *Alternatív globalizáció a népekért és a földért* című Egyházak Világtanácsa dokumentum magyarországi megjelenését. Szükség van arra, hogy a jövőben ezek a témák jelentőségüknek megfelelően hangsúlyt kapjanak az egyházi életben is.

Mivel a gazdasági globalizáció témaköre eddig nem kapott kifejezett figyelmet a magyarországi egyházak részéről, kvantitatív empirikus kutatás elkészítésére vállalkoztam. Kutatásom kiindulási pontja az a kérdés volt, hogy a Magyarországon élő egyháztagok hogyan vélekednek a globális problémákról, és hogyan látják az egyház szerepét a gazdasági globalizációval összefüggésben. A kérdés megválaszolásához feltáró kutatást (pilot study) készítettem.

6.1. A kutatás célja

A feltáró kutatás célja annak felderítése volt, hogy a magyarországi történelmi egyházakhoz tartozó hívek hogyan viszonyulnak a globális problémákhoz, ezen belül pedig elsősorban a gazdasági egyenlőtlenségek kérdéséhez, valamint hogyan látják

¹⁹⁷ 2008 óta rendszeresen szervez színvonalas gazdasági témájú konferenciákat a Mária Rádió. E konferenciák némely anyaga publikáció formájában is megjelent: Beran Ferenc (szerk.) (2008): *A közjó az egyház társadalmi tanításában*. Szent István Társulat. Budapest. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem 2009 márciusában rendezett konferenciát a gazdaság és fenntarthatóság témakörében *Ültessünk-e almafát? Felelősségünk a jövőért* címmel. Szintén a gazdaság és a környezet volt a témája a Sapientia Hittudományi Főiskola *Mit ér a katolikus társadalmi tanítás válság idején?* című konferenciája 2009 novemberében. Jelentősegteljes lépés az is, hogy a Sapientia Főiskola 2010 szeptemberében indítja el *Keresztény társadalmi elvek a gazdaságban* című mesterszakát.

ezzel kapcsolatban az egyház szerepét, és lehetséges tevékenységi irányait.¹⁹⁸ A kérdés az egyház szemszögéből tekintve úgy fogalmazható meg, hogy milyen mértékben számíthatnak a magyarországi történelmi egyházak híveikre, ha a gazdasági globalizáció negatív hatásainak kiküszöbölése érdekében elkötelezett tevékenységet vállalnak fel. Szükséges-e, hogy foglalkozzanak a magyarországi történelmi egyházak gazdasági kérdésekkel, és a globalizáció témájával?

6.2. A kutatás célcsoportja és módszere

Az empirikus kutatás elsősorban a *magyarországi történelmi egyházak* – katolikus, evangélikus, református – tagjainak véleményét célozta feltérképezni. Kiinduló módszerként *mélyinterjúkat* készítettem. A mélyinterjú kérdéseket a függelék 2. számú melléklete tartalmazza. A mélyinterjú alanyok kiválasztásának szempontjai a következők voltak:

- 3 egyházi vezető a legnagyobb történelmi egyházak (katolikus, evangélikus, református) vezetői közül. A kiválasztott egyházi vezetők között szerepelt püspök, valamint más vezető tisztséget betöltő személyek is. A kiválasztásnál további szempont volt, hogy férfi és nő, valamint idős és fiatalabb személy is szerepeljen a felkért interjú alanyok között.
- 4 egyháztag a legnagyobb történelmi egyházak tagjai közül. Vallásukat rendszeresen gyakorló hívő emberek. Ebben a csoportban szintén szempont volt, hogy legyen férfi és nő, idős és fiatal a megkérdezettek között, valamint Budapesti és vidéki egyaránt szerepeljen.
- 4 nem egyháztag. Közöttük szerepelt olyan, aki kifejezetten ateistának, és egyház ellenesnek tartja magát, valamint olyan is, aki alkalmanként részt vesz egyházi programokon, részesült a keresztségben, de nem gyakorolja vallását.

¹⁹⁸ A 4. fejezetben láttuk, hogy a globalizáció kritikus mozgalmak, és alternatív megközelítés jellemzője, hogy amellet, hogy elismeri a gazdasági globalizáció pozitív eredményeit (pl. a technikai fejlődésnek köszönhető kommunikációs forradalom, vagy növekvő jóléti szint bizonyos országokban), elfogadhatatlannak tartanak komoly negatív hatásokat. Ilyenek például az egyre növekvő jövedelmi egyenlőtlenségek, a spekulációs pénzmozgások, a környezeti rombolás stb. A főáramú megközelítés azonban csak a pozitív hatásokat ismeri el, határozottan állítja, hogy a gazdasági globalizáció eredménye egy soha nem látott jólét. Ha bármilyen negatív hatás tapasztalható, arra neoliberalis eszköztár tud megoldást nyújtani.

Ebben a csoportban szintén szempont volt az, hogy vidéki és Budapesti, valamint férfi és nő egyaránt szerepeljen a megkérdezettek között.

A mélyinterjúk 2010 áprilisában készültek.

A kutatás második lépcsőjében *kérdőíves kutatást* készítettem. A kérdőív 30 kérdést tartalmazott (ld. *függelék, 1. számú melléklet*). A kérdőíves kutatás célcsoportja is a *három történelmi egyház* (katolikus, református, evangélikus egyház) tagjai voltak. Kontrollcsoportként szükség volt arra is, hogy nem hívők, nem egyháztagok, sőt magukat ateistának, vagy egyházellenesnek valló emberek is szerepeljenek a kitöltők között.¹⁹⁹ A kitöltők kiválasztásának módja *bólabda módszerrel* történt. A kitöltések többsége az interneten keresztül bonyolódott le, a „kerdoivem.hu” online kérdőív kitöltő program segítségével. Azzal a céllal, hogy ne csupán az internetet használók közül származzanak a válaszok, papír kérdőíveket is készítettem. Ezeket evangélikus, református és katolikus gyülekezetekben, valamint szeretetotthonokban töltötték ki az egyháztagok. Összesen 140 papír alapú kérdőív, és 847 internetes kérdőív került kitöltésre. A feldolgozás során a két csoportot egy adatbázisként kezeltem. Az összes kitöltött kérdőívek száma tehát együtt *987 db*. A kitöltés mindkét esetben – a papír kérdőívek és az online kérdőívek esetében is – önállóan, kérdezőbiztosok nélkül történt. A kutatás jellege, és a mintavételi eljárás miatt a felvett adatok nem reprezentatívak. A kérdőívek kitöltése 2010. április 20. és 2010. június 30. közötti időszakban történt.

Mivel a minta nem reprezentatív, ezért természetesen a történelmi egyházakhoz tartozó hívek aránya nem képezi le a hazai felekezeti arányokat. A válaszadók körében az evangélikusok felül reprezentáltak (181 fő válaszadó, 22,2%), a katolikusok pedig alul reprezentáltak (392 fő, 48,1%) az országos arányokhoz képest, ahogy az alábbi összefoglaló táblázat és diagram mutatja²⁰⁰. Ez az eltérés

¹⁹⁹ A semmilyen felekezethez vagy valláshoz nem tartozók aránya 16,4% (162 fő).

²⁰⁰ A reformátusok megközelítőleg az országos arányoknak megfelelően szerepelnek a mintában, 167 fő, 16%. A 2001-es legutóbbi népszámlálási adatok szerint az országos arányok a következőképpen alakulnak: Felekezethez tartozik 7,6 millió (75%), ebből katolikus 5,5 millió (54%), református 1,6 millió (16%), evangélikus 0,3 millió (3%).

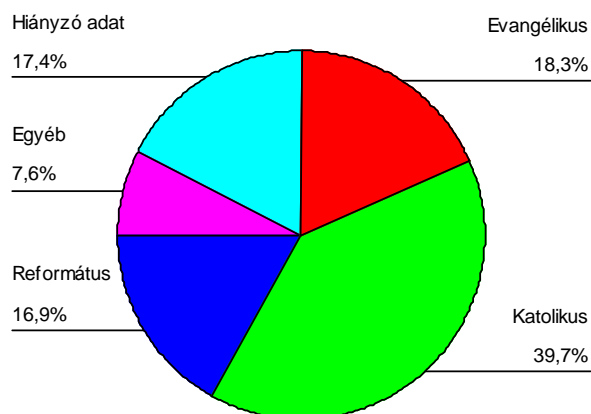
azonban lehetővé teszi, hogy viszonylag „nagy” elemszámmal szerepeljen minden történelmi felekezet a felvett mintában.

A válaszadók megoszlása felekezetek szerint

		Gyakoriság (fő)	Százalék %	Érvényes válszok százalékában
Érvényes	Evangélikus	181	18,3	22,2
	Katolikus	392	39,7	48,1
	Református	167	16,9	20,5
	Egyéb	75	7,6	9,2
	Összesen	815	82,6	100,0
Hiányzó		172	17,4	
Összesen		987	100,0	

6.1. táblázat

Válaszadók megoszlása felekezetek szerint

6.1. ábra

A vizsgált témakörben Magyarországon még nem készült kvantitatív empirikus kutatás.²⁰¹ A globális problémák egyik fontos témakörében, a környezetvédelem területén azonban készítettek már kvantitatív feltáró kutatást *Vallási identitás és környezeti attitűdök* címmel. Ezt a kutatást a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Végegyet végrezte el 2008-ban, majd az eredményeket Jávor Benedek publikálta 2009-ben.²⁰² Lényegében ez a publikált kutatás adta az ötletet arra, hogy a gazdasági globalizáció és az egyházak kapcsolatát kvantitatív módon vizsgáljam.

Saját kutatásom megtervezésének, valamint kérdőívem összeállításának és feldolgozásának *módszertanában Prof. Dr. Habil. Füstös László Dsc.* egyetemi tanár, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének kutatóműhely vezetője volt tanácsadóm, és módszertani konzulensem. Kutatásom adatainak feldolgozásához az SPSS programcsomagot használtam.

6.2.1. Háttérváltozók és kérdéstípusok

A kérdőív 18 tematikus kérdést és 12 háttérváltozót tartalmaz²⁰³. A háttérváltozók a következők voltak:

- településtípus,
- nem,
- életkor,
- felekezet,
- felekezethez, vagy valláshoz tartozás erőssége,
- gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakorisága,
- legmagasabb iskolai végzettség,
- munkapiaci státusz,
- szubjektív jövedelmi helyzet,

²⁰¹ Fontos ugyanakkor megemlíteni a *Vallások és egyházak az egyesült Európában. Magyarország.* című 2010-ben megjelent tanulmánykötet Korpics-Wildmann (2010), amely kvantitatív kutatásokat tartalmaz az egyházak szerepével kapcsolatban. Témái között szerepel kérdőíves kutatások eredményeinek bemutatása többek között az Európai Unió csatlakozás, az egyházi menedzsment, az egyházat ért szekuláris kihívás témájában, vagy az egyházi kommunikáció területén.

²⁰² JÁVOR, Benedek (2009): *A vallási identitás és környezeti attitűdök Magyarországon.* In: Vallástudományi Szemle. 5. évf. 4. szám. 191-211. p.

²⁰³ A kérdőívet a függelék 1. számú melléklete tartalmazza teljes terjedelmében.

- családi állapot,
- a háztartásban élő személyek száma,
- objektív jövedelmi helyzet.

A felekezeti hovatartozás szempontjából a feldolgozás során 4 kategóriát képeztem, ahogy a fenti 1. számú táblázat, és az 1. számú diagram mutatja. A három legnagyobb történelmi egyház, katolikus, református, evangélikus került megkülönböztetésre. A válaszadók között szerepeltek nem keresztény egyházakhoz tartozó személyek, pl. zsidó, buddhista, valamint különböző kiségyházak tagjai is, pl. adventista, Hit gyülekezete, Jehova tanúi, valamint más felekezetközi keresztény gyülekezetek tagjai is. Mindezek a válaszadók a feldolgozásnál az „egyéb” csoportba kerültek (75 fő, 7,6%). Az egyéb csoport bontását nem tartottam relevánsnak, mivel az alacsony elemszám miatt nem vezetett volna értékelhető eredményre.

A valláshoz tartozás erősségét 5 fokozatú skálán jelölték be a kérdőívet kitöltők. A skála alsó végén az 1 = egyáltalán nem vallásos, a felső végén 5 = nagyon vallásos szerepelt. Az elemzés során némely esetben sor került az 5 kategória bizonyos szempontok szerinti összevonására. Ahol ilyenre sor került, ott az eredmények bemutatásánál jelzem.

Szintén a valláshoz tartozás erősségét volt hivatott mérni a gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságára vonatkozó kérdés. Ez egyrészt a valláserősség kontrolljaként szerepelt, másrészt pedig bizonyos elemzéseknél jobban használható szempontnak bizonyult.

Ugyancsak kétféle kérdés szerepelt a jövedelmi helyzetre vonatkozóan. Egyrészt a szubjektív jövedelmi helyzetét jelölhette meg a válaszadó szöveges válaszok közül választva (bőségesen megélek, jól megélek, időnként anyagi gondokkal küzdök, stb.). Másrészt az objektív jövedelmi helyzetre vonatkozott egy másik kérdés, számokkal megjelölt jövedelmi kategóriákkal. Az elemzés során az objektív jövedelmi helyzet változóját bizonyos esetekben összevonásokkal alkalmaztam. Az eredmények bemutatásánál jelzem, amikor erre sor került. A tartalmi kérdéseknél 4 típusú kérdés szerepelt:

- öt fokozatú skála,

- három fokozatú skála,
- többszörös feleletválasztás,
- nyitott kérdés.

Három fokozatú skálát eldöntendő kérdés esetében használtam. Ebben az esetben 1 = nem ért egyet, 2 = részben egyetért, 3 = egyetért. Lehetőség volt továbbá „nem tudom” válaszadásra is. A „nem tudom” válaszok a feldolgozás során a hiányzó adatokhoz kerültek.

Öt fokozatú skálát azoknál a kérdéseknél használtam, ahol a vélemény erőssége fontos információval bír, valamint a valláserősség, illetve a jóléti körülményekre vonatkozó „ráhangoló” kérdésnél.

Nyitott kérdés szerepelt azokban az esetekben, ahol a válaszlehetőségek túlságosan sokfélék voltak, és a választ nem akartam befolyásolni előre kialakított csoportosításokkal. Ezen kívül a többszörös feleletválasztások is tartalmaztak lehetőséget egyéb vélemény megfogalmazására. A tapasztalat azt mutatja, hogy a papír kérdőívet kitöltők csak ritkán írtak egyéb véleményt. Az online kitöltések közül azonban nagyon nagy számú egyéb vélemény érkezett. Ezeknek a tartalmi összefoglalását és értékelését az eredmények bemutatásánál tárgyalom.

6.2.2. Az adatelemzés módszerei

A kérdőívvel begyűjtött adatok feldolgozásához az esetek többségében leíró statisztikát használtam. Első lépésként gyakoriság eloszlásokat vizsgáltam, majd pedig kereszttáblák segítségével kerestem a választ arra, hogy az adott válaszok kiktől, mely háttérváltozók szerint definiált csoportoktól származnak. Például van-e jellemző eltérés a válaszok között felekezetek szerint, vagy valláserősség szerint, stb. Két esetben az elemzéshez többváltozós modellt használtam: faktorelemzéssel vizsgáltam meg az adatok mögött rejlő struktúrákat.

Annak eldöntésére, hogy adott jelenségek között véletlenszerűen mutatkozik csak összefüggés a válaszokban, vagy valóban statisztikailag megbízható (95%-os valószínűséggel), érvényes és ténylegesen létező kapcsolat mutatható ki, a χ^2 (khi-

négyzet) próbát használtam. Azokban az esetekben, ahol a khi-négyzet próba létező szignifikáns kapcsolatot mutatott, a kapcsolat erősségét korreláció számításal vizsgáltam, valamint a kereszttáblák belső celláinak vizsgálatával állapítottam meg az összefüggéseket.

A mélyinterjúk, valamint a kérdőívek szöveges, egyéb válaszainak elemzéséhez az adatok csoportosítását és ezek feldolgozását készítettem el.

6.2.3. Összehasonlítás reprezentatív mintával

Kutatási kérdőívem 2. kérdését, „*Mi az Ön életének a célja, értelme? Válassza ki a legfontosabbat, írjon mellé 1-est, és a második legfontosabbat, írjon mellé 2-est!*” a válaszlehetőségekkel együtt egy folyamatban lévő országos reprezentatív stratégiai alapkutatásból vettem át:

Jelentés a magyar kultúráról, Stratégiai alapkutatás, 2008–2010. MTA–MeH VI. 12. téma.

Projektvezető: Antalóczy Tímea.

Emberi magatartás és értékrend, 2008. Kutatásvezetők: Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér.

A kérdés átvételének célja az volt, hogy saját kutatási eredményeimet, tehát a történelmi egyházak tagjaira koncentráló kutatást, össze tudjam hasonlítani elemzés céljából a stratégiai alapkutatásban felvett országos reprezentatív mintával. Az összehasonlítás eredményét a 6.4.2.2. fejezetben mutatom be.

Az eredmények értékelésekor összehasonlítás céljából ezen kívül figyelembe vettem a TÁRKI „*A piacgazdaság normatív keretei*” című 2009-es kutatását, valamint szintén a TÁRKI által végzett (2009 március-április) *World Value Survey* ötödik hullámának magyarországi kutatását. Ezek a kutatások minden érdeklődő számára elérhetők a TÁRKI honlapján

<http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/kutatas.html>.²⁰⁴

²⁰⁴ A TÁRKI fent említett kutatásainak értékelést tűzte ki célul a Budapesti Corvinus Egyetem Értékzavarban című konferenciája, melyet először 2008. április 28-án szerveztek meg.

6.3. A kutatás témakörei

Kérdőíves kutatásom alapvetően 3 kérdéscsoportra épült fel. Az *első kérdéscsoport* (1-8. kérdések) azt vizsgálta, hogyan érzékelik a megkérdezettek a jövedelmi egyenlőtlenségek problémáját valamint a gazdasági globalizáció egyéb hatásait. Milyennek értékelik saját élethelyzetüket? Mekkora összeget tartanak szükségesnek a megélhetéshez (minimum, kényelmes, maximum)? Egyetért-e típusú kérdésekkel kerestem arra a választ, hogy mennyire érzékelik problémaként a megkérdezettek a jövedelmi különbségeket Magyarországon.²⁰⁵ A válaszadók értékrendjének feltérképezésére két kérdés szolgált alapvetően, a 2. és 8. kérdés. A 2. kérdés a válaszadó életcéljára kérdezett rá, a 8. kérdés pedig a Mt 6,24 ígevers értelmezésének lehetőségeit vizsgálta zárt kérdés formájában. A válaszlehetőségek a keresztény hívő ember és a gazdasági, anyagi kérdésekhez való viszonyulás összefüggéseit járták körbe.

A *második kérdéscsoport* (9-15. kérdések) célja annak felderítése volt, hogy a hívők, illetve az egyházhoz nem tartozó kontrollcsoport hogyan értékelik az egyházak tevékenységét egyrészt a gazdasági témákkal és globalizációval kapcsolatban, másrészt pedig általában. Érdekes eredmények születtek azzal kapcsolatban, hogy bizonyos tevékenységi területeken hogyan látják a gyülekezeti tagok egyházukat jelenleg, és milyennek szeretnék látni ugyanezeket a tevékenységi területeken a jövőben, mit tartanának optimálisnak.

A *harmadik kérdéscsoport* (16-18. kérdések) azt vizsgálta, hogy mi a történelmi egyházak feladata a gazdasági globalizáció és az extrém jövedelmi különbségek területén. Várnak-e valamilyen fajta fellépést az egyháztagok az egyházuktól, ha igen, akkor melyek ezek? Milyen együttműködési lehetőségeket látnak? Melyek azok a fórumok az egyházi és a gyülekezeti életben, ahol a gazdasággal és a globalizációval kapcsolatos kérdések előkerülhetnek.

6.4. Eredmények

²⁰⁵ V.ö. 3.2.2. Jövedelmi egyenlőtlenségek adatai Magyarországon c. fejezet.

A kutatási eredmények feldolgozásának módszertani kérdéseit az előzőekben tárgyaltam. Ahol és amennyiben szükséges, ebben a részben is teszek utalást módszertani szempontból. A fejezet fő célja azonban az, hogy a kapott eredményeket rendszerezett formában bemutassa, valamint az eredmények alapján levonható releváns következtetéseket megtegye.

6.4.1. Mélyinterjúk eredményének összefoglalása

A mélyinterjúk során az interjú alanyoknak ugyanazokat a kérdéseket tettem fel. A kérdéseket a függelék 4.2. melléklete tartalmazza. Az alábbiakban témánként csoportosítva mutatom be a hangsúlyos, jellemző véleményeket.²⁰⁶

6.4.1.1. Egyházi vezetők véleménye

Globalizáció hatásairól

A *migráció* sokkal intenzívebbé vált az utóbbi években. Sokan vándorolnak pl. Kelet-Magyarországról Nyugat-Magyarországra dolgozni. Ez egyrészt vagy azzal jár, hogy a család kettészakad, vagy ha az egész család átköltözik, akkor pedig gyökértelenné válnak. Annak minden következményével. Kérdés, hogy hogyan tudnak beilleszkedni, hogy tudják befogadni őket.

A *külföldi tőke nagyon nagy arányú* jelenléte Magyarországon az egyik jelentős hatás. Sikerült nagyon magas külföldi tőke arányt felhalmozni, olyant, mint amilyen pl. Vietnamban, vagy Kambodzsában van. Ez nem szerencsés a magyar gazdaságnak. Szükséges volna egy sokkal *egészségesebb gazdaság szerkezetre*, ahol vannak *kis és középvállalkozások* is, mert ezek emberközeliek. A multinacionális cégek pedig *kiniszik a megtermelt profit* legnagyobb részét.

A jövedelmi különbségekről

²⁰⁶ Az interjúalanyok kiválasztásának módszerét a 6.2. fejezet tartalmazza.

Magyarországon is nagyon nagy jövedelmi különbségek jöttek létre. Az egyik oldalon a multimilliárdosok, a másik oldalon 30.000 hajléktalan, 3 millió létminimum alatt élő ember.

A megszorítások, a szociális juttatások megnyirbálása elsősorban a szegényebb réteget érinti nagyon negatívan.

A minimális szükségletek kielégítését mindenki számára biztosítani kell, megfelelő törvényi szabályozással. Nem egyenlőségre van szükség, de a minimális életfenntartáshoz mindenkinek joga van. Az erősebb tud segíteni a gyengén.

Ha nem működik megfelelő elosztás, akkor az igazságtalan helyzetet termel.

A kapitalizmus önmagában hordja a jövedelmi egyenlőtlenségeknek a létrejöttét. A felhalmozott tőke újabb profitot termel.

Világviszonylatban nézve a 20/80-hoz aránytalanság keresztény meggyőződésünk szerint nem tartható.

Magyarországon ma egyre többen szakadnak le, és kialakul egy zárt felső réteg, a középrétegek pedig hiányoznak.

A lelkészek fizetés nagyon egyenlőtlen az egyházon belül.

Társadalmi igazságosság az egyházban

Az egyházi világszervezetek tanulmányi munkáját figyelemmel kísérjük. Dolgozatok itthon is készülnek. Az egyház zsinata elfogadott egy *szolidaritási törvényt*. Ezzel a társadalmi igazságosságnak egyfajta egyházi vetülete valósulhatna meg. A *szolidaritásnak biblikus* alapja van, és ez példaértékű lehet a társadalomban.

Vannak jó példák a gyülekezetek közötti partnerségre is, amikor egy nagyobb gyülekezet egy kisebb gyülekezettel partnerséget vállal, és anyagilag és lelkileg is támogatják egymást.

Mindenképpen szükséges, hogy foglalkozzanak a keresztény egyházak a társadalmi igazságosság kérdésével. *Jézus a szegényekhez és gazdagokhoz egyformán jött, és nem az anyagiakat tartotta a legfontosabbnak.* De aki segítséget lát, annak mindenképpen adni kell. Ez egyházi keretek között is működhet, és működni kell és nagyobb összefüggésben a társadalomban is. Az egyháznak prototípusnak kell lennie az igazságosság megvalósításában. Lehet, hogy ez lassú folyamat, de az egyháznak fel kell vállalni ezeknek a folyamatoknak az elindítását és katalizálását.

A református egyház gyorsan reagál a társadalmi folyamatokra, a nyilatkozatok szintjén is. És sok olyan kezdeményezés is van, amelyek a társadalmi igazságtalanságokat próbálják meg orvosolni. Az egyház esetében az a legfontosabb, hogy azokra is odafigyel-e *akikre más nem.* Akikről mások már lemondanak. Pl. a fogyatékos emberek befogadása, vagy a cigánymisszó, drogmisszó, stb. területén tett kezdeményezések. Ezeknek az egyházi misszióknak nem a sikeressége az egyedül fontos, hanem az, hogy vannak.

Mit tehet az egyház a globalizáció negatív hatásainak enyhítése érdekében?

A globalizáció negatív hatásait sokkal jobban ki kellene zárni. Ebben például óriási szerepe lehet a *szemléletformálásnak.* Az egyházak nagyon sokat tehetnek e téren.

Kérdés, hogy az egyházi tanulmányok és állásfoglalások milyen mértékben és hogyan hatnak a kívülállókra. Sokan kvantitatív módon értékelik az egyházakat is. Ilyen értelemben az evangélikus egyház Magyarországon „kicsi”. Világviszonylatban azonban ha az Egyházak Világtanácsa, vagy a Lutheránus Világszövetség állást foglal, annak mindenképpen hatása van. Ezért tehát a *nemzetközi folyamatokba kellene a Magyarországi Evangélikus Egyháznak is bekapcsolódnia.* A református egyháznak úgyszintén.

Az *ökumenikus összefogás* elengedhetetlen ezen a területen Magyarországon is. A történelmi egyházaknak együttes fellépésének sokkal nagyobb hatása lenne. Sajnos egyelőre nem ez a helyzet. Sőt világméretű összefogásra is szükség van.

Az *egyház és a média* viszonya Magyarországon nagyon ellenséges helyzetből indult a rendszerváltás után. A médiában dolgozók nagyon *felszínes véleményt* alkottak az egyházakról, és ez az egész szekuláris társadalom véleményét negatív irányba befolyásolta. Emiatt aztán az egyház sem tudott egészségesen viszonyulni a médiumokhoz. Nyugati társadalmakban ez egészen másképp van. Ott egészséges viszony működik az egyház és a civil társadalom között. A média nap mint nap hírt ad egyházi eseményekről, és a társadalom elismeri az egyház tevékenységét. Sokkal inkább mint idehaza.

Az extrém jövedelmi különbségeket meg kellene és meg is lehetne szüntetni abban a percben, hogy ha az *emberek gondolkodásmódja megváltozna*. Első körben a gazdasági vezetők és politikai vezetők gondolkodásmódjára gondolok. Tehát ha ők tudnának szociálisan, szolidárisan és szubszidiárisan gondolkodni: hagyni a problémákat ott megoldódni, ahol keletkeztek, és ezt segíteni, nem diktatórikusan gondolkodni. Azt gondolom, hogy egy másfajta, emberibb gondolkodással ezeket igenis meg lehetne oldani. Kevesek gondolkodásmódjáról van itt szó. A vezetők gondolkodásáról van szó.

Ahogy XVI. Benedek pápa írja a *Caritas in Veritate*-ban, hogy a gazdasági világszervezeteknek is szolidárisan, szubszidiárisan, szeretet és az igazság szellemében kellene gondolkozni és cselekedni. Akkor meg lehetne oldani a klímaváltozást, a nagy jövedelmi különbségeket és a többi.

Az egyház elsősorban két területen az oktatás és a karitatív tevékenységek területén tud tenni. De alapvetően a struktúrát kellene megváltoztatni. A jövedelem elosztás struktúráját. Ez pedig a gondolkodásmód és a szemlélet megváltozásával kezdődik. Ezért fontos, hogy minél többet *beszéljünk* a problémákról. Emellett pedig ott vannak a *gyakorlati példák*. A szegénygondozó nővérek, a keresztény vállalkozások.

Akik másképp vállalkoznak. A gazdagok gondolkodás módját kéne változtatni elsősorban. De azt elég nehéz. Ezért gondolom azt, hogy inkább olyan *gondolkodási sémákat* kéne beültetni a társadalom „agyába” amelyek elősegítik ezt a *szolidárisabb, igazságosabb gondolkodásmódot*. És ezt az *oktatással és médiával lehet elérni. Pl. ha divat lenne adakozni* vagy önzetlennek lenni.

Publikálni és előadni kell. Ezek alapján egyre több további meghívás érkezik. Nagyon fontos, hogy *úgy kell elmondanunk a keresztény tanítást, hogy a nem hívők számára is érthető* legyen. Az ember keresi a jót, és benne van a jó, legfeljebb tévelyeg. És ha hall valamit ezzel kapcsolatban, akkor felcsillan a szeme.

Túl sok gazdasági téma nem kerül elő a katolikus egyházban, a globalizáció témaköre sem túl gyakran. De a Sapientianak indul egy új mesterszaka „Keresztény társadalmi elvek a gazdaságban” címmel. Ez például egy kiváló lehetőség, és egy úttörő vállalkozás az egyház részéről. Pontosan azt mozdítja elő, hogy *paradigmaváltás történjen a gazdasági életben és a vállalatvezetésben*.

Mit várnak el a ez emberek az egyháztól?

A hívek elsősorban azt várják az egyháztól, hogy legyen egyház! Az egyház lényege pedig a hitünk szerint *az ige hirdetésében, a szentségek ünneplésében és a közösség ápolásában* jelenik meg. Ehhez pedig szükségszerűen hozzátartozik a gyengék segítése, egyfajta szeretetszolgálat, amely nélkül az egyház nem egyház.

Nagyon fontos, hogy életközeli prédikációink legyenek. Ernst Lange szerint a prédikáció az emberek mindennapi kérdéseire adott bibliai válasz. Néha úgy érzem, hogy a prédikációink nem eléggé életközeli. Nem elég a szép beszéd, és nem elég „beleragadni” a Bibliába. Van sok aktuális kérdés, amit nem merünk felvetni.

A társadalom, a *kívülállók elsősorban az egyház szociális tevékenységét* értékelik. Sokan pl. a szeretotthonokon keresztül kapnak némi élményt arról, hogy milyen is az egyház. A nagymamával együtt beülnek az istentiszteletre.

Az emberek elsősorban *közösséget*, valahova tartozást, és *világos elveket* várnak az egyháztól: *tanítást, értékrendet.*

Hogy lehetne vonzóbb az egyház a kívülállók számára?

A társadalomnak csak kis része ellenséges az egyházzal szemben. Van egy jelentős réteg, akik nem várnak semmit az egyháztól, hanem teljesen *közömbösek, és sem tapasztalatuk, sem információjuk nincs róla.* Velük kapcsolatban nagy a felelősségünk. Jó lenne releváns módon eljuttatni hozzájuk és megmutatni nekik, hogy milyen az egyház. *Megszólítani őket olyan témákkal, amelyek aktuálisak és fontosak számukra.* Tehát életközeli prédikációkra van szükség, amely foglalkozik a egyének kérdéseivel, és társadalmi kérdésekkel is. A másik fontos dolog, hogy a gyülekezet egy *hordozó közösség* legyen. Brémában például van olyan gyülekezet, ahol 200 önkéntes gyülekezeti munkás dolgozik. Egy gyülekezeti munkásra jut 10-15 család, akikkel állandóan tartják a kapcsolatot. Létrehoztak egy információs bankot is, amelyben van orvos, lakatos, villanszerelő, mindenféle szakember, akire szükség lehet. Más szóval kiépítettek egy szociális hálót, amellyel a gyülekezet segíti a tagjait a mindennapokban. Ehhez hozzátartozik egy spirituális háló is, hiszen ott van a gyülekezeti munkatárs. Ezeknek az alapsejteknek az eredménye az, hogy ebben a brémai gyülekezetben a 2600 tagból minden vasárnap 900-an részt vesznek az istentiszteleteken. Kétfajta istentisztelet van, egy hagyományos és egy jazz band-es. A prédikáció viszont mindegyiken ugyanaz. Mindegyikre járnak fiatalok és idősek is. Tehát egy ilyen *szociális és spirituális kettős hálónak* a kialakítása, és egy gyülekezeti munkatársi gárdának a kiépítése lehet a gyülekezeti élet jövőképe és esélye. Ezzel a híveink nem csak azt tapasztalják, hogy mi nem kérünk tőlük mást, mint, hogy jöjjenek el a templomba, és vegyenek részt a szertartáson; rossz esetben pedig még pénzt is kérünk tőlük, és nem adunk érte semmit. *Manapság azt tapasztalják, hogy a pénzért nyugtát, a vallási szertartáson való részvételért pedig – némi cinizmussal élve – unalmat kapnak.*

Ezzel szemben egy élő közösségben azt érzik, hogy az egyházra lehet számítani. És ez nem olyan nagy erőbefektetés és nem is pénzkérdés. Inkább elkötelezettség

kérdése, hogy az ember valóban megéli-e a kereszténységét. Tulajdonképpen ennyi. És aktuális témákról beszél a prédikáció.

Egyre több hiteles ember kell. Csak a hiteles prédikációnak van súlya.

A felvilágosodás óta kialakult egy iszonyatosan *torz kép* az egyházzól az emberekben. Talán a katolikus egyházzól a legtorzabb. Ezt táplálja a média, a tévéhírek, a csúsztatások. Ez akkor tudna megváltozni, ha a *médiában* gyakrabban megjelenne az egyház, méghozzá olyan emberekkel, akik ezeket a *tévképzeteket oszlatni tudják*.

A nem hívőket a távolságtartás jellemzi. Nagyon sok rossz hírt és visszasságot felfúj a média, és ez jut el elsősorban az emberekhez. A jó hírek kevésbé kerülnek be a médiába.

Ha karácsonykor, vagy húsvétkor azt látják az egyházhoz nem kötődő emberek, hogy ez egy örömteli közösség, akkor ők is szívesen jönnek.

6.4.1.2. Hívők véleménye

Globalizáció hatásairól

A globalizáció számomra azt jelenti, hogy világ „összenő”. Ez egy fejlődési út, amit megakadályozni nem kell és nem is lehet. Hanem azt kell befolyásolni, hogy jó irányba működjön. Ha a morális értékek nincsenek jelen a társadalomban, akkor annak csúnya következményei lehetnek. Az államnak egészen másfajta szabályozást kellene bevezetni ahhoz, hogy a tömeges elnyomorodást, ami most van, ki tudjuk védeni.

A globalizáció számomra egyrészt azt jelenti, hogy az *árumozgás* teljesen felszabadult, a másik vonatkozása pedig a fogyasztásra buzdítás. A *fogyasztásnak* egy olyan szintű *gerjesztése*, ami korábban nem volt tapasztalható. Ez mindenre kihat. A közösségekre, a családokra. A média egy olyan életformát sugall, ami abból áll, hogy vedd meg ami nincs meg még neked. Ha pedig már hitelt vesz fel valaki, akkor egy olyan függés

alakul ki, amely nagymértékben megfosztja az embert a szabadságától. Azt gondoltuk, hogy a szocializmusban nem voltunk szabadok. Pedig a láncok most fonódtak ránk igazán erősen. Termelj, amennyit tudsz, fogyassz, amennyit tudsz. Hogy érték van e mögötte, az nem számít. A munkát és a költségeket pedig mindenki áthárítja, aki csak tudja. Minél kevesebb munkával és energiával minél nagyobb hasznot szerezni, erre törekszik mindenki.²⁰⁷

Én úgy érzekelem, hogy a gazdaság területén lehet leginkább érezni a globalizáció hatását. A multi cégek működése, úgy látom, hogy sajnos a kisvállalkozások rovására van. Magyarországon nincsenek megfelelő *védő törvények*.

A „pénzen minden megvehető” gondolkodás erkölcsi válságot okozott.

A jövedelmi különbségekről

A kapitalizmusnak velejárója a differenciálódás. A teljesítményt honorálni kell, de nem is ez a probléma. Hanem az, hogy a modern technika annyira előrehaladt, hogy ez nagyon megnövelte a munkanélküliek számát. A másik probléma pedig az, hogy pl. Svédországban nincsenek kiugró keresetek, hanem van magas adókulcs és be is fizeti mindenki az adóját, így mindenkinek van megélhetése. Tehát működik egy újraelosztási rendszer. Magyarországon viszont az a helyzet, hogy ha valakinek kicsit sikeresebb lesz a vállalkozása, akkor átteszi a székhelyét Ciprusra, hogy ne kelljen adót fizetni.

Úgy gondolom, hogy a nagy *szegénység és a nagy gazdagság* egyaránt veszélyes. *Mindkettő deformálhat*. Ha nem csak névleges kereszténységre gondolunk, hanem olyan emberre, aki az Úristenre figyelve éli az életét, akkor úgy gondolom, hogy a keresztény ember szemét fogja zavarni, hogy egyesek éheznek, és adni fog. Aprópénzre kell váltani a dolgokat. Fontos, hogy észrevevessük-e azokat a helyzeteket, amiket Isten elénk ad. Az egyénnek kell meglátnia mi a feladata.

²⁰⁷ Muzslay könyv eleje. Vö.

Gyülekezetekben is előfordulnak jelentős jövedelmi különbségek, de nincs krózus és nincs koldus. A nagyon gazdag ember talán el sem megy a gyülekezetbe. Meg van szociális alap, amiből a hátrányosabb helyzetű családokat lehet segíteni, ha nem tudnak részt venni anyagi okokból egy gyülekezeti programon, kiránduláson, csendesnapon, stb.

Társadalmi igazságosság az egyházban

Enciklikák, előadások, viták formájában esik szó a társadalmi igazságosságról. Az egyházi *nyilatkozatok, és állásfoglalások* azért fontosak, mert ezeket publikálják, és a fejekben világosságot gyújt. Tehát részei a szemléletformálásnak, amire nagyon nagy szükség van.

A hívő embernek az *igazságosság és a szeretet* alapelvén kell élnie. Viszont akik a gazdaságot ma irányítják, azok között nagyon sok olyan ember van, aki ezekkel nem törődik. Arról, hogy ez veszéllyel jár, arról írni kell és beszélni kell.

Az egyháznak az a feladata, hogy az emberek *önbecsülését* visszaadja. Hogy megmutassa az embereknek, hogy „te értékes vagy!”. Érdemes élned, dolgoznod. Érdemes szeretni. A *belső dolgokra* kell az egyháznak koncentrálnia, a lelki életre. Ha az egyén tisztában van önmagával, és tudja, hogy vannak örök értékek, akkor nem fut olyan dolgok után, ami nem valós.

Foglalkozni kell a globalizáció kérdésével, mert aktuális téma, és aktuális témákból nem vonhatja ki magát az egyház, mert ebben a világban élünk. Megint csak azt mondom, hogy nem élhetünk szemellenzősen, mintha mint lennénk tagjai a társadalomnak, nem élhetünk úgy mintha egy szigeten élnénk. De aláhúznám a *hitelességet*. Ha nem tud hitelesen működni az egyház vagy egy gyülekezet, akkor az olyan irritáló tud lenni, hogy az ellenkezőjét éri el.

A gazdaságetikával és globalizációval kapcsolatos *konferenciákat* Magyarországon még nem régóta rendezik. Ez szépen *fokozatosan kezd éreztetni majd a hatását*. Elindít egy szemléleti változást.

Mit tehet az egyház a globalizáció negatív hatásainak enyhítése érdekében?

A globalizációval kapcsolatos témákat a plébániákon, egyházi közösségekben tudatosítani kellene. Azon kívül az újságokban, a rádióban, és általában a médiában. Fontos, hogy tudatosítani kell az emberekben, hogy mik a globalizáció *előnyei, hátrányai, és hogy mit lehet ezekkel kezdeni*. *Tanítania kell* az egyháznak ebben a témában is.

Mindenféle fórumon elő lehet venni ezeket a témákat. A *szemléletformálást* nagyon fontosnak tartom. Ehhez pedig az kell, hogy aprópénzre váltsuk. A magas szintű konferenciákat megtartani nem elég. Le kell vinni ezeket a témákat a *gyülekezeti szintre* is.

A prédikációban is meg kell szólaltatni a globalizációval kapcsolatos kérdéseket. A fenntartható életvitel két alapja a jövőben az önkorlátozás és a közösségi szemlélet lesz. Ez két *keresztény alapelve* rímel nagyon: a *böjt és a gyülekezeti közösség*. A keresztény embernek kötelessége a fenntarthatóságért tenni e két alapelv okán.

A teológiai oktatásban, a püspöki konferenciákon is elő kell hogy kerüljön. Illetve vannak már működő munkacsoportok, pl. a *teremtesvedelem.hu* működtetői. A *keresztény felsőoktatásban* lehetne erre egy *vezetőképzőt* indítani, hogy ezek a személyek kiindulópontjai legyenek az egyházon belüli és az egyházból kifelé sugárzó változásnak.

Mit várnak el a ez emberek az egyháztól?

A hívők leginkább *közösséget* várnak az egyháztól. Ebben van az egyház *legnagyobb ereje*, hogy közösséget ad. Erre nagyon nagy szükség van. Ha van egy jól működő

közösség, akkor az kifelé is vonzó. Oda mások is szeretnének tartozni. A közösségben tudunk egymás bajáról, segítünk, ha kell. Nekünk van egy közösségünk. Volt közöttünk egy pár, akik minden pénzüket lombik programra költötték, hogy lehessen gyerekük meg építkezésre, nem volt pénzük esküvőre, ezért megkötötték a polgári házasságot, és mondták, hogy majd valamikor ha lesz pénzük, akkor lesz egy baráti buli. És mi, a közösség, szerveztünk nekik esküvőt. Úgy, hogy nem tudtak róla. Teljes meglepetés volt. Egy ilyen közösséget lehet irigyelni. És ez vonzó másoknak is.

A hívők már semmit nem várnak. Nekik kell tenni azért, hogy az egyház változzon. Hiszen az egyház a hívőkből áll. Kisközösségekből kell a változásnak kiindulnia, de ezt csak megfelelő vezető alkatú, a közjóért tenni akaró emberek indíthatják el.

Közösséget, életközeli prédikációt, az ifjúság nevelését.

Fontos, hogy a bibliaolvasás, az istentisztelet és az élet ne váljon külön, hanem az egy és ugyanaz!

A nem hívők sokszor nem tudják megkülönböztetni a lényegeset a lényegtelentől. A botrányokra figyelnek az egyházzal kapcsolatban, mert ezt harsogja a média. De azt nem látják meg, hogy mi van e mögött. Nem látják, mi a lényeg.

Hogy lehetne vonzóbb az egyház a kívülállók számára?

Ha *mi keresztények olyan értéket sugárzunk kifelé*, ami Krisztusi, akkor ez a legmeggyőzőbb, akkor már nem kell sokat beszélni hozzá, mert a *hitelességünk* mindent elmond. Ehhez elengedhetetlen a rendszeresen gyakorolt *imaélet és mély spiritualitás*. Például a meditáció. Ezt én is megtapasztaltam, hogy egy lelkigyakorlat után mennyire a lényeg áradt belőlem, amikor a nem hívő sógorommal beszélgettem. Ő egy nagyon logikus ember, aki ragaszkodik a maga világi elveihez, de a beszélgetésünkben nem vita lett, hanem *valódi dialógus*, amiből egész biztos, hogy a szívében megragadt valami. Tehát minél inkább *Krisztus követők vagyunk*, annál inkább *meg tudjuk szólítani az embereket*. Nem sok beszéddel, hanem azzal, ahogy

hozzáállunk bizonyos kérdésekhez. Ez kinyitja az emberek szemét. Ha viszont mi rossz példát adunk eléjük, akkor nem lesz vonzó számukra az egyházi közösség.

Nem tudom, hogy az egyéni elcsendesedést ki az aki gyakorolja, holott, *ez lenne az alap*. Hozzáteszem, nem vagyok annak a híve, hogy imádkozzunk és minden megoldódik. De azt gondolom, hogy *a keresztény élet nem egy passzív élet, hanem tenni kell*. De úgy érzem, hogy éppen ezt *az imádságos passzív háttérrel nem adjuk meg!*

A nem hívőket úgy lehet megszólítani, hogy *nyitott programokat szervezni, ami mindenkinek szól*. Nem evangélikus, vagy református, vagy katolikus, hanem mindenki jöhet, az is, akinek az egyházhoz semmi köze. Olyan rendezvényekre is gondolok, aminek semmi köze az egyházhoz, pl. gyereknap. Csak mondjuk a templomkertben van. Először oda kell vonzani az embereket, hogy jól érezzék magukat. Utána lehet olyan beszélgetéseket és programokat is szervezni, amik egyházasabb jellegűek. Fokozatosan és módszeresen kell kiépíteni a *bizalmat* az egyház iránt. Jó döntés lehet, például, ha nem 30 énekeskönyvet vesz a gyülekezet, amikor van egy kis pénz, hanem egy ping-pong asztalt.

A nem hívők azt várják, hogy *szolidáris legyen a szegényekkel* az egyház. Ma nincs példa ereje, és ilyen fajta hitelessége az egyháznak.

Szerintem a *hitelesség* a legfontosabb. A prédikáció minősége önmagában nem teszi vonzóvá a gyülekezeti életet. Maximum a második gyereket is odahozza keresztelni, vagy kétszer megnézi a videót, és nem csak egyszer. Sokkal inkább azt gondolom, hogy ha én bármilyen munkahelyen dolgozom, akkor nem mindegy, hogy mit látnak rajtam, hogy *mennyire élek hitelesen*.

6.4.1.3. Nem egyháztalagok véleménye

A globalizáció hatásairól

Ugyanaz a trend tapasztalható Magyarországon is, mint a világban. Egyrészt a globalizáció egy bizonyos szintű jólétet hozott, másrészt hihetetlenül fel tudja növelni a különbségeket a szegények és a gazdagok között. A *megnövekvő jövedelmi különbségek* tehát az egyik legérezhetőbb negatív hatása a globalizációnak. Másrészt pedig szembe megyünk ez *Európai Szociális Kartának* az egyenlőségre vonatkozó alapelvével. A magyar gazdaság sajnos kezd egy bérmunka jellegű szintre kerülni. Minél inkább elveszítjük a még meglévő tulajdonosi struktúrát (pl. földmoratórium kérdése), annál inkább ki fog alakulni a tulajdonos-bérmunkás különbség. Ami akkor jelent különösen nagy problémát, ha az alacsony bérszínvonal csak a máról holnapra vegetálást teszi lehetővé a bérmunkás számára. Egész Kelet- és Közép-Európa hasonló helyzetben van. Az áru, a tőke és a munkaerő mozgása egy olyan versenyspirált indított el, amely szép lassan elkezdte leépíteni a szociális szolgáltatásokat. Ezt mindenképpen meg kell állítani. Magyarországon *közel egy millió ember mélyszegénységben él*, ami elfogadhatatlan. A piac nem tud mindent megoldani, az állami részvételre és a *megfelelő törvényi szabályozásra* nagy szükség van. A válságból való kilábalást is segítheti az újraelosztás növelése. A rendszerváltáskor egymillió munkahely szűnt meg, a környező országok visszapótolták a megszünt munkahelyeket, Magyarország azonban nem foglalkozott kielégítően a leszakadó réteggel. Az 1990 óta elkezdődött helyzet mostanáig folyamatosan eszkalálódott főként azért, hogy a neoliberális piaci logikát követtük.

A magyar termelők hátrányba kerülnek az óriásvállalatokkal szemben.

*Jövedelmi különbségekről*²⁰⁸

A kapitalizmus rendszerében törvényszerűség, hogy jövedelmi különbségek kialakulnak. Vannak nyertesek és vesztesek. Ez nem jó vagy rossz, a rendszer természete ilyen. *Magyarországon nincsenek különösebben nagy jövedelmi különbségek.* Afrikában vagy Ázsiában viszont elképesztő dolgokat lehet látni.

²⁰⁸ Eltérő véleményeket fogalmaztak meg az interjú alanyok ebben a kérdésben. Az alapvető nézet az, hogy ugyanaz a trend érvényesül Magyarországon, mint a világban, csak kisebb méretekben.

Hatalmas különbségek vannak, ami abból adódik, hogy akinek pénze van, annak a tőkéje dolgozik. Ilyenekből aztán meg spekulációval felháborító különbségek alakulnak ki. És bármelyik egyház erkölcsi tanítása, sőt a profán etika is arról szól, hogy ez elfogadhatatlan.

Munka értéke szabja meg, mi a tisztességes fizetés. Tisztességes munkáért bármennyit ki lehet fizetni. Az elköltése, a fogyasztási szokások a nagyobb felelősség. *Cégek felelősségvállalása* nagyon fontos. Legtöbbször a tulajdonosi érdeket előtérbe helyezik, sokkal előbbre mint a társadalmi érdeket.

Társadalmi igazságosság az egyházban

Helyi szinten a rászorulóknak gyűjtött adományokkal, vagy külföldön az újjáépítésekben nagy szerepe van a történelmi egyházak, és a különböző egyházi szervezeteknek (pl. Magyar Ökumenikus Szeretetszolgálat). Azonban ennek ellenére globálisan nem látom, hogy az egyház túl sokat tenne a társadalmi igazságtalanság megszüntetéséért. Vagy ha tesz is valamit, a *gyakorlati hatása nem érzékelhető*. Sokkal *szembeűnőbb a konzervativizmusa*. Pl. az AIDS probléma az afrikai országokban nagyon súlyos, a Vatikán mégsem hajlandó elmozdulni az álláspontjáról. Lobbizhatna az egyház pl. a gyógyszergyártóknál, hogy elérhető áron minimális ellátást biztosítsanak. Vagy Magyarországon a cigánysággal kapcsolatos problémákban vállalhatnának sokkal aktívabb szerepet, abban például, hogy az oktatásba integráljuk őket. Segíthetne az egyház akár a mikrohitelkezésben is, és ezzel a munkahelyteremtést támogatná.²⁰⁹ Természetesen nem úgy, hogy az egyház hitelezzen, hanem ezeknek a kidolgozásában aktívan részt vehetne, hogy a társadalmi tanításával kapcsolatos szempontok érvényre jussanak. A szegényebb régiókban, Kelet-Magyarországon pedig sokkal aktívabb szerepet kellene vállalniuk, úgy gondolom.²¹⁰ A pártpolitizálás helyett a *társadalmi kérdésekkel* foglalkozni sokkal inkább az egyházak küldetése lenne. Valamint a *részvétel* tudatosságát erősíteni a hívekben. Ugyanúgy az egyházi közösségben, mint a helyi közösségben ahol élnek.

²⁰⁹ Vö. évélet cikk. 2010. aug 1. korlátlan lehetőségek..

²¹⁰ Példa ilyen kezdeményezésre a kemence program. Evélet 2008 aug. fabiny cikk

Az állam felé is felemelhetné a szavát, hogy emlékeztesse arra a kötelezettségére, hogy szociális ellátórendszert fenntartsa. Mert leginkább ezzel lehet a gazdasági globalizáció negatív hatásait csökkenteni. Nem szükségszerű, hogy a mélyszegénység generációkon át öröklődjön tovább. Az egyháznak feladata ugyan a karitatív tevékenység és ezt csinálják is, de azt gondolom, hogy elsősorban állami feladat az, hogy normális szociális hálót tartson fenn az országban. Szerintem ez a leghatékonyabb. Helyi, kisközösségi, gyülekezeti szinten segíteni elengedhetetlen, de van ennél magasabb szintű feladat is, pl. az államot emlékeztetni a feladatára. Azt gondolom, hogy a *kettőt párhuzamosan* kell csinálni, de hatékonyabb az, ha megpróbáljuk *megváltoztatni az egész rendszert*.

A *tudatosság növelése* elengedhetetlen. Ma már közhely, hogy individualista társadalomban élünk és kihalt a közösségi szellem. Részben ez is a globalizáció negatív hatása. A jóléti társadalom elterjedésével nagyon *fogyasztás centrikusak* lettünk és bezárkózottabbak is. Azt gondolom, hogy a *közösségépítésben*, a tudat és *szemléletformálásban* nagyon nagy szerepe és feladata van az egyháznak. Ehhez persze olyan aktív papi és lelkészi tevékenység kell, hogy programokat szervezzenek fiataloknak, kisgyermekes családoknak stb.

Fel kell vállalnia az egyháznak a társadalmi igazságosság témáját, és még inkább *cselekvésre* van szükség. Programokat bármelyik értelmiségi csoport el tud indítani, de cselekedni az egyháznak sokkal nagyobb esélye van, és hatékony lehetőségei. Vannak elhivatott emberei, papjai, szerzetesei, apácái. Az egyház hatékonyan tud megtanítani közösségeket arra, hogy *hogyan lehet élni*. A segély programok nem sokat érnek.

Mit tehet az egyház a globalizáció negatív hatásainak enyhítése érdekében?

Elmélet és gyakorlat nincs összhangban, a kiadott nyilatkozatoknak nincs hatása. Sokszor tapasztalható, hogy egyház elfogadja a fennálló érdekviszonyokat. Jelenleg képtelen megújulni, és ezeken az érdekviszonyokon túllépni. A társadalmi struktúra része, és kiszolgálja fennálló érdekviszonyokat. Forradalmi álláspontot kellene

képviselnie, mert a bibliai tanításból ez következik. Ameddig nem *hiteles* az egyház, addig semmit sem tehet.

Kérdés, hogy van-e az egyháznak olyan mondanivalója, ami miatt a menedzserek feladják a profit iránti elkötelezettségüket. Hogyan tudja ezt képviselni? Eljuttatni, hogy befogadják ezt a tartalmat. Fontos, hogy úgy kommunikáljon az egyház, *ami befogadható a nem vallásosak számára is*. Kommunikációs csatornák széles választékát ki lehet használni. Kommunikálni *interaktív* módon arról, megmutatni, hogy mit jelent a társadalmi szerepvállalás. Sokaknak fogalmuk sincsen. Például lehetne tartani workshopokat cégvezetők részére interaktív módon erről.

Egyházon belül a felülről jövő kezdeményezéseket eljuttatni a plébánosig és lelkészig, úgy, hogy ők is tovább tudják adni. Apró pénzre kell váltani az eszméket, életgyakorlattá.

Mit várnak el a ez emberek az egyháztól?

A hívek szerintem *útmutatást* várnak elsősorban az egyháztól. Lelki útmutatást is, és erkölcsi kérdésekben is, és az aktuális társadalmi problémák területén is, pl. társadalmi igazságosság, szegénység kérdése. Elképzelhető, hogy a hívek sincsenek tisztában azzal, hogy ez az egyház feladatához hozzátartozik.

A *nem vallásos* emberek szintén útmutatást várnak, igaz ők nem lelki támaszt, hanem inkább azt, hogy az *egyház társadalmi szerepe* érvényesüljön. Kezdve a *kisközösségek* építésétől a társadalmi szintű *szemléletformálásig*. Legmagasabb szinten pedig *lobbiást* az államnál. Fontos az is, hogy *élő és aktív legyen egy egyházi közösség*. És szervezzen olyan programokat is, amelyek *nem feltétlenül egyházi témához kapcsolódnak*. Pl. felolvasó esteket, kirándulásokat, globalizációs vagy bármilyen aktuális témában előadásokat. Vagy társadalmi munka jellegű tevékenységeket, mire éppen helyben szükség van. Ezek helyi szinten jól működhetnének, és fogékonyak lennének rá az emberek.

Hogy lehetne vonzóbb az egyház a kívülállók számára?

Botrányok negatív hatással vannak nem csak a katolikus egyházra, hanem a többire is. A bizalmat rendszeres, kitartó odafigyeléssel és hitelességgel lehet csak visszaszerezni.

Internetnek és blogoknak a szerepe óriási. Ott jelen kell lenni. Az egyház tartson lépést a fejlődéssel.

Hosszabb távon ható programokat kéne kidolgozni és elindítani.

A nem vallásosak azt gondolják az egyházzal nagyjából, hogy egy konzervatív társaság.

Minden jól működő közösség vonzó: ahol normális emberi kapcsolatok vannak, nem alá-fölé rendeltség, hanem mellé rendeltségben, partneri viszonyok szerint élnek.

Aki a templomba eljár, az már úgyis magáénak tud egy erkölcsi rendet. A társadalmi szerepvállalás és *szemléletformálás* lényege éppen abban van, hogy a templomba nem járókat kellene megszólítani, és különböző programokba bevonni őket. Attól nem lesz több az erkölcsösen gondolkodók száma, ha mindig ugyanazok hallják a prédikációt.

Van egy konzumidióta réteg, de ezek az emberek nagyon *üresnek* érzik az életüket. Ezeket kellene megszólítani és megmutatni nekik, hogy milyen a *tartalmas élet*. Valahogy eljuttatni hozzájuk az üzenetet. Tartalmas életre vágnak ezzel lehet megszólítani őket és *Vonzó közösséggel*, mert erre óriási igény van.

6.4.1.4. Mélyinterjú eredmények összefoglalása

A mélyinterjúk tartalmának vázlatos összefoglalását tartalmazza a *6.2. táblázat*. Mindhárom megkérdezett csoport véleményében nagyon hangsúlyosan szerepelt az,

hogyan az emberek (hívók és nem hívók egyaránt) *élő és aktív közösséget* várnak az egyháztól. Ott, ahol a gyülekezet *spirituális és szociális hálóként* működik, a kívülállókra is vonzó erővel bír. Elsősorban az egyháztalok véleményében jelent meg erőteljesen a *hitelesség* igénye. Kiemelték a válaszadók, hogy a hiteles életgyakorlat elengedhetetlen az egyén és a közösség szintjén is. A globalizáció témájával kapcsolatban az egyháztalok és nem egyháztalok is hangsúlyozták azt, hogy azt a gyülekezeti szintre kell „levinni”, plébániákban, gyülekezetekben a papok, lelkészek és hívók számára is érthetővé kell tenni.

Mélyinterjúalanyok véleménye			
Téma	Egyházi vezetők	Egyháztalok, hívók	Nem egyháztalok, nem vallásgyakorlók
<i>Globalizáció hatásairól</i>	<ul style="list-style-type: none"> - intenzív migráció - külföldi tőke nagyarányú jelenléte 	<ul style="list-style-type: none"> - a világ összenő - másfajta szabályozás - a fogyasztás gerjesztése - költségek áthárítása - védő törvények hiánya 	<ul style="list-style-type: none"> - egyrészt jólét, másrészt fokozódó különbségek - alacsony bérszínvonal - 1 millió ember mélyszegénységben - nincs megfelelő törvényi szabályozás
<i>A jövedelmi különbségekről</i>	<ul style="list-style-type: none"> - nagy arányú jöv.kül. - középrétegek hiánya - lelkési fizetések egyenlőtlensége - életfenntartás mindenkinek joga (elosztás) 	<ul style="list-style-type: none"> - aránytalan közteherelviselés - szegénység és gazdagság is deformálja az egyént - gyülekezetben belül mérsékeltébb jöv.kül. 	<ul style="list-style-type: none"> - nincsenek nagy különbségek - hatalmas különbségek vannak - a társadalmi érdek sokszor háttérbe szorul
<i>Társadalmi igazságosság az egyházban</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Gyülekezetek közötti partnerség - A szolidaritása biblikus alapja van - Az egyház, mint prototípus, a társadalmi igazságosság megvalósításában. Folyamatok katalizálása, elindítása mint feladat. 	<ul style="list-style-type: none"> - enciklikák, előadások - aktuális témákkal foglalkozni kell - egyház hitelessége nélkülözhetetlen - konferenciák hatása lassan, de beérik majd 	<ul style="list-style-type: none"> - nem túl sokat tesz az egyház a ts-i igazságosságért
<i>Mit tehet az egyház a globalizáció negatív hatásainak enyhítése érdekében?</i>	<ul style="list-style-type: none"> - szemléletformálás (hívek, gazdasági, politikai vezetők szintjén is) - negatív hatások enyhítése - nemzetközi folyamatokba bekapcsolódás - ökumenikus összefogás - oktatás, karitatív tevék., - Médiajelenlét, publikációk, befogadható kommunikáció nem hívók számára is. - jöv. elosztás, struktúra változtatása (gondolkodásmód) 	<ul style="list-style-type: none"> - plébániákban, gyülekezetekben is tanítani ezzel kapcsolatban („levinni gyülekezeti szintre”) - prédikációban megszólaltatni a fenntartható életvitel témát - teológiai oktatásban, keresztény felsőoktatásban képzések 	<ul style="list-style-type: none"> - részvétel tudatosságát erősítse az eh a hívekben - állam felé emelje fel szavát (szoc. ellátórendszer) - ezzel párhuzamosan karitatív tevékenység is - közösségépítés - szemléletformálás - elmélet és gyakorlat összhangja, hitelesség szükséges! - nem vallásosak számára is befogadható, interaktív kommunikáció - gyülekezeti szintre „levinni” a témát (lelkészek,

			papok, hívek)
<i>Mit várnak el az emberek az egyháztól?</i>	- igehirdetés szentségek, közösség - életközeli prédikációk (aktuális kérdések) - tanítás, értékrend	- közösség - életközeli prédikációk - ifjúság nevelése	- közösség (élő és aktív!) - útmutatás (lelki és ts-i problémák szintjén is) - az egyház társadalmi szerepe érvényesüljön - lobbizás az államnál
<i>Hogy lehetne vonzóbb az egyház a kívülállók számára?</i>	- közömbösek megszólítása (aktuális témákkal) - a gyülekezet mint hordozó közösség; spirituális és szociális háló - médiajelenlét (tévképzeteket oszlatni)	- hitelesség - imaélet és mély spiritualitás az alap - bizalmat kiépíteni fokozatosan az egyház iránt - szegényekkel szolidáris legyen	- programok nem csak vallási témákhoz kapcsolódóan - internet, blogok - hosszú távú programok - jól működő közösség - tartalmas élet üzenete

6.2. táblázat

Hangsúlyosan jelent meg az interjúkban az a vélemény, hogy Magyarországon ugyanazok a trendek érvényesülnek, mint a világban, bár kisebb méreteken. A gazdasági globalizáció hatásai közül Magyarországon erősen tapasztaljuk azt, hogy megjelenik a fogyasztás gerjesztése, az áru és tőkemozgások szabadsága, és jelentős jövedelmi különbségek alakulnak ki. Megfelelő törvényi szabályozás hiányában a negatív hatások jelentősen felerősödnek. Ezeknek a negatív hatásoknak az enyhítése érdekében a keresztény történelmi egyházak sokféle módon tehetnek. A cselekvésnek három fogalmazódott meg az interjúk során, amelyek *párhuzamosan* kell, hogy működjenek. Az egyik a *szemléletformálás, tanítás*, a másik a gyakorlatban megvalósuló *karitatív tevékenységek*, a harmadik pedig az állam felé a szociális ellátórendszer és az igazságosabb jövedelem elosztás érdekében való megszólalás. A szemléletformálás eszközei sokfélék lehetnek. Kiemelten fontos azonban az aktív médiajelenlét, valamint az hogy különböző fórumokon, előadásokon, publikációkban, konferenciákon, és gyülekezeti alkalmakon beszélünk a gazdasági globalizáció témájáról. A másik szint pedig a gyakorlatban megvalósuló karitatív cselekvésé. Mindezeket átfogja az egyház alapvető küldetése az ige hirdetése, a szentségek ünneplése, és a közösség ápolása. *A mély spirituális élet*, a megélt lelkiség és az élő aktív közösség olyan erő, amely kifelé is sugárzó, a kívülállók számára vonzó erővel bír, ugyanakkor az egyén és a közösség társadalmi felelősségét is nyilvánvalóvá teszi.

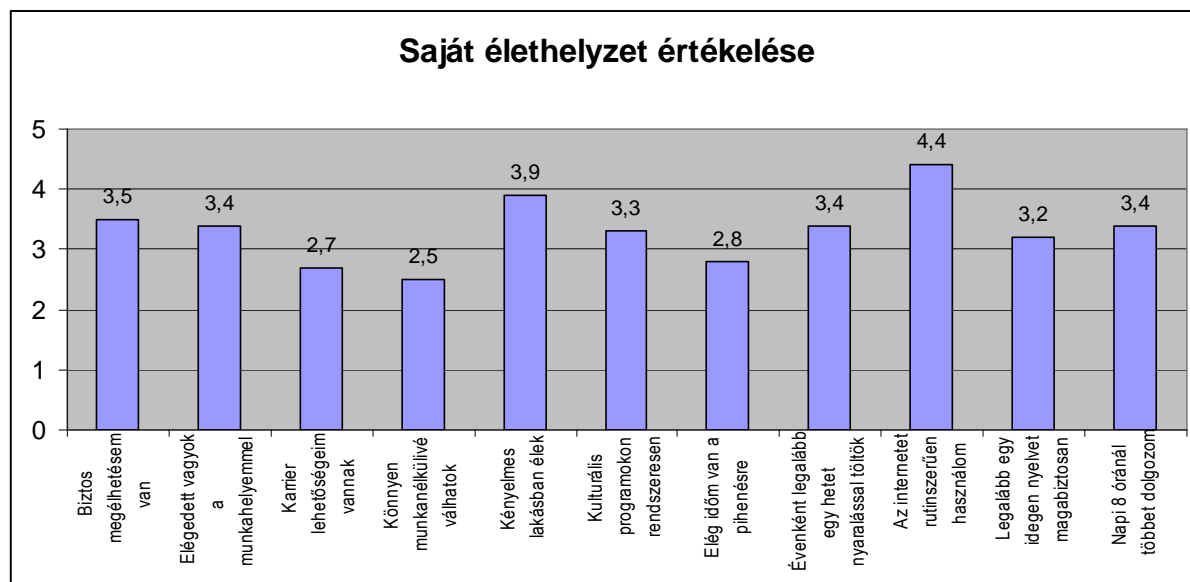
6.4.2. Kérdőíves kutatás eredménye

Ebben a fejezetben a kérdőíves kutatás adatainak SPSS programcsomaggal feldolgozott eredményeit mutatom be. A módszertani szempontokat és a kutatási kérdőív tematikus áttekintését a 6.4.1. fejezet tartalmazza.

A kutatás első kérdéscsoportja 8 kérdéssel vizsgálta azt, hogy hogyan érzékelik a megkérdezettek az extrém jövedelmi egyenlőtlenségek problémáját valamint a gazdasági globalizáció egyéb hatásait. Milyennek értékelik saját élethelyzetüket?

6.4.2.1. Saját élethelyzet értékelése

Az első kérdés – részben ráhangolás céllal – a saját élethelyzet bizonyos szempontjaira kérdezett rá 5 fokozatú skálán, ahol 1 = egyáltalán nem jellemző, 5 = teljes mértékben jellemző. A *függelék 3. számú táblázata* mutatja be a válaszok számtani átlagát, a leggyakrabban adott válaszokat (móduszt), és a középső értékeket (mediánt), valamint a gyakorisági eloszlásokat.

6.2. ábra

A függelék táblázatának adatai alapján megállapítható, hogy a válaszadók többségére jellemző a biztos megélhetés (57%)²¹¹ és a munkahellyel való elégedettség (55%). Munkahely tekintetében elmondható, hogy sem a karrier lehetőség, sem a munkanélkülivé válás veszélye nem jellemző a megkérdezettek többségére.²¹² A válaszadók több mint fele egyáltalán nem tartotta jellemzőnek a munkanélkülivé válás lehetőségét saját életére nézve. Ugyanakkor, ha azt tekintjük, hogy a jelenleg létező 10%-os munkanélküliségi ráta mellett a megkérdezett mintából 20% válaszolta azt, hogy könnyen munkanélkülivé válhat, további 26% pedig azt, hogy ez közepes mértékben jellemző, akkor egy meglehetősen bizonytalan munkapiaci helyzet képe rajzolódik ki. A 6.2 ábrán látható, hogy az internet használata erősen kiemelkedik a mezőnyből (86% rendszeresen, rutinszerűen használja). Ez annak köszönhető, hogy a kérdőív kitöltések többsége (86%-a) az interneten történt, és csak a maradék 14% zajlott papíron.

6.4.2.2. Értékrend, életcélok

Az értékrend és életcélok felmérésére 14 válaszlehetőség közül kettőt kellett kiválasztaniuk a válaszadóknak. A 14 válaszlehetőséget és a hozzájuk tartozó kérdést egy folyamatban lévő országos reprezentatív stratégiai alapkutatásból vettem át: *Jelentés a magyar kultúráról, Stratégiai alapkutatás, 2008–2010. MTA–MeH VI. 12. téma. Projektvezető: Antalóczy Tímea. Emberi magatartás és értékrend, 2008. Kutatásvezetők: Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér. A Jelentés a magyar kultúráról című reprezentatív kutatás adatait az alábbiakban saját mintámmal hasonlítom össze.*²¹³

Elsőként a gyakoriságokat vizsgáltam. A *függelék 3.1. számú táblázatában* foglalom össze, hogy a két összehasonlítandó mintában melyik életcél hányan választották. A kérdőív két életcél kiválasztását kérte. Ezt több válaszadó nehéz feladatnak találta, és megjegyezte, hogy „mind fontos”, vagy „nehéz a választás”, stb.

²¹¹ A százalékos arányokat az 5 kategória redukálásával számoltam ki. (1-2 kategória = nem jellemző, 3 = részben jellemző, 4-5 = jellemző)

²¹² ²¹² Mintegy 30% állította, hogy karrier lehetőségei vannak, és 20% vélte úgy, hogy könnyen munkanélkülivé válhat.

²¹³ Az MTA-MeH kutatás mintája 1153 elemszámú, az adatfelvétel 2009 folyamán történt. Saját mintám 987 elemszámú, az adatfelvétel 2010 április-június időszakában történt.

A feladat tartalmazott egy rangsort is, rákérdezett a legfontosabb és a második legfontosabb életcélra. Ennek eredményét a *függelék 3.2. táblázata* mutatja be. Összességében elmondható, hogy 3 tipikus válasz volt, amelyet a válaszadók *elsődleges*, tehát legfontosabb életcélként jelöltek meg.²¹⁴ Ezek a következők: „*Hogy szeressek és szeressenek*” (234 fő), „*Hogy gyermekeimet elindítsam az életben*” (178 fő), „*Hogy halálom után a mennybe kerüljek*” (161 fő).²¹⁵ Érdekes jelenség, hogy pontosan ezek azok a válaszok, amelyek összességében is a legnagyobb gyakorisággal fordulnak elő. (A fenti sorrendet alapul véve: 417, 277, 230 fő.)

A *6.3. ábra* azt mutatja be, hogy az MTA-MeH kutatás mintájában, valamint saját kutatási adataimban *az egyes életcélokat hány fő választotta*. A diagramon több feltűnő jelenséget is megfigyelhetünk. Az MTA-MeH kutatás alapján a leggyakrabban választott életcélok csak részben egyeznek meg saját mintám leggyakrabban választott életcéljaival. Az MTA-MeH kutatás leggyakoribb eredményei: „*Hogy gyermekeimet elindítsam az életben*” (447 fő), „*Hogy szeressek és szeressenek*” (417 fő), „*Hogy mindig megőrizzem emberi méltóságomat*” (278 fő), „*Hogy tisztességgel teljesítsem a kötelességemet*” (270 fő). A diagram oszlopairól leolvasható az is, hogy mely életcélok esetében mutatkozik jelentős eltérés a két minta gyakoriságaiban, illetve hol van egyezés. Megállapíthatjuk, hogy két esetben tapasztalható *egyezés*: „*Hogy életem színes, érdekes és tartalmas legyen*” (204, ill. 195 fő), valamint „*Hogy szeressek és szeressenek*” (417, ill. 417 fő). A *legnagyobb eltérések* a következő életcéloknál mutatkoztak:

Leginkább eltérő gyakorisággal választott életcélok	MTA-MeH (fő és %)	Saját kutatás (fő és %)
„ <i>Hogy gyermekeimet elindítsam az életben</i> ”	447, 41%	277, 28%
„ <i>Hogy tisztességgel teljesítsem kötelességemet</i> ”	270, 23%	160, 16%
„ <i>Hogy megvalósítsam magam</i> ”	154, 13%	61, 6%
„ <i>Hogy halálom után mennybe kerüljek</i> ”	52, 4 %	230, 23%

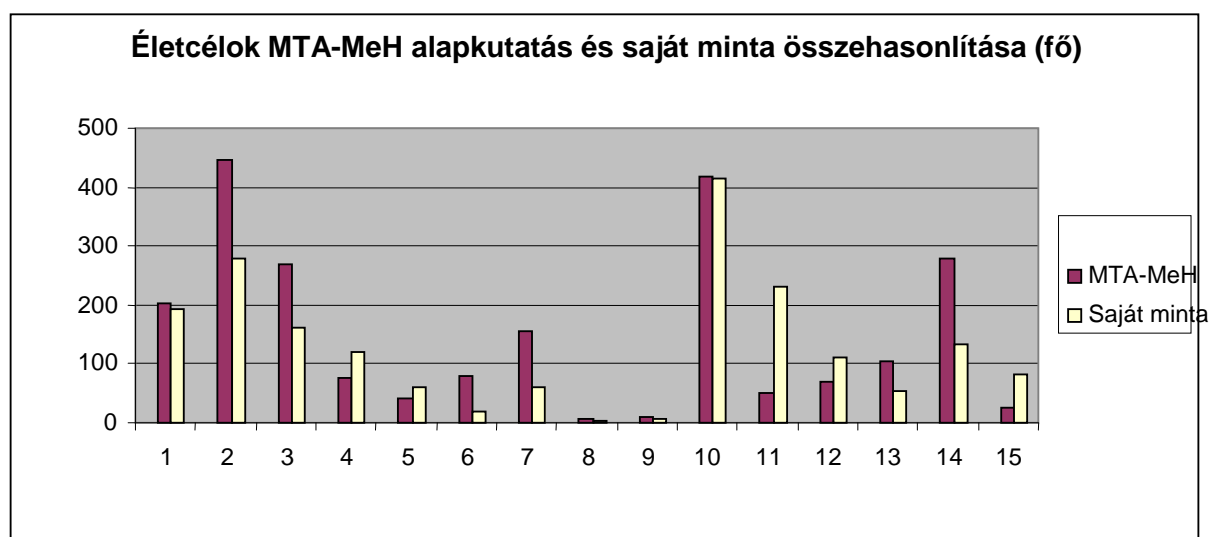
²¹⁴ Jellemző elsődleges választásnak azt tekintetem, amelyet az adott életcélt választóknak több mint fele választott legfontosabbként. Így a százalékos arányok a fenti 3 esetben sorrendben: 56, 70, 64 %.

²¹⁵ Az elsődleges választásokat csak saját mintámban tudtam vizsgálni, mivel az MTA-MeH kutatás erre vonatkozóan nem tartalmaz információkat.

„Hogy mindig megőrizzem emberi méltóságomat.”	278, 24%	133, 13%
---	----------	----------

6.3. táblázat

Megállapíthatjuk továbbá, hogy két kiugróan alacsony érték szerepel mindkét mintában: „Hogy híres legyek” (7 és 2 fő), „Hogy hatalmam legyen (11 és 5 fő). A két kiugróan magas oszlop-pár alapján pedig azt mondhatjuk, hogy a szeretet és a gyermekek elindítása volt a legfontosabb mindkét mintában. Saját mintában, amelyben többségében vallásos emberek szerepeltek, ehhez jön még a „halálom után a mennybe kerüljek”. Az MTA-MeH mintájában, amely vallási szempontból is reprezentatív az emberi méltóság és a kötelesség teljesítése egészíti ki a szeretet és a gyermekekről való gondoskodás életcéljait.

6.3. ábra

A vízszintes tengely számozásának tartalma:

1. Hogy életem színes, érdekes és tartalmas legyen.
2. Hogy gyerekeimet elindítsam az életben.
3. Hogy tisztességgel teljesítsem a kötelességemet.
4. Hogy segítsék másokon.
5. Hogy valami maradandót alkossak.
6. Hogy gazdag legyek.

7. Hogy megvalósítsam magam.
8. Hogy híres legyek.
9. Hogy nagy hatalmam legyen.
10. Hogy szeressek és szeressenek.
11. Hogy halálom után a mennybe kerüljek.
12. Hogy hasznos tagja legyek a társadalomnak.
13. Hogy élvezzem az életet.
14. Hogy mindig megőrizzem emberi méltóságomat.
15. Egyéb

Miből adódnak az eltérések és a hasonlóságok? Több oka is lehet ennek:

- *Reprezentativitás*: MTA-MeH minta reprezentatív, saját kutatásom nem reprezentatív.
- *Vallásosak jelentősen eltérő aránya*: lényegében ez is a reprezentativitás kérdéséhez tartozik, de összefügg az eltérő célcsoportokkal. Saját kutatásom célcsoportja a történelmi egyházakhoz tartozó hívők voltak, ezért mintámban a vallásosak aránya sokkal magasabb (62% vallásosnak vagy nagyon vallásosnak mondja magát, 82% tartozik valamilyen felekezethez). Az MTA-MeH mintában a vallásosak vagy nagyon vallásosak aránya 32%, továbbá a nem, és a részben vallásosak aránya is megközelítőleg egyharmad.
- *Véletlen*. Elképzelhető, hogy csupán a véletlennek köszönhetőek a jelentős eltérések és a feltűnő egyezések is mintákban.

Annak eldöntésére, hogy mi okozhatja a hasonlóságokat és eltéréseket, keresztábra elemzéseket, valamint korrelációs számításokat végeztem el. Megvizsgáltam mindkét mintában azt, hogy hogyan függ össze a választott életcél az életkorral, valamint a vallásosság erősségével. Saját mintámban továbbá megvizsgáltam azt is, hogy felekezethez tartozással és a gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságával van-e valamilyen összefüggés.

Az életkor tekintetében nem volt szignifikáns kapcsolat a „híres legyek”, „másoknak segítsek”, „hatalmam legyen”, „hasznos tagja legyek a társadalomnak” és a „szeressek és szeressenek” életcélok esetében. Ezeket tehát életkortól függetlenül választották a válaszadók. A többi esetben a khi-négyzet próba szignifikáns

kapcsolatot mutatott.²¹⁶ Jellegzetes összefüggés volt megfigyelhető az életkorral kapcsolatban az alábbi életcéloknál:

- 40 év alattiak választották jellemzően mindkét mintában a „színes, tartalmas élet”, „megvalósítom magam”, „gazdag legyek” életcélokat.
- 50 év alattiak válasza volt mindkét mintában jellemzően az „élvezzem az életet” mint életcél.
- 30-50 év közöttiek választották jellemzően a saját mintámban, 30-60 év közöttiek az MTA-MeH mintában a „gyermekeimet elindítom az életben” célt.
- 40 év felettiak választották az MTA-MeH mintában jellemzően a „megőrizzem emberi méltóságomat” választ. Saját mintámban ez az életcél nem mutatott szignifikáns kapcsolatot az életkorral.
- 50 év felettiak választották a saját mintámban, 40 év felettiak az MTA-MeH mintában a „teljesítem kötelességemet” életcél.
- 60 év felettiak tipikus válasza volt, mintegy kétharmad arányban az MTA-MeH mintában a „mennybe kerüljek” életcél. Saját mintámban nem volt megállapítható ilyen összefüggés.

A vallásosság erősségével összefüggésben az alábbi jellegzetes kapcsolatokat találtam:²¹⁷

- nem vallásosak választották jellemzően mindkét mintában a *színes tartalmas életet, a gazdagságot, az önmegvalósítást, és az élet élvezetét*, mint életcél.²¹⁸
- vallásosak választották jellemzően mindkét mintában a „*segítsek másokon*”, valamint a „*mennybe kerüljek*” életcél.²¹⁹

²¹⁶ A khi-négyzet próba mellett a korrigált reziduumokat is megvizsgáltam a keresztábrázolatokban annak eldöntésére, hogy egy-egy adott relációban valóban fennáll-e statisztikailag szignifikáns kapcsolat, vagy csupán a véletlen miatt adódik látszólagos kapcsolat. Azokat a cellákat tekintettem szignifikáns összefüggésnek, ahol a korrigált reziduumok értéke +2-nél nagyobb volt. (v.ö. Sajtos-Mitev, (é.n., 148.p.)

²¹⁷ Az elemzés során az egyszerűbb átláthatóság kedvéért 3 kategóriát képeztem a vallás erősség vonatkozásában: vallásos (valláserősség 4-5), részben vallásos (vallásérosség 3), nem vallásos (vallásérosség 1-2).

²¹⁸ Az önmegvalósítás esetében feltűnő volt az is, hogy saját mintámban a vallásosak jellegzetesen nem választották ezt az életcél (95%-ban).

²¹⁹ Ha ezeket az eredményeket megnézzük, akkor kirajzolódik a keresztényekről kialakított sztereotípiá, miszerint a keresztény ember egyfajta aszketikus, örömtelen életet él elsősorban másokat segít, nem magával van elfoglalva, valamint többre értékeli az eljövendő világ örömeit az evilági örömnél. A másik oldalon a nem vallásos ember gazdagságot, önmegvalósítást, és az élet élvezetét tartja legfontosabbnak. A keresztény életmód, Istenkép és emberkép kutatások további, mélyebb összefüggéseket mutathatnak meg ezen a területen.

A többi életcél esetében nem volt szignifikáns kapcsolat a vallásosság erősségével összefüggésben.

A gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságát tekintve a korrelációk és keresztábrázatok megerősítették a vallásosságával kapcsolatban tett megállapításokat. Felekezeti szerint vizsgálva nincs szignifikáns kapcsolat az életcélok vonatkozásában.²²⁰

Megfigyelhető az életcélok kiválasztásánál, hogy *bizonyos célokat tipikusan együtt választottak* a megkérdezettek. Ilyen tipikus együtt választás volt saját mintámban például a „szerezzek és szeressenek”, „halálom után a mennybe kerüljek” (92 esetben, Pearson Khi-Square=0,000, Cramer=0,23), „szerezzek és szeressenek”, „életem színes és tartalmas legyen” (64 esetben, Pearson Khi-Square=0,000, Cramer=0,17), „szerezzek és szeressenek”, „gyermekeim elindítsam az életben” (66 esetben, Pearson Khi-Square=0,000, Cramer=0,22). Az MTA-MeH mintában szintén megfigyelhető az együtt választások bizonyos esetei, azonban ott sem mutatható ki erős kapcsolat az együtt választott életcélok között. Összességében elmondható, hogy a „gyermekek elindítása az életben” és a „szerezzek és szeressenek” életcélok külön-külön mindkét mintában messzemenően kimagasló gyakorisággal szerepelnek. Az MTA-MeH mintában pedig az együtt választásuk is kimagasló, bár a statisztikai kapcsolat nem túl erős (124 esetben, Pearson Khi-Square=0,000, Cramer=0,18).

Mindkét mintában lehetősége volt a megkérdezetteknek a felsorolt 14 válasz helyett *egyéb*, személyes életcél megfogalmazására is. Az MTA-MeH mintában viszonylag kevesen, csupán 24-en (a megkérdezettek 2%-a) fogalmazták meg saját személyes életcéljukat. A válaszok között szerepel például: a betegség legyőzése, biztos megélhetés, boldog család, egészséges legyek, gyermekeim boldoggá tenni, unokáim jóléte, megtaláljam helyem a világban, szerelem, tisztességes megélhetés. Saját mintámban a válaszadók sokkal nagyobb arányban (82 fő, 8,3%) fogalmaztak meg egyéb, személyes életcél. Ezen válaszokat a *függelék 3.3 táblázata* tartalmazza. Itt csak a válaszok főbb csoportjait említem meg. Hat jellemző témakör rajzolódik ki a válaszok alapján:

²²⁰ Jövedelmi helyzet tekintetében (szubjektív) csupán egy esetben állapítható meg szignifikáns kapcsolat. A „gyermekeim elindítsam az életben” életcél választották jellemzően, akik jövedelmi helyzet szempontjából az „időnként anyagi gondokkal küzdök” és a „nagyon be kell osztani a fizetésem” választ adták.

- *Spirituális küldetés.*²²¹ A leggyakrabban valamilyen fajta spirituális küldetést fogalmaztak meg a megkérdezettek. Ilyenek például: szeretet, fényt továbbadni; másokat Jézushoz segítsék; Isten akaratában járni; teljesítsem küldetésemet; Isten dicsőségére, embertársaim javára élni; stb.
- *Boldog, kiegyensúlyozott (családi) élet.* A személyes, vagy a családi élet boldogsága. Pl.: családomat boldoggá tenni és összetartani; boldog és egészséges maradjak továbbra is; stb.
- *Értékes, tartalmas, erkölcsös élet.* Néhány esetben a válaszadók a végítéletre való tekintettel fogalmazták meg a tartalmas életet, mint célt.
- *Szeretetet (tudást, tapasztalatot) adni és kapni.*
- *Istenkapcsolat felől bizonyosságot szerezni.* Pl. „Isten jelenlétét mindig érezzem”; „életemet Isten vezetése alatt tudjam”; stb.
- *Személyiséget kibontakoztatni.* Pl. „fejlődjek”; „egyre jobb ember legyek”; „nyugalmam és biztonságom legyen”; stb.

6.4.2.3. Megbecsült minimális, közepes és maximális jövedelem

Három hasonló típusú kérdés szerepelt a kutatási kérdőívben. Az első az egy főre vonatkozó minimum havi nettó jövedelmet, a második a kényelmes megélhetést biztosító jövedelmet kérdezte. A harmadik pedig arra volt kíváncsi, hogy a válaszadók szerint létezik-e erkölcsi szempontból felső határa a jövedelemnek.

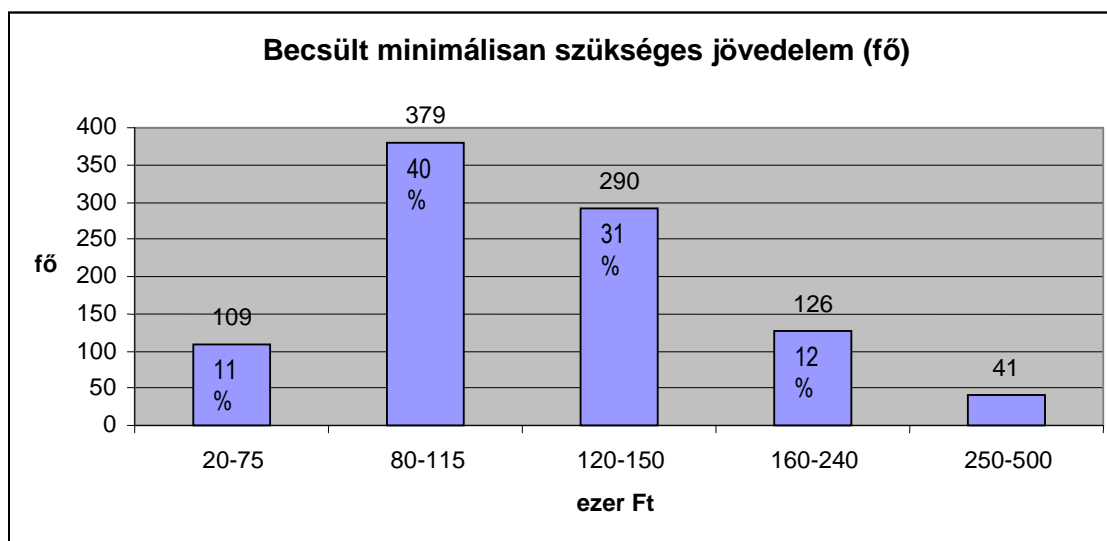
6.4.2.3.1. Minimum jövedelem²²²

A minimum szükséges jövedelemre vonatkozó kérdés természetesen nem a KSH létminimum számításainak ismeretét próbálta tesztelni, hanem arra volt kíváncsi,

²²¹ Az egyéb válaszokat tekintve ebben a csoportban szerepel a legtöbb válasz (40%). Tízből 4 ember egyéb életcélként valamilyen spirituális küldetést fogalmazott meg.

²²² A kérdőívet kitöltők közül többen egyéb megjegyzéssel látták el ezt a kérdést. Az egyéb válaszok közül néhány jellemző: „ma már senkinek nem volna szabad 100.000 Ft-nál kevesebbet fizetni a munkájáért”, „nekünk 5 főre van 120.000 Ft ☹”, „60.000-ból meg lehet élni, de ennél sokkal kevesebből él a többség a klientúrámban.”

hogy a válaszadók saját tapasztalataik alapján milyen összeget tartanak minimálisan szükségesnek, amely egy fő számára szükséges a megélhetéshez.²²³

6.4. ábra

A 6.4. ábra összefoglalva mutatja be az egy főre becsült minimális jövedelemre vonatkozó válaszokat. Kiténik a diagram alapján, hogy a válaszadók több mint kétharmada (71%) 80 és 150 ezer Ft közötti összeget jelölt meg. 80 és 115 ezer Ft közötti választ adott 379 fő (40%), 120 és 150 ezer Ft közötti választ adott 290 fő (31%). Az összes válaszból számított számtani átlag 127.085 Ft. A válaszadók fele 105.000 Ft-nál kevesebbet, a másik fele ennél nagyobb összeget jelölt meg (medián). A leggyakoribb válasz 100.000 Ft volt.²²⁴ Akár a számtani átlagot, akár a leggyakoribb válaszokat tekintjük, az eredmények jelentősen meghaladják a KSH létminimum számításait.²²⁵

²²³ A KSH 2009. évi adatai a létminimumra vonatkozóan: Egy főre: 75.024 Ft, 2 felnőtt, 2 gyerek: 217.570 Ft. Forrás: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letmin09.pdf> (2010. 07. 30.)

²²⁴ A legalacsonyabb válasz 20.000 Ft, a legmagasabb 500.000 Ft volt. Ezek azonban nem tekinthetők kiugró értékeknek, vagy elírásnak, mivel több esetben is előfordultak. 500.000 Ft-ot pl. 4-en is minimálisan szükségesnek tartanak. A 20.000 Ft-os választ pedig 25, 30, és 35.000 Ft követi. A válaszok széles terjedelme valószínűleg abból adódik, hogy mit számítottak bele a válaszadók minimálisan szükségesnek. Lakásfenntartást is, vagy csupán élelmiszert. A kérdés megfogalmazása úgy szólt: „Minden kiadást beleszámolva!” Megállapítható azonban, hogy jelentős különbségek vannak abban a válaszadók között, hogy ki mit tart minimumnak.

²²⁵ A katolikus egyház szociális tanítása a minimum jövedelem témájához kapcsolódóan a II. Vatikáni Zsinat tanítása szerint abban foglalható össze, hogy „úgy kell megfizetni a munkáját, hogy az ember méltó életet biztosíthasson mind önmagának, mind övéinek anyagi, társadalmi, kulturális és lelki szempontból egyaránt, figyelembe véve kinek-kinek a munkakörét és teljesítményét, valamint a vállalat

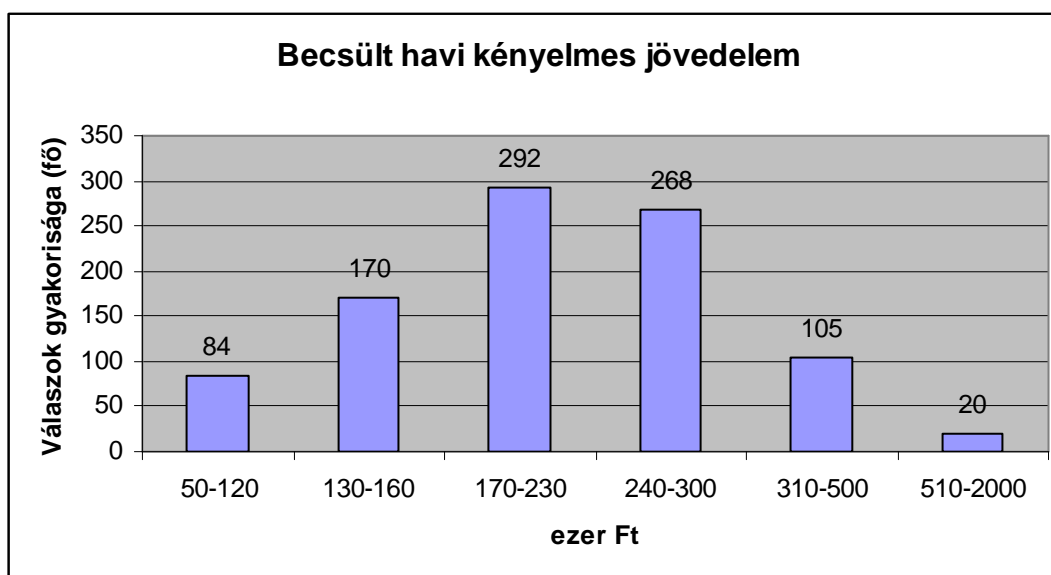
A háttérváltozók alapján megvizsgáltam, hogy vajon a fenti válaszokat kik mondták. Objektív jövedelmi helyzet, vallásosság és nem szempontjából nincs szignifikáns kapcsolat a minimum jövedelmi adatokkal. Csupán a *szubjektív jövedelmi helyzettel* összefüggésben van kimutatható kapcsolat (Pearsons Khi-Square = 0,001, Gamma = 0,144). A kapcsolat jellegéről megállapítható, hogy 80.000 Ft alatti választ nagyobb arányban adtak azok, akik jól vagy bőségesen megélnek. (A 80.000 Ft alatti válaszok több mint fele ebből a csoportból származott.) 80.000 Ft feletti válaszokat nagyobb arányban adtak azok, akinek be kell osztani a fizetését, vagy időnként anyagi gondokkal küzdenek. Minél magasabb összegű válaszról van szó, annál magasabb azok aránya, akik a kevésbé jómódúak közé tartoznak. (160-240 ezer Ft között 60%, 250-500 ezer Ft között 62%).²²⁶ E tendencia okát az adatok alapján nem lehet kideríteni. Kifejeződhet benne egyfajta vágy, miszerint ha legalább ennyi havi jövedelem lenne, akkor kijönnék a pénzemből.

6.4.2.3.2. Közepes jövedelem

A kényelmes, jól megélhetést biztosító havi jövedelem becslése még szélesebb határok között mozgott, mint a minimum jövedelemé. A legalacsonyabb válasz 50.000 Ft/hó volt, ami elképzelhető, hogy elírás, tévedés műve. Összesen 7 db 100.000 Ft alatti érték szerepel, amely meglepő akkor, ha kényelmes megélhetést biztosító havi jövedelemről beszélünk. Ugyanennyire meglepő, hogy érkezett havi 2 millió forintos válasz is ugyanerre a kérdésre. A kilógó szélső értékek kezelhetősége és az adatok rendszerezése érdekében a válaszokat 6 kategóriába soroltam. Az ezekhez tartozó válaszok számát az 6.5. ábra mutatja.

helyzetét és a közjót.” (Gaudium et Spes 1965. 67. idézi: Muzslay 1995. 167.p.) A szociális tanítás természetesen azt is tartalmazza, hogy a munkapiacról kiszorulókat is méltó megélhetés illeti meg, amelyet valamilyen formában a közhatalomnak biztosítania kell.

²²⁶ Az elemzéshez használt keresztábrát a függelék 4.1. táblázata mutatja be.

6.5. ábra

Az ábráról leolvasható, hogy a legtöbb válasz a 170 és 300 ezer Ft közötti sávban található (a válaszoknak 60%-a, 10-ből 6 válaszadó). Az összes válasz számtani *átlaga* 240.000 Ft. A medián és a módusz pedig egyaránt 200.000 Ft.²²⁷ A válaszadók negyede 200.000 Ft-ot mondott kényelmes megélhetést nyújtó havi jövedelemnek.

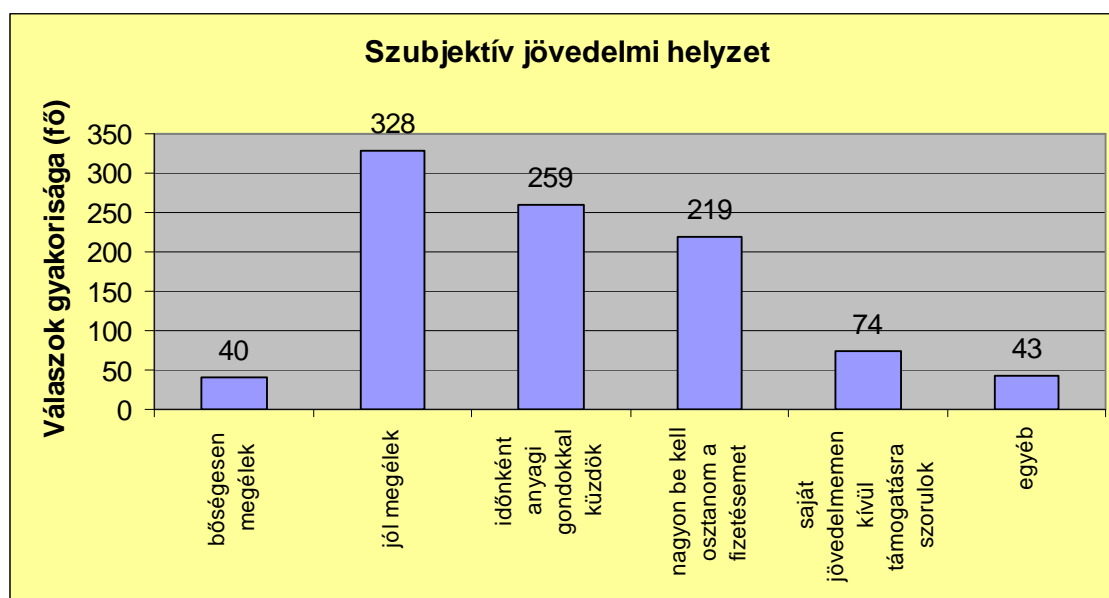
Ha részletesen megvizsgáljuk, hogy az egyes értékeket kik mondták a háttérváltozók tükrében, akkor azt találjuk, hogy ezúttal az objektív jövedelmi helyzettel vannak szignifikáns, de gyenge kapcsolatban a válaszok (Pearsons Khi-Square = 0,000, Gamma = 0,213). Az elemző kereszt táblázat alapján (v.ö. függelék 4.3. táblázata) elmondhatjuk, hogy tendenciaszerűen *alacsonyabb értékeket mondtak az alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók* (az 50-120 ezer Ft közötti válaszok majdnem fele, 44%-a). Nevezhetjük őket „elégedetteknek”, hiszen pontosan annyit tartanak kényelmesnek, amennyivel rendelkeznek. A magasabb jövedelmi kategóriákban nincsenek egyértelmű tendenciák, ott zömmel a 6.5 ábrán is kimagasló 170 és 300 ezer Ft közötti válaszok születtek. Elmondható azonban, hogy mindegyik jövedelmi csoportban megtalálhatók az „elégedettek”, még hozzá *egyre növekvő arányban*. A 100-175 ezer Ft közötti csoportban 56 fő (18,5%²²⁸), a 175-250 ezer Ft közötti csoportban 31 fő (26%), 250-500 ezer Ft közötti csoportban 35 fő (39%).²²⁹ Érdekesség ezzel kapcsolatban, hogy ha az „elégedettek” számát összeadjuk a függelék 4.3. táblázata alapján, akkor 155 főt

²²⁷ A részletes válaszgyakoriságokat a függelék 4.2. táblázata tartalmazza.

²²⁸ Az adott jövedelmi kategóriához tartozók százalékában.

²²⁹ 500 ezer Ft feletti csoportban a kicsi elemszám miatt nincs értékelhető eredmény.

kapunk, ami a válaszadók 19%-át jelenti. Ugyanakkor a szubjektív jövedelmi helyzet eloszlását megvizsgálva (6.6. ábra) azt találjuk, hogy a „bőségesen megélek” és a „jól megélek” válaszokat összesen 368 fő, a válaszadók 38%-a válaszolta.²³⁰ Kétszer annyi tehát az „elégedettek” száma a szubjektív jövedelmi helyzet esetében, mint a megbecsült kényelmes jövedelem válaszai alapján.

6.6. ábra

Legfőbb oka az eltérésnek az lehet, hogy a megbecsült kényelmes jövedelem egy főre vonatkozott, az objektív jövedelmi helyzet esetében pedig sok esetben nem meghatározható, hogy hány főre vonatkoznak az adatok.²³¹ Másik oka lehet az eltérésnek az, hogy tulajdonképpen elegendő valakinek jelenlegi jövedelme ahhoz, hogy úgy érezze, jól megél belőle, de többre vágyik, ezért nagyobb összeget tart kényelmes megélhetést biztosítónak saját jövedelménél.²³²

6.4.2.3.3. Maximális jövedelem

²³⁰ V.ö. függelék 4.4. táblázat.

²³¹ Továbbá az objektív jövedelmi helyzet kérdés az egyén és nem a háztartás jövedelmére vonatkozott.

²³² Megállapítható az adatok alapján az is (függelék 4.3. táblázat), hogy 207 fő, 25% kisebb összeget nevezett kényelmesnek, mint a saját jövedelme. Ennél jelentősen nagyobb arány, 290 fő, 35% nagyobb összeget mondott kényelmesnek mint a saját jövedelme. 155 fő, 19% elégedett, a fennmaradó 20% pedig nem válaszolt, vagy „nem tudom” választ adott.

Létezik-e a jövedelemnek erkölcsi szempontból elfogadhatatlanul magas mértéke? Erre kérdezett rá a kutatási kérdőív ötödik kérdése. Feltűnő jelenség, hogy míg a minimum és közepes jövedelmek becslésénél elenyésző volt a „nem tudom” vagy a hiányzó válaszok száma (5% alatt maradt), addig a maximum jövedelem kérdése alaposan megosztotta a válaszadókat. 20%, több mint 200 ember a közel 1000-ból nem válaszolt, nem tudja.²³³ A válaszadók közül egy kisebbségnek (10%) a markáns véleménye az, hogy nincs és nem lehet felső határt szabni a jövedelemnek, sem etikai sem más megfontolásból. A válaszadók többsége azonban (90%) összegszerű és/vagy szöveges választ írt arra nézve, hogy mit tart etikai szempontból felső határnak. A válaszadók többsége szerint tehát létezik egy felső határ.²³⁴

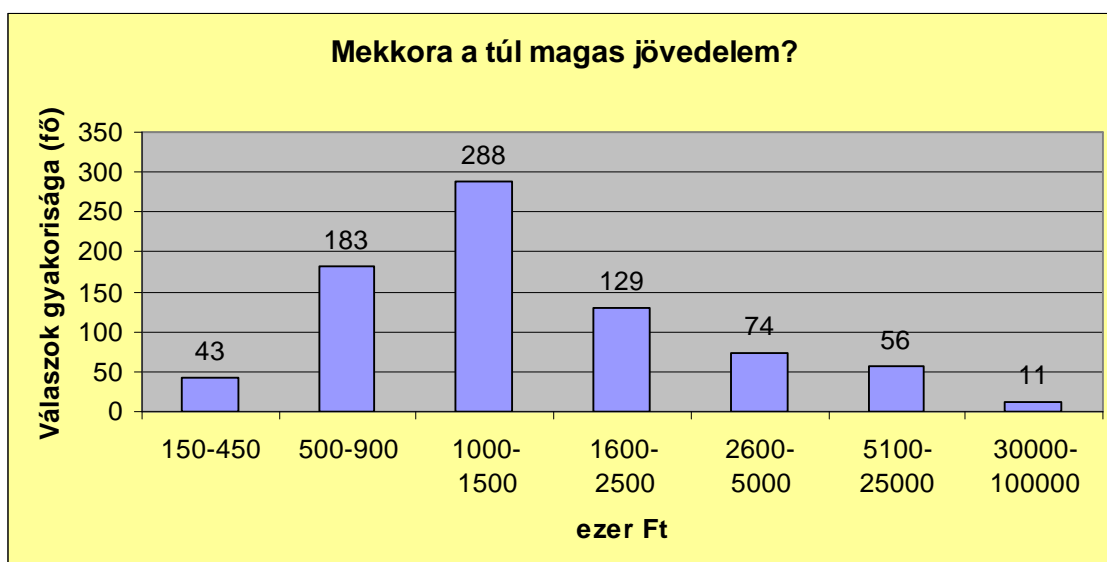
A válaszok szóródása itt még nagyobb, mint a minimum vagy a közepes jövedelmeknél. A legalacsonyabb válaszként adott összeg 150.000 Ft, a legmagasabb 100 millió Ft (6 fő). A válaszok számtani *átlaga* 3.028.350 Ft, kerekítve tehát *3 millió*. A *leggyakoribb válasz az 1 millió Ft* volt (239 fő, a válaszadók közel egyharmada). A középső érték szintén az 1 millió Ft, tehát a válaszadók fele ennél kevesebbet, a másik fele ennél magasabb összeget mondott.

Érdeemes megnézni, hogy mekkora a különbség a minimálisan szükségesnek tartott és a maximálisan megszerezhetőnek (etikai szempontból elfogadható mértékűnek) tekintett jövedelmek között a válaszadók szerint. Ha a válaszok átlagát tekintjük, akkor a 127 ezer Ft minimális és a 3.028 ezer Ft maximális havi jövedelem között *24-szeres* különbség van. A leggyakoribb válaszokat tekintve a 100 ezer és az 1 millió Ft között *10-szeres* különbség van. A mediánokat tekintve pedig 105 ezer és 1 millió Ft között *9,5-szeres* a különbség.

Feltűnő érték a gyakoriság táblázatban az, hogy a válaszadók 12,4% már 500 ezer Ft havi nettó jövedelmet is túl magasnak tart. A megkérdezettek 18 %-a, közel egy ötöde 500 ezer Ft alatti összeget mondott erkölcsi szempontból elfogadhatatlanul magas havi nettó jövedelemnek. A *6.7. ábrán* látható, hogy a kimagasló oszlopok a 0,5 milliótól a 2,5 millióig helyezkednek el.

²³³ A válaszadók közül többen is megjegyezték, hogy a minimálbérhez kellene viszonyítani az erkölcsileg elfogadható maximális jövedelmet, pl. a minimálbér 10-15-szöröse.

²³⁴ V.ö. 5. fejezet, Az AGAPE dokumentum főbb témái, szegénység gazdagság.

6.7. ábra

Tízből egy válaszadó szerint (115 fő, 11%) a jövedelemnek *nincsen* erkölcsi vagy más szempontból megszabható felső határa. A legtöbben meg is indokolták ezt a véleményüket. Többféle indoklás érkezett ugyanakkor arra is, hogy miért *van* felső határa a jövedelmeknek erkölcsi szempontból, vagy milyen esetben lenne rá szükség (pl. állami szektorban). A szöveges válaszokat 9 csoportba rendeztem²³⁵. Ezek közül 6 csoportba olyan válaszok tartoznak, amelyek mellett érvelnek, hogy nincs a jövedelemnek felső határa. Három csoport pedig mellett érvel, hogy van ilyen határ, és többen megjelölik az 1 vagy 2 millió forintos havi jövedelmet maximumként. A következő csoportok jöttek létre. Zárójelben a csoporthoz tartozó válaszok száma:

- 1/a) *Nincs felső határ, ha valaki tisztességes munkával **szerezi** a jövedelmet* (35 fő).
 1/b) *Nincs felső határ, ha valaki felelősséggel **költi el** a megszerzett jövedelmet* (nem mindegy, hogy hány személyre) (16 fő). Többen megjegyezték ebben a csoportban is, hogy csak a becsületes úton szerzett jövedelem az elfogadható. E csoportban a válaszok azonban inkább az *elköltés módját* hangsúlyozták. Több véleményben megfogalmazódott azt, hogy a *karitatív tevékenységre* fordított összegek erkölcsileg elfogadhatóvá teszik akár a végtelenül nagy jövedelmet is. „Attól függ, mit csinál

²³⁵ Sokan kiemelték a válaszukban azt, hogy a „hétszámjegyű”, a „millió” fizetés már túlságosan magas és erkölcsi szempontból elfogadhatatlan. Voltak nem tudom jellegű válaszok humorosan megfogalmazva is „odáig nem látok”.

vele. Lásd pl. Széchenyi”, „felelősséggel jár az elköltése”, „az eltartandók számától függ”, „mi az amit saját magára fordíthat”, stb.

1/c) *Nincs felső határ, mert a magasabb jövedelem **nagyobb teljesítményt, tudást, tapasztalatot fejezi ki** (13 fő).* Ebben a csoportban kizárólag a munka értékét, minőségét, a felelősséget, a munkakört, a munka hasznosságát hangsúlyozták a válaszadók. A tőkejövedelem lehetőségét nem említették azok sem, akik havi 100 millió forintot is elfogadhatónak tartanak: „minden annyit ér, amennyit fizetnek érte”, „a magas jövedelem több munka eredménye”, „a munka értékétől függ”, stb.

1/d) ***Magán szektorban nincs felső határa a jövedelmeknek, állami szektorban van (1-2 millió).*** (4 fő)

1/e) *Felső határ nincs, ami erkölcstelen, az **a túl alacsony munkabér*** (3 fő)

1/f) *Nincs felső határ, **nem erkölcsi kategória*** (7 fő).

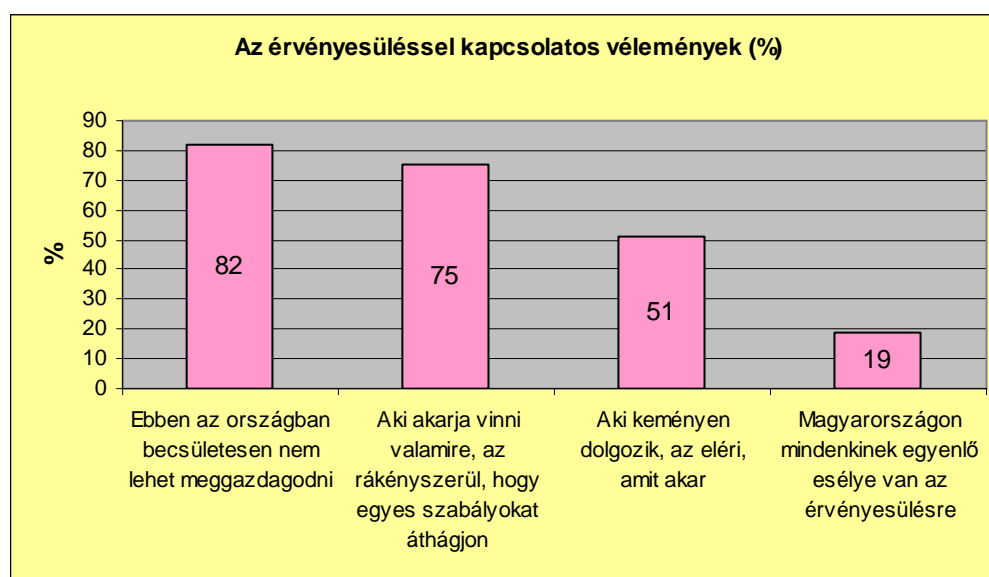
2. ***Politikusok iránti bizalmatlanság megfogalmazása.*** (3fő)

3. ***Egy millió (két millió) forint felett már túl soknak kell tekinteni a havi jövedelmeket.*** (12 fő)

4. *Létezik erkölcsi felső határ, ez pedig az adott **munkától függ*** (9 fő). Pl.: „havi nettó 5 millió mögé már nehezen tudnék ehhez mérten tisztességes tevékenységet, felelősséget, hasznosságot elképzelni”, „orvosoknak, tanároknak többet kellene keresniük, a jogászok és politikus nem érdemlik meg, már így is túl sokat keresnek.”

Ha a maximális jövedelemre adott válaszokat a háttérváltozókkal vetjük össze, akkor azt tapasztaljuk, hogy az objektív jövedelmi helyzettel van szignifikáns, tehát a véletlenül túlmutatató kapcsolat, bár ez a kapcsolat is gyenge (Pearsons Khi-Square = 0,02, Gamma = 0,161). A tendenciát tekintve annyi állapítható meg, hogy *alacsonyabb (500 ezer forint) összeget mondtak az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők.* A 100 ezer forint alatti jövedelemmel rendelkezők 53%-a mondott fél millió, vagy annál alacsonyabb összeget a maximális jövedelemre. Ha ehhez hozzá vesszük a következő jövedelmi sávot is, akkor azt mondhatjuk, hogy a 175 ezer forintnál kevesebb nettó jövedelemmel rendelkezők (519 fő) közül 10-ből 8-an (82%) mondtak fél millió vagy

annál alacsonyabb összeget a maximális jövedelemre.²³⁶ Érdekes jelenség mindez főként annak a kutatásnak az ismeretében, amelyet TÁRKI végzett 2009-ben *Gazdaság és kultúra* címmel. Ebben azt az eredményt kapták, hogy Magyarországon az emberek 82%-a véli úgy, hogy nem lehet tisztességes módon meggazdagodni. 75% szerint pedig ha az ember vinni akarja valamire az életben, akkor rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon (Tóth, 2009, 48.p.). Ezt szemlélteti a 6.8. ábra.²³⁷

6.8. ábra Forrás: Tóth, 2009, 48.p.

Az Egyházak Világtanácsa PWE programja is foglalkozik a jövedelmek felső határával, az ún. „greed line” formájában. Egy 2003-ban írt tanulmányban „Christianity, wealth and poverty” megállapítják, hogy a szegénység ellentéte, a gazdagság ugyanolyan problémákat vet fel, mint a szegénység, hogyha nem kerül megosztásra másokkal. Ezért tehát a létminimum meghatározásához hasonlóan elképzelhető egy olyan „lét-maximum” meghatározása is, amely fölé senkinek nem kellene kerülni. A tanulmány kifejezett célja az, hogy az evangélium tanítását a

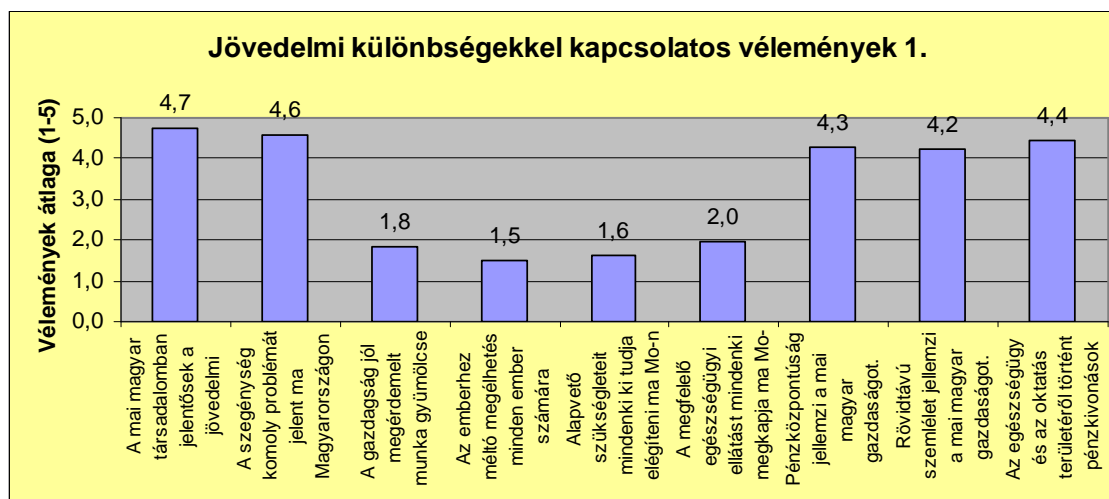
²³⁶ Megfigyelhető továbbá az is, hogy e kérdésnél a saját vélemény kialakításához a válaszadók többsége nem csupán saját jövedelmét, hanem a megélhetéshez szükséges minimális és kényelmes összeget is figyelembe vette. Ami teljesen kézenfekvő.

²³⁷ Ezen túlmenően a TÁRKI elemzése a bizalom hiányának további fontos elemeire is rámutat, amelyek kialakultak Magyarországon a rendszerváltás évei óta.

vagyonnal és anyagiakkal kapcsolatban konkrét, mai útmutatással, irányítvén fordítsa le a mai keresztények számára.²³⁸

6.4.2.4. Jövedelem különbségek és az egyenlőtlenség nagyságának megítélése

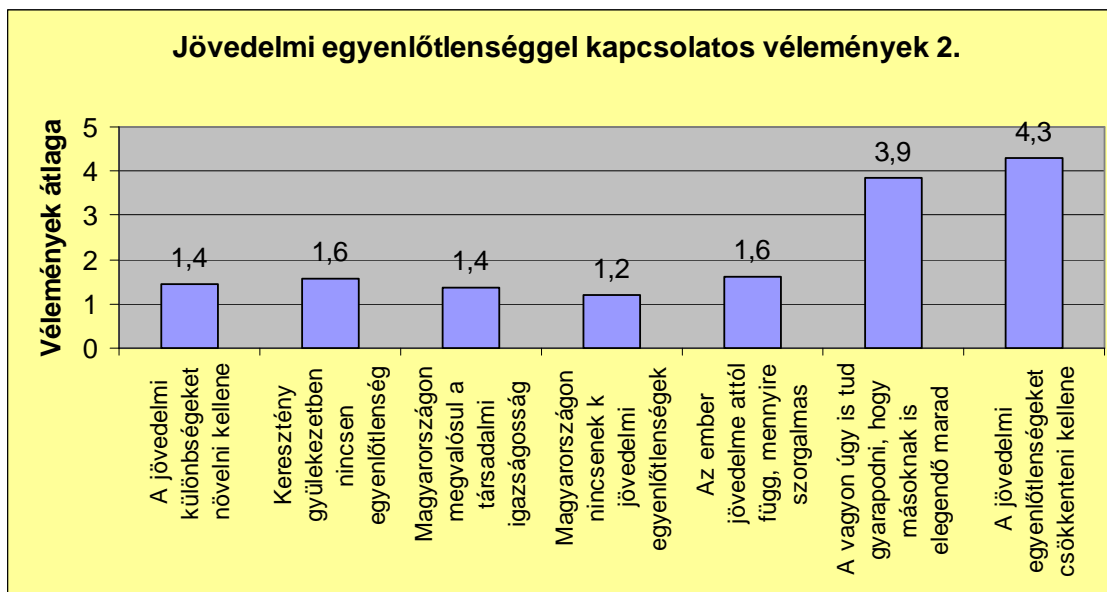
A jövedelmi különbségekre²³⁹ vonatkozóan a kérdőív 6. és 13. feladata tartalmazott állításokat. Mindkét esetben 1-5-ig terjedő skálán fejezhették ki a megkérdezettek az állítással való egyetértésüket, vagy egyet nem értésüket (1= egyáltalán nem ért egyet, 5 = teljes mértékben egyetért). Az eredményeket összefoglalva mutatja be a 6.9. és a 6.9/a ábra. (Részletesebb összefoglalást tartalmaz a függelék 4.6., 4.7. és 4.8. táblázata)

6.9. ábra

²³⁸ Vö.: <http://www.oikoumene.org/programmes/justice-diakonia-and-responsibility-for-creation/poverty-wealth-and-ecology/study-on-poverty-wealth.html> (2010. 08. 10.)

²³⁹ Csányi Vilmos írásában megállapítja, hogy az embereket, amióta kiemelkedett az állatvilágból a szex mellett az elosztás kérdése foglalkoztatja a leginkább. A munkamegosztás és a társadalmak összetettsége miatt racionális megoldásra nincs lehetőség az elosztás tekintetében, ezért Csányi Vilmos azt javasolja, hogy érzelmi tényezőkkel kellene befolyásolni: Minden fajtársunknak kellene ennie, laknia valahol, segítenie azt aki beteg és öreg, a gyermekek, tehát a következő generáció pedig mindent meg kellene kapjon: oktatást, egészségügyi ellátást, kultúrát. A szerző megállapítja, hogy ettől még messze vagyunk: „Kulturáinkból eltűnt az a hiedelem is, hogy mindenkinek kell ennie, és mindenkinek kell fedél a feje fölé. Mai időkben milliók éhezhetnek, miközben néhányan a Holdra szállnak, vagy éppen keringenek a Föld körül úri kedvükben.” De a törekvés iránya rajtunk múlik. Forrás: <http://nol.hu/velemeney/20090926-velemeneyunk-az-elosztasrol> (letöltés ideje: 2010. 07. 21.)

6.9/a ábra

A 6.8. és 6.9. ábrákból (és a függelék táblázataiból) leolvasható, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos vélemények tekintetében lényegében egyértelmű álláspontja van a megkérdezetteknek. A válaszokból egyértelműen kitűnik, hogy inkább az igen, vagy inkább a nem oldalán sűrűsödnek-e a vélemények.

Statisztikai módszereket alkalmazva, faktorelemzéssel 3 elkülöníthető vélemény típus rajzolódik ki a megkérdezettek körében: a „kapitalisták”, a „polarizáció ellenesek” és az „idealisták” csoportja. A faktor elemzés adatait a függelék 4.9. táblázata tartalmazza.

- A „*kapitalisták*” csoportja szerint Magyarországon legalább részben megvalósul a társadalmi igazságosság; nincsenek túl nagy jövedelmi különbségek; az ember jövedelme attól függ, hogy mennyire szorgalmasan dolgozik; A gazdagság a jól megérdemelt munka gyümölcse; Az emberhez méltó megélhetés többé-kevésbé mindenki számára biztosított; és alapvető szükségleteit mindenki ki tudja elégíteni ma Magyarországon. Mi jellemző erre a csoportra? Ha a háttérváltozók alapján megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy elsősorban a jövedelmi helyzettel függ össze e csoportnak a véleménye. Akinek jók az anyagi körülményei, azok közül kerülnek ki a „kapitalista” vélemények. A vallásosság mértékével összefüggésben nincs kimutatható kapcsolat.

- A „*polarizáció ellenesek*” csoportja szerint a jövedelmi különbségeket csökkenteni kellene, mivel a mai magyar társadalomban jelentősek a jövedelmi különbségek, és a szegénység komoly problémát jelent. Ebben a csoportban szintén a jövedelmi helyzettel összefüggésben van kimutatható kapcsolat. Tendenciaszerűen inkább azok tartoznak ebbe a csoportba, akik időnként anyagi gondokkal küzdenek, vagy nagyon be kell osztani a jövedelmüket.
- Az „*idealisták*” szerint a keresztény gyülekezetben nincsen egyenlőtlenség. Másik jellegzetes véleményük, hogy a vagyongyarapodás zéró összegű játszma, tehát, ha valakinek túlságosan nagy vagyona halmozódik fel, az másoknak kárára van. Összhangban van ez a vélemény Szent Ágoston ismert mondásával, amely szerint „a gazdagok feleslege a szegények tulajdona.” Ebben a csoportban nem csak a jövedelmi helyzettel, hanem a vallásossággal összefüggésben is van kimutatható kapcsolat: egyrészt a rendszeres vallásgyakorlók, másrészt a templomba soha nem járók tartoznak az „idealisták”-hoz.

Azt is megállapíthatjuk továbbá, hogy saját kutatásom jövedelmi egyenlőtlenségekről kapott eredményeit alátámasztják a European Social Survey (ESS) és a World Value Survey (WVS) 21 országot lefedő reprezentatív, nemzetközi felmérései. E felmérések szerint az egyenlőtlenségek csökkentése széleskörű társadalmi támogatottságot élvez Európa-szerte, függetlenül attól, hogy az adott országban mekkora a ténylegesen mért jövedelmi egyenlőtlenség. (Lelkes, 2009).

Magyarországon a fent nevezett reprezentatív kutatásokban feltett kérdésre „*A kormányzatnak csökkentenie kellene a jövedelmi különbségeket*” a megkérdezettek 85%-a válaszolt igennel²⁴⁰. Megállapították korábbi kutatások azt is, hogy a jelenbeli újraelosztási igény és a személyes pénzügyi helyzettel való megelégedettség a múltban kapott, és a várható jövőbeli jövedelmek függvénye (pl. Kahneman-Tversky, 1979; Tóth, 2008; idézi: Lelkes, 2009, 22.p.). A jelenlegi helyzetük

²⁴⁰ Saját kutatásomban a megfogalmazott állításra „A jövedelmi egyenlőtlenségeket csökkenteni kellene” 710 egyetértő válasz (81%) érkezett, amely némileg alacsonyabb arány az ESS kutatás 85%-os eredményénél, de nagyságrendileg ugyanazt a tendenciát mutatja.

értékelésénél az emberek beszámítják várható jövedelmi kilátásaikat is, és inkább tolerálják az egyenlőtlenségeket, ha a saját jövedelmük emelkedésére számítanak (Hirschman-Rothschild, 1973, idézi: Lelkes, 2009, 22.p.). A WVS kutatásai azt az összefüggést találták, hogy az egyenlőségi igény csökken, ha a megkérdezettnek az egyenlőtlenség csökkentése és növelése között választania kell.²⁴¹ Magyarországon ez a csökkenés nem annyira erőteljes, mint pl. Olaszország, vagy Lengyelország esetén (ahol 80%-ról 20%-ra csökkent az egyenlőség támogatottsága), azonban 85-ről mintegy 50%-ra csökkent.

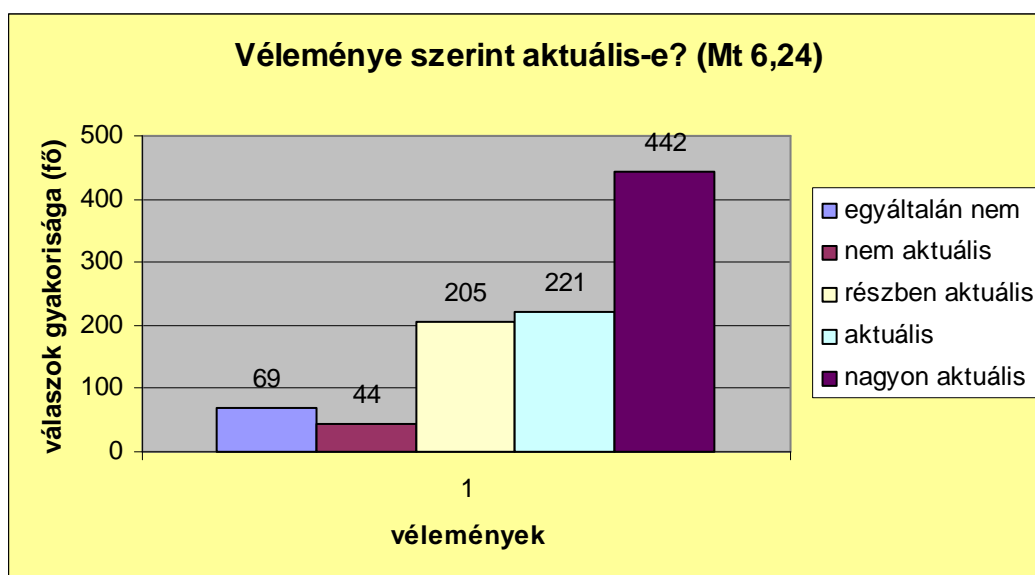
A WVS kutatások alapján az egyenlőtlenség megítélését erősen befolyásolja az egyenlőtlenségek *eredetéről* alkotott vélemény. Könnyebb elfogadni az egyenlőtlenségeket, ha úgy gondoljuk, hogy a társadalom egyenlő esélyeket biztosít mindenkinek, ahol az egyén azt éri el amit megérdemel. A kutatások feltárták azt az összefüggést is, hogy *az alacsony jövedelműek nagyobb valószínűséggel támogatják az újraelosztást* mint a magas jövedelműek, vagy a munkanélküliek inkább támogatják, mint a fizetett státusszal rendelkezők. Tehát a *potenciális „nyertesek”* inkább támogatók, mint a potenciális „vesztesek” (Lelkes, 2009). Ez a tendencia saját kutatásom eredményeiben is megfigyelhető.

6.4.2.5. A hívő ember és az anyagi kérdések

Kutatási kérdőívemben többfajta kérdésfeltevés vizsgálta az egyháztagok anyagi javakkal kapcsolatos attitűdjét. Az egyik markáns kérdésfeltevés *Mt 6,24* „*Senki sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik és a másikat megveti: nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak*” igehellyel kapcsolatban arra kérdezett rá, hogy aktuális-e ez a bibliai mondat. A *6.10. ábra* összefoglalva mutatja az eredményeket. A megkérdezettek közel fele, 442 fő (45%) szerint nagyon aktuális ez a mondat. Ha ehhez hozzá vesszük az aktuális válaszokat, akkor már több mint kétharmados arányt kapunk, 663 fő, 100 megkérdezett közül

²⁴¹ A kérdés arra vonatkozott, hogy 10 fokú skálán jelölje be véleményét. A skála két végpontja: 1 = „A jövedelmeket egyenlőbbé kellene tenni”, 10 = „Nagyobb jövedelmi különbségek kellene, hogy ösztönözzék az egyéni teljesítményt.”.

66 szerint a bibliai mondat aktuális vagy nagyon aktuális.²⁴² Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy kik mondták ezeket a válaszokat, akkor beigazolódnak a kézenfekvő feltételezés, hogy az erősen vallásosak nagyobb valószínűséggel nagyon aktuálisnak tartják a mondatot²⁴³, az egyáltalán nem vallásosak pedig többnyire nem tartják aktuálisnak.²⁴⁴

6.10. ábra

Az igevers jelentésével, értelmezésével kapcsolatban 9 állításról kellett eldönteni a megkérdezettnek, hogy egyetért, vagy nem ért egyet az állításokkal. Lehetőség volt továbbá egyéb személyes vélemény megfogalmazására is. Az egyes állításokkal kapcsolatos válaszokat a *függelék 4.10. táblázata* foglalja össze. A táblázatból megállapíthatjuk, hogy egy kivétellel az összes állítással kapcsolatban kirajzolódik a megkérdezetteknek valamiféle egységes véleménye.

Eszerint elmondhatjuk, hogy a válaszadók többsége *egyetért* azzal, hogy:

- Az ember értékrendje meghatározza az Istenhez való viszonyulását (544 fő, 58%)

²⁴² A válaszok átlaga 3,9; Százból 13 megkérdezett szerint nem aktuális a mondat, 21 szerint pedig csak részben aktuális.

²⁴³ A nagyon aktuális válaszok zöme (145 fő, 68%) a nagyon vallásos csoportból származik.

²⁴⁴ Az egyáltalán nem aktuális válaszok egyharmada (29 fő, 32%) az egyáltalán nem vallásos csoportból származik. (A teljes mintában a valláshoz tartozók aránya 83%, a valláshoz nem tartozók aránya 16%.) A felekezetek szerinti statisztikai kapcsolatot megvizsgálva azt az eredményt kaptam, hogy nincs szignifikáns kapcsolat a felekezethez tartozás és a mondat aktuálisnak tartása között.

- és megfordítva: az Istenhez való viszony meghatározza az ember értékrendjét is (677 fő, 72%).
- A pénzt akkor használjuk helyesen, ha eszköznek tekintjük, és nem válunk a rabjává (755 fő, 81%)
- Nem lehet egyszerre két célja az embernek, ha Isten cél, ott a pénz csak eszköz lehet (755 fő, 81%).²⁴⁵

A válaszadók többsége ugyanakkor *nem ért egyet* azzal, hogy

- Aki gazdag az nem lehet igazán keresztény (707 fő, 77%).
- A keresztény embernek anyagi kérdésekkel nem szabad foglalkoznia (753 fő, 81%).
- Keresztény ember csak Istenre és a lelki dolgokra figyel (670 fő, 72%).
- Az ember istennel való viszonya és az anyagi kérdések szorosan összefüggnek egymással (467 fő, 51%).

A *kivétel* pedig, ahol a válaszok alapján nem lehet eldönteni az igen-nem kérdését „a hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez” állítás volt. E kivételt az alábbiakban részletesen is megvizsgálom, azonban ehhez előbb a többi véleményt is áttekintjük.

A válaszadók többsége tehát azon a véleményen vagy, hogy keresztény ember is lehet gazdag. Az egyéb válaszok alapján egy olyan logikai érvelés rajzolódik ki ezzel kapcsolatban, hogy az egyik (többségi) vélemény az, hogy az ember először vagyont gyűjt magának, majd a vagyonából adakozik, mert ezt kívánja a keresztény hit és erkölcs. A másik (kisebbségi) vélemény pedig azt mondja, hogy a segítő attitűd folyamatosan jelen kell hogy legyen a hívő, keresztény ember életében. Ezért a keresztény ember nem lehet nagyon gazdag, mert feleslegével másokat segít.

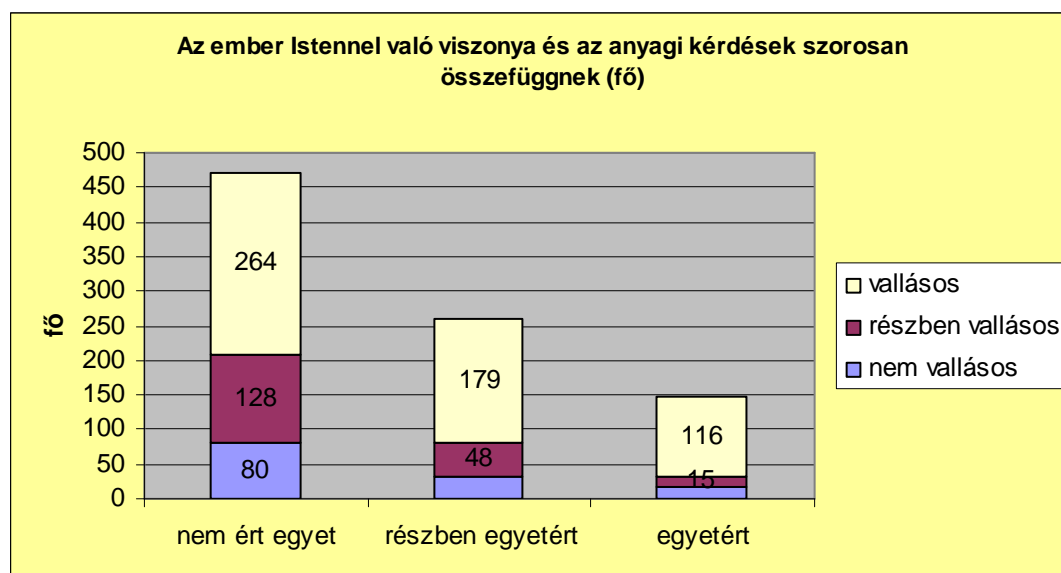
A sarkos megfogalmazást: „*keresztény ember csak Istenre és a lelki dolgokra figyel*” a válaszadók többsége elutasította (72%). Eszerint tehát a keresztény ember nem csak a lelki dolgokra fordítja figyelmét.

Szintén egyértelmű a döntés, de meglepőbb az eredmény „*Az ember Istennel való viszonya és az anyagi kérdések szorosan összefüggnek*” állítással kapcsolatban. Ezzel a megfogalmazással a válaszadók többsége nem értett egyet (51%, vö. 6.11. ábra). *Az*

²⁴⁵ Ez az állítás Baritz Laura tanulmányának mondanivalója alapján került megfogalmazásra. (Baritz, 2008, 141-159.p.)

anyagi kérdéseket tehát a válaszadók többsége (51%) elválasztotta a hitélet területétől. Ez egy meglehetősen dualista gondolkodásmód. Csupán 16% vélte úgy, hogy az anyagi kérdések és az ember Istenhez való viszonya összefüggésben van egymással. Érdekes még ezzel a kérdéssel kapcsolatban, hogy bár az egyetért válaszok nagy részét a vallásosak (vallásérosség 4-5) mondták (80%-ban), azonban a vallásosoknak közel fele (47%-a, 264 fő, vö. 6.11. ábra) nem ért egyet az állítással, tehát dualista módon szétválasztja az anyagi kérdéseket a hit kérdésektől.

Hasonló eredmények születtek „a gazdasági kérdések nem tartoznak a hit kérdései közé” állítással kapcsolatban. A függelék 6.43. ábrája mutatja, hogy mennyire „szétszórtá” ez az állítás a véleményeket²⁴⁶, továbbá azt is láthatjuk az ábrán, hogy a vallásosság szempontjából milyen válaszok érkeztek. Azok közül, akik nem választják szét a hitkérdéseket és az anyagi kérdéseket, 80% vallásos.²⁴⁷ Azonban a vallásosak véleménye erősen megoszlik, 45%-uk²⁴⁸ szétválasztja a hitkérdéseket és az anyagi kérdéseket, vagyis részben, vagy teljesen egyetért az állítással. 55%-uk pedig azt mondja, hogy a hit kérdések és a gazdasági kérdések nem függetlenek egymástól, tehát nem választja szét a két területet.

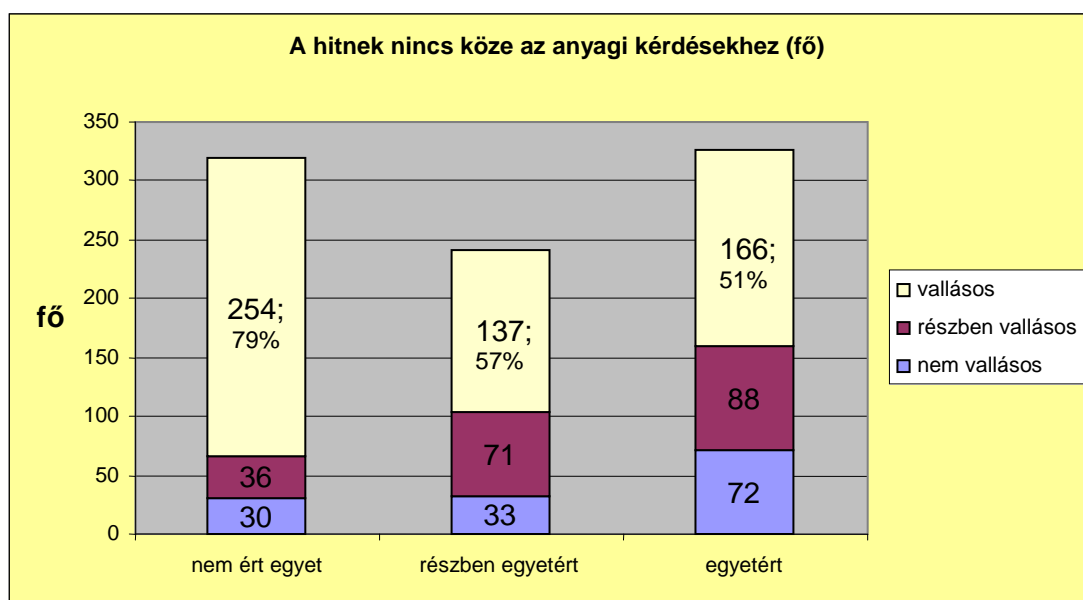
6.11. ábra

²⁴⁶ 5 fokú skálán jobban látszik a szóródás.

²⁴⁷ Vö. függelék 6.43. ábrán 179 és 127 fő, az első két oszlopban a válaszadók száma együtt 387 fő.

²⁴⁸ Vö. függelék 6.43. ábrán 120+59+70 fő részben, vagy teljesen egyetért az állítással. A vallásos válaszadók száma összesen 555 fő.

Jelentősen *megosztotta a megkérdezetteket* a tagadás formájában megfogalmazott „*A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez*” állítás is, a fent említett „kivétel” mondat. A 6.12. ábrán látható, hogy majdnem pontosan ugyanannyi az egyetért válasz (326 fő, 36,7%), mint a nem ért egyet válasz (320 fő, 36%), és szintén jelentős azok száma is, akik nem tudták egyértelműen eldönteni (241 fő, 27%) az álláspontjukat. Látható az ábrán az is, hogy a „nem ért egyet” választ adók, tehát azok, akik nem gondolkodnak dualista szétválasztásban, 79%-a, tehát túlnyomó többsége vallásos. Azonban az egyetért válaszok többségét is a vallásosak adták, bár jelentősen kisebb arányban, 51%-ban.²⁴⁹ *Tehát a vallásosoknak egy jelentős része elvlasztja egymástól a hitét és az anyagi kérdéseket*, úgy gondolkodik, hogy a kettőnek nincs köze egymáshoz.

6.12. ábra

A háttérváltozók tekintetében azt találjuk, hogy a vallásosság erősségén túl a gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságával, az iskolai végzettséggel és az életkorral van szignifikáns kapcsolata²⁵⁰ a hit és anyagiak viszonyára vonatkozó

²⁴⁹ Az összefüggéseket a függelék 4.11. táblázata mutatja részletesen. A kijelentés valláserősséggel mért szignifikancia szintje Pearsons Khi-Square =0,000, a korreláció erőssége Gamma = 0,343

²⁵⁰ Például „A hitnek nincs köze az anyagiakhoz” állítással való szignifikancia a gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságát tekintve Pearsons Khi-Square =0,000, a korreláció erőssége Gamma = 0,338; az iskolai végzettséggel kapcsolatban: Pearsons Khi-Square =0,000, Gamma = 0,276; az életkorra nézve: Pearsons Khi-Square =0,000, a korreláció erőssége Gamma = 0,163

megfogalmazásoknak. A tendencia azt mutatja, hogy azok nem választják szét a hitkérdéseket az anyagi kérdésektől, akik sűrűbben vesznek részt gyülekezeti alkalmakon²⁵¹, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, és akik az idősebb korosztályhoz tartoznak (60 év feletti).

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a kategorikus tagadó mondat „a hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez” nagyon megosztotta a megkérdezetteket. További két hasonló tartalmú kérdés eredményeit megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a *válaszadók többsége szétválasztja a hitkérdéseket és az anyagi kérdéseket* egymástól. Szintén egyértelmű tendencia 3 hasonló tartalmú kérdést megvizsgálva, hogy ezekkel az állításokkal a vallásosság erőssége szignifikáns kapcsolatban van. A kapcsolat jellege azt mutatja, hogy azoknak a többsége, akik nem választják szét a hitkérdéseket az anyagi kérdésektől, vallásos (hozzávetőlegesen 80%-uk). *Azonban a vallásosoknak egy jelentős része, közel fele (45-47%-uk) dualista módon gondolkodik, tehát szétválasztja egymástól a hit- és az anyagi kérdéseket.*²⁵²

6.4.2.5.1. Dualista gondolkodás vagy érett hit?

A hit és anyagi kérdések összefüggésével kapcsolatban megfogalmazott állítások rendszerezésére és áttekinthetőbbé tételére faktorelemzést végeztem. Ezzel a statisztikai módszerrel három, egymástól jól elkülöníthető vélemény rajzolódik ki a válaszadók körében:

- *individualisták csoportja*. Jellemző erre a csoportra, hogy szerintük a hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez. Az ember istennel való viszonya és az anyagi kérdések egyáltalán nem függnék össze egymással. A gazdasági kérdések nem tartoznak a hitkérdései közé, a vallás pedig minden ember a személyes magánügye. E vélemény szerint tehát minden ember a saját szerencséjének a kovácsa. A „biznisz az biznisz”, hinni pedig a templomban kell. A hit a lelki életre vonatkozik, az anyagi kérdések pedig az evilági realitáshoz, a kettő pedig nem függ össze egymással. A

²⁵¹ A hetente vagy vallásukat ennél sűrűbben gyakorlók 26% mondta azt, hogy a hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez.

²⁵² Ebből következik, hogy 53-55%-uk (csekély többségük) nem választja szét.

vallás magánügy, ugyanúgy mit a személyes hit. A vallás közösségi dimenziója ebben a csoportban nem jelenik meg.

- *idealisták (dualisták) csoportja.* Jellemző véleményük, hogy aki gazdag, az nem lehet igazán keresztény. A keresztény embernek anyagi kérdésekkel nem szabad foglalkoznia, hiszen a keresztény ember csak Istenre és a lelki dolgokra figyel. A keresztény ember számára az anyagi kérdések nem fontosak. Ez a csoport tehát még élesebben szétválasztja az anyagi és gazdasági kérdéseket a keresztény élettől. Nem csak hogy nincs köze a hitnek az anyagi kérdésekhez, de keresztény embernek nem is szabad anyagi kérdésekkel foglalkoznia, hiszen a lelki dolgok a fontosak, ezért csak ezekkel szabad foglalkozni.

- *érett hitűek csoportja.* Szerintük az ember értékrendje és Istenhez való viszonya egymással kölcsönösen meghatározzák egymást és hatnak egymásra. Jellemző véleményük az is, hogy Isten és a másik ember szeretete szorosan összetartozik. Mt 25,31-45, az utolsó ítélet példázata szerint gondolkodnak tehát, amikor a segítségnyújtásról, másokkal való együttműködésről van szó: „amikor megtettétek ezeket akárcsak eggyel is a legkisebb atyámfiai közül, velem tettétek meg” (40. v.).

Az individualisták csoportjára a háttérváltozók tekintetében jellemző, hogy kevésbé vallásosak (valláserősség 1-3), nem tartoznak felekezethez, vagy nem történelmi egyházhoz tartoznak, hanem egyéb valláshoz vagy kisegyházhoz. Ritkán vesznek részt gyülekezeti, egyházi alkalmakon, érettségivel, vagy alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek, és a fiatalabb korosztályhoz tartoznak.

Az idealisták (dualisták) csoportjára a háttérváltozók tekintetében jellemző, hogy nem vagy csak részben vallásosak (valláserősség 1-3), felekezethez többnyire nem tartoznak, és nagyon ritkán, évente, vagy soha nem járnak gyülekezeti alkalmakra. Iskolai végzettség tekintetében az érettségénél alacsonyabb végzettség jellemző erre a csoportra.

Az érett hitűek csoportjára a háttérváltozók szempontjából jellemző, hogy a rendszeres templomba járók (hetente vagy annál sűrűbben) és a vallásosak

(vallásérősség 4-5) alkotják²⁵³. Továbbá azt is megállapíthatjuk, hogy az 50 év feletti korosztály nagyobb arányban tartozik ebbe a csoportba.

Mindezekből megfogalmazódhat az a következtetés, hogy a történelmi keresztény egyházak *jelentős szemléletformáló hatással vannak egyháztagjaikra*. Ugyanakkor elsősorban azokra, akik rendszeresen, hetente, vagy még sűrűbben járnak gyülekezeti alkalmakra. Fontos kihívás az egyházak számára a jövőben, hogy a templomfalakon kívül is hatni tudjanak, és egyfajta kovász szerepét tudják betölteni a társadalomban. Ehhez meg kell találni a szemléletformálás lehetséges fórumait, ahol az egyházhoz nem, vagy csak nagyon lazán kötődő embereket el lehet érni aktuális és érhető üzenettel.

6.4.2.5.2. Isten és mammon a bibliaértelmezésben

Az igeverssel kapcsolatban fontosnak tartom a kérdőívekben szereplő véleményeket összevetni az újszövetség teológusok magyarázatával. Az Istenről és a mammonról szóló vers két helyen szerepel az újszövetségben Mt 6,24-ben és Lk 16,13-ban. Lukács evangéliumában a *Hamis sáfár* és a *Gazdag és a Lázár* története között találjuk a verset. Máténál pedig az *Igazi kincs* és *Isten gondviselése* példázata között.

Próhle Károly (1991) Lukács kommentárjában hangsúlyozza, *hogy a helyes emberi magatartás az ige szerint az, hogy nem tekintjük magunkénak azt, amit Istentől kaptunk, akár lelkiekben, akár anyagiakban, hanem az ő akarata szerint szolgálunk vele egymásnak (jó sáfárként)*. Fontos, hogy nem Isten és a mammon állnak egymással szemben az igeversben, hanem a mammon szeretete és szolgálata és Isten szeretete és szolgálata. Aki az anyagi javakat szereti és azok megszerzését teszi élete céljává, az nem tudja Istent szeretni és szolgálni. *És megfordítva, aki Istent szereti és szolgálja, nem teheti céljává a vagyongyűjtést.*²⁵⁴ Isten szolgálata és szeretete magában foglalja embertársaink szolgálatát és szeretetét is. (v.ö. a kérdőíves kutatásban bemutatott „érett hitűek csoportja.)

²⁵³ Az „Isten és a másik ember szeretete összetartozik” állítás esetében a vallás erősségével mért szignifikancia szint $\text{Pearsons Khi-Square} = 0,000$, a korreláció erőssége a közepesnél erősebb: $\text{Gamma} = 0,576$

²⁵⁴ V.ö. „Aki gazdag, nem lehet igazán keresztény” állítás eredménye.

Jakubinyi György (1991) azt emeli ki magyarázatában, hogy Jézus ki akarja irtani az emberből a birtoklási vágyat. Mégpedig azért, mert a gazdagság éppen olyan kizárólagos szolgálatot követel az embertől, mint Isten. Ezért nem lehet a kettőt egyszerre szolgálni. (v.ö. 6.4.2.5.3. Egyéb vélemények: „a sorrend a fontos”)

Jakubinyi hangsúlyozza azt is, hogy a földi gazdagság felébreszti az emberben a telhetetlenséget, ezzel pedig *elfedi a lelki igényeket*. Jézus az apostolainak azt ajánlotta, hogy hagyjanak el mindent, és kövessék őt.

Spinetoli (1998) kommentárjában azt hangsúlyozza, hogy a végső teológiai és pszichológiai érv amely az anyagi javak felhalmozása ellen szól, abban ragadható meg, hogy a kincsgyűjtés önelégültséghez vezet. A pénz kiváló szolga, de rossz úr. A mammon az igében nem csupán pénzként, hanem hatalomként, démoni erőként szerepel, amely hatalmába keríti az embert. Ezért kell választani a két úr, Isten és a mammon között. A keresztény ember sajátos feladata, hogy rámutasson a földi értékek viszonylagos voltára, esetlegességére, és eszerint is éljen.

A válaszadók egyéni megfogalmazásaiban az egyéb válaszok között a fenti gondolatok közül többel is találkozhatunk.

6.4.2.5.3. Egyéb vélemények

Isten és a mammon szolgálata igehellyel kapcsolatosan nagyon sok egyéni véleményt megfogalmaztak a kérdőív kitöltői. Összesen 158 egyéb válasz érkezett be. Ezek az egy-két szavas megjegyzéstől a hosszan kifejtett véleményekig terjedtek. Témák szerint csoportosítva az alábbi területek jelentek meg a válaszokban a „mi a mondanivalója Mt 6,24-nek” kérdésre:

1. *Hiteles élet* (28 válasz) pl.: „Jó lenne életünkben is világossá tenni alapvetően hirdetett értékrendünket”; „Ha mind a két útnak szolgálnék, akkor képmutató lennék”; „A vallásos emberek közt is van harácsoló”; stb.
2. *A ragaszkodás iránya a döntő* (34 válasz) pl.: „Aki Istenhez ragaszkodik, hajlandó lemondani a pénzről. Aki a pénzhez ragaszkodik, Istenről kell, hogy lemondjon.”; „A gazdag a vagyonban bízó, nem az, akinek sok pénz felett van módja rendelkezni.”

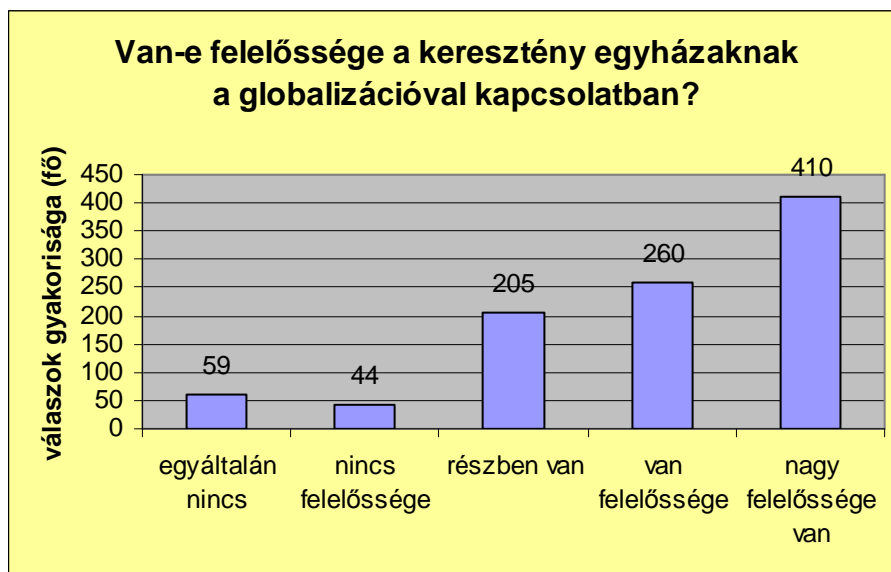
3. *Mire használjuk az anyagi javakat* (20 válasz). Pl.: „Véleményem szerint a pénzt jóra kell fordítani. Ha valaki többet kap, annak kötelessége a szegényebbet segíteni.” „Segíteni általában csak akkor lehet, ha valaki anyagilag meg tudja valósítani Emberek a kevésből is adnak, ha azzal valakinek javíthatnak az életminőségén”
4. *A sorrend a fontos* (9 válasz). Pl.: „Sorrendet kell fölállítani a kettő között, a kiengesztelésük nem lehetséges”; „Ha a pénz szerzése és az istenhitem konfliktusba kerül, akkor abban a helyzetben a hitem által diktáltakat kell tennem.”
5. *A transzcendens lét, forma és formán túli világ* (11 válasz). Pl.: „Transzcendens dimenzió nélkül az életünk csak önmagáért való, örömtelen versenyfutás.”; „meg lehet tanulni, hogy a két világ hogyan szolgálja egymást: a forma és a formán túli világ egyensúlya a fontos. Nem lehet egyiket elutasítva csak a másikat élni.”; Isten gyermekeiről maga Isten gondoskodik.”
6. *A keresztyén hit döntés* (15 válasz). Pl.: „József Attila: "ügyeskedhet, nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret"; „A hit választás: mi a valóban fontos”
7. *Hívó ember nem lehet túl gazdag* (8 válasz). Pl.: „A gazdagság akadály a Istenre figyelésnek.”; „A pénz hajhászása eltávolítja az ember gondolatait Istentől.”; „Szerintem mindenféle értékrenddel el lehet érni Istent, mert nem az emberen múlik, hogy elérje Őt, hanem Isten érinti meg az embert, és ő nem ilyenek alapján dönti el. "ott fúj, ahol akar". Szerintem azért nem lehet igazán gazdag (túl gazdag) valaki, ha hívó, mert a saját jóléte helyett az alap dolgokon túl már más boldogulását kell(ene) szolgálnia. Egy bizonyos szint után a felhalmozás szerintem már bűn lehet.”
8. *Egyházkritika* (9 válasz). Pl.: „Az egyház finanszírozása a hívők feladata”; „A keresztyén egyházak szemérmesek a pénz kérdésében. A profit ostromozása helyett a keresztyén szemléletű gazdálkodásban kellene példát mutatni és a hívő embereknek egymás vállalkozását preferálni.”; „Sajnos sok esetben kizsákmányolja az egyház az embereket.”
9. *Gazdagok felelőssége* (10 válasz). Pl.: „Aki gazdag anyagilag, annak nagy a felelőssége a szegények iránt.”; „Sokszor a szegény könnyebben ad mint a gazdag, és nagyobb a hite.”; „Tehetős gazdag emberek is használhatják jól a

pénzüket, pl: adományaikkal segíthetik a rászorulókat! A szegény ember hiába segítene, ha nincs miből!”

10. *Egyéb* (14 válasz). Pl.: „A pénz szükséges rossz, ami az élethez kell.”; „Nincs összefüggésben a hit az anyagiakkal”; „Az idézet túl poláris, végletes, nagyon vagy-vagy-ban fogalmaz.”; „A két polaritás szerintem nem Isten és pénz, hanem Isten és valami más.”; „Szerintem pénzügyi dolgokkal többet kellene foglalkozni. Többet kellene tanítani róla.”

6.4.2.5. Van-e felelőssége és tennivalója a keresztény egyházaknak a globalizációval és a gazdasági témákkal kapcsolatban?

A kérdőívben két helyen szerepelt az egyházak globalizációval és gazdasági témákkal kapcsolatos felelőssége. Az egyik esetben konkrétan csak erre vonatkozott a kérdés. A másik esetben több felsorolt tevékenység között szerepelt ez a témakör is. A válaszokat tekintve jelentős eltérés figyelhető meg. Az első esetben, amikor az egyház felelősségét és tennivalóját a globalizáció témakörében önmagában kellett értékelni 5 fokú skálán (1 = egyáltalán nincs felelőssége, 5 = nagy felelőssége van), akkor a megkérdezettek többsége azt válaszolta, hogy nagy felelőssége van a keresztény egyházaknak (410 fő, a válaszadók 42%-a). A válaszok a *6.13. ábrán* szemléletesen láthatók. A megkérdezettek 68%-a, tízből 7 ember egyértelműen azt állítja, hogy felelőssége van az keresztény egyházaknak ezen a területen (4-5 válasz együtt).

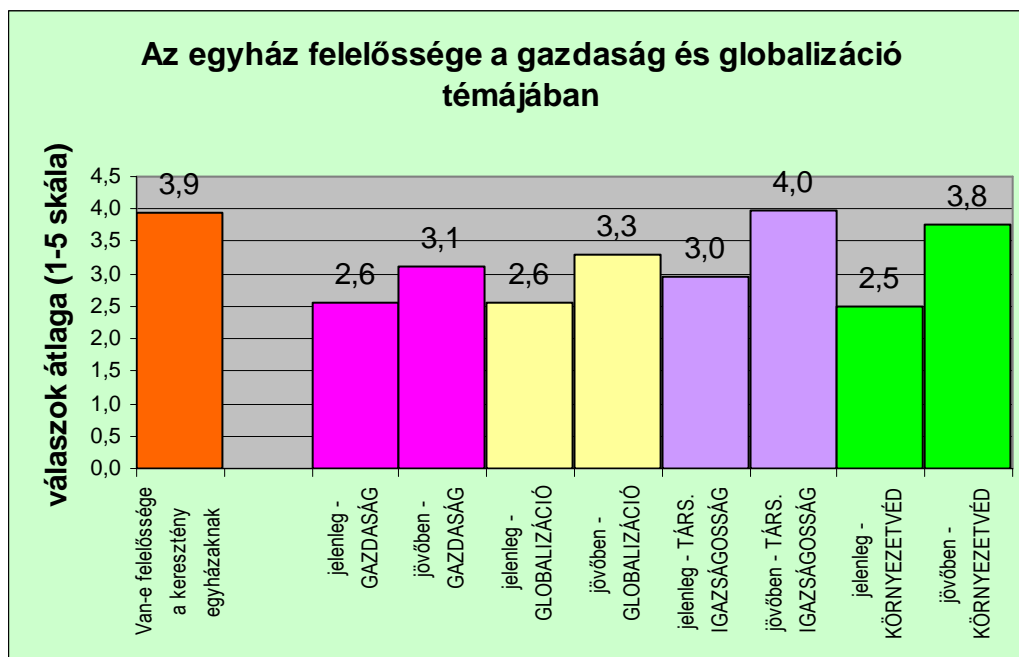

6.13. ábra

A megkérdezetteknek csupán 10%-a, tőből 1 ember véli úgy, hogy a keresztény egyházaknak nincs tennivalója és felelőssége a globalizáció témájában.

A második esetben, amikor több tevékenységi kör között, pl. spiritualitás, bibliamagyarázat, istentisztelet, imádság stb. szerepelt a gazdaság, globalizáció, környezetvédelem, és társadalmi igazságosság, akkor alacsonyabb jelentőséget tulajdonítottak a megkérdezettek ennek a témának, és a 4-es, 5-ös válaszok dominanciája helyett a 3-as válaszok domináltak (részben foglalkozzon).²⁵⁵

²⁵⁵ A háttérváltozókat megvizsgálva azt tapasztaltam, hogy ezek a kérdések elsősorban a valláshoz, felekezethez tartozás tényével mutatnak szignifikáns kapcsolatot. A korreláció nem túl erős, de megfigyelhető tendencia, hogy a valláshoz, felekezethez tartozók válaszolnak magasabb értékeket (3-4). Tehát ők látják úgy, hogy az egyház ha nem is nagyon intenzíven, de legalább részben foglalkozik (és foglalkozzon) a gazdaság, globalizáció, társadalmi igazságosság és környezetvédelem témájával. A valláshoz, felekezethez nem tartozók tendenciául 1-2 értékeket választottak. Több esetben tapasztalható tendencia volt az is, hogy férfiak nagyobb arányban választottak magasabb értéket (5-öst) a gazdaság és globalizáció témáira nézve.

6.14. ábra

A 6.14. ábra összefoglalva mutatja be az 5 fokú skálán mért válaszok átlagát. Az első, különálló oszlop mutatja azt, amikor az egyházak felelősségére vonatkozó kérdés a globalizáció témájára vonatkozóan önállóan szerepelt. A további oszlopok egymás mellett mutatják be azt, hogy mit gondolnak a megkérdezettek arról, milyen mértékben foglalkozik az egyházuk jelenleg a gazdaság, a globalizáció, a társadalmi igazságosság, és a környezetvédelem témájával; valamint mit tartanának kívánatosnak a jövőben ezeken a területeken. Az első oszlop minden esetben a jelenlegi helyzetről formált véleményeket, a második oszlop pedig a jövőbeni, kívánatos helyzetet mutatja. Az ábráról leolvasható, hogy a négy megnevezett téma közül egyházak jelenlegi tevékenységét tekintve a válaszadók a környezetvédelem témájában alakították ki a legrosszabb véleményt (2,5 átlag). A gazdaság és globalizáció témaköre ennél hajszálnyival erősebben van jelen a válaszadók szerint, a társadalmi igazságosság pedig közepes megítélést kapott (3,0 átlag). A kívánatos érték a jövőre vonatkozóan ehhez képest minden területen magasabb. Tehát a megkérdezettek szerint intenzívebben kellene az egyházaknak ezekkel a témákkal foglalkozniuk. A gazdaság területén 20%-os ez az eltérés, a globalizáció témájában 27%-os, a társadalmi igazságosság területén

pedig 52%-os. A környezetvédelem témakörében tartanak kívánatosnak tehát a válaszadók legnagyobb mértékben növekedést a tevékenységek intenzitására nézve.

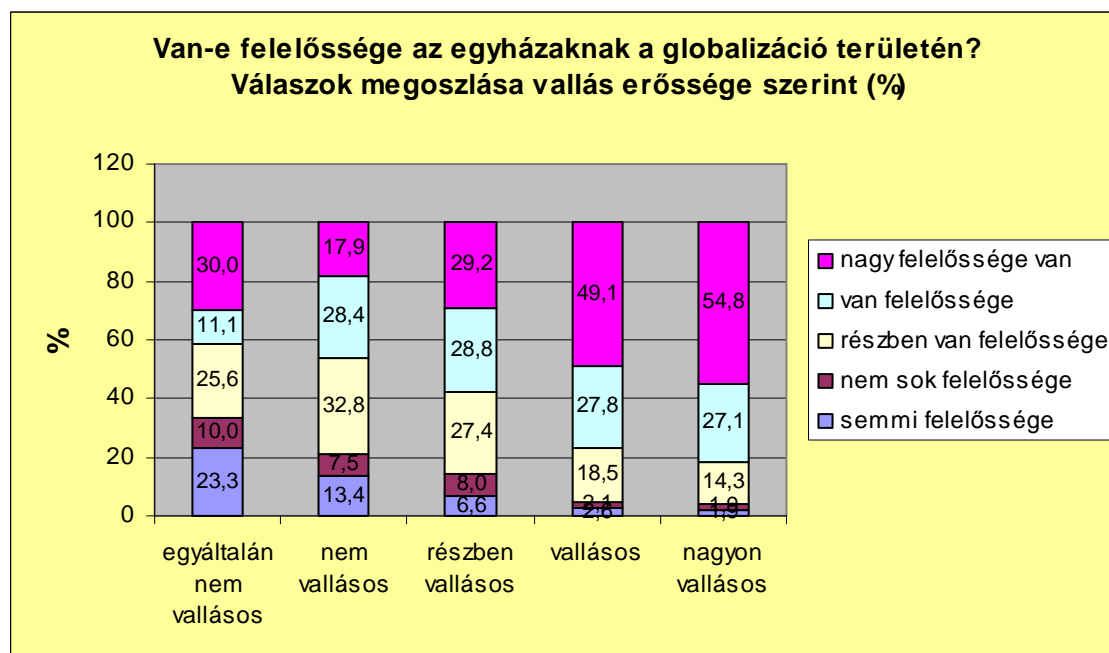
A *függelék 4.13. ábrája* részletesen bemutatja a jelenlegi és a kívánatosnak tartott mértékű egyházi tevékenységre vonatkozó véleményeket valamennyi területre nézve. Ebből látható, hogy a környezetvédelem témájában a 2-es, 3-as válaszok helyett 4-es, 5-ös válaszok szerepelnek legnagyobb gyakorisággal. A hívek többsége tehát úgy gondolja, hogy jelenleg nem foglalkoznak eléggé a keresztény egyházak a környezetvédelem, teremtésvédelem témájával, ennél intenzívebben kellene a témában fellépniük. Ez a vélemény azért különösen is érdekes, mert ahogy a 6. fejezet elején említettem, a környezetvédelem témájában jelentős megnyilatkozások történtek az utóbbi 1-2 évben. A környezetvédelem és teremtésvédelem témája viszonylag aktívan jelen van a hazai egyházi fesztiválokon (pl. Szélrózsatalálkozó, Csillagpont), továbbá az internetes felületen is komoly segédanyagok és információk érhetők a témában. A *teremtésvedelem.hu* honlapon²⁵⁶ például előadások, hanganyagok, videók találhatóak, továbbá értékes segédanyagok a környezeti neveléshez, a katolikus püspöki konferencia körlevele, stb. Az *ararat.lutheran.hu* honlapon szintén találhatunk értékes anyagokat, hittanóra vázlatokat, imádságokat, meditációkat, hasznos linkgyűjteményt, stb. Több kérdés is felmerül tehát ezzel kapcsolatban: Az egyháztagok nem ismerik eléggé széles körben ezeket a kiadványokat, honlapokat, egyházi megnyilatkozásokat? Ha ez így van, akkor miért? Nem megfelelő az erről szóló kommunikáció az egyháztagok és a közvélemény felé?²⁵⁷ A környezetvédelem témáját nem tekintik a globalizáció témakörébe tartozónak? Vagy a globalizáció témáját leszűkítik a környezetvédelemre? A társadalmi igazságosság témakörét élesen elválasztják a globalizáció témakörétől? Vagy netán azért a környezetvédelemről vélekednek a legelmarasztalóbban, és szeretnék, ha egyházuk tevékeny lenne a témában, mert a közszolgálati és kereskedelmi médiában e a téma fontosságáról gyakran lehet hallani? Ezekre a kérdésekre a kutatás adatai alapján egyértelmű válaszokat nem kaphatunk, azonban érdemes elgondolkodni rajtuk.

²⁵⁶ A honlapot a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Felelősségünk a teremtett világért című körlevelének kiadásával egyidejűleg, 2008-ban indították el.

²⁵⁷ A kommunikáción belül a médiakommunikációval kapcsolatos véleményeket a 6.4.2.7. fejezet elemzi.

A háttérváltozókat megvizsgálva több érdekes összefüggést is megállapíthatunk. Kik azok, akik szerint nagy felelőssége van az egyházaknak a globalizáció területén és kik mondták, hogy nincs, vagy csak részben?

Mint tudjuk, a kutatás elsősorban a gyülekezeti tagok véleményére volt kíváncsi, és a teljes mintában nagy arányban (84%, 823 fő) szerepelnek valamilyen felekezethez, vagy valláshoz tartozó emberek (ld. *Függelék 6.16. ábra*). A vallásosság erősségére vonatkozó kérdésre a megkérdezetteknek 62%-a, 603 válaszolta azt, hogy vallásos, vagy nagyon vallásos. Ezeknek az adatoknak a tükrében megállapíthatjuk, hogy a *6.15. ábra* alapján, hogy a *vallásosak és nagyon vallásosak többsége* úgy véli, hogy nagy felelőssége van a keresztény egyházaknak a globalizáció és gazdaság területén.²⁵⁸ A vallás erősségének szempontjából szinte lineáris kapcsolat állapítható meg a vizsgált kérdéssel kapcsolatban:²⁵⁹ azok, akik vallásosak, vagy nagyon vallásosak, 5-ös értéket választak („nagy felelőssége van”). Azok, akik nem, vagy csak részben vallásosak, 1-3 értékeket választottak („nincs felelőssége” vagy csak részben).²⁶⁰

6.15. ábra

²⁵⁸ A kérdőív kérdése így szólt: „Van-e felelőssége és tennivalója a keresztény egyházaknak a globalizációval és gazdasági témákkal kapcsolatban? (1 = nincsen, 5 = nagyon nagy felelőssége van)”

²⁵⁹ Pearson's Chi-Square = 0,000; Gamma = 0,354

²⁶⁰ Az egyáltalán nem vallásosak tendenciá szerűen 1-est („egyáltalán nincs felelőssége”) választottak.

A statisztikai elemzések alapján²⁶¹ azt tudjuk megállapítani, hogy a férfiak nagyobb arányban válaszoltak 4-es és 5-ös értéket az ötfokú skálán.²⁶² Az idősebbek (50 év felettiek) szintén nagyobb arányban válaszoltak 5-ös értéket. A valláshoz vagy felekezethez tartozás szempontjából a 4-5-ös válaszok 89 %-át azok adták, akik valamilyen felekezethez, valláshoz tartoznak. A korreláció ezen a téren viszonylag erősnek bizonyult, tehát nem a véletlen műve, hogy a vallásosak magasabb értékeket válaszoltak. A felekezethez és valláshoz nem tartozók ugyanakkor tendencia szerűen 1-3 válaszokat adtak. A felekezethez tartozás szempontjából gyenge, de kimutatható kapcsolat van²⁶³. A reziduumok alapján megállapítható tendencia szerint a katolikusok 5-ös, az evangélikusok 4-es, a reformátusok 3-as, az egyéb vallásúak 1-est válaszoltak nagyobb arányban.²⁶⁴ Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy az egyéb vallásúak nagyon eltérő összetétele miatt (buddhista, evangéliumi keresztény egyház, adventista, baptista, hit gyülekezete, stb.) ez az 1-es válaszuk lényegében nem értelmezhető. A felekezetek szerinti válaszokat a *6.16. ábra* foglalja össze. Látható a katolikusok nagy aránya a „felelőssége van” válaszoknál, továbbá az evangélikusok jelentős, és a reformátusok kisebb aránya is. A felekezetek szerinti megoszlását tekintve (*függelék 6.15. ábra*) a megkérdezettek között az evangélikusok és a reformátusok aránya csaknem egyforma (22 és 20%). Ennek fényében tehát a *6.16. ábrán* egyértelműen megállapíthatjuk a reformátusok kisebb arányát az evangélikusokhoz képest.²⁶⁵

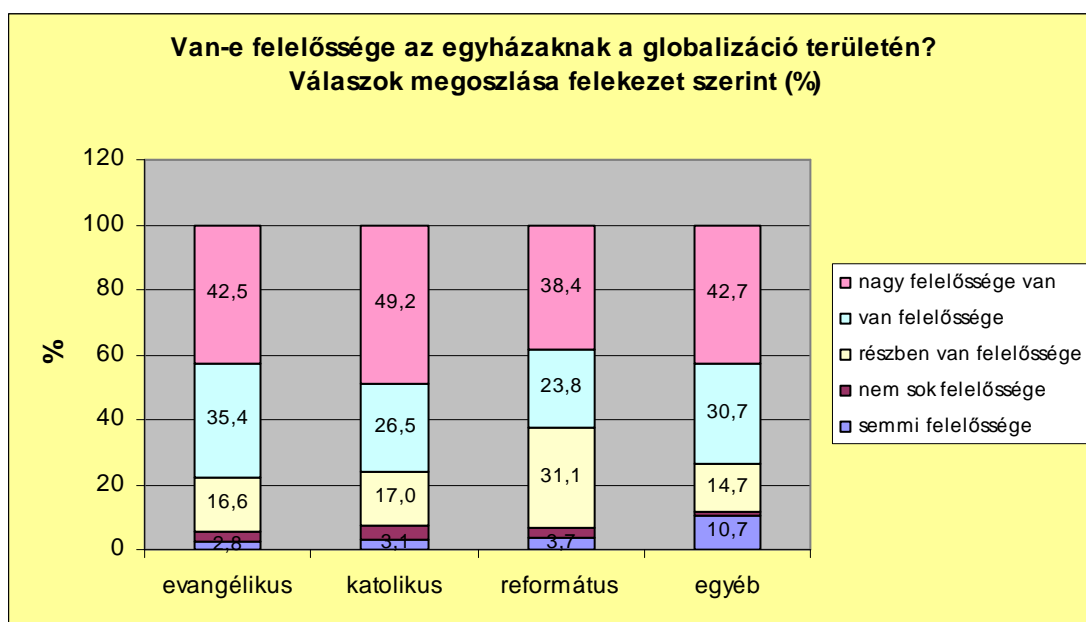
²⁶¹ Szignifikancia teszt, korreláció számítás, és keresztábra elemzések.

²⁶² Az 5-ös válaszok (nagy felelőssége van) 51%-át férfiak mondták, holott a teljes mintában csak 45% az arányuk. Ha 4-5 válaszokat összevontan vizsgáljuk meg, akkor is nagyobb arányban szerepelnek a férfiak, 71%-ban, a nők 66%-os aránya mellett.

²⁶³ Pearsons Khi-Square = 0,000; Gamma = 0,078

²⁶⁴ Jelentősen eltérő aránynak azt tekintetem, amikor a táblázat adott cellájában szereplő kiegyenlített reziduum (adjusted residuum) értéke +2 felett volt. (v.ö. Sajtos-Mitev, é.n. 148.p.)

²⁶⁵ Ezzel kapcsolatban ld. még a 6.4.2.9. fejezetet.

6.16. ábra

A gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságát tekintve elmondhatjuk, hogy szintén szignifikáns a kapcsolat.²⁶⁶ Azok, akik hetente vagy annál sűrűbben vesznek részt gyülekezeti alkalmakon, nagyobb arányban válaszoltak 5-ös értéket. Azok pedig, akik évente, vagy soha nem mennek templomba, 1-2-es értékeket válaszoltak tendenciaszerűen nagyobb arányban.

Iskolai végzettség tekintetében is szignifikáns kapcsolat mutatható ki.²⁶⁷ Az egyetemet vagy főiskolát végzettek nagyobb arányban válaszoltak 5-öst, az érettségivel, illetve az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők 1-3 válaszokat adtak.

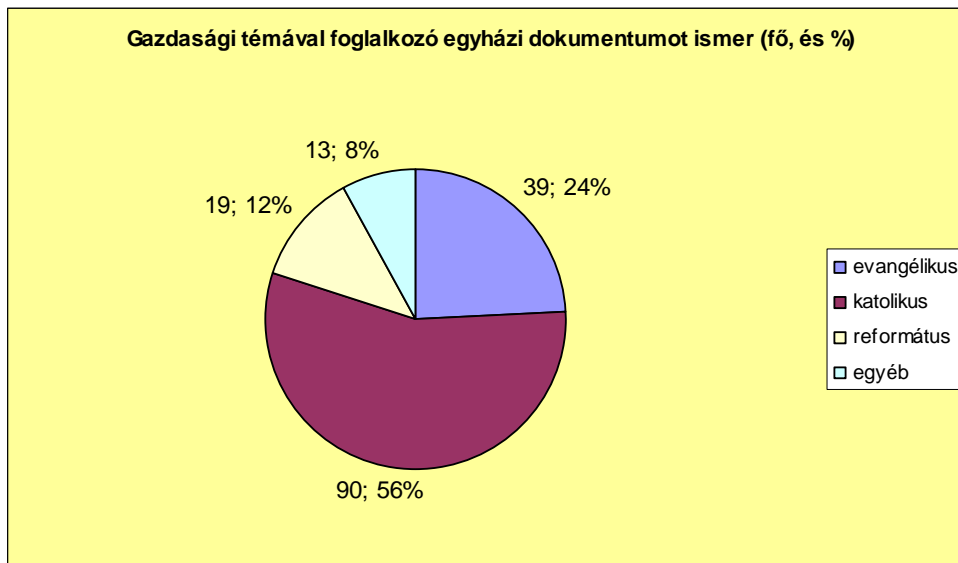
6.4.2.6. Egyházi dokumentumok ismerete

Az „Ismer-e olyan egyházi dokumentumot vagy írást, amely gazdasági kérdésekkel foglalkozik?” kérdésre tízből 8 ember válaszolta azt, hogy nem ismer ilyen dokumentumot (812 fő, 83%). Felekezeti hovatartozást tekintve (l.d. 6.17. és 6.18. ábra) a katolikusok nagyobb arányban ismernek, a reformátusok pedig inkább nem ismernek gazdasági témájú egyházi dokumentumot. (Az evangélikusok pedig a teljes mintában való részvételük arányának megfelelően ismernek ilyen dokumentumot.)

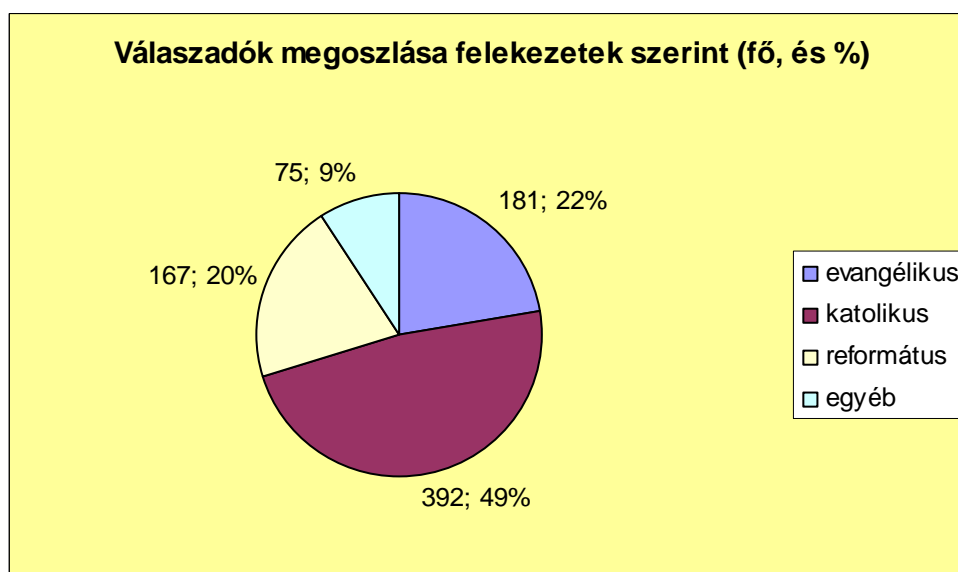
²⁶⁶ Pearsons Khi-Square = 0,000; Gamma = 0,311

²⁶⁷ Pearsons Khi-Square = 0,000; Gamma = 0,263

Valószínűsíthető, hogy a katolikus egyház társadalmi tanítása, a pápai enciklikák (pl. a 2009-ben kiadott *Caritas in Veritate*) ismerete áll ennek a háttérben.

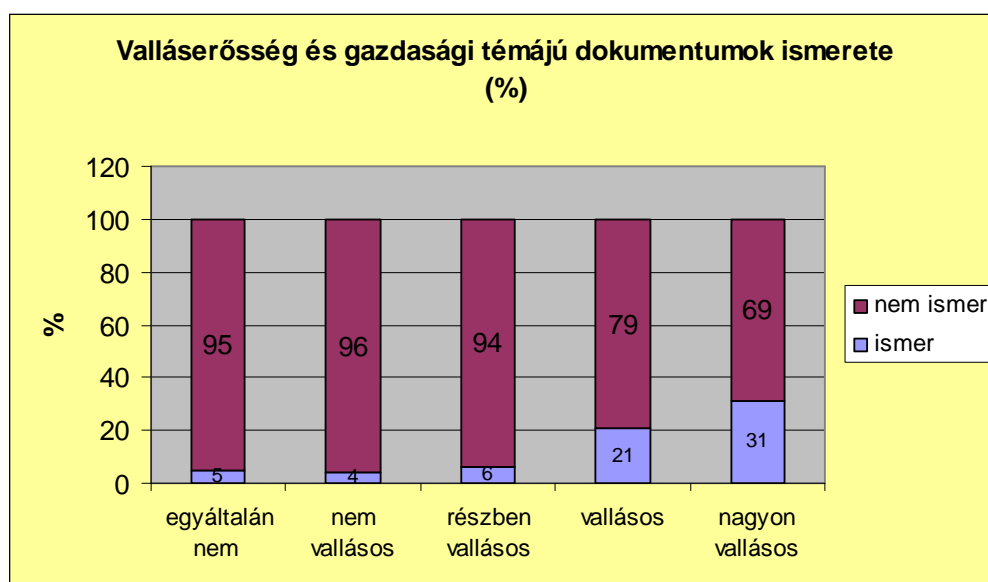
6.17. ábra

6.18. ábra

A gazdasági témájú egyházi dokumentumot *nem ismerők* aránya teljesen leképezi a mintában szereplő felekezeti arányokat. Ugyanakkor a megkérdezettek közel egyötöde nem válaszolt (177 fő, 18%), valószínűleg azért, mert nem ismernek ilyen dokumentumot.

A vallásosság erősségének szempontjából sokkal szorosabb kapcsolat mutatkozik a dokumentumok ismerete tekintetében, mint a felekezetek szempontjából.²⁶⁸ A vallásosak és nagyon vallásosak természetesen sokkal nagyobb arányban ismerik az egyházi dokumentumokat. Azonban jól látszik a 6.19. ábrán, hogy a vallásosak és nagyon vallásosak jelentős része nem ismer gazdasági témájú egyházi dokumentumot. A vallásosak esetében 10 közül 8, a nagyon vallásosak esetében 10 közül 7 ember. Ez a magas arány azt mutatja, hogy egyrészt van feladata a keresztény történelmi egyháznak ezen a területen, másrészt, hogy tevékenységüket kommunikálniuk kell, hogy azt az egyháztagok megismerjék, és részt is vegyenek benne.

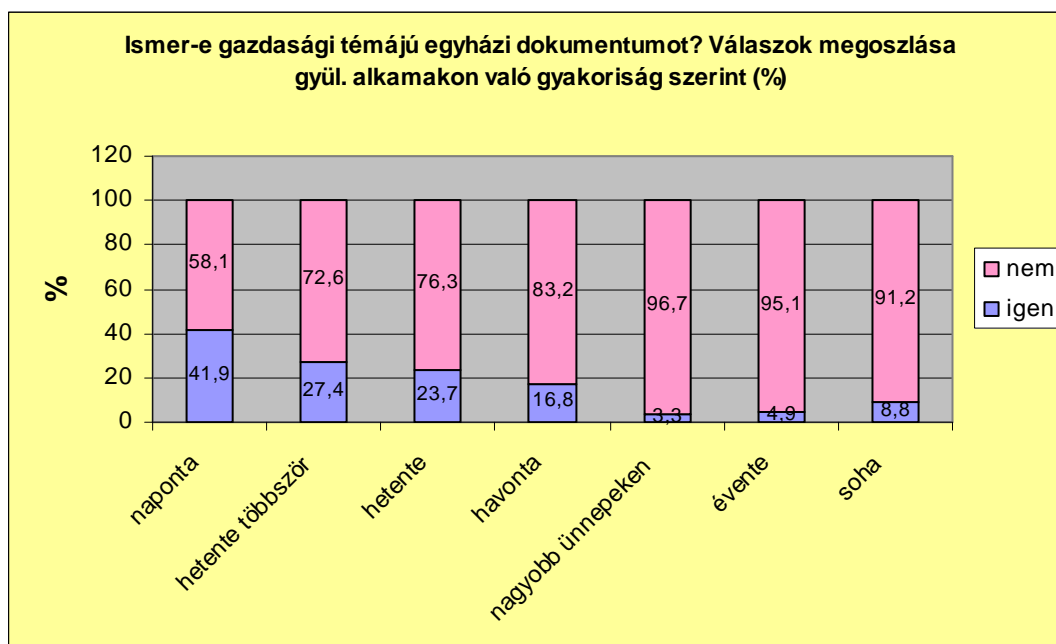

6.19. ábra

Ezt megerősíti a 6.20 ábra, amely a gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságát tekintve mutatja a válaszok megoszlását. Jól látható, hogy minél gyakrabban vesz részt valaki gyülekezeti alkalmakon, annál valószínűbb, hogy ismeri az egyházi dokumentumokat is. Ugyanakkor a másik oldalról elmondhatjuk, hogy még azok közül is, akik nagyon sűrűn, hetente többször vesznek részt gyülekezeti alkalmakon, jelentős részük – közel kétharmaduk – nem ismer gazdasági témájú egyházi dokumentumot. Nemek tekintetében elmondhatjuk, hogy van szignifikáns

²⁶⁸ Pearsons Khi-Square = 0,000; Gamma = 0,513

kapcsolat, a férfiak nagyobb arányban ismernek, a nők nagyobb arányban nem ismernek egyházi dokumentumokat gazdasági témakörben.

6.20. ábra

Azoknak a válaszaik, akik azt válaszolták, hogy ismernek gazdasági témájú egyházi dokumentumot vagy írást (170fő, 18%), az alábbi csoportokba rendezhetők:

- nagyon sokan a *Bibliát* nevezték meg ilyen írás gyanánt. Néhányan példázatok, vagy bibliai mondatokat is írtak amelyek pénzzel, gazdasággal, gazdagsággal kapcsolatosak (pl. Jézus templomtisztítása, Mt 21; Az adópénz, Mk 12; Az özvegyasszony két fillérje, Lk 21; stb.).
- XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* (1891-ben írt) enciklikája a második leggyakrabban említett dokumentum. A katolikus egyházban az első hivatalos társadalomerkölcsi tanítás méltán az egyik legismertebb dokumentum.
- További pápai enciklikákat pl. *Caritas in Veritate* (2009), *Centesimus Annus* (1991), *Quadragesimo Anno* (1931), stb. is többen megneveztek. Gyakori válasz volt a „több pápai enciklika” is.

- Az Egyházak Világtanácsa *Alternatív globalizáció a népekért és a földért (AGAPE)* dokumentuma is több alkalommal megnevezésre került.²⁶⁹
- A Magyar Katolikus Püspöki Kar *Igazságosabb és testvériesebb világot!* (1996) című körlevele szintén gyakran fordult elő a megnevezett példák között.
- *Protestáns egyházak dokumentumai* közül említésre került a németországi evangélikus egyház (EKD) *Wie ein Riss in einer hihen Mauer* című dokumentuma (2009), valamint a protestáns egyházak európai közösségének (GEKE) dokumentumai.
- Néhány válaszadó a zsinati törvényeket említette meg.
- A válaszadók közül néhányan hazai és külföldi *internetes portálok* címét is megadták, amelyeken gazdasági és környezetvédelmi témaköröket keresztény megközelítésben olvashatunk. Ilyen pl.: The Green Bible (<http://greenletterbible.com/about.php>); <http://ararat.lutheran.hu/>, <http://uzletietika.blog.hu/>.

A megkérdezettek közül néhányan pontos adatokkal soroltak fel pápai enciklikákat, vagy más iratokat. A kérdőívek felvételének hólabda módszere miatt valószínűsíthető egyfajta „erősítő” hatás: a gazdaságetika és globalizáció témájában elkötelezett keresztény emberek valószínűleg továbbadták egymásnak a kérdőívet. Egy reprezentatív mintában tehát elképzelhető, hogy alacsonyabb arányú lenne a gazdasági témájú egyházi megszólalások ismerete.

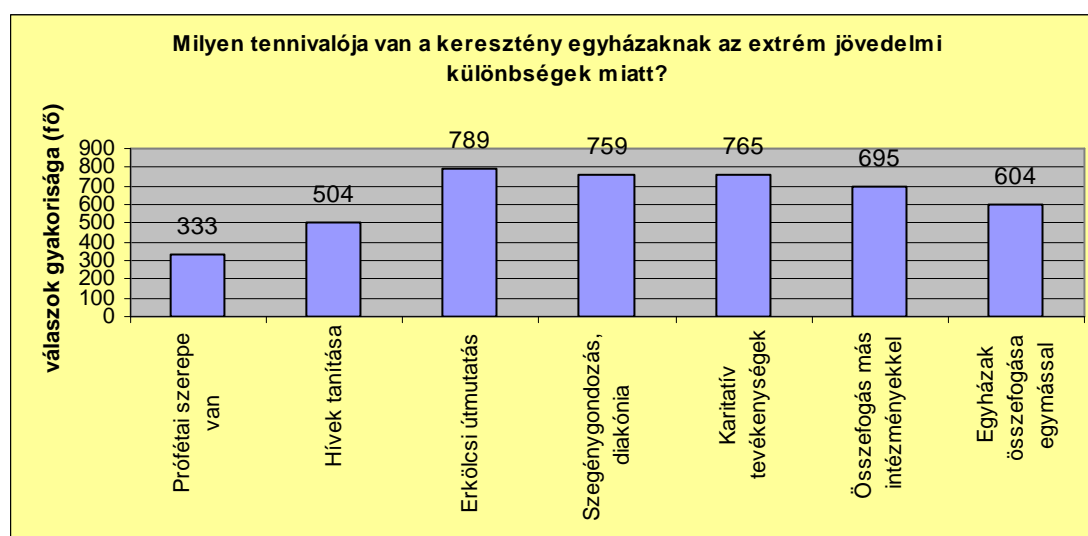
6.4.2.7. Milyen tennivalója van a keresztény egyházaknak a szegénység és gazdagság kirívó eltérései miatt?

A keresztény egyházaknak a kirívó jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos tennivalójára több módon kérdezett rá a kutatás. Mindegyik esetben felsorolt lehetőségek közül választhattak a megkérdezettek, és lehetőség volt ezen túl saját egyéb vélemény leírására is. A 6.21. ábra összefoglalja a válaszok gyakoriságát.²⁷⁰ Az

²⁶⁹ A magyar kiadás éve, 2008 óta, megismerhették a dokumentumot szélesebb körben Magyarországon is is az érdeklődők.

²⁷⁰ Minden válaszadó több, akár az összes felsorolt lehetőséget bejelölhette. A gyakoriságok és arányok táblázatos összefoglalását a *függelék 6.18. táblázata* tartalmazza.

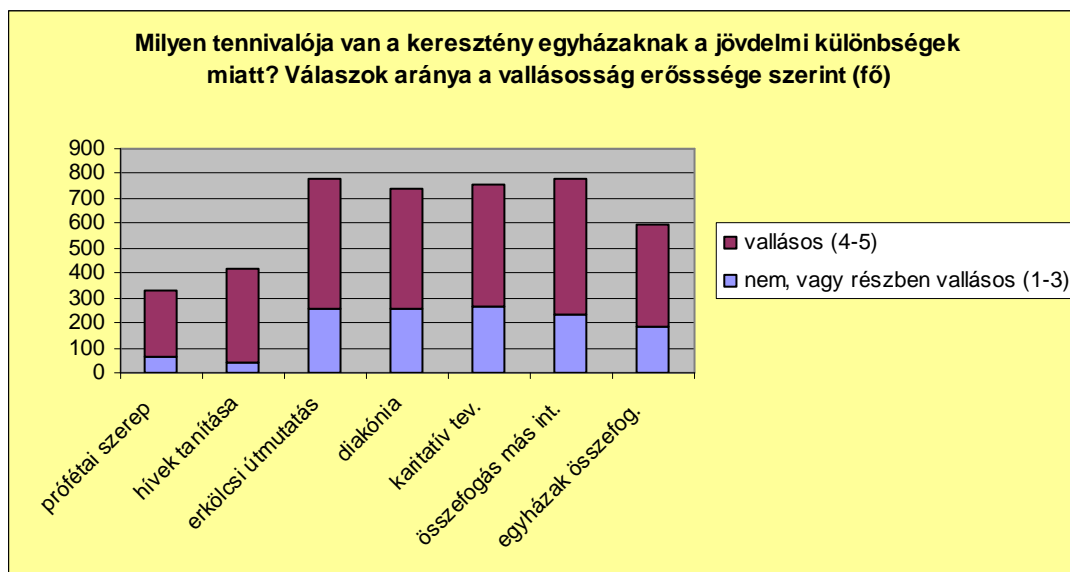
ábráról leolvasható, hogy legtöbbször az *erkölcsi útmutatást* választották. A sorrendben a második a *karitatív tevékenységek* végzése, ezt követi a szegénygondozás, diakónia. Ezek az eredmények egy olyan egyházképet tükröznek, amely szerint az egyház feladata elsősorban az erkölcsi útmutatás, és példaadás. Ezt az erkölcsi útmutatást a karitatív szolgálat és a diakóniai tevékenység teszi hitelessé. Ebben az egyházképben az egyház prófétai szerepe és a hívek tanítása kevésbé hangsúlyos. (Bár az erkölcsi útmutatás részben tanítást is jelent.)

6.21. ábra

A tevékenységekkel kapcsolatos kérdéscsoport a vallásosság erősségével és a gyülekezeti alkalmak látogatottságával mutatott szignifikáns kapcsolatot (közepes vagy annál erősebb kapcsolat). A 6.22. ábra bemutatja, hogy az egyes válaszok mögött milyen arányban szerepelnek vallásos vagy nagyon vallásos, illetve nem, vagy csak kis mértékben vallásos emberek.²⁷¹ Látható az ábrán, hogy az erkölcsi útmutatás, a diakónia, és a karitatív tevékenységek esetében a legmagasabb a nem vagy csak részben vallásosak aránya. Tehát a „külvilág” az egyházhoz szorosan nem tartozók ezeket a tevékenységeket várják elsősorban az egyháztól. Ezt a mélyinterjúk is alátámasztják.

²⁷¹ A gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakoriságát tekintve (szignifikáns kapcsolat mellett) az az összefüggés érvényesül, hogy a hetente vagy annál sűrűbben templomba járók minden tevékenységet magasabb arányban fontosnak tartanak. A prófétai szerepet választók között mintegy kétharmados arányban szerepelnek azok, akik hetente vagy ennél sűrűbben vesznek részt gyülekezeti alkalmakon.

6.22. ábra

A 6.23. ábra összefoglalva mutatja be, hogy a megkérdezettek az extrém jövedelmi különbségekkel kapcsolatban milyen egyházi tevékenységeket tartanak fontosnak. Jelentősen kiemelkedik a válaszok sorában az *értékrend megerősítése, és értékrend közvetítése a társadalomnak* (az összes megkérdezett 79%-a).²⁷² A másik kimagasló érték a *szemléletformálás, gondolkodásmód megváltoztatása* (összes megkérdezett 74%-a), ami összhangban van azzal is, hogy a mélyinterjú alanyok szinte mindegyike kiemelte a szemléletformálás felelősségét és fontosságát az egyház feladatával kapcsolatban. Ezekről némiképp elmaradva, de még mindig a megkérdezett több mint fele szerint nagyon fontos a *dialógus a társadalom más szereplőivel* (54%), valamint a *társadalmi igazságosság kérdésének napirenden tartása* (55%). A társadalmi igazságosság – úgy tűnik – egy olyan „hívószó” az egyháztagnak számára, amely sokaknak rokonszenves, ez a kutatás több kérdése kapcsán is beigazolódik.²⁷³

²⁷² Ez ráímel arra, hogy a korábbi kérdés esetében az erkölcsi útmutatást választották a legtöbben, mint fontos egyházi feladata.

²⁷³ V.ö. 6.4.2.9. fejezet eredményei.

6.23. ábra

Legalacsonyabb arányban szerepel a válaszok között a *konferenciák szervezése*, valamint a *több médiakommunikáció*. Tíz megkérdezett közül 3 tartja fontosnak ezeket a tevékenységeket. Az kutatási adatok alapján a mélyebb okokat feltárni nem lehetséges. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a több médiakommunikációt zömmel a vallásosak (vallásérosség 4-5) és a rendszeres templomba járók választották (72%-ban). Ugyanezt mondhatjuk el a konferenciák szervezéséről is (ott 69% a vallásosak, vagy nagyon vallásosak aránya).²⁷⁴ Összességében azonban mégis jelentősen alacsonyabb arányban szerepelnek ezek a válaszok a többihez képest. A média kommunikációt vajon üres PR fogásnak tartják a megkérdezettek? A konferenciákat pedig feleslegesnek, ahol nem történik semmi, csak sok beszéd, és nem születik belőle valódi cselekvés? Netán ez az a két terület, amely már jelenleg is jól működik, ezért nem jelölték be feladatként többen? Vajon úgy vélik, hogy van elég konferencia, egyházi tévé műsor és sajtótermék? Vagy a személyes, kisközösségi formákat tartják megfelelőnek a szemléletformálás és az értékrend megszilárdítása eszközeként? Ezeket a kérdéseket a kérdőív adatai alapján nem tudjuk megválaszolni. Azonban a mélyinterjúkban – szinte egyöntetűen – ezzel ellentétes

²⁷⁴ Az összes válaszra elmondható, hogy a vallásosak aránya (vallásérosség 4-5) szűk határok között, 64 és 72 % között szóródik, tehát viszonylag állandó. Három terület van, ahol magas arányban (72%) szerepel, ezek a *mediakommunikáció*, az *egyházon belüli dialógus*, és az *egyházhhoz nem kötődő emberekkel folytatott dialógus*.

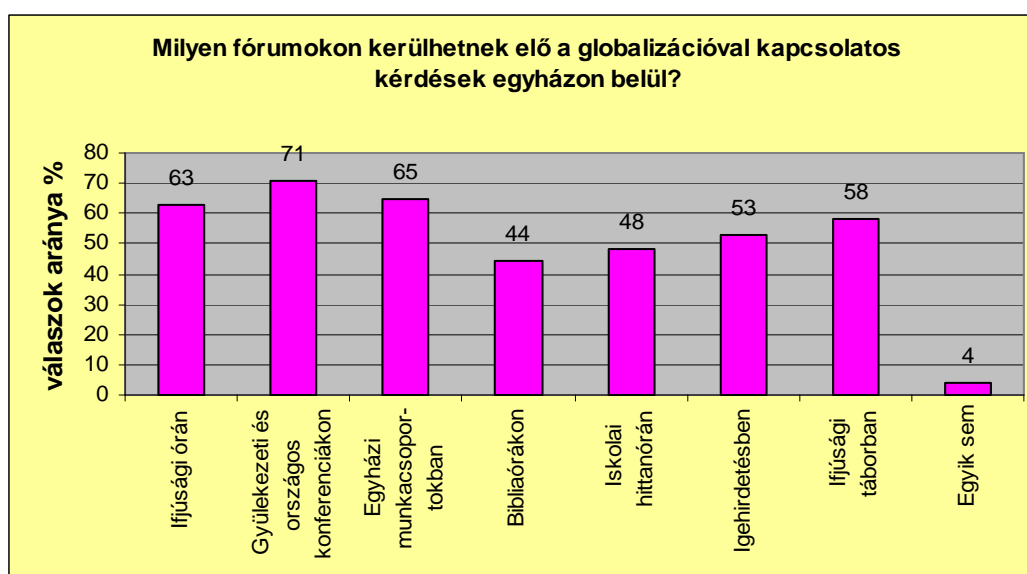
vélemény fogalmazódott meg. Tehát, hogy sokkal intenzívebb média jelenlétre van szükség, és nem csupán az egyházi, hanem a világi médiában is.

Nagyon sokan fogalmaztak meg egyéni véleményt azzal kapcsolatban, hogy milyen tennivalója van az egyházaknak a szegénység és gazdagság összefüggésében.

- Az egyik legmarkánsabb csoportja a véleményeknek az egyház *példamutatását és hitelességét* hangsúlyozta Pl. „saját gazdasági ügyeit bibliai módon intézve példát mutatni”; „példamutatás személyes szinten is: drága autók és irodai berendezések helyett szerény, hiteles életvitel”; „vizsgálja felül saját túlköltekezéseit”; „ ne gazdag egyház képét mutassa, hanem szegény, szolgáló egyházét; „gyülekezetben megvalósítani azt amit ideálisnak, és jónak gondol.”; stb.
- Az *evangélium hirdetése, imádság, istentisztelet és bibliamagyarázat* az egyház feladata, és a felebaráti szeretet hiteles gyakorlása.
- *Tanítás, felnőttképzés.* „gazdaság és Biblia kapcsolatának helyes átadása”; „szemléletformálás arra nézve, hogy profitmaximalizálás helyett egymás segítése és az együttműködés az előre mutató”
- *Média-jelenlét, megszólalás „kijelölés”* is, a társadalomban, nem csak az egyházon belül;
- Több esetben megfogalmazódott jelentős egyházkritika (néha indulatos formában is). Ezeknek egyik iránya a katolikus egyház legutóbbi botrányaival volt kapcsolatos, egy másik iránya „az egyház” vagyonát illetve kritikával (egyházon kívüliek kritikái); a harmadik irány pedig az egyháztagok kritikája saját egyházukkal kapcsolatban.
- Globalizációkritikus nézetek felvállalása.
- Nem az egyház feladata, küldetéséhez nem tartozik hozzá.
- Beszéd helyett tenni kell.

Konkrét kérdés vonatkozott a kérdőívben arra, hogy *milyen fórumokon* kerülhetnek elő az egyházon belül a gazdasággal és a globalizációval kapcsolatos kérdések.

A 6.24. ábra foglalja össze²⁷⁵, az ezzel kapcsolatos véleményeket. Itt is megfigyelhető, hogy az a tendencia, hogy a nagyon vallásosak és vallásosak relatív nagyobb arányban választottak minden fórumot. (A megkérdezettek egyharmada válaszolta azt, hogy mindegyik fórumon.) Kimagasló arányban szerepel az ábrán a *gyülekezeti és ifjúsági konferenciákra, az egyházi munkacsoportokra és az ifjúsági órákra* adott válaszok aránya. Érdekes, hogy másik összefüggésben feltett kérdésre a konferenciák szervezését feltűnően alacsony arányban választották a megkérdezettek. Itt azonban a legnagyobb arányban választották. A vélemények alapján tehát egy reális kép rajzolódik ki, mely szerint az egyháznak nem a legfontosabb feladata a konferenciák szervezése, azonban bizonyos témák feldolgozására nagyon alkalmas eszköz lehet más fórumokkal együtt használva.

6.24. ábra

Az egyéb válaszok öt csoportba sorolhatók:

- Az *írott és elektronikus sajtóban* való jelenlét fontosságát többen megnevezték.
- Az *internet* jelentősége napjainkban különösen is nagyra nőtt, ezért az egyházi megjelenés ott is elengedhetetlen.²⁷⁶
- Az *egyházi iskolák*;

²⁷⁵ A függelék 6.21. táblázata részletesen tartalmazza az abszolút számokat is a százalékos arányok mellett.

²⁷⁶ Ez a vélemény a mélyinterjúkban is erősen megjelenik.

- és az *egyházi média* szerepét is kiemelték a válaszadók, mint olyan lehetséges fórumok, ahol a gazdasági globalizációval kapcsolatos egyházi tevékenységeknek meg kellene jelenni.
- Érkezett olyan válasz is, amely az *interaktivitás* fontosságát és a *szemléletformálást* hangsúlyozta azzal a véleménnyel, hogy erre minden lehetséges fórumon szükség van.

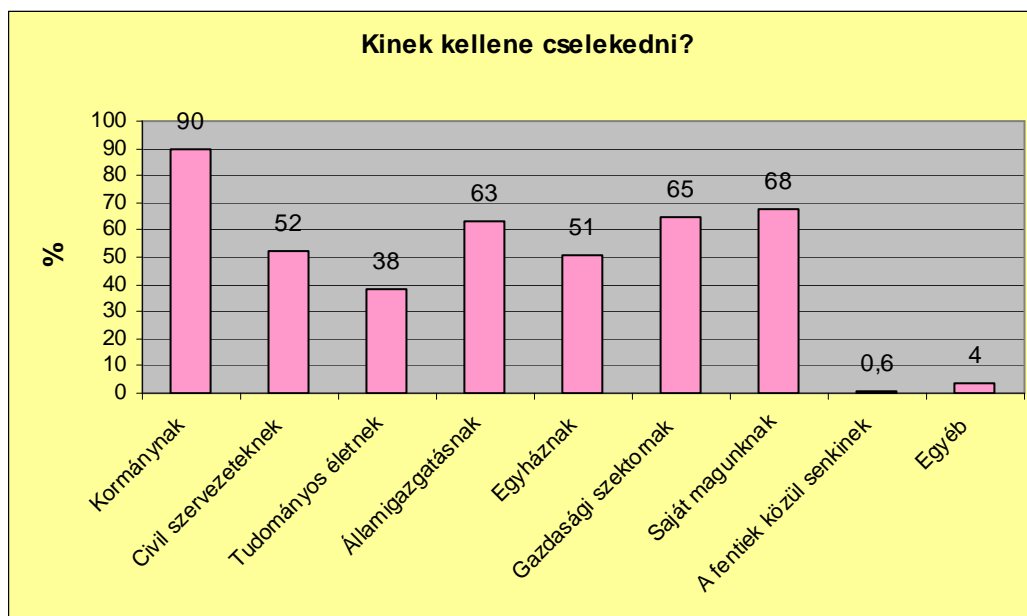
6.4.2.8. Kinek kellene cselekedni?

A European Social Survey (ESS) felmérések szerint Magyarországon a jövedelmek egyenlőtlensége a többi európai országhoz képest sem túl nagynak sem túl kicsinek nem tekinthető. Ugyanakkor a magyarok többsége egyetért azzal, hogy Magyarországon túl nagyok a jövedelmi különbségek (6.4.2.4. fejezet). Ez a fajta vélemény megnyilvánul abban is, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése iránti igény elsősorban a kormányzat iránt fogalmazódik meg. 21 vizsgált ország közül a *kormányzat egyenlőtlenség csökkentő* beavatkozásának támogatottsága – Görögország után – *Magyarországon a legmagasabb*. A vizsgálatok kimutatják azt is, hogy ennek hátterében legerősebben az objektív jövedelmi helyzet, az emberek gazdasági várakozásai, valamint az egyenlőtlenségi rendszer legitimitásával kapcsolatos vélemények állnak. (Tóth, 2009, 38.p.).

Az ESS kutatás eredményeinek ismeretében nem meglepő saját kutatásom eredménye sem. A 6.25. ábrán jól látható, hogy a kormányzat messze kiemelkedik a többi felsorolt intézmény sorából. A megkérdezettek 90%-a véli úgy, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése elsősorban a *kormányzat* feladata. Ezt követi a „*saját magunknak*” vélemény (68%-os arány).²⁷⁷ Ez a vélemény gyenge, de kimutatható kapcsolatban van a megkérdezettek életkorával és a vallásosság erősségével. A fiatal felnőttek, 30-40 év közöttiek, valamint a vallásosak (valláserősség 4) nagyobb arányban vélik úgy, hogy *saját magunknak is tenni kell*.

²⁷⁷ A World Value Survey (WVS) állami és egyéni felelősséget vizsgáló kutatásában Magyarországra nézve azt az eredményt kapták, hogy az állami felelősség 15 ország közül a második legnagyobb, az egyéni felelősség 15 közül a második legalacsonyabb helyen szerepelt. (Tóth, 2009. 42.p.)

Harmadik legnagyobb arányban (65%) a *gazdasági szektor* szerepel.²⁷⁸ Ez a vélemény a háttér változókkal nem áll kimutatható összefüggésben. Az „*egyháznak*” választ nagyobb arányban a vallásosak jelölték meg, a *civil szektort* pedig nagyobb arányban választották a 30-40 év közöttiek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők.

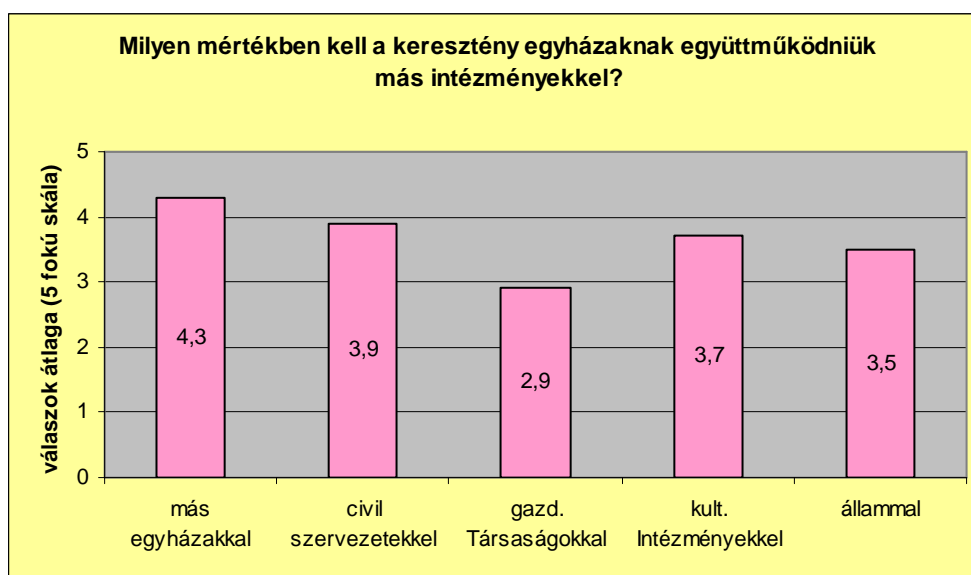

6.25. ábra

A kérdésre adott *egyéb* válaszok közül több is hangsúlyozta a széleskörű *összefogás* szükségességét. Megszólaltak civil társadalmi összefogást sürgető vélemények, a média szerepének hangsúlyozása, a politikai szintéren megfelelő törvényi szabályozás kidolgozása és elfogadása, és az önkormányzatok szerepének hangsúlyozása. Az összefogásra és együttműködésre vonatkozó kérdést a kutatás közvetlenül is megfogalmazott arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben kell együttműködniük a keresztény egyházaknak más intézményekkel. Ennek eredményét a 6.26. ábra foglalja össze.²⁷⁹

²⁷⁸ A vállalatok társadalmi felelősségével kapcsolatban az utóbbi időben sok tanulmány készült és készül. Az egyik fontos és alapvető írás ebben a témában Tóth Gergely: *A valóban felelős vállalat* című írása. (KÖVET-INEM Hungária, 2007. Letölthető: <http://www.kovet.hu/view/main/60-940.html>)

²⁷⁹ A részletesebb eredményeket a függelék 6.23. táblázata tartalmazza.

6.26. ábra

Az ábrán látható, hogy a legmagasabb átlag 5 fokú skálán az *egyházaknak egymással* való együttműködése esetében született. A válaszadók több mint négyötöde 4-es vagy 5-ös választ adott, és összesen 2% volt az 1-es és 2-es válaszok aránya. Szintén az intenzív együttműködést tartják fontosnak a megkérdezettek a *civil szervezetekkel* és a kulturális intézményekkel is. A civil szervezetekkel való együttműködés különösen gyümölcsöző lehet, hiszen az egyházak segítségül kaphatják a civil szervezetek szakmai tudását, és sokat tanulhatnak az aktivizmus kultúrájának megismerésével is. Az együttműködéssel kapcsolatban megfogalmazott saját vélemények között kiemelkedő gyakorisággal fordult elő *az iskolákkal* és más oktatási intézményekkel, valamint a *helyi önkormányzatokkal* való együttműködés megnevezése.²⁸⁰

6.4.2.9. Mit várnak el az egyháztagok egyházuktól a különböző tevékenységi területeken?

A kutatás egyik nagy témája az volt, hogy hogyan vélekednek és mit várnak el a hívek egyházuktól a gazdaság és globalizáció témákkal kapcsolatban. A kérdőív az erre vonatkozóan több kérdést tett fel. Két esetben általános egyházi tevékenységeket sorolt fel. Először az a kérdés szerepelt, hogy „Véleménye szerint

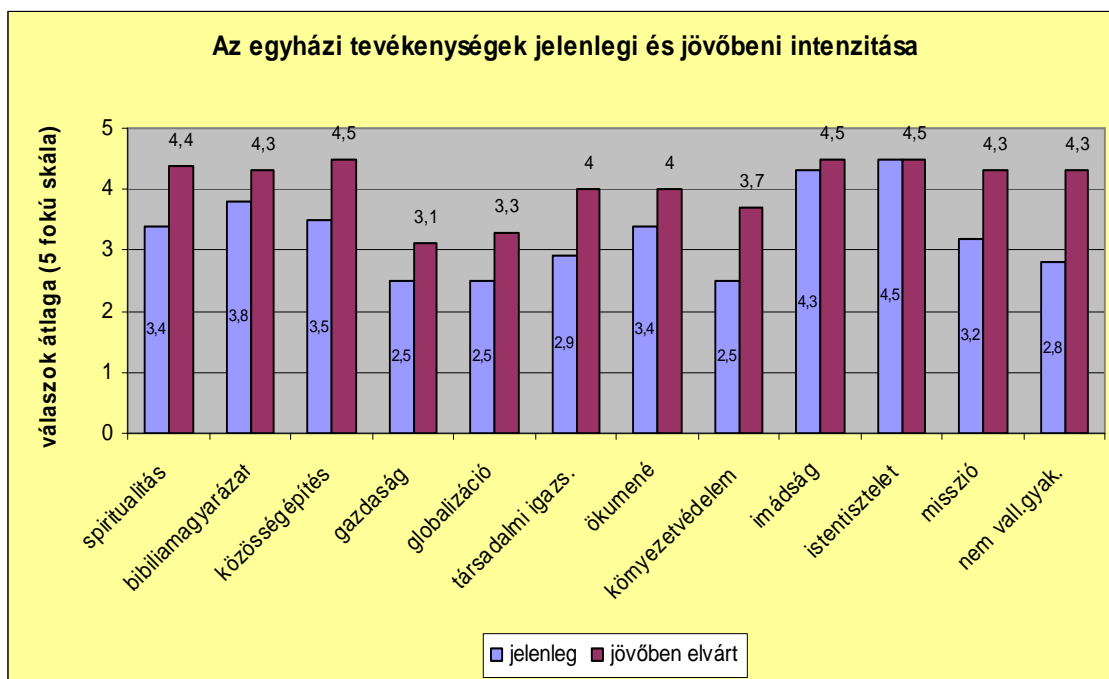
²⁸⁰ A grassroots mozgalmak szerepét, valamint a családpszichológusok fontosságát is több válaszadó kiemelte.

milyen mértékben foglalkozik az Ön egyháza jelenleg az alábbi területekkel”. A felsorolt területek között szerepeltek pl.: istentisztelet, imádság, bibliamagyarázat; ugyanakkor ezzel együtt az aktuális kihívások témái is, mint pl. gazdaság, globalizáció, környezetvédelem. A második kérdés ugyanezekre a területekre úgy kérdezett rá, hogy „mit tartana Ön helyesnek, milyen mértékben foglalkozzon az Ön egyháza” ezekkel a tevékenységekkel. Itt lehetőség volt egyéb fontosnak tartott témák felsorolására is.

A jelenlegi véleményeket és a jövőre nézve elvárt, vagy optimálisnak tartott intenzitásokat a 6.27. ábra foglalja össze. A diagramon a válaszok számtani átlaga szerepel mindkét esetben.

A jelenlegi véleményeket tekintve megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek szerint az egyházak legintenzívebben az *istentisztelettel, az imádsággal és a bibliamagyarázással* foglalkoznak. Ezt mutatja az oszlop párok első oszlopa, 4,5; 4,3; és 3,8 átlagokkal. A tevékenységek intenzitása tekintetében következő *a közösségépítés, a lelki megújulás, spiritualitás, és az ökumené területe* (3,5; 3,4;3,2 átlagokkal). Alacsony értékeket kapott ellenben a gazdaság, globalizáció, környezetvédelem. Ezeken a területeken a leggyakoribb válasz a 3-as volt, a második leggyakoribb pedig a 2-es. Tehát a megkérdezettek szerint az egyházak jelenleg nem, vagy csak részben foglalkoznak ezekkel a területekkel. (Ezt fejezi ki a 2,5-es átlag is.)

Mit tartanak optimálisnak, kívánatosnak, jónak a megkérdezettek az egyes tevékenységi területeken (második oszlop)? Ebben a sorozatban azt látjuk, hogy egy kivétellel mindenütt magasabb átlagok szerepelnek az elsónél. Tehát a megkérdezettek nagyobb intenzitású tevékenységet várnának el az egyháztól egy kivétellel minden területen. Az egy kivétel az istentisztelet, ahol egyformán magasan kiemelkedő a két oszlop. A számok nyelvén ezt azt mondja el, hogy az egyháznak jelenleg is az istentisztelet az egyik fő tevékenysége.

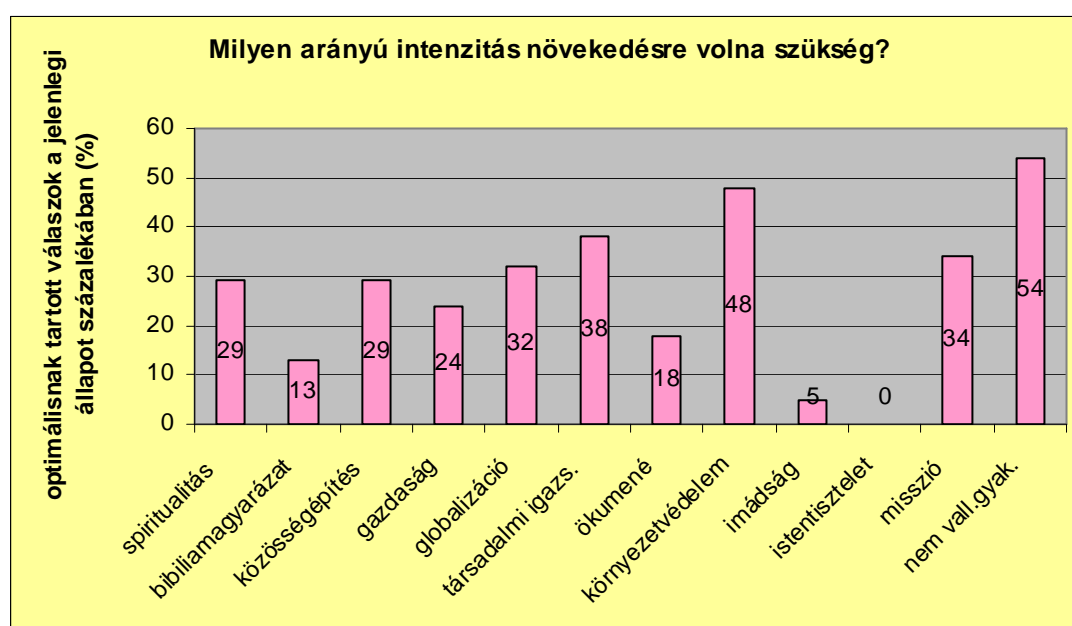

6.27. ábra

A 6.28. ábra azt mutatja, hogy hány százalékos a különbség a hívek jelenlegi véleménye és az optimálisnak tartott intenzitás között. Ezen az ábrán azt látjuk, hogy legnagyobb különbség a *megkeresztelt, de vallásukat nem gyakorló emberekkel való kapcsolattartás* területén jelentkezik (54%). Ezeket a válaszokat zömmel a vallásosak (valláserősség 4-5) mondták. Közülük 95% 4-es vagy 5-ös értéket jelölt be.

Az egyháztagok tehát azt tartanák jónak, ha az egyház a jelenleginél jóval intenzívebben foglalkozna a megkeresztelt, de gyülekezethez nem tartozó emberek megszólításával. Második helyen a környezetvédelem ügye szerepel (48%-os különbséggel). Ezt követi a *társadalmi igazságosság, misszió (kapcsolatépítés nem egyháztaggal)*, és a *globalizáció* témája (38, 34, 32%). Szintén jelentős az eltérés a *spiritualitás, lelki megújulás és a közösségépítés* területén (29%). Az istentisztelet és az imádság nagyon alacsony értékeket kapott, ez magyarázhatjuk egyrészt azzal, hogy a megkérdezettek többsége elégedett az egyházak munkájának intenzitásával ezeken a területeken. Másrészt pedig úgy is értelmezhetjük, hogy az egyház tevékenysége ne csupán ezekre a területekre korlátozódjon. Illetve, hogy a templomba járás és a hétköznapi élet szorosabb összefüggésben mutakozzon meg: ne csak „vasárnapi keresztények” legyenek az egyháztagok.

A háttérváltozók tekintetében tendenciaként mutatkozik, hogy a válaszok a vallásosság tényével, a vallásosság erősségével és a gyülekezeti alkalmakon való részvétel rendszerességével függnek össze.²⁸¹ Néhány esetben az iskolai végzettségnek és a nemnek is szerepe van.²⁸² Az összefüggés jellegéről elmondhatjuk, hogy a vallásosság erősségének növekedésével szinte egyenes arányban magasabb értékeket jelöltek meg a válaszadók. Kivételt képez ez alól az ökumené, a gazdaság, a globalizáció és a környezetvédelem témaköre, itt alacsonyabb értékek, 3-as, 4-es volt a vallásosak tipikus válasza.²⁸³

6.28. ábra

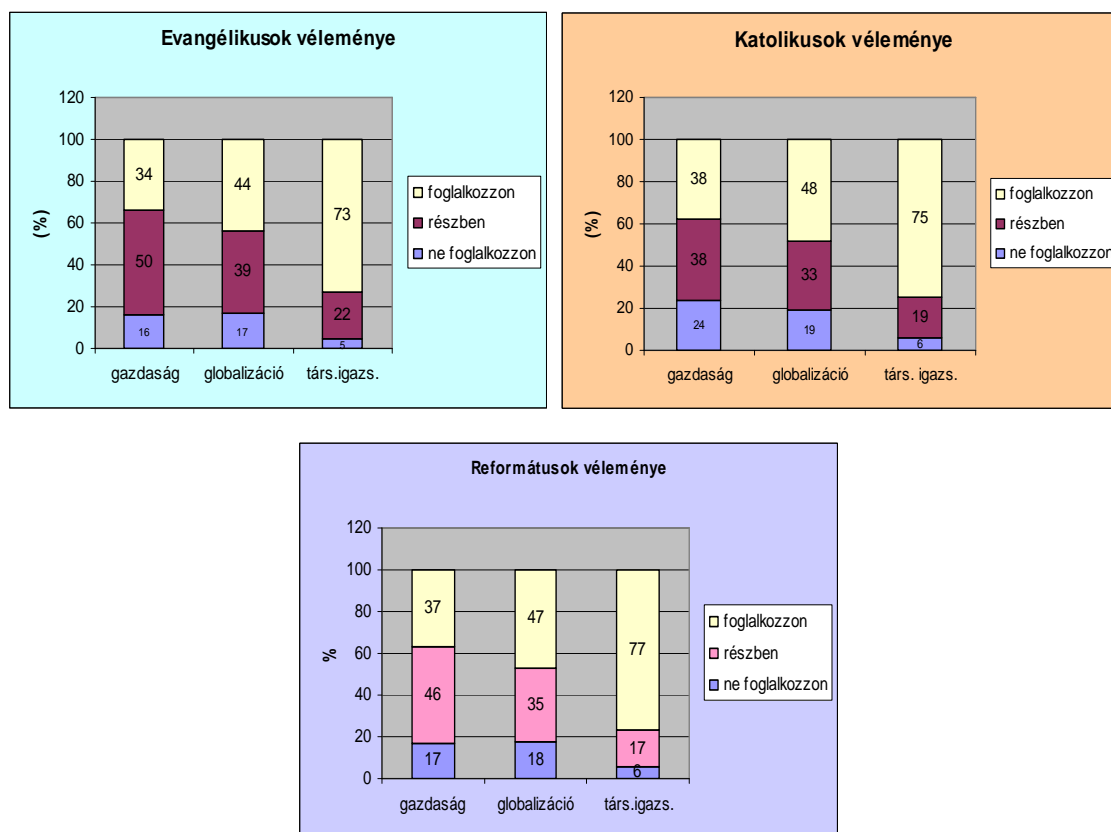
A gazdaság, a globalizáció és a társadalmi igazságosság területére vonatkozó válaszgyakoriságokat a *függelék 6.28. ábrája* mutatja részletesen. A hisztogramokon jól látható egyfajta eltolódás a 2-es és 3-as értékek meghatározó többsége felől a 3-as és 4-es értékek meghatározó többsége felé. Felekezeti hovatartozás szerint e kérdéssel összefüggésben nincs szignifikáns kapcsolat. Tehát lényegében valamennyi felekezet

²⁸¹ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ha csak a vallásosak véleményét vesszük figyelembe, akkor ugyanezek a fent leírt tendenciák rajzolódának ki.

²⁸² Például a gazdaság és globalizáció témáját nagyobb arányban a férfiak, az imádságot és istentiszteletet nagyobb arányban a nők tartják fontosnak.

²⁸³ Érdekes jelenség, hogy az optimálisnak tartott tevékenységek között az imádság és istentisztelet esetében a vallásosság mértékével erős és szignifikáns kapcsolat van. Minél vallásosabb valaki, annál inkább fontosnak tartja az imádságot és istentiszteletet és az egyház ezen tevékenységeit. A jelenlegi helyzet értékelésénél ilyen összefüggés csak nagyon gyengén, mutatható ki.

hívei hasonló véleményt alkottak. Legnagyobb arányban a társadalmi igazságosság témáját tartják fontosnak, ezt követi a globalizáció és a gazdaság témája. Ez jól látható a 6.29. ábrán. Érdekes az, hogy a társadalmi igazságosság és a globalizáció ennyire jelentősen eltérő értékeket kapott, és ennyire szétválik a két téma a megkérdezettek gondolkodásában.²⁸⁴

6.29. ábra

Ez egyházakkal kapcsolatban megfogalmazott elvárt tevékenységeknél lehetőségük volt a válaszadóknak egyéb tevékenységek, saját vélemény megfogalmazására is. A 125 beérkezett egyéb választ tartalmuk alapján csoportokba rendezve az alábbi főbb irányok mutatkoznak:

²⁸⁴ A megkérdezettek köréből egy vélemény: „Túl sok gazdasági téma nem kerül elő a katolikus egyházban, a globalizáció témaköre sem túl gyakran. De a Sapientianak indul egy új mesterszakja „Keresztény társadalmi elvek a gazdaságban” címmel. Ez például egy kiváló lehetőség, és egy úttörő vállalkozás az egyház részéről. Pontosan azt mozdítja elő, hogy *paradigmaváltás történjen a gazdasági életben és a vállalatvezetésben.*”

- *A közösségépítés fontosságát nagyon sokan kiemelték*²⁸⁵. Még a nem vallásosak közül is érkeztek olyan vélemények, hogy az egyházaknak ez egy kiemelkedő feladata. Ez a vélemény teljesen összhangban van a mélyinterjúkkal.
- *Evangélizáció és példamutatás*, sónak lenni a világban. Ehhez közvetlenebb stílus, ami megszólít.
- *Hitoktatás az iskolákban*. Valamint tágabban tekintve az ifjúság nevelése, megszólítása. *Életszerűbb hitoktatás*.
- *Felnőttoktatás, felnőttképzés*. Felnőttek tanítása hitélettel kapcsolatban. Ehhez tartozik még az egyház kiformált véleményének (pl. pápai enciklikák, egyház társadalmi tanítása, nemzetközi szervezetek programjainak, stb.) minél szélesebb körben való megismertetése.
- *Keresztény erkölcs és értékrend jelenléte a médiában főleg az interneten*. Kerekasztal beszélgetések közvetítése aktuális témákról, bevált gyakorlati módszerek, tapasztalatok átadása. Mindenféle templomon kívüli kapcsolat az emberekkel.
- *Részvételi szemlélet erősítése*. Ne csupán „szenvető alanyai” legyenek az egyháztagnak az egyház „felülről elindított” tevékenységének, hanem elindítói és tevékeny részesei a közösségépítésnek, lelkigondozásnak, szolidaritásnak. *Az egyház mi vagyunk* alapigazság tudatosítása.
- *Egyéni belső megújuláshoz útmutatást adni*. Tudatosság növekedését segíteni, különböző *imádságformák* megismertetése, gyakorlása.
- *Családpasztoráció*, elváltak, csonka családok ügye. Valamint lelkigondozás más területeken is.
- *Vallások közötti párbeszéd*
- *Aktivista szemlélet és karitatív tevékenységek*, cselekvés.
- *Idősek, betegek, fogyatékkal élők integrálása az egyházi életbe*.

6.5. Eredmények összegzése

²⁸⁵ A közösségépítés említése ugyan nem szerepel egyéb véleménynek, hiszen a zárt kérdésnek is része volt, azonban nagyon sok megjegyzés érkezett, amely aláhúzta ennek fontosságát, ezért önálló pontként sorolom fel.

A feltáró kutatás célja annak felderítése volt, hogy a magyarországi történelmi egyházakhoz tartozó hívek hogyan viszonyulnak a globális problémákhoz, ezen belül pedig elsősorban a gazdasági egyenlőtlenségek kérdéséhez, valamint hogyan látják ezzel kapcsolatban az egyház szerepét, és lehetséges tevékenységi irányait.

Szükséges-e, hogy foglalkozzanak a magyarországi történelmi egyházak gazdasági kérdésekkel, és a globalizáció témájával?

A mélyinterjúk alapján megállapítottuk, hogy Magyarországon ugyanazok a trendek érvényesülnek, mint a világban, bár kisebb méretekben. A gazdasági globalizációval hatásai közül Magyarországon erősen tapasztaljuk azt, hogy megjelenik a fogyasztás gerjesztése, az áru és tőke mozgások szabadsága, és jelentős jövedelmi különbségek alakulnak ki. Megfelelő törvényi szabályozás hiányában a negatív hatások erősen felerősödnek. Ezeknek a negatív hatásoknak az enyhítése érdekében a keresztény történelmi egyházak többféleképpen cselekedhetnek. A lehetőségeknek két szintjét érdemes megkülönböztetnünk, amelyek párhuzamosan kell, hogy működjenek. Az egyik a *szemléletformálás, tanítás*, a másik pedig a gyakorlatban megvalósuló *karitatív tevékenységek*. A szemléletformálás eszközei sokfélék lehetnek. Ide tartozik az, hogy különböző fórumokon, előadásokon, publikációkban, konferenciákon, és gyülekezeti alkalmakon beszélünk a gazdasági globalizáció problémájáról. A másik szint pedig a gyakorlatban megvalósuló cselekvés. Mindezeket átfogja az egyház alapvető küldetése az ige hirdetése, a szentségek ünneplése, és a közösség ápolása. A mély spirituális élet, a megélt lelkiség és az élő aktív közösség olyan erő, amely kifelé is sugárzó, a kívülállók számára vonzó erővel bír, ugyanakkor egyén és közösség társadalmi felelősségét is nyilvánvalóvá teszi.

A kérdőíves kutatás, amely zömmel a magyarországi keresztény történelmi egyházak tagjainak körében történt, a jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatban a nemzetközi, reprezentatív kutatásoknak megfelelő eredményt hozott. Eszerint a jövedelmi egyenlőtlenségek szintje Magyarországon túl magas, és elsősorban a kormánynak kell cselekedni ezek csökkentése érdekében.

Meglepő eredményt hozott a *hívő ember attitűdjének vizsgálata az anyagi kérdésekkel kapcsolatban*. Három hasonló tartalmú kérdés alapján egyértelmű tendencia, hogy a *megkérdezettek többség szétválasztja egymástól a hitkérdéseket és az anyagi*

kérdéseket, tehát meglehetősen dualista módon gondolkodik (v.ö. 6.4.5.2. fejezet). Azoknak a többsége, akik nem választják szét az anyagi kérdéseket a hitkérdésektől, vallásos. Azonban *a vallásosak vagy nagyon vallásosak közel fele* szintén dualista módon gondolkodik, és egyetért azzal, hogy a hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez. A gazdasági, anyagi témák és a keresztény hit összefüggései tehát messze nem minden hívő számára egyértelműek. Feladat tehát, hogy ezeket az összefüggéseket az egyházi élet különböző fórumain számukra is megmutassuk.

Faktor elemzéssel a mintából 3 jellegzetes csoport volt kimutatható: az individualisták, az idealisták és az érett hitűek csoportja. Megállapítottuk, hogy a keresztény történelmi egyházak jelentős szemléletformáló hatással vannak egyháztagjaikra, de elsősorban csak azokra, akik rendszeresen részt vesznek gyülekezeti alkalmakon. Fontos kihívás az egyházak számára a jövőben, hogy a templomfalakon kívül is hatni tudjanak, és egyfajta kovász szerepét tudják betölteni a társadalomban. Ehhez meg kell találni a szemléletformálás lehetséges fórumait, ahol az egyházhoz nem, vagy csak nagyon lazán kötődő embereket el lehet érni számukra aktuális és érhető üzenettel.

A vallásosak és nagyon vallásosak többsége úgy véli, hogy nagy felelőssége van a keresztény egyházaknak a globalizáció és a gazdaság területén, tehát nyitottak az egyház ilyen irányú tevékenységére. Ugyanakkor egy szűk rétegtől eltekintve a többség (10 vallásos emberből 8) nem ismer egyháza részéről gazdasági témájú nyilatkozatot, állásfoglalást. Feladata ezzel kapcsolatban a történelmi egyházaknak, hogy gyülekezeti szintre is minél több emberhez eljussanak az aktuális egyházi vélemények, állásfoglalások, vagy enciklikák. Mivel a válság miatt a gazdasági kérdések mindenki számára egyre aktuálisabbá válnak, nem az a kérdés, hogy aktuális-e az egyház ilyen irányú mondanivalója, hanem az, hogy hogyan tudja *úgy kommunikálni*, hogy az mindenki számára érthető legyen.

A fent említetteknek megfelelően a jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatban a megkérdezettek szerint elsősorban a kormánynak kell cselekedni. Az egyház tennivalójaként a válaszadók a legnagyobb arányban az *erkölcsi útmutatást* és a *karitatív tevékenységeket* jelölték meg. Ezeken a területeken azok, amelyeken az egyházhoz nem tartozók is a legtöbbet várják az egyháztól. Másik összefüggésben az *értékrend megerősítése* és a *szemléletformálás* voltak a hangsúlyozott egyházi feladatok.

Ugyanakkor *a társadalmi igazságosság kérdésének napirenden tartása* és *a társadalom más szereplőivel folytatott dialógus* is hangsúlyosan jelent meg. Tehát egy nyitott és dialógust folytató egyházra van szükség a vélemények alapján.

Az alkalmas fórumok tekintetében, ahol a globalizációval kapcsolatos témák megjelenhetnek a válaszadók a *gyülekezeti konferenciákat, az egyházi munkacsoportokat és az ifjúsági órákat* jelölték meg a legnagyobb arányban. Hangsúlyos volt az egyéb válaszokban az írott és elektronikus sajtó, valamint az internet lehetősége is.

A keresztény történelmi egyházakkal szemben fokozott elvárás fogalmazódik meg szinte valamennyi tevékenységi területen. Fontos, hogy a templomba járás, és a hétköznapi élet szorosabb összefüggésben mutakozzon meg, ne csak „vasárnapi keresztények” legyenek az egyháztagok. A legnagyobb elvárás és kívánság az egyházhoz tartozó, megkeresztelt, de vallásukat nem gyakorló emberek megszólításával, gyülekezeti közösségbe integrálásával kapcsolatos. Ezt követi a környezetvédelem és a társadalmi igazságosság ügyének felvállalása. (A megkérdezettek többségének gondolkodásában a gazdaság, a globalizáció és a társadalmi igazságosság témája jelentősen különbözik egymástól.) Az egyház elvárt tevékenységeivel kapcsolatban további hangsúlyos területek voltak a közösségépítés, a hitoktatás, a felnőttoktatás, és a médiajelenlét. Az egyház „alaptevékenysége” szintén kiemelkedő fontossággal jelent meg a válaszokban, az istentisztelet/mise szolgálata és az imádság, az egyéni spirituális fejlődés kísérése, támogatása, amely a fundamentumot jelenti az összes többi tevékenység végzéséhez.

7. Befejezés, következtetések

Dolgozatomban a gazdasági globalizáció társadalmi hatásai közül a gazdasági szempontból legfontosabbat, a jövedelmi egyenlőtlenségek kérdését állítottam középpontba a keresztény egyházak felelősségének szempontjából. A dolgozat *első részében* elméleti megközelítésben vizsgáltam meg a globalizáció fogalmának alapvető tartalmi vonatkozásait, a jövedelmi egyenlőtlenségek nemzetközi és magyarországi adatait, a globalizációkritikus mozgalmak jellemzőit, valamint a keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggéseit. Bemutattam a katolikus társadalmi tanítás, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) AGAPE PWE (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth, Linking Poverty, Wealth and Ecology) programjának gazdasági globalizációra vonatkozó útkeresését és eredményeit, valamint a gyülekezeti közösségek és a keresztény egyházak felértékelődött szerepét.

Az első rész eredményeként megállapíthatjuk, hogy ugyanazt a célt fogalmazzák meg a szekuláris globalizációkritikus szervezetek, a katolikus társadalmi tanítás és a protestáns és ortodox egyházakat összefogó EVT is. Ez a cél *az ember méltóságának megőrzése, valamint az életet (az ember valódi szükségleteit és teljes kibontakozását) szolgáló gazdaság* érdekében megvalósuló cselekvés. A jelenleg főáramú gazdasági gondolkodásban szintén megfogalmazzák ezt a célt, azonban az eredmények nem igazolják vissza ennek megvalósulását. E felismerés következtében alternatív közgazdasági irányzatok és globalizációkritikus mozgalmak jöttek létre, amelyek kritikának vetik alá, és megpróbálják befolyásolni a főáramú gazdasági gondolkodást. Mind az egyházak, mind a szekuláris globalizációkritikus szervezetek egyetértenek abban, hogy az ember méltóságát és az életet szolgáló gazdasági rend megvalósulását a témával kapcsolatos tudatosság növelésével, tanulással, a szemléletformálás különféle módjaival és konkrét cselekvéssel – személyes és közösségi szinten – lehet elérni. Ehhez felekezetek között és azon túlmenően is (civil szervezetek) *összefogás* szükséges. Az egyházak különleges kihívása és lehetősége abban nyilvánul meg, hogy a globális válságok mögött mélyen meghúzódó spirituális válságot felismerik és a *spirituális megújulás* lehetőségeit keresik. Ezáltal a világ világosságaként, a Föld sójaként és kovászként, tudnak jelen lenni a világban.

A *második rész* a magyarországi keresztény történelmi egyházak – katolikus, református és evangélikus – tagjainak körében végzett *empirikus kutatásom* eredményeit mutatja be. A *feltáró kutatás célja* annak felderítése volt, hogy a magyarországi történelmi egyházakhoz tartozó hívek hogyan viszonyulnak a globális problémákhoz, ezen belül pedig elsősorban a gazdasági egyenlőtlenségek kérdéséhez, valamint hogyan látják ezzel kapcsolatban az egyház szerepét, felelősségét és lehetséges tevékenységi irányait. Kutatásom *jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűd vizsgálatának eredményei* megegyeznek a jövedelmi egyenlőtlenséggel kapcsolatos hazai és nemzetközi reprezentatív kutatások eredményeivel. A *vallási meggyőződés és az egyházak jövedelmi egyenlőtlenségekkel és gazdasági kérdésekkel kapcsolatos összefüggéseit* Magyarországon más kutatások eddig még nem vizsgálták empirikus módon. A kutatás erre vonatkozó része tehát feltáró jellegű. Az eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettek többsége (mintegy kétharmada) a vallást magánügynek tekinti, a keresztény hit és a gazdasági élet kérdéseit szétválasztja egymástól. Az egyházak tevékenységének, tanításának jelentős szemléletformáló hatása van elsősorban a vallásukat rendszeresen gyakorló hívekre. Azonban még az egyházi életben legintenzívebben résztvevő hívek közül is nagyon jelentős (mintegy 80%) azok aránya, akik nem ismerik egyházuk gazdasági, vagy társadalmi igazságosságra vonatkozó tanítását és tevékenységét. A hívek részéről jelentős igény fogalmazódik meg a vallásukat nem gyakorló egyháztagok megszólítására, valamint egy *nyitott, párbeszédet folytató és az aktuális témákat felvállaló egyházi tevékenységre*.

A *dolgozat első és második részének* – elméleti és empirikus kutatási eredményeinek – *összehasonlítása* alapján megállapíthatjuk, hogy *az egyháztagok gondolkodás és szemléletmódja nem követte* azt az elmozdulást, amely végbement mind a katolikus társadalmi tanítás történetében, mind pedig a protestáns és ortodox egyházakat összegyűjtő Egyházak Világtanácsa tevékenységében. Az egyházi tanításokban ugyanis hangsúlyeltolódás történt *a karitatív tevékenységek felől a társadalmi igazságosságért való nyilvános fellépés irányába* azért, hogy „a hit rendező ereje a társadalmi szférában is megvalósuljon” (Joseph Höffner). Ezért rendkívül fontos kihívás az egyház számára az, hogy hogyan tudja a társadalmi tanítást, és a gazdasági és társadalmi igazságosságra vonatkozó nemzetközi kezdeményezéseket a

gyülekezetek, plébániák, egyházi közösségek és az egyén szintjére a megfelelő eszközökkel eljuttatni. Ma, amikor komplex válsággal állunk szemben, ez a feladat különösen is aktuális és sürgető. Egyházi tanításaink (a katolikus enciklikák és a protestáns egyházak dokumentumai egyaránt) sok kincset tartalmaznak a gazdasági élet, és a gazdasági globalizáció mai kihívásaival kapcsolatban – lényegében – évtizedek óta. Tény azonban, hogy ezekből egyenlőre kevés valósult meg a gyakorlatban, és a gyülekezeti/parokiális szintre csak csekély mértékben jutottak el ezek a tanítások. Ahhoz, hogy ez megtörténjen, lelkészek és papok, gyülekezeti munkások, hittantanárok, közvetítő munkájára is szükség van. Az ő munkájukat tudja segíteni egy, a gyakorlatban jól használható, könnyen feldolgozható, látványos, színes, felhasználóbarát módon megszerkesztett kézikönyv, vagy munkafüzet. Jó példa erre a Westfáliai Evangélikus Egyház által elkészített színes, modern munkafüzet jellegű kiadvány *Globalisierung gestalten! Staat und Kirche: Herausfordert zu Recht und Frieden in der einen Welt – Shaping Globalization! State and Church: Challenged to help enact rights and peace in the one world* címmel. Magyarországon hasonló kiadvány készülhet ökumenikus összefogásban, akár már létező példák átvételével, lefordításával, akár önálló anyag összeállításával, amely a helyi kihívásokra koncentrálna. Ilyen gyakorlati teológiai eszközök, úgy tűnik, szükségesek ahhoz, hogy az egyházak részéről megfogalmazódó „globalizációkritika” és a modern kihívásokra megfogalmazódó aktuális válaszkeresések, valamint az egységben látás (holisztikus szemlélet) az egyháztagokhoz is eljusson. Meggyőződésem, hogy az aktuális témák felvállalása és befogadható módon – és többféle fórumon – történő kommunikálása nem csak a hívő egyháztagokat, hanem a vallásukat nem gyakorló, vagy az egyházhoz nem tartozó emberek számára is megszólító lehet, amikor napjainkban egyre többen és mélyebben érdeklődnek a globális kérdések iránt (Giddens, 2009) és felismerik, hogy a társadalmi felelősség nem csak hazájuk határáig terjed. Ez hozzájárulhat ahhoz, hogy a mindennapi kenyér – lutheri értelemben az életet fenntartó szükségleteink szimbóluma – amelyért naponta imádkozunk, és amelyet az LVSZ tizenegyedik, 2010. évi nagygyűlése mottójául választott, valóságos tapasztalat lehet minden ember számára Magyarországon is és a határainkon túl is.

8. Függelék

1. számú melléklet

A kutatáshoz készített kérdőív

*A gazdasági globalizáció társadalmi hatásai
és a magyarországi keresztény egyházak felelőssége*

**A kérdőív kitöltése kb. 10-15 percet vesz igénybe.
A válaszadás önkéntes!**

1. Helyezze el magát öt fokozatú skálán az alább felsorolt szempontok szerint! (1 = egyáltalán nem jellemző, 5 = teljes mértékben jellemző)

Biztos megélhetésem van	1	2	3	4	5
Elégedett vagyok a munkahelyemmel	1	2	3	4	5
Karrier lehetőségeim vannak	1	2	3	4	5
Könnyen munkanélkülivé válhatok	1	2	3	4	5
Kényelmes lakásban élek	1	2	3	4	5
Kulturális programokon rendszeresen részt veszek	1	2	3	4	5
Elég időm van a pihenésre	1	2	3	4	5
Évenként legalább egy hetet nyaralással töltök	1	2	3	4	5
Az internetet rutinszerűen használom	1	2	3	4	5
Legalább egy idegen nyelvet magabiztosan használok	1	2	3	4	5
Napi 8 óránál többet dolgozom	1	2	3	4	5

2. Mi az Ön életének a célja, értelme? Válassza ki a legfontosabbat, írjon mellé 1-est, és a második legfontosabbat, írjon mellé 2-est!

Hogy életem színes, érdekes és tartalmas legyen.	
Hogy gyerekeimet elindítsam az életben.	
Hogy tisztességgel teljesítsem a kötelességemet.	
Hogy segítsék másokon.	
Hogy valami maradandót alkossak.	
Hogy gazdag legyek.	
Hogy megvalósítsam magam.	
Hogy híres legyek.	
Hogy nagy hatalmam legyen.	
Hogy szeressek és szeressenek.	
Hogy halálom után a mennybe kerüljek.	
Hogy hasznos tagja legyek a társadalomnak.	
Hogy élvezzem az életet.	
Hogy mindig megőrizzem emberi méltóságomat.	
Egyéb, éspedig:... ..	

3. Ön szerint körülbelül mekkora az a **minimum havi** (nettó) jövedelem ma Magyarországon, amely 1 ember megélhetéséhez szükséges? (Minden kiadást beleszámolva!)
-Ft
nem tudom
4. Ön szerint körülbelül mekkora összegű **havi** (nettó) jövedelem az, amely **kényelmes, jó megélhetést** biztosít ma Magyarországon? (Minden kiadást beleszámolva 1 fő részére!)
-Ft

nem tudom

5. Ön szerint körülbelül mekkora összegű **havi** (nettó) jövedelem az, amely **olyan magas, hogy az már erkölcsileg elfogadhatatlan** ma Magyarországon?

.....Ft

bármekkora összeg lehet erkölcsileg elfogadható

nem tudom

6. Egyetért-e az alábbi állításokkal?

	1 Egyáltalán nem ért egyet.	2 Nem ért egyet	3 Részben egyet ért, részben nem	4 Egyetért	5 Teljesen egyetért
A mai magyar társadalomban jelentősek a jövedelmi különbségek.					
A szegénység komoly problémát jelent ma Magyarországon.					
A gazdagság a jól megérdemelt munka gyümölcse.					
Az emberhez méltó megélhetés minden ember számára biztosított ma Magyarországon.					
Az alapvető szükségleteit mindenki ki tudja elégíteni ma Magyarországon.					
A megfelelő egészségügyi ellátást mindenki megkapja ma Magyarországon.					
Pénzközpontúság jellemzi a mai magyar gazdaságot.					
Rövid távú szemlélet jellemzi a mai magyar gazdaságot.					
Az egészségügy és az oktatás területéről történt pénzkivonások problémát jelentenek a mai magyar társadalomban.					

7. Véleménye szerint *aktuális-e* az alábbi bibliai mondat? „Senki sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli, és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik és a másikat megveti: nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak.” (Mt 6,24) (1 = egyáltalán nem aktuális, 5 = nagyon aktuális)

1 2 3 4 5

8. Véleménye szerint *mi a mondanivalója* az előző kérdésben idézett bibliai mondatnak? Jelölje be, hogy a felsorolt értelmezésekkel egyet ért-e vagy nem?

	Nem érték egyet	Részben egyetértek	Egyet- érték	Nem tudom
A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez.				
Az ember értékrendje meghatározza Istenhez való viszonyulását.				

Az Istenhez való viszony meghatározza az ember értékrendjét.				
Aki gazdag, az nem lehet igazán keresztény.				
Keresztény embernek anyagi kérdésekkel nem szabad foglalkoznia.				
Keresztény ember csak Istenre és a lelki dolgokra figyel.				
Az ember Istennel való viszonya és az anyagi kérdések szorosan összefüggnek.				
Nem lehet egyszerre két célja az embernek. Ha Isten a cél, a pénz ott csak eszköz lehet.				
Akkor használom helyesen a pénzt, ha eszköznek tekintem és nem vagyok a rabja.				
Egyéb, éspedig:				

9. Van-e felelőssége és tennivalója a keresztény egyházaknak globalizációval és gazdasági témákkal kapcsolatban? (1 = nincsen, 5 = nagyon nagy felelőssége van)

1 2 3 4 5

10. Ismer-e olyan keresztény egyházi dokumentumot, vagy írást amely gazdasági kérdésekkel foglalkozik?

Igen, például:

Nem

11. Milyen tennivalója van a keresztény egyházaknak a szegénység és gazdagság kirívó eltérései miatt?

prófétai szerepe van
hívek tanítása
erkölcsi útmutatás az egész társadalom számára
szegénygondozás, diakónia
karitatív tevékenységek
összefogás más intézményekkel, szervezetekkel, mozgalmakkal
egyházak összefogása egymással
az fentiek közül mind
a fentiek közül egyik sem
nem tudom
egyéb, éspedig:

12. Véleménye szerint kinek kellene cselekedni a szegénység megszüntetése érdekében illetve a kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentése ügyében? Válasszon hármat az alábbiak közül!

a kormánynak
a civil szervezeteknek
a tudományos életnek
az államigazgatásnak
az egyházaknak
a gazdasági szektornak
nekünk magunknak
a fentiek közül mindenkinek
a fentiek közül senkinek
egyéb, éspedig:

13. Egyetért-e az alábbi állításokkal?

	1 Egyáltalán nem ért egyet.	2 Nem ért egyet	3 Részben egyet ért, részben nem	4 Egyetért	5 Teljesen egyetért
A jövedelem különbségeket növelni kellene, hogy az embereket nagyobb teljesítményre ösztönözzük.					
A gazdasági kérdések nem tartoznak a hit kérdései közé.					
A szegénység ellen az egyházaknak tenniük kell.					
Keresztény gyülekezetben nem fordulnak elő kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek.					
Magyarországon megvalósul a társadalmi igazságosság.					
Magyarországon nincsenek kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek.					
Az ember jövedelme egyedül attól függ, hogy mennyire szorgalmasan dolgozik.					
Isten és a másik ember szeretete összetartozik.					
A vallás mindenkinek a magánügye.					
A vagyon úgy is tud gyarapodni, hogy másoknak is elegendő marad.					
A jövedelem különbségeket csökkenteni kellene.					
Keresztény ember számára az anyagi kérdések nem fontosak.					

14. Véleménye szerint milyen mértékben foglalkozik az Ön egyháza **jelenleg** (ha Ön nem tartozik egyházhoz, akkor a magyarországi keresztény történelmi egyházak) az alábbi kérdésekkel?

	1 Egyáltalán nem foglalkozik	2 Nem foglalkozik, elhanyagolja	3 Részben foglalkozik	4 Foglalkozik	5 Nagyon intenzíven foglalkozik
Lelki megújulás, spiritualitás					
Bibliamagyarázat					
Közösségépítés					
Gazdaság					
Globalizáció					
Társadalmi igazságosság					
Ökumené					
Környezetvédelem					

Imádság					
Istentisztelet, igehirdetés					
Misszió/Kapcsolatépítés nem egyháztaggokkal					
Kapcsolatépítés megkeresztelt, de vallásukat nem gyakorló emberekkel					

15. Mit tartana Ön helyesnek, milyen mértékben **foglalkozzon** az Ön egyháza (ha Ön nem tartozik egyházhoz, akkor a magyarországi keresztény történelmi egyházak) az alábbi kérdésekkel?

	1 Egyáltalán ne foglalkozzo n	2 Ne sokat foglalkozzo n	3 Részben foglalkozzo n	4 Foglalkozzo n	5 Nagyon intenzíven foglalkozzo n
Lelki megújulás, spiritualitás					
Bibliamagyarázat					
Közösségépítés					
Gazdaság					
Globalizáció					
Társadalmi igazságosság					
Ökumené					
Környezetvédelem					
Imádság					
Istentisztelet, igehirdetés					
Misszió/Kapcsolatépít és nem egyháztaggokkal					
Kapcsolatépítés megkeresztelt, de vallásukat nem gyakorló emberekkel					
Egyéb, éspedig:					

16. Véleménye szerint milyen mértékben kell együttműködniük a keresztény egyházaknak más intézményekkel?

	1 nem kell együttműködniük	2 kicsit együtt kell működniük	3 közepes mértékben	4 jelentősen együtt kell működniük	5 nagyon szorosan együtt kell működniük
Egyházaknak egymással					
Egyházaknak civil szervezetekkel					

Gazdasági társaságokkal					
Kulturális intézményekkel					
Az állammal					
Egyéb, éspedig:					

17. Milyen feladata lehet a keresztény egyházaknak a kirívó jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatban?

	Igen	Nem
Több médiakommunikáció		
Értékrend megerősítése, értékrend közvetítése a társadalomnak		
Új utak keresése		
Dialógus az egyházon belül		
Dialógus a társadalom más szereplőivel		
Dialógus az egyházhoz nem kötődő emberekkel		
Szemléletformálás, a gondolkodásmód megváltoztatása		
Konferenciák szervezése		
A társadalmi igazságosság kérdését napirenden tartani		
Gazdasági és társadalmi kérdésekkel többet foglalkozni		
Egyéb, éspedig.....		

18. Véleménye szerint keresztény egyházon belül milyen fórumokon kerülhetnek elő a gazdasággal/globalizációval kapcsolatos kérdések ma Magyarországon?

ifjúsági órán
gyülekezeti és országos konferenciákon
egyházi munkacsoportokban
bibliaórákon
iskolai hittanórákon
igehirdetésben
ifjúsági táborban
a fentiek közül mindegyik fórumon
a fentiek közül egyik sem
egyéb, éspedig:

19. Melyik kifejezés illik arra a környékre, ahol Ön lakik?

falu vagy község

tanya

város vagy kisváros
nagyváros

Budapest
nagyváros elővárosa

20. Az Ön neme

Férfi
Nő

21. Az Ön életkora

20 év alatt	51-60
21-30	61-70
31-40	71 felett
41-50	

22. Van-e olyan vallás vagy felekezet, amelyhez tartozónak tekinti magát?

igen, éspedig:
nincs
nem tudom

23. Függetlenül attól, hogy Ön tartozik-e valamelyik egyházhoz vagy felekezethez, mennyire tartja magát hívőnek/vallásosnak? (1= egyáltalán nem vallásos; 5 = nagyon vallásos)

1	2	3	4	5

24. A különleges alkalmaktól eltekintve (esküvő, temetés) mostanában milyen gyakran vesz részt vallási/gyülekezeti alkalmakon?

minden nap	csak a nagyobb vallási ünnepeken
hetente többször	évente egyszer
hetente egyszer	soha
havonta legalább egyszer	

25. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

Általános iskola
Szakmunkás képző, szakiskola
Érettségi
Egyetem vagy főiskola
Doktori vagy tudományos fokozat
Egyéb, éspedig:

26. Ön jelenleg

aktív kereső
GYES-en, GYED-en lévő
öregségi nyugdíjas
rokkantsági nyugdíjas
munkanélküli
tanuló
egyéb eltartott

27. Megítélése szerint milyen az Ön jövedelmi/vagyoni helyzete?

Bőségesen megélek
Jól megélek
Időnként anyagi gondokkal küzdök
Nagyon be kell osztanom a fizetésemet

Saját jövedelmen kívül külső támogatásra szorulok
Egyéb, éspedig:.....

28. Az Ön családi állapota
egyedül él
házas
élettársi kapcsolatban él
elvált
özvegy
egyéb

29. Az Ön háztartásában élő személyek száma:

30. Havi jövedelme alapján melyik kategóriába sorolja magát?
Minimálbér alatt
Minimálbér – 80.000
80.001-100.000
100.001-125.000
125.001-150.000
150.001-175.000
175.001-200.000
200.001-250.000
250.001-300.000
300.001-400.000
400.001-500.000
500.001-600.000
600.001-1.000.000
1.000.000 – 1.500.000
1.500.001 felett
nem tudom

2. számú melléklet

Mélyinterjú kérdések**A gazdasági globalizáció társadalmi hatásai
és a magyarországi keresztény egyházak szerepe**

1. Véleménye szerint a globalizációnak milyen hatásait tapasztaljuk leginkább ma Magyarországon? (milyen területeken?)
2. Véleménye szerint előfordulnak-e olyan kirívó jövedelmi különbségek Magyarországon, amelyek erkölcsi szempontból/hitünk alapján elfogadhatatlanok?
 - a. Miért igen/nem? (Milyen tapasztalatai vannak erről?)
 - b. Mit gondol, hogyan változott ez a rendszerváltás óta?
3. Véleménye szerint előfordulnak-e olyan kirívó jövedelmi különbségek a világban, amelyek erkölcsi szempontból/hitünk alapján elfogadhatatlanok?
 - a. Miért igen/nem? Mi a véleménye ezzel kapcsolatban?
4. Mit tud arról, hogy az Ön felekezetében/keresztény egyházakban milyen módon került elő a *társadalmi igazságosság* kérdése az utóbbi 1-2 évben?
 - a. dokumentumokat, konferenciákat tudna-e említeni?
 - b. Van-e hatása ezeknek a konferenciáknak, dokumentumoknak?
 - c. Véleménye szerint a keresztény egyházaknak foglalkozniuk kell-e a társadalmi igazságosság kérdéseivel? Miért?
5. Véleménye szerint a keresztény egyházakban milyen módon került elő a *globalizáció* témája az utóbbi 1-2 évben?
 - a. A keresztény egyházaknak foglalkozniuk kell-e a globalizáció témájával? Miért?
6. Mit tehetne az egyház a globalizáció negatív hatásainak enyhítése érdekében?
 - a. és a kirívó jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatban?
7. Véleménye szerint keresztény egyházon belül milyen fórumokon kerülhetnek elő a gazdasággal/globalizációval kapcsolatos kérdések?
8. Mit várnak el a hívek az egyháztól?
9. Hogyan vélekednek vagy mit várnak az egyházhoz *nem kötődő* emberek az egyháztól?
10. Milyen módon tudná az egyház vonzóbbá tenni a közösségeit? Hogyan tudná megszólítani az egyházhoz nem kötődő embereket? Mitől lehet vonzó egy egyházi közösség?

3.1. számú táblázat: Saját élethelyzet értékelése

Kérdés	Átlag	Medián	Módusz
Biztos megélhetésem van	3,5	4	4
Elégedett vagyok a munkahelyemmel	3,4	4	4
Karrier lehetőségeim vannak	2,7	3	3
Könnyen munkanélkülivé válhatok	2,5	2	2
Kényelmes lakásban élek	3,9	4	4
Kulturális programokon rendszeresen részt veszek	3,3	3	3
Elég időm van a pihenésre	2,8	3	3
Évenként legalább egy hetet nyaralással töltök	3,4	4	5
Az internetet rutinszerűen használom	4,4	5	5
Legalább egy idegen nyelvet magabiztosan használok	3,2	3	5
Napi 8 óránál többet dolgozom	3,4	4	5

Megjegyzés: Értékelés 5 fokozatú skála, ahol 1 = egyáltalán nem jellemző, 5 = teljes mértékben jellemző.

3.2. számú táblázatok: A saját élethelyzettel kapcsolatos gyakoriságok összefoglalása

Biztos megélhetésem van

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	78	7,9	8,5	8,5
	nem jellemző	72	7,3	7,9	16,4
	jellemző is meg nem is jellemző	245	24,8	26,7	43,1
	teljes mértékben jellemző	340	34,4	37,1	80,2
	Total	181	18,3	19,8	100,0
	Missing	System	916	92,8	100,0
Total		71	7,2		
		987	100,0		

Elégedett vagyok a munkahelyemmel

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	99	10,0	11,0	11,0
	nem jellemző	78	7,9	8,7	19,7
	jellemző is meg nem is jellemző	223	22,6	24,8	44,5
	teljes mértékben jellemző	314	31,8	35,0	79,5
	Total	184	18,6	20,5	100,0
	Missing	System	898	91,0	100,0
Total		89	9,0		
		987	100,0		

Karrier lehetőségeim vannak

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	226	22,9	24,8	24,8
	nem jellemző	166	16,8	18,2	43,0
	jellemző is meg nem is jellemző	237	24,0	26,0	69,0
	teljes mértékben jellemző	172	17,4	18,9	87,9
	Total	911	92,3	100,0	100,0
	Missing	System	76	7,7	
Total		987	100,0		

Könnyen munkanélkülivé válhatok

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	235	23,8	26,4	26,4
	nem jellemző	241	24,4	27,1	53,5
	jellemző is meg nem is jellemző	229	23,2	25,7	79,2
	teljes mértékben jellemző	94	9,5	10,6	89,8
	Total	890	90,2	100,0	100,0
	Missing	System	97	9,8	
Total		987	100,0		

Kulturális programokon rendszeresen részt veszek

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	73	7,4	7,8	7,8
	nem jellemző	150	15,2	16,0	23,7
	jellemző is meg nem is jellemző	284	28,8	30,2	54,0
	teljes mértékben jellemző	268	27,2	28,5	82,5
	Total	939	95,1	100,0	100,0
	Missing	System	48	4,9	
Total		987	100,0		

Elég időm van a pihenésre

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	142	14,4	15,1	15,1
	nem jellemző	216	21,9	23,0	38,1
	jellemző is meg nem is jellemző	279	28,3	29,7	67,8
	teljes mértékben jellemző	209	21,2	22,2	90,0

	teljes mértékben jellemző	94	9,5	10,0	100,0
	Total	940	95,2	100,0	
Missing	System	47	4,8		
Total		987	100,0		

Évenként legalább egy hetet nyaralással töltök

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	182	18,4	19,4	19,4
	nem jellemző	103	10,4	11,0	30,4
	jellemző is meg nem is	116	11,8	12,4	42,8
	jellemző	216	21,9	23,1	65,8
	teljes mértékben jellemző	320	32,4	34,2	100,0
	Total	937	94,9	100,0	
Missing	System	50	5,1		
Total		987	100,0		

Az internetet rutinszerűen használom

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	42	4,3	4,5	4,5
	2,00	24	2,4	2,6	7,0
	3,00	72	7,3	7,7	14,7
	4,00	174	17,6	18,5	33,2
	5,00	627	63,5	66,8	100,0
	Total	939	95,1	100,0	
Missing	System	48	4,9		
Total		987	100,0		

Legalább egy idegen nyelvet magabiztosan használlok

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	223	22,6	23,8	23,8
	nem jellemző	119	12,1	12,7	36,5
	jellemző is meg nem is	152	15,4	16,2	52,7
	jellemző	153	15,5	16,3	69,1
	teljes mértékben jellemző	290	29,4	30,9	100,0
	Total	937	94,9	100,0	
Missing	System	50	5,1		
Total		987	100,0		

Napi 8 óránál többet dolgozom

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	egyáltalán nem jellemző	136	13,8	15,0	15,0
	nem jellemző	100	10,1	11,0	26,0
	jellemző is meg nem is jellemző	176	17,8	19,4	45,4
	teljes mértékben jellemző	215	21,8	23,7	69,1
	Total	280	28,4	30,9	100,0
	Total	907	91,9	100,0	
Missing	System	80	8,1		
Total		987	100,0		

3.1.számú táblázat: Életcélok

Mi az Ön életének célja, értelme? Válassza ki a legfontosabbat, írjon mellé 1-est, és a második legfontosabbat, írjon mellé 2-est.

A táblázat tartalmazza, hogy az MTA-MeH alapkutatás mintájában, valamint a saját mintában hány fő választotta az adott életcélt, valamint, hogy ez a válaszadóknak hány százaléka. (Sötétebb tónus jelöli a két minta között azokat a cellákat, ahol a többen választották az adott életcélt.)

Életcélok	MTA-MeH strat. alapkutatás		Saját minta	
	Választotta (fő)	%	Választotta (fő)	%
Hogy életem színes, érdekes és tartalmas legyen.	204	18	195	20
Hogy gyerekeimet elindítsam az életben.	447	41	277	28
Hogy tisztességgel teljesítsem a kötelességemet.	270	23	160	16
Hogy segítsék másokon.	76	7	121	12
Hogy valami maradandót alkossak.	42	4	61	6
Hogy gazdag legyek.	80	7	20	2
Hogy megvalósítsam magam.	154	13	61	6
Hogy híres legyek.	7	0,6	3	0,3
Hogy nagy hatalmam legyen.	11	1	5	0,5
Hogy szeressek és szeressenek.	417	36	417	42
Hogy halálom után a mennybe kerüljek.	52	4	230	23
Hogy hasznos tagja legyek a társadalomnak.	69	6	112	11
Hogy élvezzem az életet.	104	9	54	5
Hogy mindig megőrizzem emberi méltóságomat.	278	24	133	13
Egyéb	24	2	82	8

3.2.számú táblázat

Életcélok saját minta alapján

Életcélok	Választotta	1-esnek	2-esnek	Jellemző
-----------	-------------	---------	---------	----------

	fő	%	választotta %	választotta %	választás
Hogy életem színes, érdekes és tartalmas legyen.	193	20	35	65	2
Hogy gyerekeimet elindítsam az életben.	277	28	64	36	1
Hogy tisztességgel teljesítsem a kötelességemet.	160	16	36	64	2
Hogy segítsék másokon.	121	12	41	59	2
Hogy valami maradandót alkossak.	61	6	33	67	2
Hogy gazdag legyek.	20	2	35 (7 fő)	65 (13 fő)	2
Hogy megvalósítsam magam.	61	6	43	57	2
Hogy híres legyek.	3	0,3	0	3	2
Hogy nagy hatalmam legyen.	5	0,5	20 (1 fő)	80 (4 fő)	2
Hogy szeressek és szeressenek.	417	42	56	44	1
Hogy halálom után a mennybe kerüljek.	230	23	70	30	1
Hogy hasznos tagja legyek a társadalomnak.	112	11	27	73	2
Hogy élvezzem az életet.	54	5	37 (20 fő)	63 (34 fő)	2
Hogy mindig megőrizsem emberi méltóságomat.	133	13	37	63	2
Egyéb	82	8	73	27	1

Megjegyzés: Jellemző választásnak azt tekintetem, amelyet az adott életcélt kiválasztóknak több mint fele választott.

3.3.táblázat Egyéb életcélok csoportosítása

1. Boldog, kiegyensúlyozott (családi) élet (14)
kiegyensúlyozott, boldog család
hogyan boldog legyek
Harmónia
Családalapítás
egészség a családban
családomat boldoggá tenni és összetartani
Hogy egészséges legyek.
boldog legyek
Boldog és egészséges maradjak továbbra is.
gyerekeim nevelése
nem akarok gazdag lenni, de jól szeretnék élni
gyerekeim szülessenek – sokan a gyerek elindítását akkor is bejelölték, ha még nincs gyerekük
hogyan kifizessék a számláimat
boldog legyek
2. spirituális küldetés beteljesítése (33)
szeretet, fényt továbbadni
másokat Jézushoz segítsék
hogyan betöltsék küldetésemet
Hogy a dolgomat (nevezhetjük tálentumnak is) örömmel végezzem

hogya sorsfeladatomat felismerjem, arra alkalmassá váljak, dolgozzak rajta
spirituális fejlődés, magam és mások számára is
hogya megtaláljam a nekem szánt utat
Isten akaratában járni
nekem rendelt helyen legyek
Isten rendje és szeretetteljes törvényei szerint éljek. Ebből aztán logikusan következik egy sor dolog a fentiekből.
"hogya az Istent keressem, a Szépben és a Valóságban"
teljesítsem hivatásomat
Istentől való küldetésemet betöltsem
Hit-remény-szeretet
hogya másokat is a menny felé segítsek
hogya az legyek, aki vagyok (maradandót alkossak)
Gal 2,20 (az életem Jézusban élem)
Isten dicsőségére élni
Betöltsem a küldetésem, amire születtem
hogya Istent szolgáljam
hogya jó keresztény legyek
Megtaláljam, mi dolgom itt a földön, és be is töltszem azt.
A teljes életet. Végső soron ez önmegvalósításnak is vehető, de azt azért nem választottam, mert az a sugalma, hogy Önmagamtól valósítok meg valamit, ráadásul a "karrier kibontakoztatása" értelem is társul hozzá, amit egyáltalán nem gondolok az első helyezett célomnak. Hogy TELJES életet élhessek.
hogya azzá legyek és azt tegyem, amire Isten tremtett
hogya a mennybe kerüljek, és minél több embert bejutassak
hogya elérjem a teljes szabadságot
ApCsel 20:24 Bizonyosságot tenni Jézus Krisztusról
Jézus Krisztus és, hogya őt megismertessem az emberekkel!
Megvalósítsam Isten velem kapcsolatos tervét.
Isten akaratát teljesedjék bennem és általam
életemet Isten szerint éljem
Hivatásomnak tarthassam, amit végzek.
Isten dicsőségére, embertársaim javára élni

3. személyiség fejlődése (5)

Fejlődjek
hogya ne romboljak soha, semmiben és senkiben
nyugalmam és biztonságom legyen
hogya egyre jobb ember legyek
Fejlődés

4. istenkapcsolat felőli bizonyosság (9)

remélhessem, hogya Isten gyermeke vagyok – ezt írta, mint elsődleges életcél
Hogya az Úr útmutatásai szerint éljek
Isten akaratát szerint élni
Istennek való engedelmesség Azzá váljak, amivé Isten teremtett. Nem könnyű.
hogya minden pillanatot Isten tenyerén éljek át
hogya életemet Isten vezetése alatt tudjam
Isten jelenlétét mindig érezzem
hogya Isten családjába tartozzak
isten akaratának engedelmeskedjem, és előtte igaz maradjak

5. értékes, tartalmas, erkölcsös élet (a végítéletre való tekintettel) (12)

olyan életet éljek, hogya a végső számadásnál azt mondjam, megérte, értelme volt
--

Az egyetemes értékek szerint kísérlem meg élni az életem.
becsületos és őszinte életet éljek Isten segítségével
hogya halálom után a mennybe kerüljek, mert ez annak jele lenne, hogy Istennek tetsző életet éltem, jó apa, jó férj, jó gyermek és jó barát voltam és mindez nem megfelelés minden nap, hanem öröm, boldogság és vidámság a mindennapokban.
Hogya jó apa, jó férj, jó gyermek és jó barát legyek
hogya tisztességgel tegyem a dolgom (nem csak a kötelességem), s boldog nagymama lehessek:)
Isten dicsőségére és embertársaim javára éljek
Lehetőségeimet használjam mások és magam javára és Isten hasznára
sikeros legyek a munkámban és szeressem azt
elérjem a céljaim
tanulni, egyetemre kerülni
"Jól vagyon jó és hű szolgám"

6. szeretetet (tudást, tapasztalatot stb) adni és kapni (7)
Hogya szeressek és szeressenek, ebből a válaszból adódik a másokon való segítség. Csak úgy lehet másokon segíteni, ha szeretünk.
Hogya valamit adhassak a körülöttem élőknek (tudást, bátorítást, szeretetet, bármit)
hogya átadhassam másoknak azt, amit kaptam: a feltétel nélküli szeretetet
Hogya szeressek és szeressenek, illetve az Úrral való szeretetkapcsolat a legfontosabb, minden más ebből következik!
Tapasztalataimat, bölcsességemet átadjam
Megbocsátást nyerjek Mindenkitől akit bántottam.

4.1. táblázat Keresztábla

Ön szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem * Szubjektív jövedelmi helyzet

			Szubjektív jövedelmi helyzet				Összesen
			jól megélek	be kell osztanom a jövedelme met	támogat áásra szorulok	egyéb	
Ön szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem	20-75	Count	55	38	10	4	107
		% within xÖn szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem	51,4%	35,5%	9,3%	3,7%	100,0%
		% within xSzubj jövhelyz	15,8%	8,3%	13,9%	9,3%	11,6%
		% of Total	6,0%	4,1%	1,1%	,4%	11,6%
		Adjusted Residual	3,1	-3,1	,6	-,5	
80-115		Count	145	183	18	19	365
		% within xÖn szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem	39,7%	50,1%	4,9%	5,2%	100,0%
		% within xSzubj jövhelyz	41,5%	39,9%	25,0%	44,2%	39,5%
		% of Total	15,7%	19,8%	2,0%	2,1%	39,5%
		Adjusted Residual	1,0	,2	-2,6	,6	
120-150		Count	108	139	28	13	288

	% within xÖn szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem	37,5%	48,3%	9,7%	4,5%	100,0%
	% within xSzubj jöv helyz	30,9%	30,3%	38,9%	30,2%	31,2%
	% of Total	11,7%	15,1%	3,0%	1,4%	31,2%
	Adjusted Residual	-,1	-,6	1,5	-,1	
160-240	Count	29	74	15	5	123
	% within xÖn szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem	23,6%	60,2%	12,2%	4,1%	100,0%
	% within xSzubj jöv helyz	8,3%	16,1%	20,8%	11,6%	13,3%
	% of Total	3,1%	8,0%	1,6%	,5%	13,3%
	Adjusted Residual	-3,5	2,5	2,0	-,3	
250-500	Count	12	25	1	2	40
	% within xÖn szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem	30,0%	62,5%	2,5%	5,0%	100,0%
	% within xSzubj jöv helyz	3,4%	5,4%	1,4%	4,7%	4,3%
	% of Total	1,3%	2,7%	,1%	,2%	4,3%
	Adjusted Residual	-1,0	1,7	-1,3	,1	
Total	Count	349	459	72	43	923
	% within xÖn szerint mekkor az a minimum havi nettó jövedelem	37,8%	49,7%	7,8%	4,7%	100,0%
	% within xSzubj jöv helyz	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	37,8%	49,7%	7,8%	4,7%	100,0%

4.2. táblázat

Kényelmes megélhetést biztosító havi jövedelem válaszgyakoriságai

		Gyakoriság	Százalék (teljes minta)	Válaszadók százaléka	Kumulált százalék
Valid	50000,00	1	,1	,1	,1
	70000,00	1	,1	,1	,2
	80000,00	2	,2	,2	,4
	90000,00	3	,3	,3	,7
	100000,00	33	3,3	3,5	4,3
	110000,00	3	,3	,3	4,6
	120000,00	41	4,2	4,4	8,9
	130000,00	15	1,5	1,6	10,5
	140000,00	7	,7	,7	11,3
	150000,00	123	12,5	13,1	24,4
	160000,00	25	2,5	2,7	27,1
	170000,00	12	1,2	1,3	28,3
	180000,00	32	3,2	3,4	31,7
	190000,00	1	,1	,1	31,8
	200000,00	230	23,3	24,5	56,3
	210000,00	3	,3	,3	56,7
	220000,00	13	1,3	1,4	58,0
	230000,00	1	,1	,1	58,1

240000,00	9	,9	1,0	59,1
250000,00	132	13,4	14,1	73,2
260000,00	1	,1	,1	73,3
280000,00	3	,3	,3	73,6
300000,00	123	12,5	13,1	86,7
320000,00	2	,2	,2	86,9
350000,00	21	2,1	2,2	89,1
400000,00	40	4,1	4,3	93,4
420000,00	1	,1	,1	93,5
450000,00	5	,5	,5	94,0
500000,00	36	3,6	3,8	97,9
560000,00	1	,1	,1	98,0
600000,00	10	1,0	1,1	99,0
700000,00	1	,1	,1	99,1
800000,00	2	,2	,2	99,4
1000000,00	5	,5	,5	99,9
2000000,00	1	,1	,1	100,0
Total	939	95,1	100,0	
Hiányzó	48	4,9		
Összesen	987	100,0		

4.3. táblázat Keresztábra:

*Ön szerint mekkora az a kényelmes jövedelem? * Objektív jövedelmi helyzet*

		Objektív jövedelmi helyzet					összes	
		0-100	100-175	175-250	250-500	500-x		
Ön szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	50-120	Count	32	25	11	4	1	73
		% within xÖn szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	43,8%	34,2%	15,1%	5,5%	1,4%	100,0%
		% within xJövedelmi h. objektív	11,2%	8,3%	9,3%	4,5%	4,2%	8,9%
		% of Total	3,9%	3,1%	1,3%	,5%	,1%	8,9%
		Adjusted Residual	1,7	-,5	,2	-1,5	-,8	
130-160		Count	65	56	10	11	4	146
		% within xÖn szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	44,5%	38,4%	6,8%	7,5%	2,7%	100,0%
		% within xJövedelmi h. objektív	22,8%	18,5%	8,5%	12,5%	16,7%	17,8%
		% of Total	7,9%	6,8%	1,2%	1,3%	,5%	17,8%
		Adjusted Residual	2,7	,4	-2,9	-1,4	-,2	
170-		Count	100	90	31	34	5	260

230	% within xÖn szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	38,5%	34,6%	11,9%	13,1%	1,9%	100,0%
	% within xJövedelmi h. objektív	35,1%	29,7%	26,3%	38,6%	20,8%	31,8%
	% of Total	12,2%	11,0%	3,8%	4,2%	,6%	31,8%
	Adjusted Residual	1,5	-1,0	-1,4	1,5	-1,2	
240	Count	68	91	44	23	7	233
-							
300	% within xÖn szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	29,2%	39,1%	18,9%	9,9%	3,0%	100,0%
	% within xJövedelmi h. objektív	23,9%	30,0%	37,3%	26,1%	29,2%	28,5%
	% of Total	8,3%	11,1%	5,4%	2,8%	,9%	28,5%
	Adjusted Residual	-2,1	,8	2,3	-,5	,1	
310	Count	19	33	20	12	6	90
-							
500	% within xÖn szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	21,1%	36,7%	22,2%	13,3%	6,7%	100,0%
	% within xJövedelmi h. objektív	6,7%	10,9%	16,9%	13,6%	25,0%	11,0%
	% of Total	2,3%	4,0%	2,4%	1,5%	,7%	11,0%
	Adjusted Residual	-2,9	-,1	2,2	,8	2,2	
510	Count	1	8	2	4	1	16
-							
200	% within xÖn szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	6,3%	50,0%	12,5%	25,0%	6,3%	100,0%
0	% within xJövedelmi h. objektív	,4%	2,6%	1,7%	4,5%	4,2%	2,0%
	% of Total	,1%	1,0%	,2%	,5%	,1%	2,0%
	Adjusted Residual	-2,4	1,1	-,2	1,9	,8	
Total	Count	285	303	118	88	24	818
	% within xÖn szerint mekkora az a kényelmes jövedelem?	34,8%	37,0%	14,4%	10,8%	2,9%	100,0%
	% within xJövedelmi h. objektív	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	34,8%	37,0%	14,4%	10,8%	2,9%	100,0%

4.4. táblázat Szubjektív jövedelmi helyzet

		Gyakoriság	Százalék (teljes minta)	Válaszadók százaléka	Kumulált százalék
Érvényes	bőségesen	40	4,1	4,2	4,2

megélek				
jól megélek	328	33,2	34,1	38,2
időnként anyagi gondokkal küzdök	259	26,2	26,9	65,1
nagyon be kell osztanom a fizetésemét saját jövedelmemen kívül támogatásra szorulok	219	22,2	22,7	87,9
egyéb	74	7,5	7,7	95,5
Total	43	4,4	4,5	100,0
Hiányzó	963	97,6	100,0	
Összesen	24	2,4		
	987	100,0		

4.5. táblázat

Ön szerint mekkora összegű havi nettó jövedelem túl magas

		Gyakoriság	Százalék	Válaszadók százalékában	Kumulált százalék
Érvényes	150000,00	1	,1	,1	,1
	250000,00	3	,3	,4	,5
	260000,00	1	,1	,1	,6
	300000,00	16	1,6	2,0	2,7
	350000,00	3	,3	,4	3,1
	400000,00	17	1,7	2,2	5,2
	450000,00	2	,2	,3	5,5
	500000,00	97	9,8	12,4	17,9
	560000,00	1	,1	,1	18,0
	600000,00	27	2,7	3,4	21,4
	650000,00	1	,1	,1	21,6
	700000,00	17	1,7	2,2	23,7
	750000,00	5	,5	,6	24,4
	800000,00	31	3,1	4,0	28,3
	900000,00	4	,4	,5	28,8
	1000000,00	239	24,2	30,5	59,3
	1200000,00	2	,2	,3	59,6
	1500000,00	47	4,8	6,0	65,6
	1600000,00	1	,1	,1	65,7
	1700000,00	1	,1	,1	65,8
	2000000,00	119	12,1	15,2	81,0
	2100000,00	1	,1	,1	81,1
	2500000,00	7	,7	,9	82,0
	3000000,00	34	3,4	4,3	86,4
	3500000,00	1	,1	,1	86,5
	4000000,00	10	1,0	1,3	87,8
	4500000,00	1	,1	,1	87,9
	5000000,00	28	2,8	3,6	91,5
	6000000,00	6	,6	,8	92,2
	6500000,00	1	,1	,1	92,3
	7000000,00	1	,1	,1	92,5
	8000000,00	8	,8	1,0	93,5

9000000,00	1	,1	,1	93,6
10000000,00	31	3,1	4,0	97,6
11000000,00	1	,1	,1	97,7
15000000,00	3	,3	,4	98,1
20000000,00	3	,3	,4	98,5
25000000,00	1	,1	,1	98,6
30000000,00	2	,2	,3	98,9
50000000,00	3	,3	,4	99,2
100000000,00	6	,6	,8	100,0
Total	784	79,4	100,0	
Hiányzó	203	20,6		
Összesen	987	100,0		

4.6. táblázat

Jövedelmi különbségekkel kapcsolatos vélemények összefoglalása

(1= egyáltalán nem ért egyete, 5 = teljesen egyetért)

	Átlag	Medián	Módusz	Leggyakoribb válaszok aránya az összes válasz %-ában	I	N
A mai magyar társadalomban jelentősek a jövedelmi különbségek.	4,7	5	5	80	96	-
A szegénység komoly problémát jelent ma Magyarországon.	4,5	5	5	72	90	-
A gazdagság a jól megérdemelt munka gyümölcse.	1,8	2	1	47		77
Az emberhez méltó megélhetés minden ember számára biztosított ma Magyarországon.	1,5	1	1	65		89
Az alapvető szükségleteit mindenki ki tudja elégíteni ma Magyarországon.	1,6	1	1	59	-	85
A megfelelő egészségügyi ellátást mindenki megkapja ma Magyarországon.	1,9	2	1	41	-	73
Pénzközpontúság jellemzi a mai magyar gazdaságot.	4,2	5	5	50	83	-
Rövid távú szemlélet jellemzi a mai magyar gazdaságot.	4,2	4	5	48	80	
Az egészségügy és az oktatás területéről történt pénzkivonások problémát jelentenek a mai magyar társadalomban.	4,4	5	5	67	86	

Jelmagyarázat:

I : 4-5 értékek (egyetért, teljesen egyetért) összevonása után a válaszok gyakorisága az összes válaszadó százalékában.

N: 1-2 értékek (nem ért egyet, egyáltalán nem ért egyet) összevonása után a válaszok gyakorisága az összes válaszadó százalékában.

4.7. táblázat

Jövedelmi különbségekkel kapcsolatos véleménygyakoriságok összefoglalása (13.kérdésre adott válaszok gyakoriságai)

	1 Egyáltalán nem ért egyet.	2 Nem ért egyet	3 Részben egyet ért, részben nem	4 Egyetért	5 Teljesen egyetért	Nem tudom
A jövedelem különbségeket növelni kellene, hogy az embereket nagyobb teljesítményre ösztönözzük.	695	113	66	24	19	9
A gazdasági kérdések nem tartoznak a hit kérdései közé.	223	168	217	125	168	22
A szegénység ellen az egyházaknak tenniük kell.	39	82	235	214	330	24
Keresztény gyülekezetben nem fordulnak elő kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek.	524	170	89	29	13	76
Magyarországon megvalósul a társadalmi igazságosság.	682	160	57	9	10	8
Magyarországon nincsenek kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek.	804	87	13	6	16	0
Az ember jövedelme egyedül attól függ, hogy mennyire szorgalmasan dolgozik.	571	189	119	28	17	2
Isten és a másik ember szeretete összetartozik.	71	40	108	150	500	54
A vallás mindenkinek a magánügye.	183	114	140	116	350	24
A vagyon úgy is tud gyarapodni, hogy másoknak is elegendő marad.	66	58	166	221	361	49
A jövedelem különbségeket csökkenteni kellene.	30	28	113	190	520	45
Keresztény ember számára az anyagi kérdések nem fontosak.	369	207	221	59	36	34

4.8. táblázat

Jövedelmi különbségekkel kapcsolatos vélemények összefoglalása (13. kérdés alapján)

	Átlag	Medián	Módusz	Egyetért válaszok	Nem ért egyet

				aránya % (4-5)	válaszok aránya % (1-2)
A jövedelem különbségeket növelni kellene, hogy az embereket nagyobb teljesítményre ösztönözzük.	1,4	1	1		88
Keresztény gyülekezetben nem fordulnak elő kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek.	1,6	1	1		92
Magyarországon megvalósul a társadalmi igazságosság.	1,4	1	1		91
Magyarországon nincsenek kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek.	1,3	1	1		96
Az ember jövedelme egyedül attól függ, hogy mennyire szorgalmasan dolgozik.	1,6	1	1		82
A vagyon úgy is tud gyarapodni, hogy másoknak is elegendő marad.	3,8	4	5	67	
A jövedelem különbségeket csökkenteni kellene.	4,3	5	5	81	

4.9. táblázat

A jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos statisztikai elemzések eredménye.

A 3 faktor a válaszok varianciájának 47,05%-át, tehát közel felét megmagyarázza.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,827
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1348,922
	df	66
	Sig.	,000

Rotated Component Matrix(a)

	Component		
	1	2	3
A jövedelmi különbségeket növelni kellene	,103	-,542	,300
Keresztény gyülekezetben nincsen egyenlőtlenség	,304	,157	,731
Magyarországon megvalósul a társadalmi igazságosság	,502	-,260	,179
Magyarországon nincsenek kirívó jövedelmi egyenlőtlenségek	,423	-,232	,395

Az ember jövedelme attól függ, mennyire szorgalmas	,634	-,139	,221
A vagyon úgy is tud gyarapodni, hogy másoknak is elegendő marad	,269	,223	-,575
A jövedelmi egyenlőtlenségeket csökkenteni kellene	-,139	,679	,052
A mai magyar társadalomban jelentősek a jövedelmi különbségek	-,210	,619	-,159
A szegénység komoly problémát jelent ma Magyarországon	-,221	,595	,090
A gazdagság jól megérdemelt munka gyümölcse	,661	-,066	,119
Az emberhez méltó megélhetés minden ember számára biztosított ma Mo-n	,690	-,228	-,155
Alapvető szükségleteit mindenki ki tudja elégíteni ma Mo-n	,688	-,263	-,203

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 5 iterations.

4.10. táblázat

Mi a mondanivalója Mt 6,24-nek?

Állítások Mt 6,24 értelmezése	Nem értek egyet		Részben egyetértek		Egyet- értek		Nem tudom	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez.	324	35	243	26	326	35	38	4
Az ember értékrendje meghatározza Istenhez való viszonyulását.	133	14	208	22	544	58	45	5
Az Istenhez való viszony meghatározza az ember értékrendjét.	77	8	130	14	677	72	52	6
Aki gazdag, az nem lehet igazán keresztény.	707	77	153	16	38	4	36	4
Keresztény embernek anyagi kérdésekkel nem szabad foglalkoznia.	753	81	112	12	39	4	26	3
Keresztény ember csak Istenre és a lelki dolgokra figyel.	670	72	179	19	55	6	30	3
Az ember Istennel való viszonya és az anyagi kérdések szorosan összefüggnek.	476	51	262	28	147	16	48	5
Nem lehet egyszerre két célja az embernek. Ha Isten a cél, a pénz ott csak eszköz lehet.	189	20	193	21	478	51	74	8
Akkor használom helyesen a pénzt, ha eszköznek tekintem és nem vagyok a rabja.	35	4	68	7	755	81	76	8

4.11. táblázat

A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez és a vallás erősségének kereszt táblázata

		Mennyire tartja magát hívőnek, vallásosnak?					Total	
		1,00	2,00	3,00	4,00	5,00		
A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez	Nem ért egyet	Count	19	11	36	145	109	320
		% within A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez	5,9%	3,4%	11,3%	45,3%	34,1%	100,0%
		% within Mennyire tartja magát hívőnek, vallásosnak?	25,3%	18,3%	18,5%	39,9%	56,2%	36,1%
		% of Total	2,1%	1,2%	4,1%	16,3%	12,3%	36,1%
	Részben egyetért	Adjusted Residual	-2,0	-3,0	-5,8	2,0	6,6	
		Count	15	18	71	95	42	241
		% within A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez	6,2%	7,5%	29,5%	39,4%	17,4%	100,0%
		% within Mennyire tartja magát hívőnek, vallásosnak?	20,0%	30,0%	36,4%	26,2%	21,6%	27,2%
	Egyetér	% of Total	1,7%	2,0%	8,0%	10,7%	4,7%	27,2%
		Adjusted Residual	-1,5	,5	3,3	-,6	-2,0	
		Count	41	31	88	123	43	326
		% within A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez	12,6%	9,5%	27,0%	37,7%	13,2%	100,0%
Total	% within Mennyire tartja magát hívőnek, vallásosnak?	54,7%	51,7%	45,1%	33,9%	22,2%	36,8%	
	% of Total	4,6%	3,5%	9,9%	13,9%	4,8%	36,8%	
	Adjusted Residual	3,4	2,5	2,7	-1,5	-4,8		
	Count	75	60	195	363	194	887	
		% within A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez	8,5%	6,8%	22,0%	40,9%	21,9%	100,0%
		% within Mennyire tartja magát hívőnek, vallásosnak?	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	8,5%	6,8%	22,0%	40,9%	21,9%	100,0%

4.12. táblázat

Hit és anyagi kérdések kapcsolatát vizsgáló állítások faktor elemzésének rotált komponens-mátrixa

	Component		
	1	2	3
Isten és a másik ember szeretete összetertozik	-,318	-,029	,614
A vallás magánügy	,682	,068	-,239

A keresztény ember számára az anyagi kérdések nem font	,249	,591	,137
A gazdasági kérdések nem tartoznak a hit	,656	,139	-,147
A hitnek nincs köze az anyagi kérdésekhez	,770	,033	-,020
Az ember értékrendje meghatározza Istenhez való viszonyulását	,015	-,037	,740
Az Istenhez való viszony meghatározza az ember értékrendjét	-,125	,005	,802
Aki gazdag, az nem lehet igazán keresztény	-,131	,582	-,101
Keresztény embernek anyagi kérdésekkel nem szabad foglalkoznia	,095	,785	-,072
Keresztény ember csak Istenre és a lelki dolgokra figyel	,026	,810	-,005
Az ember Istennel való viszonya és az anyagi kérdések szorosan összefüggnek	-,701	,056	,028

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 5 iterations.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,729
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1252,860
	df	55
	Sig.	,000

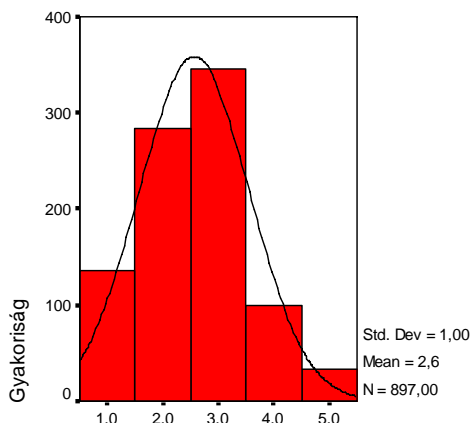
A 3 faktor a változók varianciájának 53,3%-át magyarázza.

1. faktor: 19,874%
2. faktor: 18,102% (1-2 összesen: 37,976%)
3. faktor: 15,287% (1-3 összesen: 53,262%)

4.13. ábra

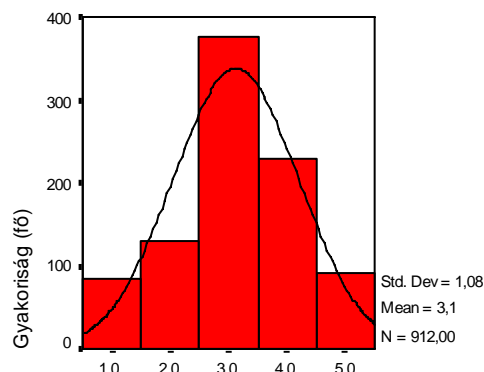
Az egyház felelőssége a gazdaság, a globalizáció, a társadalmi igazságosság, és a környezetvédelem területén. Milyen mértékben foglalkoznak a felsorolt témákkal a keresztény egyházak jelenleg, és milyen mértékben tartaná Ön helyesnek? (1 = egyáltalán nem foglalkozik/foglalkozzon; 5 = nagyon intenzíven foglalkozik/foglalkozzon).

Milyen mértékben foglalkozik az
Ön egyháza gazdasági témákkal?

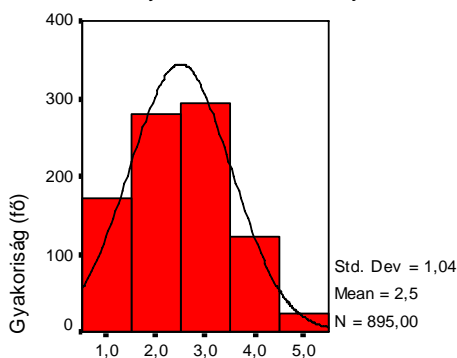
Milyen mértékben foglalkozzon
az Ön egyháza

a gazdasági kérdésekkel?

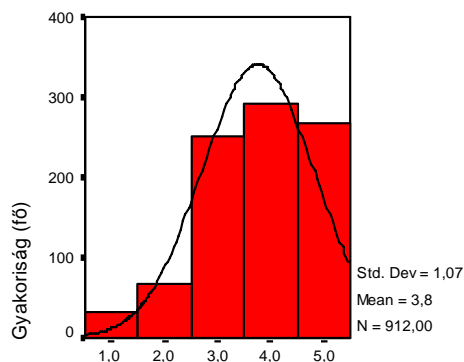
Milyen mértékben foglalkozik
az Ön egyháza

a környezetvédelem témájával?

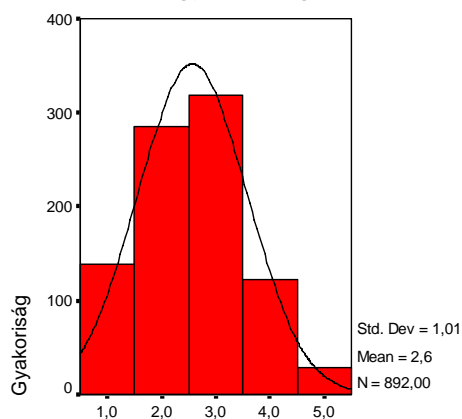

Milyen mértékben foglalkozzon
az Ön egyháza

a környezetvédelem témájával?

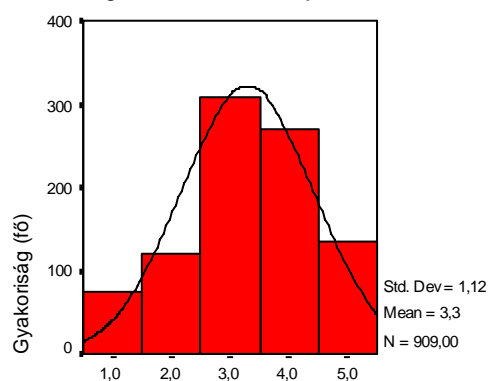

Milyen mértékben fogl. jelenleg
az Ön egyháza a globalizációval?

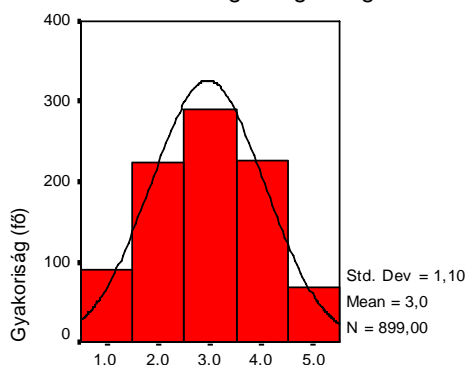

Milyen mértékben foglalkozzon
az Ön egyháza

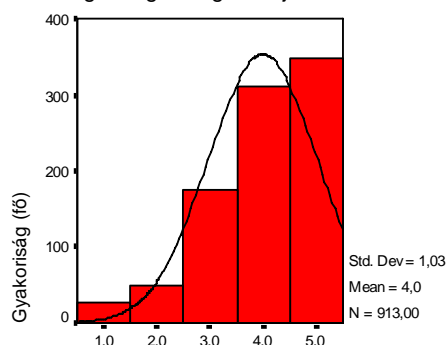
a globalizáció témájával?

Milyen mértékben foglalkozik az Ön egyháza a társadalmi igazságossággal?

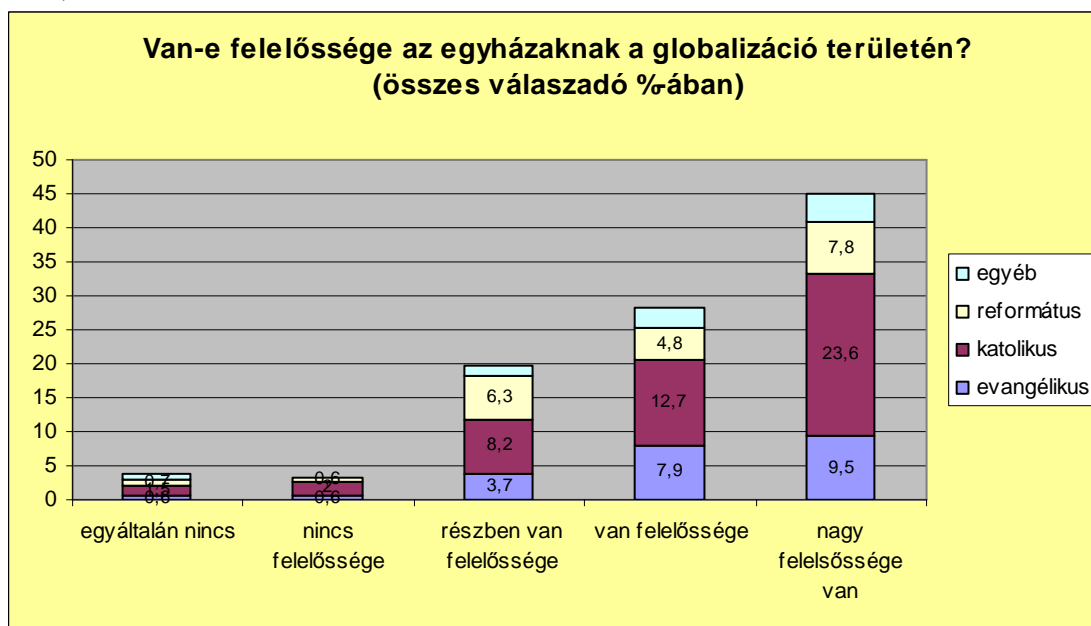

Milyen mértékben foglalkozzon az Ön egyháza a társadalmi igazságosság témájával?

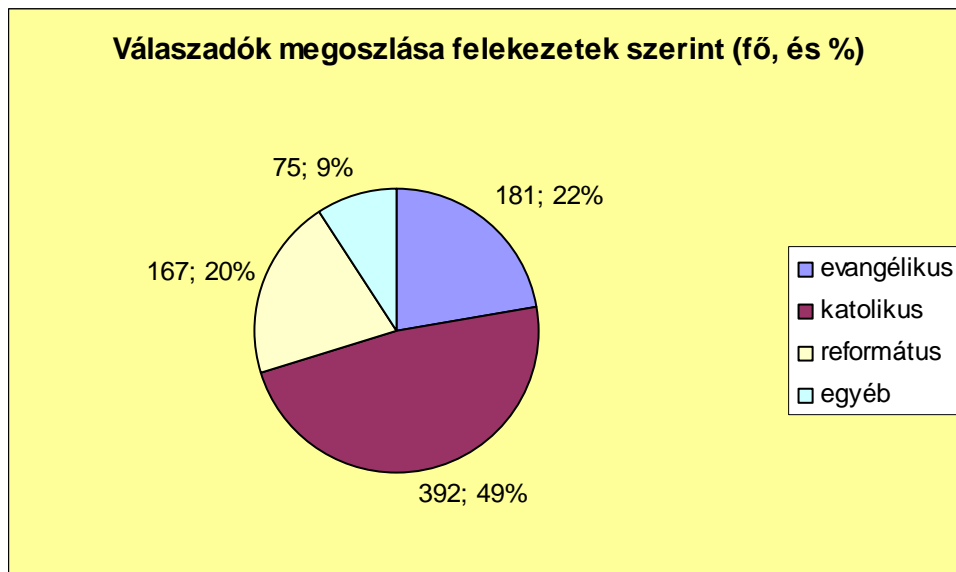
6.14. ábra

Van-e felelőssége az egyházaknak a globalizáció területén? (összes válaszadó %-ában)

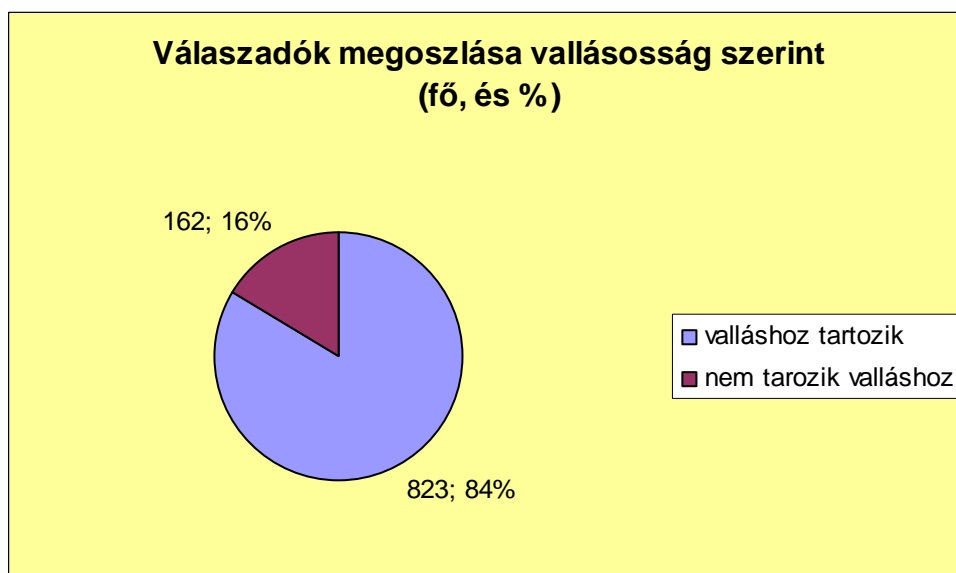

6.15. ábra

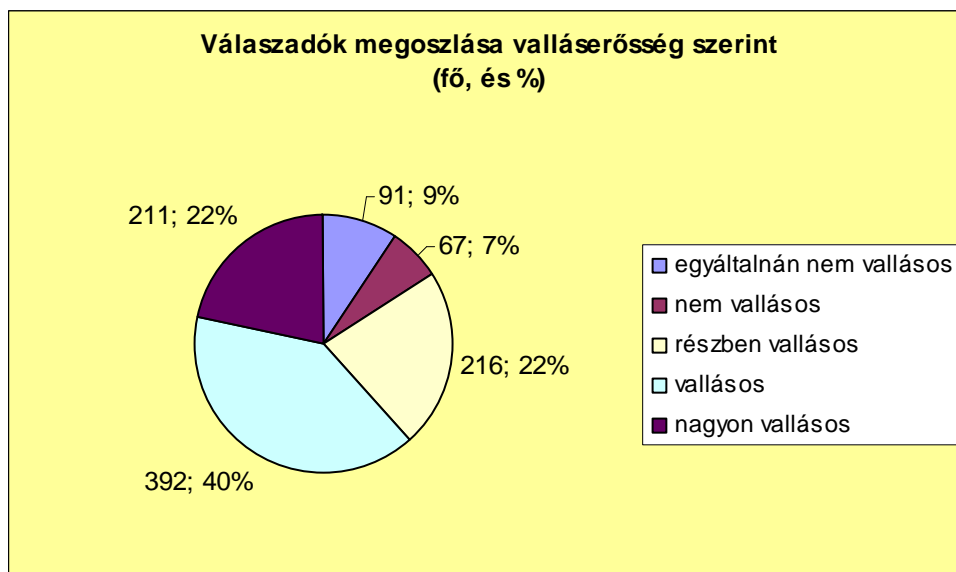
Válaszadók megoszlása felekezetek szerint (fő, és %)

6.16. ábra
Válaszadók megoszlása vallásosság szerint

6.17. ábra
Válaszadók megoszlása valláserősség szerint (fő, és %)

6.18. táblázat

Milyen tennivalója van a keresztény egyházaknak a szegénység és gazdagság kirívó eltérései miatt?

Tevékenység	Választotta (fő)	Választotta (%)
Prófétai szerepe van	334	34
Hívek tanítása	504	51
Erkölcsei útmutatás az egész társadalom számára	789	79
Szegénygondozás, diakónia	759	76
Karitatív tevékenységek	765	77
Összefogás más intézményekkel	695	70
Egyházak összefogása egymással	604	61
A fentiek közül mind	274	27
A fentiek közül egyik sem	10	1
Nem tudom	15	1,5
Egyéb	79	8

6.19. táblázat

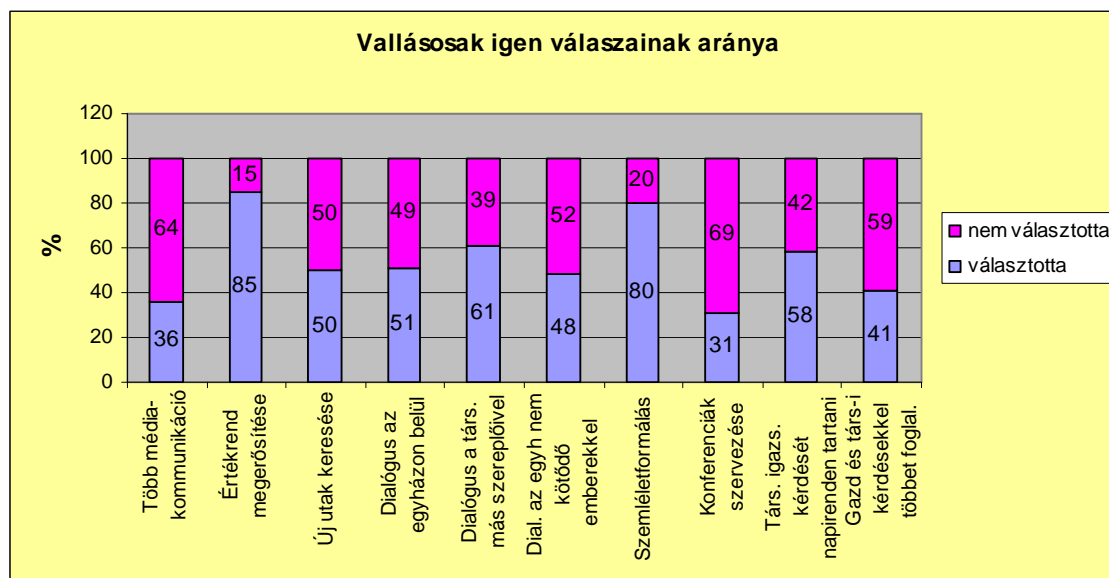
Milyen feladata lehet a keresztény egyházaknak a kirívó jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatban?

Tevékenység	Választotta (fő)	Választotta (%)
Több médiakommunikáció	305	31
Értékrend megerősítése, értékrend közvetítése a társadalomnak	789	79
Új utak keresése	461	46
Dialógus az egyházon belül	433	43
Dialógus a társadalom más szereplőivel	540	54
Dialógus az egyházhoz nem kötődő emberekkel	403	40

Szemléletformálás, a gondolkodásmód megváltoztatása	733	74
Konferenciák szervezése	276	28
A társadalmi igazságosság kérdését napirenden tartani	552	55
Gazdasági és társadalmi kérdésekkel többet foglalkozni	368	37
Egyéb	48	5

6.20. ábra

Vallásosak (valláserősség 4-5) választásainak aránya az egyház feladataival kapcsolatban.

6.21. táblázat

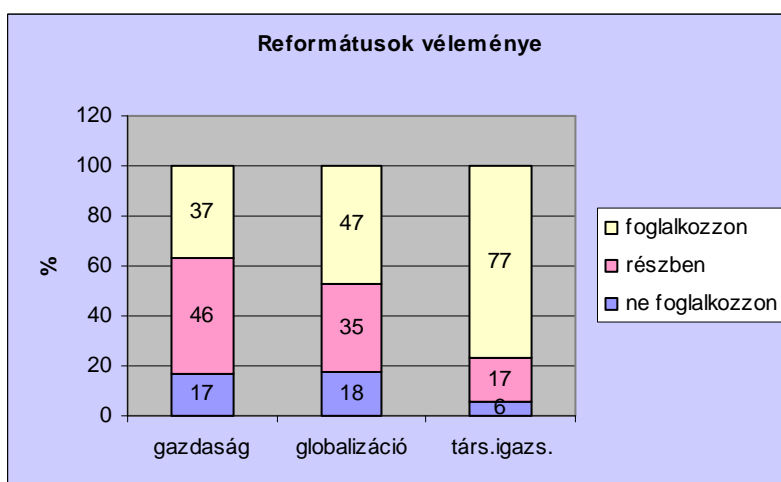
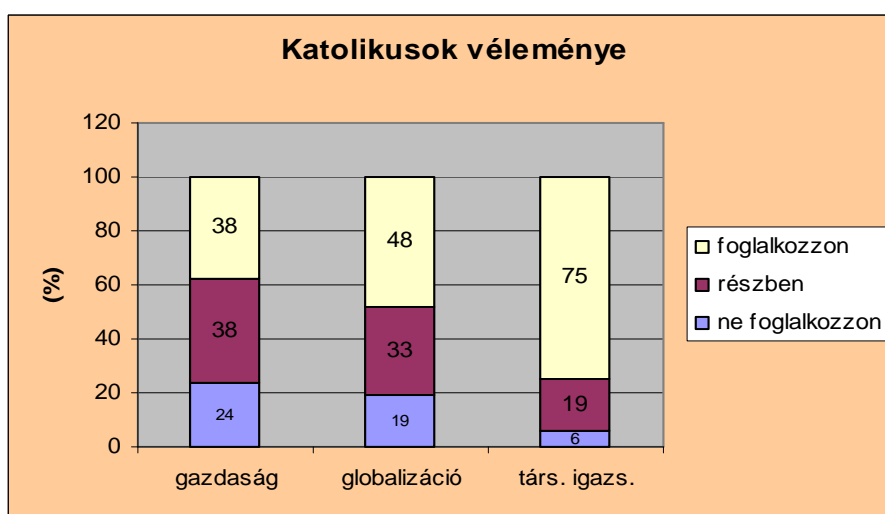
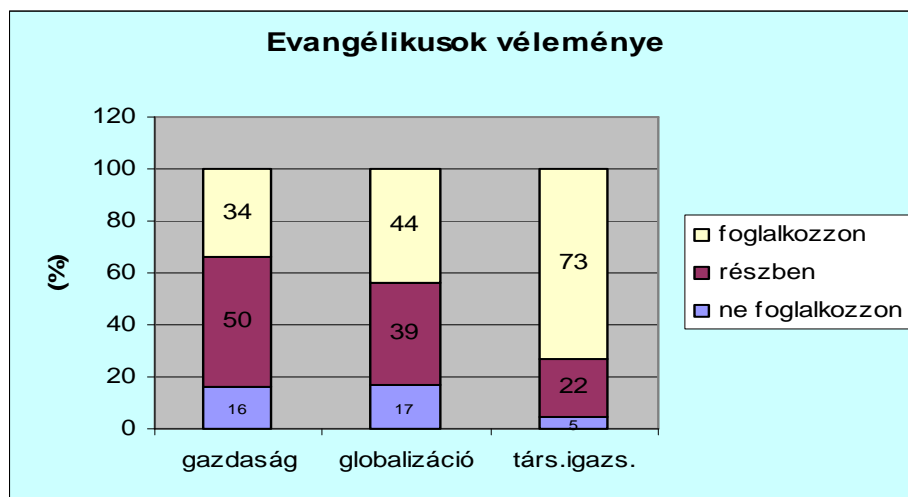
Véleménye szerint keresztény egyházon belül milyen fórumokon kerülhetnek elő a gazdasággal/globalizációval kapcsolatos kérdések ma Magyarországon?

	Válaszotta (fő)	Választotta (%)
Ifjúsági órán	623	63
Gyülekezeti és országos konferenciákon	707	71
Egyházi munkacsoportokban	645	65
Bibliaórákon	439	44
Iskolai hittanórán	479	48
Igehirdetésben	524	53
Ifjúsági táborban	579	58
Egyik sem	41	4
Egyéb	42	4

6.22. ábra

Különböző felekezetek véleménye a gazdaság, a globalizáció, és a társadalmi igazságosság területén az egyházak munkájának jövőben kívánatosnak tartott intenzitásáról

Közel ugyanazok az arányok figyelhetők meg mindegyik felekezetnél.

6.23. táblázat

Milyen mértékben kell együttműködniük a keresztény egyházaknak más intézményekkel? Válaszok gyakoriságának összefoglalása (fő)

	1 nem kell együttműködniük	2 kicsit együtt kell működniük	3 közepes mértékben	4 jelentősen együtt kell működniük	5 nagyon szorosan együtt kell működniük
Egyházaknak egymással	9	15	104	363	478
Egyházaknak civil szervezetekkel	18	34	215	405	297
Gazdasági társaságokkal	96	225	388	184	74
Kulturális intézményekkel	28	77	246	392	225
Az állammal	54	109	273	296	236

6.24. táblázat

Milyen mértékben foglalkozik az Ön egyháza jelenleg az alábbi területekkel?

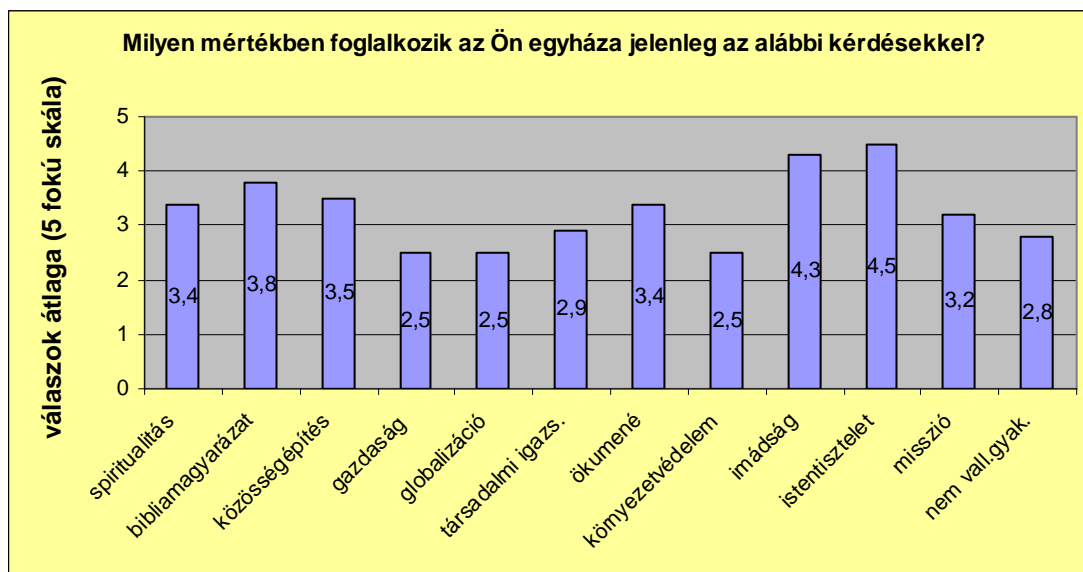
Válaszok gyakorisága (fő)

	1 Egyáltalán nem foglalkozik	2 Nem foglalkozik, elhanyagolja	3 Részben foglalkozik	4 Foglalkozik	5 Nagyon intenzíven foglalkozik
Lelki megújulás, spiritualitás	47	142	273	304	135
Bibliamagyarázat	14	62	208	367	256
Közösségépítés	24	110	296	329	138
Gazdaság	136	284	345	99	33
Globalizáció	139	285	318	122	28
Társadalmi igazságosság	90	224	291	226	68
Ökumené	40	110	313	308	125
Környezetvédelem	172	281	295	123	24
Imádság	7	30	120	286	463
Istentisztelet, igehirdetés	9	11	63	233	586
Misszió/Kapcsolatépítés nem egyháztaggal	43	196	305	234	119
Kapcsolatépítés megkeresztelt, de vallásukat nem gyakorló emberekkel	106	249	289	192	66

6.25. ábra

Milyen mértékben foglalkozik az Ön egyháza jelenleg az alábbi területekkel?

Válaszok számtani átlaga (5 fokú skála)

6.26. táblázat

Milyen mértékben foglalkozzon az Ön egyháza az alábbi területekkel?

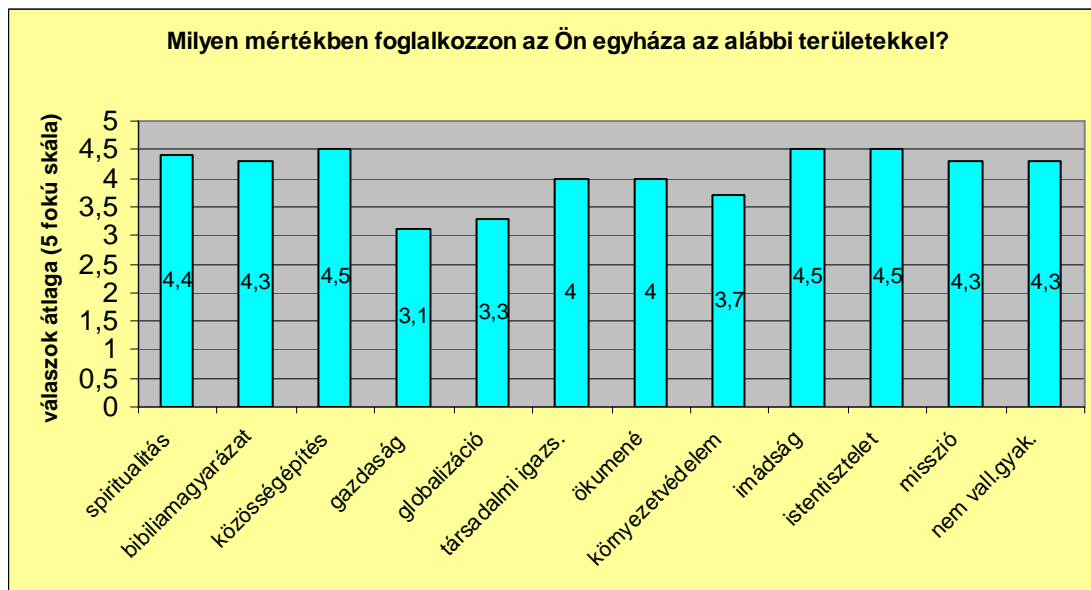
Válaszok gyakorisága (fő)

	1 Egyáltalán ne foglalkozzon	2 Ne sokat foglalkozzon	3 Részben foglalkozzon	4 Foglalkozzon	5 Nagyon intenzíven foglalkozzon
Lelki megújulás, spiritualitás	10	25	87	242	553
Bibliamagyarázat	10	27	109	276	494
Közösségépítés	9	13	55	233	607
Gazdaság	85	130	376	229	92
Globalizáció	75	121	309	270	134
Társadalmi igazságosság	27	50	176	311	349
Ökumené	25	39	171	310	362
Környezetvédelem	33	68	251	293	267
Imádság	9	24	81	172	631
Istentisztelet, igehirdetés	6	16	78	193	620
Misszió/Kapcsolatépítés nem egyháztaggal	20	20	104	286	483
Kapcsolatépítés megkeresztelt, de vallásukat nem gyakorló emberekkel	21	29	100	281	486

6.27. ábra

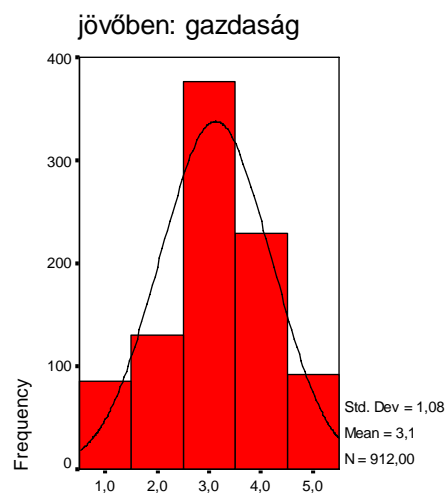
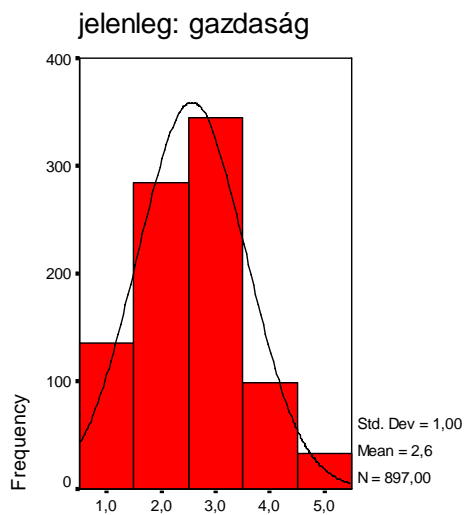
Milyen mértékben foglalkozzon az Ön egyháza az alábbi területekkel?

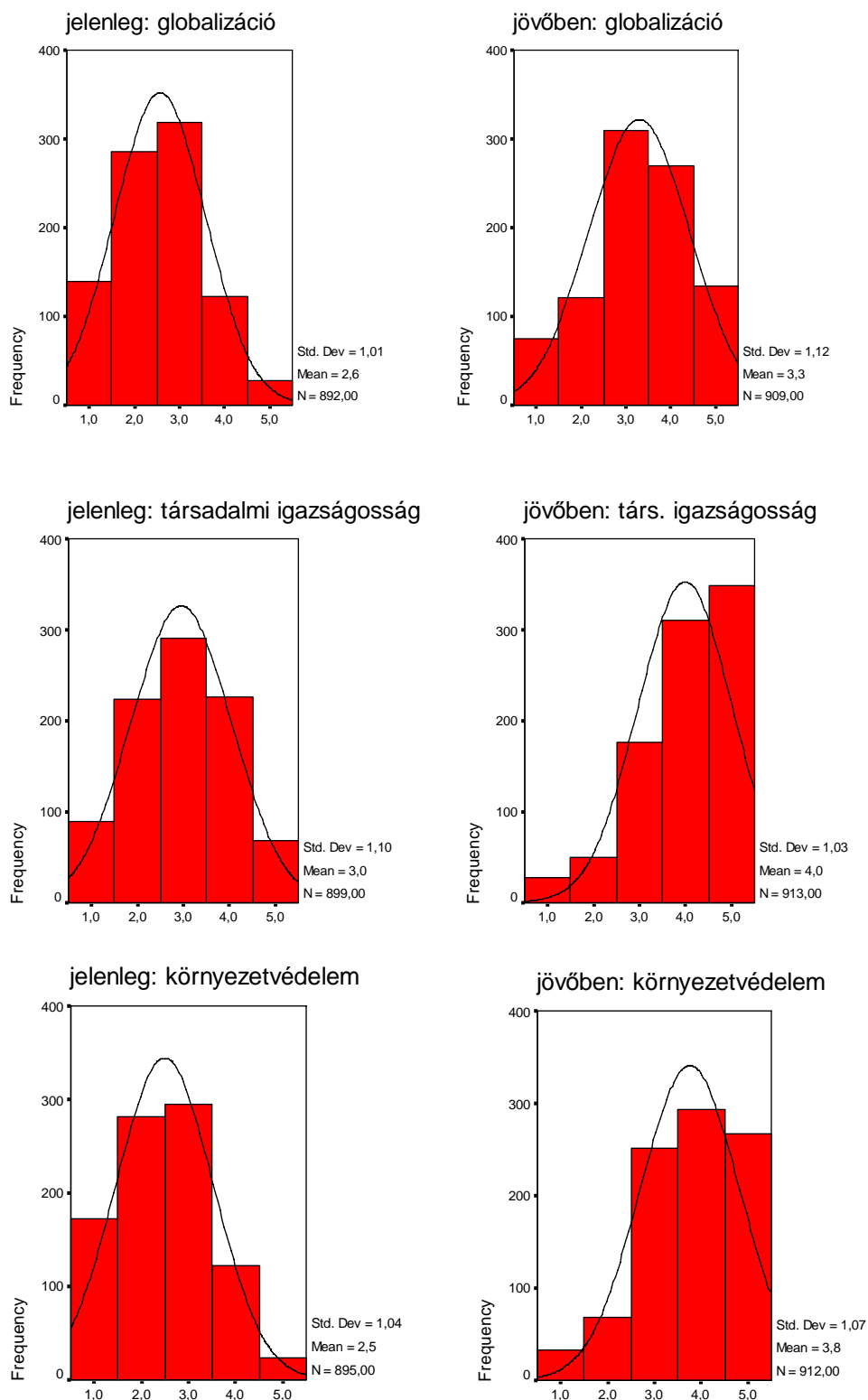
Válaszok számtani átlaga (5 fokú skála)

6.28. ábra

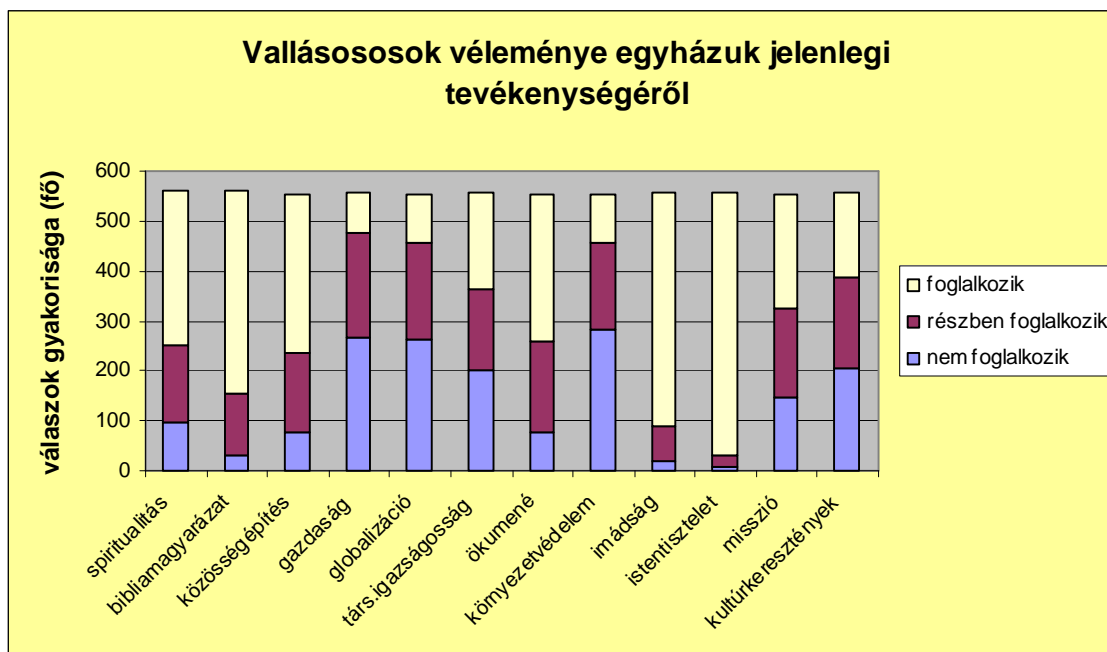
Milyen mértékben foglalkoznak a keresztény történelmi egyházak az alábbi területekkel. Válaszok gyakorisága 5 fokú skálán: 1= egyáltalán nem, 5 = nagyon intenzíven (mértékegység: fő).

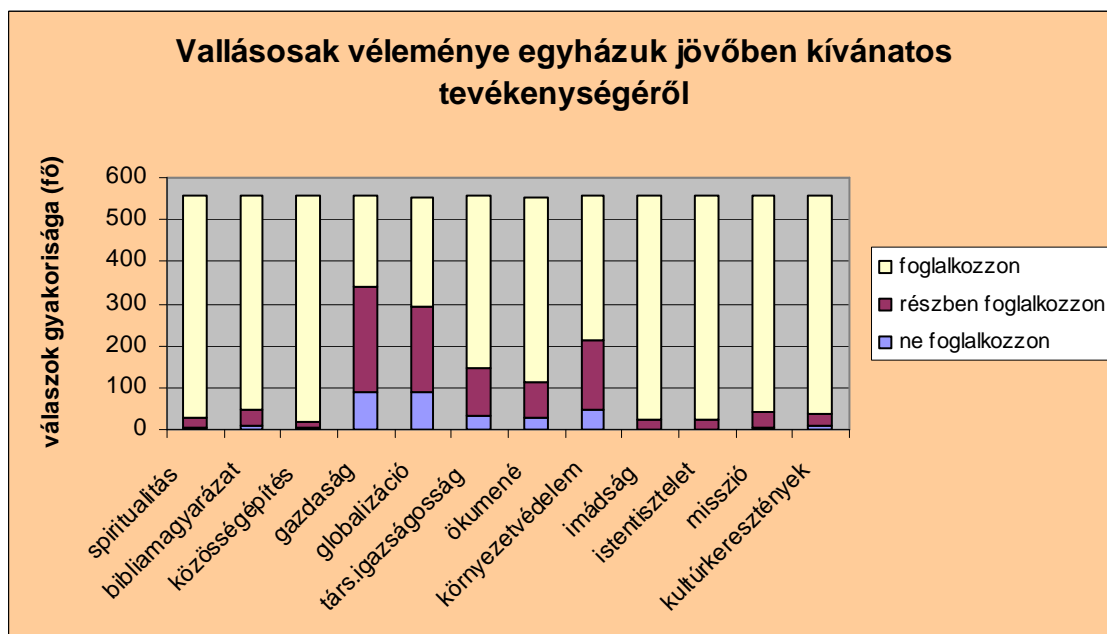
6.29. ábra

**Vallásosak (valláserősség 4-5) véleménye egyházuk jelenlegi tevékenységéről.
Válaszok gyakorisága (fő)**

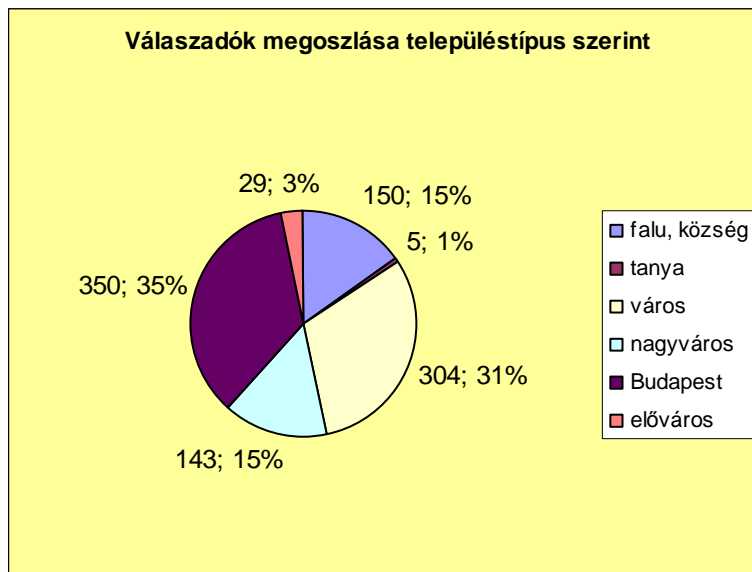
6.30. ábra

Vallásosak (vallásérfesség 4-5) véleménye egyházuk optimálisnak tekinthető tevékenységéről. Válaszok gyakorisága (fő)

6.31. ábra

Válaszadók megoszlása településtípusok szerint

6.32. ábra

Válaszadók megoszlása nemek szerint

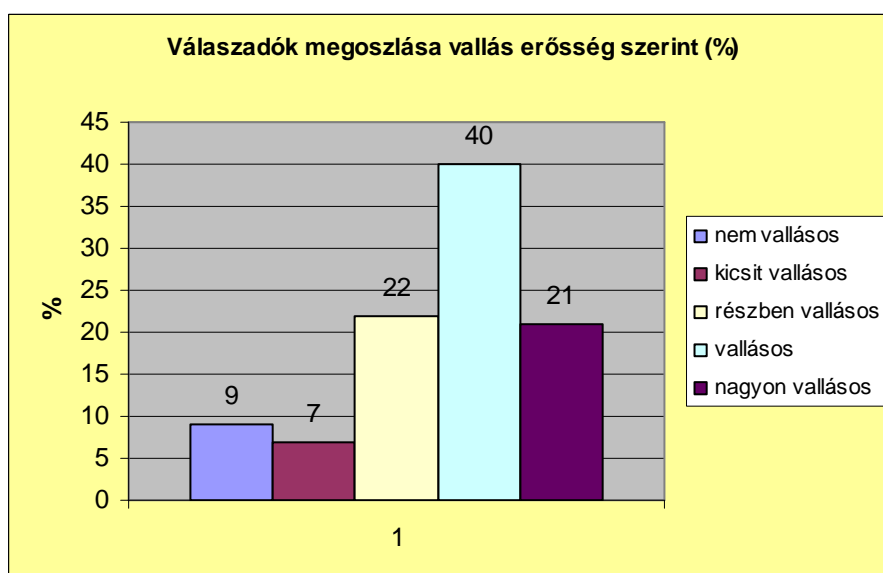
6.33. ábra

Válaszadók megoszlása kor szerint

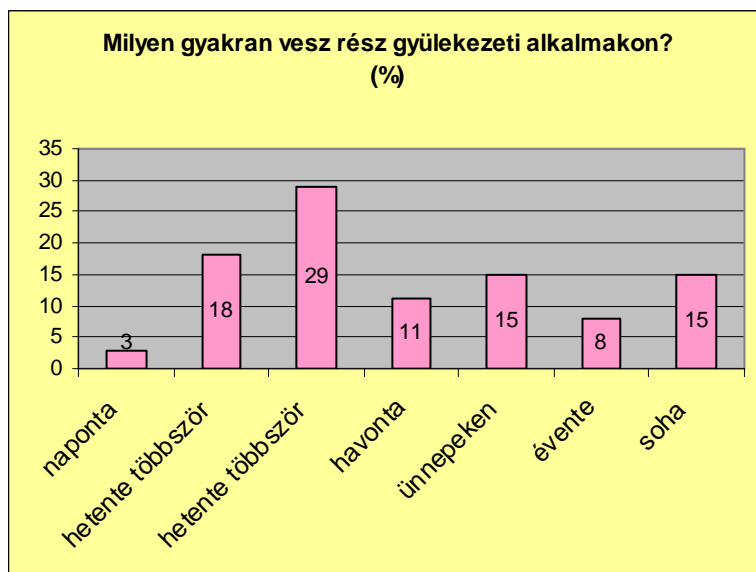
6.34. ábra

Válaszadók megoszlása vallás erősség szerint (%)

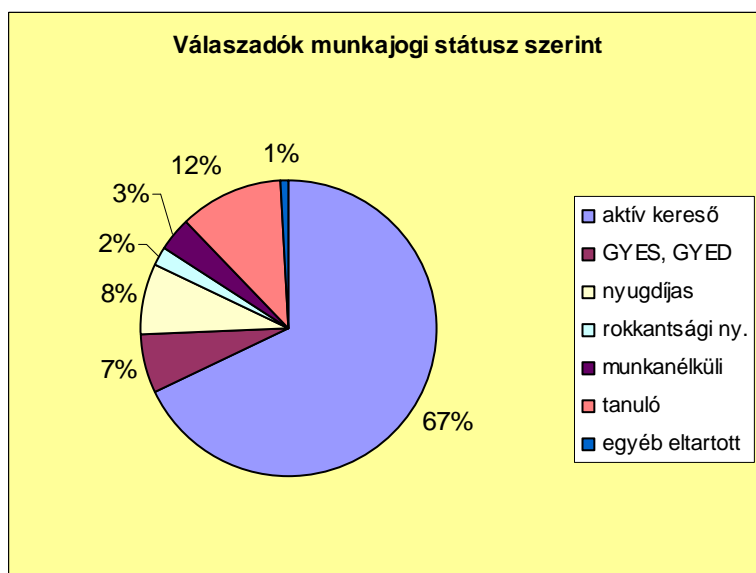
6.35. ábra

Válaszadók megoszlása gyülekezeti alkalmakon való részvétel gyakorisága szerint (%)

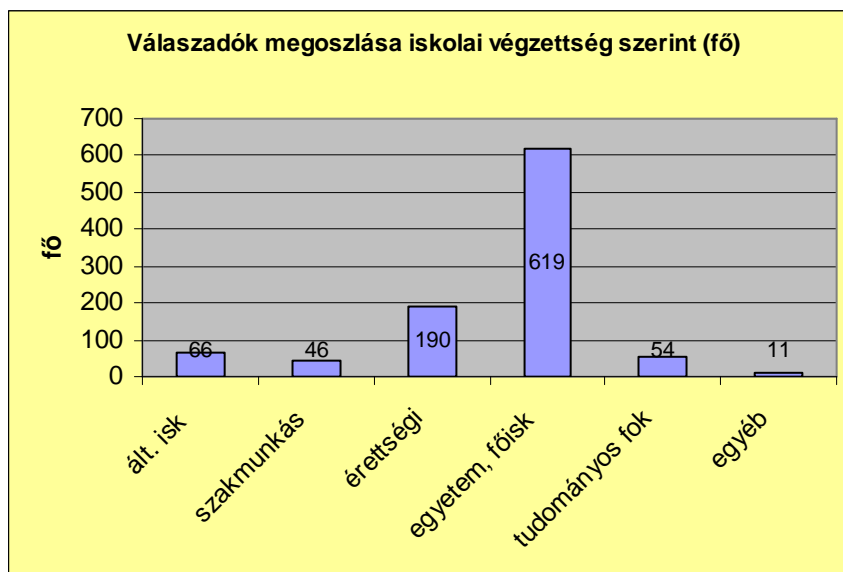
6.36. ábra

Válaszadók megoszlása munkajogi státuszuk szerint

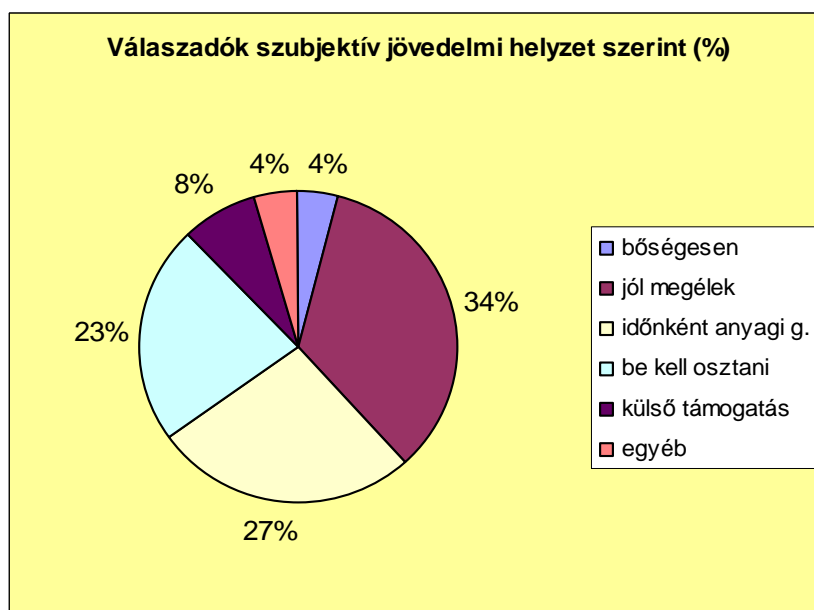
6.37. ábra

Válaszadók megoszlása iskolai végzettség szerint (fő)

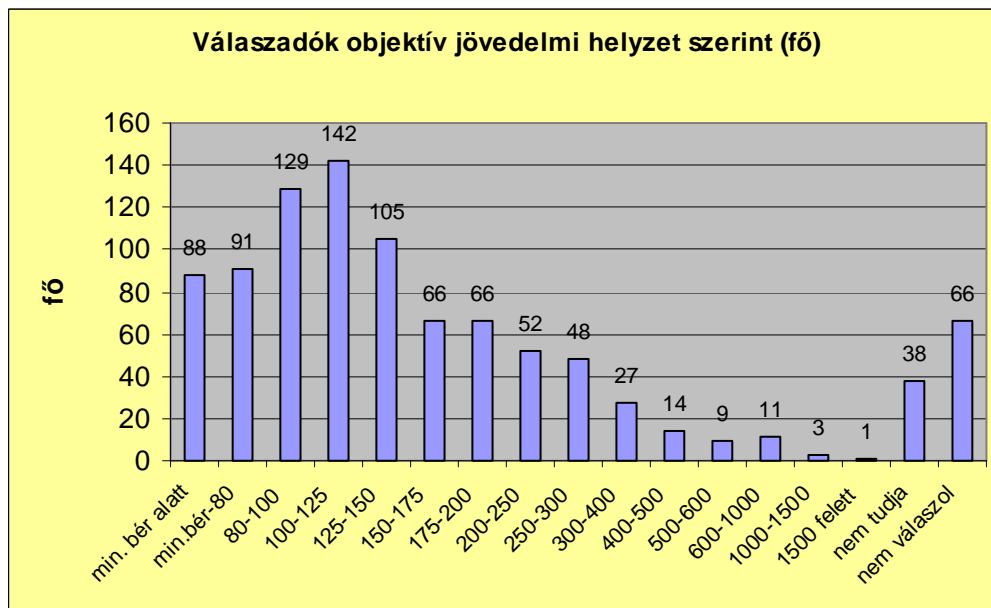
6.38. ábra

Válaszadók megoszlása szubjektív jövedelmi helyzet szerint (%)

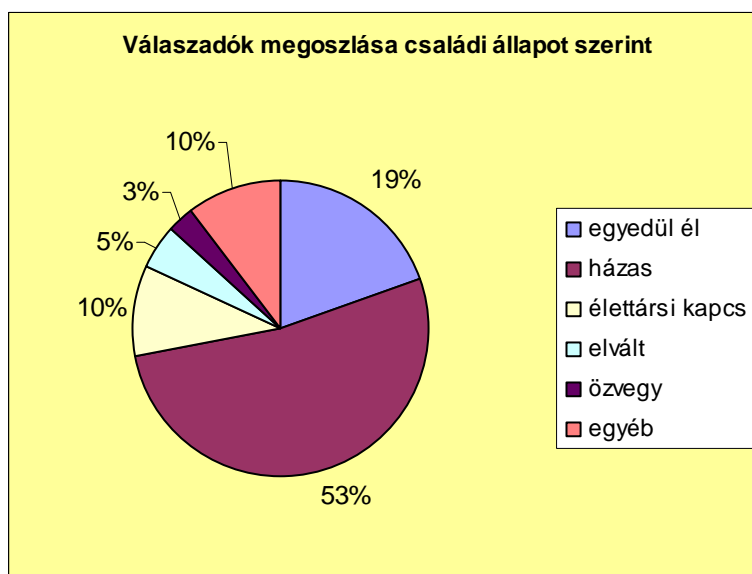

6.39. ábra

Válaszadók megoszlása objektív jövedelmi helyzet szerint (fő)

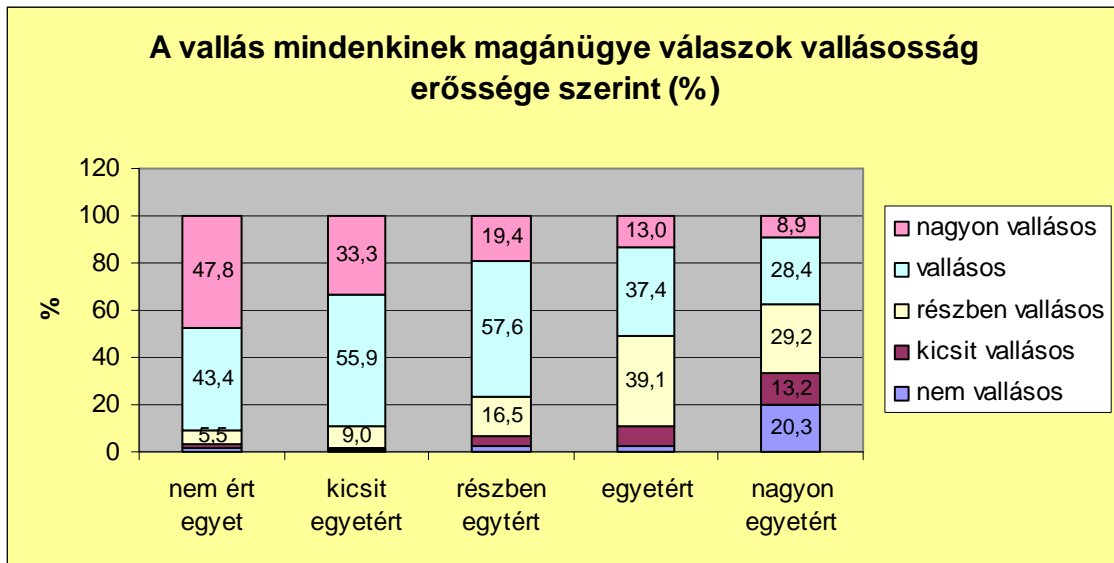

6.40. ábra
Válaszadók megoszlása családi állapot szerint (%)

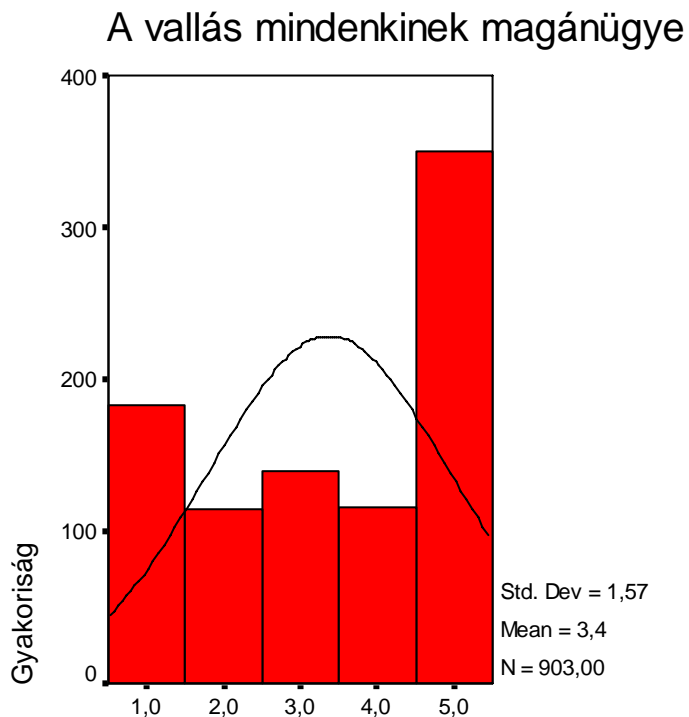

6.41. ábra

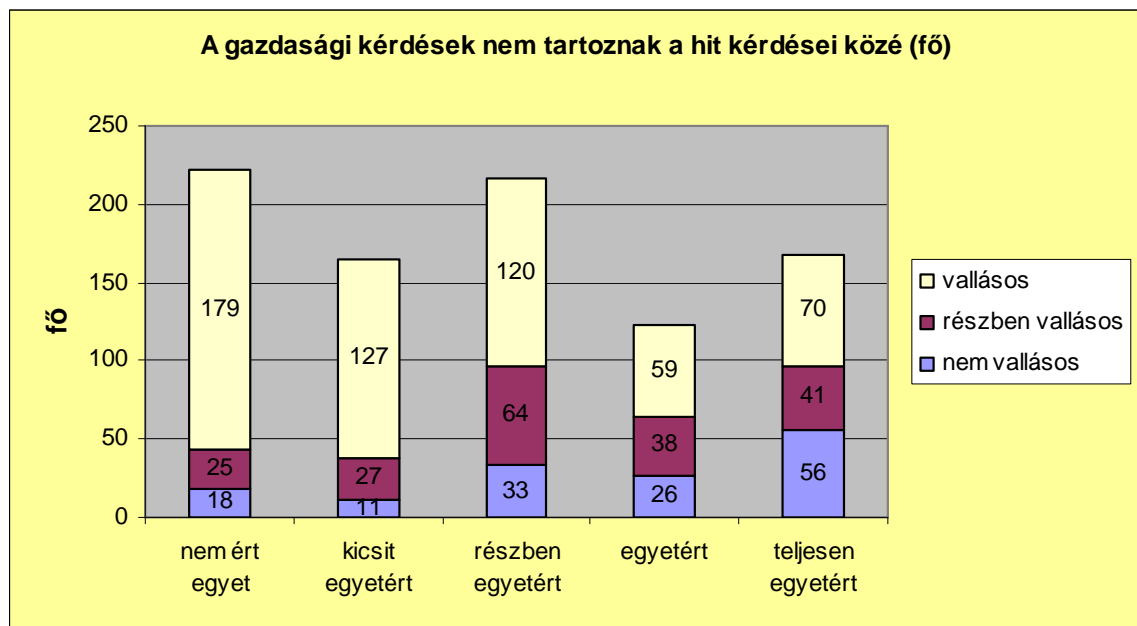
A vallás mindenkinek magánügye válaszok megoszlása a vallásosság erőssége szerint (%)

6.42. ábra

A vallás mindenkinek magánügye állításra adott válaszok (fő) 1= egyáltalán nem ért egyet, 5= teljesen egyetért.

6.43. ábra

*A gazdasági kérdések nem tartoznak a hit kérdései közé
Válaszok megoszlása a vallásosság erőssége szerint (fő)*

6.44. ábra

Az AGAPE folyamat

Forrás: Gömböcz (2008)

9. Összegzés

Dolgozatomban a gazdasági globalizáció társadalmi hatásai közül a gazdasági szempontból legfontosabbat, a jövedelmi egyenlőtlenségek kérdését állítom középpontba a keresztény egyházak felelősségének szempontjából. A dolgozat két részből áll. Az első rész elméleti és *interdiszciplináris* jellegű, amely a teológia, a közgazdaságtan és a szociológia tudományokat egyaránt felhasználja. A második rész *empirikus*, feltáró kutatásomat mutatja be, és annak eredményeit ismerteti. Mindkét részre jellemző az *ökumenikus* közelítésmód, amely a keresztény felekezetek együttműködését alapvetőnek tartja a gazdasági globalizáció és a jövedelmi egyenlőtlenségek területén.

A dolgozat *első része* elméleti megközelítésben vizsgálja meg a globalizáció fogalmának alapvető tartalmi vonatkozásait, a jövedelmi egyenlőtlenségek nemzetközi és magyarországi adatait, a globalizációkritikus mozgalmak jellemzőit, valamint a keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggéseit. Bemutatja a katolikus társadalmi tanítás, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) AGAPE PWE (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth, Linking Poverty, Wealth and Ecology) programjának gazdasági globalizációra vonatkozó útkeresését és eredményeit, valamint a gyülekezeti közösségek és a keresztény egyházak felértékelődött szerepét. Az első rész eredményeként megállapíthatjuk, hogy ugyanazt a célt fogalmazzák meg a szekuláris globalizációkritikus szervezetek, a katolikus társadalmi tanítás és a protestáns és ortodox egyházakat összefogó EVT is. Ez a cél az ember méltóságának megőrzése, valamint az életet (az ember valódi szükségleteit és teljes kibontakozását) szolgáló gazdaság megvalósítása. Mind az egyházak, mind a szekuláris szervezetek egyetértenek abban, hogy ezt a célt a tudatosság kialakításával, tanulással, a szemléletformálás különféle módjaival és konkrét cselekvéssel – személyes és közösségi szinten – lehet elérni. Ehhez felekezetek között és azon túlmenően is (civil szervezetek) *összefogás* szükséges. Az egyházak különleges kihívása és lehetősége abban nyilvánul meg, hogy a globális válságok mögött mélyen meghúzódó spirituális válságot felismerik és a *spirituális*

megújulás lehetőségeit keresik. Ezáltal a világ világosságaként, a Föld sójaként és kovászként, tudnak jelen lenni a világban.

A *második rész* a magyarországi keresztény történelmi egyházak – katolikus, református és evangélikus – tagjainak körében végzett *empirikus kutatásom* eredményeit mutatja be. A *feltáró kutatás célja* annak felderítése volt, hogy a magyarországi történelmi egyházakhoz tartozó hívek hogyan viszonyulnak a globális problémákhoz, ezen belül pedig elsősorban a gazdasági egyenlőtlenségek kérdéséhez, valamint hogyan látják ezzel kapcsolatban az egyház szerepét, és lehetséges tevékenységi irányait. Kutatásom jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűd vizsgálatának eredményei megegyeznek a jövedelmi egyenlőtlenséggel kapcsolatos hazai és nemzetközi reprezentatív kutatások eredményeivel. A vallási meggyőződés és az egyházak jövedelmi egyenlőtlenségekkel és gazdasági kérdésekkel kapcsolatos összefüggéseit Magyarországon más kutatások eddig még nem vizsgálták empirikus módon. A kutatás erre vonatkozó része tehát felderítő jellegű. Az eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettek többsége (mintegy kétharmada) a vallást magánügynek tekinti, a keresztény hit és a gazdasági élet kérdéseit szétválasztja egymástól. Az egyházak tevékenységének, tanításának jelentős szemléletformáló hatása van elsősorban a vallásukat rendszeresen gyakorló hívekre. Azonban még az egyházi életben legintenzívebben résztvevő hívek közül is nagyon jelentős (mintegy 80%) azok aránya, akik nem ismerik egyházuk gazdasági, vagy társadalmi igazságosságra vonatkozó tanítását és tevékenységét. A hívek részéről jelentős igény fogalmazódik meg a vallásukat nem gyakorló egyháztagok megszólítására, valamint egy nyitott, párbeszédet folytató és az aktuális témákat felvállaló egyházi tevékenységre.

A dolgozat első és második részének – elméleti és empirikus kutatási eredményeinek – összehasonlítása alapján megállapíthatjuk, hogy *az egyháztagok gondolkodás és szemléletmódja nem követte* azt az elmozdulást, amely végbement mind a katolikus társadalmi tanítás történetében, mind pedig a protestáns és ortodox egyházakat összegyűjtő Egyházak Világtanácsa tevékenységében. Az egyházi tanításokban ugyanis hangsúlyeltolódás történt a karitatív tevékenységek felől a társadalmi igazságosságért való nyilvános fellépés irányába azért, hogy „a hit rendező ereje a társadalmi szférában is megvalósuljon” (Joseph Höffner). Ezért fontos

kihívás az egyház számára az, hogy hogyan tudja a társadalmi tanítást, és a gazdasági és társadalmi igazságosságra vonatkozó nemzetközi kezdeményezéseket a gyülekezetek, plébániák, egyházi közösségek és az egyén szintjére a megfelelő eszközökkel eljuttatni.

8.1. Abstract

My thesis focuses on the most important social consequence of the economic globalization, the problem of extreme income inequalities, from the viewpoint of the role of the Christian Churches. The thesis has two parts. The first part is theoretical and interdisciplinary, which uses the sciences of theology, economics and sociology. The second part shows my empirical pilot study and its results. Both parts use an ecumenical approach, which underlines the importance of cooperation between the Christian denominations in the area of economic globalization and income inequalities.

The first part of the thesis theoretically examines the concept and content of globalization and economic globalization; the data of Hungarian and international income inequalities; the features of globalization critical movements; and the connections between economic globalization and the Christian faith and church. It examines the Roman Catholic social teaching and the program and actual results of the AGAPE PWE (Alternative Globalization of Peoples and Earth, Linking Poverty, Wealth and Ecology) in the context of economic globalization, and the special role of church communities and Christian Churches. As a result of the first part, we can say that the secular globalization critical movements, the Roman Catholic social teaching, and WCC – as an assembly of protestant and orthodox churches –, they all work for the same goal. This aim is the protection of human dignity, and the realization of an economy of life (which serves for real human needs and the wholeness of the human being). Both the Christian churches and the secular civil institutions agree that this aim could be reached by developing and raising the awareness; learning; forming one's point of view from different perspectives and action – in a personal as well as community level. For this, a cooperation between the denominations and beyond that (with civil organizations) is needed. A special challenge and opportunity for the churches is the recognition of a deep spiritual crisis behind all global crisis and searching for renewal. Through this only they could be light of the world, salt of the Earth and yeast – as the gospel says – in this world.

The second part describes the point and the results of my empirical research, which was conducted focusing on the Hungarian Christian church members. The aim of this pilot study was, to discover the attitude of the Hungarian church members towards the global problems and especially to economic inequalities and how do they see the role and possible actions of the Christian church regarding this problem. The results of my research - in the area of attitude for income inequalities - tally with the results of the Hungarian and international representative researches concerning income inequalities

This topic of the connections between religiousness, Churches and income inequalities or economic questions has not yet been under research in Hungary. This means that my research is a pilot study. The results show that the majority of those asked (about two third) hold religion as a private matter, splitting from each other Christian faith and economic issues. Churches, with their teaching and activities, have a strong effect on the thinking of believers, especially for those, who attend the church programs regularly. But among the most frequently practicing church members as well, a large proportion (about 80%) do not know the teaching of their own church in the area of economic issues (economic globalization) and social justice. Believers think that it is important that the non -practicing members of the church should be addressed as well. They also would like to see an open church, being in dialogue, daring to take on the actual and important themes.

According to the comparison of the first and second part of the thesis – the results of the theoretical and empirical research – it can be stated that the thinking of church members have not followed the shift, which has happened in the history of Roman Catholic social teaching and in the work of the World Council of Churches (that gathers the protestant and orthodox churches). The emphasis in the teachings of the church has moved from charity and diaconial work to the public activity for social justice so that “the organizing strength of faith in the social sphere could be achieved” (Joseph Höffner). That is why it is important for the churches to deliver their social teaching and the initiatives of social justice and economic issues to the congregations and church communities.

9.2. Zusammenfassung

Im Mittelpunkt meiner Doktorarbeit steht mit Blick auf die Rolle der christlichen Kirchen die Frage der Einkommensunterschiede, die aus wirtschaftlicher Sicht die wichtigste der Auswirkungen der wirtschaftlichen Globalisation ist. Die Dissertation besteht aus zwei Teilen. Der erste Teil ist theoretisch und *interdisziplinär*, in ihm werden zu gleichen Teilen sowohl die theologische als auch soziologische Wissenschaft wie ebenso die Wirtschaftswissenschaften angewendet. Der zweite Teil ist *empirisch* und stellt die Ergebnisse meiner Pilotstudie vor. Für beide Teile ist die ökumenische Annäherung charakteristisch, die die Zusammenarbeit der christlichen Konfessionen im Bereich der wirtschaftlichen Globalisation und der Einkommensunterschiede für grundlegend erachtet.

Der *erste Teil* der Doktorarbeit untersucht die grundlegenden inhaltlichen Beziehungen des Begriffes der Globalisation aus theoretischer Perspektive, die internationalen und ungarischen Daten der Einkommensunterschiede, die Charakteristiken der globalisationskritischen Bewegungen sowie die Zusammenhänge von christlichem Glaube, Kirche und wirtschaftlicher Globalisation. Vorgestellt werden die katholische Gesellschaftslehre sowie die Lösungsversuche und deren Ergebnisse des Programms AGAPE PWE (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth, Linking Poverty, Wealth and Ecology) vom ÖRK bezüglich der wirtschaftlichen Globalisation, ebenso die zunehmende Rolle der Gemeinden und christliche Kirchen. Als Ergebnis des ersten Teiles können wir feststellen, dass dasselbe Ziel von säkularen globalisationskritischen Organisationen, der katholischen Gesellschaftslehre und dem die protestantischen und orthodoxen Kirchen zusammenfassenden ÖRK formuliert wurde.

Das Ziel ist, die Würde des Menschen zu bewahren, sowie eine dem Leben (den eigentlichen Bedürfnisse und der vollen Entfaltung des Menschen) dienende Wirtschaft zu verwirklichen. Sowohl die Kirchen als auch die säkularen Organisationen sind sich darin einig, dass dieses Ziel durch

Bewusstseinsveränderung, Lernen, verschiedene Weisen der Formung von Einstellungen und durch konkretes Handeln - auf persönlicher wie auf gemeinschaftlicher Ebene – erreicht werden kann. Dazu ist *Zusammenarbeit* erforderlich unter den Konfessionen, sogar auch unter und mit zivilen Organisationen. Die besondere Herausforderung und Möglichkeit für die Kirchen zeigt sich darin, dass sie die spirituelle Krise tief im Inneren der globalen Krisen erkennen und nach Möglichkeiten der spirituellen Erneuerung suchen. Dadurch kann sie in der Welt als das Licht der Welt, Salz der Erde und als Sauerteig gegenwärtig sein.

Der *zweite Teil* stellt Ergebnisse meiner empirischen Forschung unter den Mitgliedern von ungarischen christlichen sog. historischen - katholischen, reformierten und evangelischen - Kirchen vor. Das Ziel der Forschung war das Aufzeigen dessen, wie sich die den ungarischen geschichtlichen Kirchen gehörenden Gläubigen zu den globalen Problemen verhalten, insbesondere zu den Fragen der wirtschaftlichen Verschiedenheit, und wie sie diesbezüglich die Rolle der Kirchen und Richtung des möglichen Handelns sehen. Die Ergebnisse meiner Forschung im Blick auf die Einstellung zu Einkommensunterschieden stimmt mit den Ergebnissen ungarischer und internationaler repräsentativer Forschungen über der Einkommensunterschiede überein. Die Zusammenhänge zwischen religiöser Überzeugung und die Zusammenhänge mit den Einkommensunterschieden in den Kirchen und wirtschaftlichen Fragen haben andere Forschungen empirisch noch nicht untersucht. Diesbezüglich betritt die Forschung also Neuland.

Die Ergebnisse zeigen, dass die Mehrheit (etwa Zweidrittel) der Befragten Religion als Privatangelegenheit betrachtet und die Fragen des christlichen Glaubens und wirtschaftlichen Lebens voneinander trennt. Die Tätigkeit und Lehre der Kirchen hat bedeutende Auswirkung auf die Einstellung insbesondere bei denjenigen, die ihren Glauben regelmäßig ausüben. Aber selbst unter den Gläubigen, die im Kirchenleben am intensivsten teilnehmen, ist der Anteil (ungefähr 80 %) der Gläubigen sehr bedeutend, die die Lehre und Tätigkeit ihrer Kirche bezüglich wirtschaftlicher oder gesellschaftlicher Gerechtigkeit nicht kennen. Von der Seite

der Gläubigen zeigt sich ein großes Interesse am Dialog mit Kirchenmitglieder, die ihre Religion nicht ausüben, sowie an einer offenen, Dialog führenden und auf die aktuellen Themen reagierende Kirche.

Wir können nach Vergleich des ersten und des zweiten Teiles der Dissertation – auf der Basis der theoretischen und empirischen Forschungsergebnisse - feststellen, dass die Denkart und die Einstellung der Kirchenmitglieder der Bewegung nicht folgte, die sowohl in der Geschichte der katholischen Gesellschaftslehre, als auch in der Tätigkeit des die protestantischen und orthodoxen Kirchen zusammenfassende Ökumenischen Rates der Kirchen stattfindet. In den kirchlichen Lehren gab es nämlich eine Verschiebung von karitativen Tätigkeiten in Richtung öffentlichen Auftretens für gesellschaftliche Gerechtigkeit, damit – mit Joseph Höffner – die verändernde Stärke des Glaubens auch in der Gesellschaft wirksam wird. Deshalb ist es eine wichtige Herausforderung für die Kirche, wie sie die Gesellschaftslehre sowie internationale Initiativen bezüglich wirtschaftlicher und gesellschaftlicher Gerechtigkeit auf die Ebene der Gemeinden, Pfarren, kirchlichen Gemeinschaften sowie des Einzelnen mit den vermitteln kann.

10. Felhasznált irodalom

ATLAS *der Globalisierung* (2009), Le Monde diplomatique. Paris.

ALBROW, Martin: (1996) *The Global Age. State and Society Beyond Modernity*. Polity Press. Cambridge.

ANDOR, László – FARKAS, Péter (2008): *az Adóparadicsomtól a Zöldmozgalomig. Kritikai szócikkek a világgazdaságról és a globalizációról*. Napvilág Kiadó. Budapest.

ANHEIER, Helmut – GLASIUS, Marlies – KALDOR, Mary (2004): *Globális civil társadalom I-II*. Typotex. Budapest.

ARTNER, Annamária (2006): *Globalizáció alulnézetben. Elnyomott csoportok – lázadó mozgalmak*. Napvilág kiadó. Budapest

BALOGH, Roslyn Wallach: (1990) *Love or Greatness. Max Weber and masculine thinking – A feminist inquiry*. University Press. Cambridge.

BARITZ Laura: (2008) *Lehet-e a mammonból talentum?* In: BERAN Ferenc (2008): *A közjó az egyház társadalmi tanításában*. Szent István Társulat. Budapest. 141-159. p.

BAUMANN, Zygmunt (2008): *Does Ethics Have A Chance In A World Of Consumers?* Harvard University Press. London.

BERAN Ferenc – LENHARDT Vilmos (2005): *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat. Budapest.

BERAN, Ferenc (szerk.) (2008): *A közjó az egyház társadalmi tanításában*. Szent István Társulat. Budapest.

BÉRES Tamás – OROSZ Gábor Viktor – SZABÓNÉ Mátrai Marianna – PETRI Gábor (2008): *A teremtés ünnepe. Tanulmányok, képek, liturgikus szövegek*. Luther Kiadó. Budapest

BEREND T. Iván (2004): *A globalizáció hatása a centrum-periféria kapcsolatokra Európában*. Mindentudás Egyeteme. 2004. szeptember.

<http://www.mindentudas.hu/berend/20040903berend2.html> (2010.01.13.)

BEREND T. Iván (2008): *Európa gazdaságtana a 20. században*. MTA Történettudományi Intézete. Budapest.

BEYER, Peter (2006): *Religions in Global Society*. Routledge. New York

BODA Zsolt (2010): *Tartozik? Követel? – A fejlett országok ökológiai adósságáról*. Magyar Narancs. XXII. Évf. 21. szám. 2010. 05. 27.

<http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=21456>

BÓNA Zoltán (ford.) (2009): *Levél a G20 országokhoz a pénzügyi és gazdasági világválságról*. In.: Evangélikus Élet 2009/16.

BÜCHELE Herwig (1991): *Keresztény hit és politikai ész*. Egyházforum. Budapest – Luzern.

BROWNING, Don (2005): *A Pastoral Theology in a Pluralistic Age*. In.: WOODWARD, James – PATTISON, Stephen (2005): *The Blackwell Reader in Pastoral and Practical Theology*. Blackwell Publishing.

CALLAHAN Gene (2007): *Közgazdaságtan hús-vér embereknek*. Edge 2000 Kiadó. Budapest.

CARRETTE, Jeremy (2007): *Religion and Critical Psychology. Religious Experience in the Knowledge Economy*. Routledge. London.

COLEMAN, John A. S.J. (2008): *Christian Political Ethics*. Princeton University Press. Princeton.

COMPAGNONI, Francesco – ALFORD, Helen (2007): *Preaching Justice. Dominican Contributions to Social Ethics in the Twentieth Century*. Dominican Publications. Dublin.

CSÁKI, György – FARKAS, Péter (2008): *A globalizáció és hatásai. Európai válaszok*. Napvilág Kiadó. Budapest.

CSATH Magdolna (2001): *Kiút a globalizációs zónáktól*. Kairosz. Budapest.

COWEN, Noel: (2001) *Global history. A short overview*. Polity. Cambridge.

PEARCE W. David (szerk.) (1993): *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.

DAVIS, Brian (1993): *An Introduction to the Philosophy of Religion*. Oxford University Press. Oxford

DICKEN, Peter (2008): *Global Shift. Mapping the Changing Contours of the World Economy*. 5th Edition. Sage. London.

DRIMMELEN, Rob van (1998): *Faith in a Global Economy. A Primer for Christians*. WCC Publications, Genova.

DUCHROW, Ulrich (1992): *Europe in the World System 1942-1992. Is Justice Possible?* World Council of Churches. Genova.

DUNNING, John H. (2003): *Making Globalization Good. The Moral Challenges of Global Capitalism*. Oxford University Press. Oxford.

ESPOSITO L. John – FASCHING J. Darrell – LEWIS Todd (2008): *Religion and Globalization. World Religions in Historical Perspective*. Oxford University Press.

EVANGELISCHE KIRCHE VON WESTFALEN (2009): *Globalisierung gestalten! Staat und Kirche: Herausfordert zu Recht und Frieden in der einen Welt – Shaping Globalization! State and Church: Challenged to help enact rights and peace in the one world*. Bielefeld.

EVANGELISCHES SOZIALLEXIKON. (1980) Kreuz Verlag. Berlin

EVANS, Peter (2005): *Counter-Hegemonic Globalization*. In.: JANOSKI, Thomas – HICHS, Alexander M. – SCHWARTZ, Mildred (szerk.) (2005): *Handbook of Political Sociology*. Cambridge University Press. Cambridge.

FABINY Tamás (2010): *Imádkozó nagygyűlés*. Evangélikus Élet. 2010. augusztus 8. p.1.

FARKAS, Péter (2008): *Röviden a globalizáció fogalmáról*. In.: CSÁKI, György – FARKAS, Péter (2008): *A globalizáció és hatásai. Európai válaszok*. Napvilág Kiadó. Budapest.

FERGE Zsuzsa (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Napvilág Kiadó. Budapest

FOLEY, K. Duncan (2006): *Adam's Fallacy. A Guide to Economic Theology*. Harvard University Press. Cambridge.

FÖLDEVÁRI, Mónika (2009): *Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban*. In.: Gereben Ferenc (szerk.) (2009): *Vallásosság és kultúra*. Faludi Ferenc Akadémia. Budapest.

FRIEDMAN, Benjamin M. (2010): *Jólét és erkölcsösség*. Napvilág Kiadó. Budapest. Ford.: Szári Péter

GANDHI, Mahatma (2007): *Aus der Stille kommt die Kraft des Friedens*. Herder. Freiburg

GAZSÓ Ferenc (2001): *A társadalmi szerkezetváltozás trendjei*. In.: FÖLDES György – INOTAI András (2001): *A globalizáció kihívásai és Magyarország*. Napvilág. Budapest. 137-157. p.

- GAZSÓ, Ferenc (2009): *A lakosság 60%-a létminimum közeli szinteken él.* Magyar Szociális Fórum. Szociális Kerekasztal. 2009. november 2.
<http://www.gondola.hu/cikkek/67988>
- GEORGE, Susan (2009): *Lugánói tanulmány.* Kairosz. Budapest
- GIDDENS, Anthony (1994): *Beyond Left And Right.* Polity. Cambridge.
- GIDDENS, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity.* Polity. Cambridge.
- GIDDENS, Anthony (2000): *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Napvilág Kiadó. Budapest.
- GIDDENS, Anthony (2009): *Sociology.* Polity Press. Cambridge. 6th edition
- GIDDENS, Anthony (2008): *Szociológia.* Osiris. Budapest (A fordítás alapjául szolgáló mű: GIDDENS, Anthony (2006): *Sociology.* Polity Press. Cambridge. 5th edition)
- GÖMBÖCZ Elvira (2007): *Kelj fel és egyél! – Prédikáció a 31. Német Evangélikus Egyházi Napok záróistentiszteletén (1Kir 19,1-13/a) Köln, 2007. június 10. – Lelkipásztor.* 2007/11-12. 433-436. p.
- GÖMBÖCZ Elvira (szerk.) (2008): *Alternatív globalizáció a népekért és a Földrét. AGAPE. Az Egyházak Világtanácsának dokumentuma és kísérőtanulmányok.* Luther Kiadó – Végegylet. Budapest. 2008
- GÖMBÖCZ Elvira (2010): *Korlátlan lehetőségek vannak minden emberben.* Evangélikus Élet. 2010. augusztus 1. p.5.
- GREEN, Duncan (2008): *From Poverty to Power. How Active Citizens and Effective States Can Change the World.* Oxfam. Oxford.
- THE GREEN BIBLE (2008) Harper Collins. New York.
<http://www.harpercollins.com/browseinside/index.aspx?isbn13=9780061627996> (2010. 05. 04.)
- GRIFFITHS, Brian (2003): *The Challenge of Global Capitalism: A Christian Perspective.* In.: Dunning, John H. (2003): *Making Globalization Good. The Moral Challenges of Global Capitalism.* Oxford University Press. Oxford. (159-180. p.)
- HARDT, Michael (2002): *Porto Alegre: Today's Bandung?* New Left Review, 14. March-April 2002. <http://www.newleftreview.org/?page=article&view=2381> (2010.06.12.)
- HELD, David – McGREW, Anthony (1999): *Global Transformations. Politics, Economics and Culture.* Polity. Cambridge.

- HÉRA Gábor – LIGETI György (2006): *Módszertan. Társadalmi jelenségek kutatása*. Osiris. Budapest.
- HICKS, Douglas, A. (2000): *Inequality and Christian Ethics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- ITTY, John M. – KURIAN Matthew V. – PHILIP Joseph P. (2009): *Global Economic Crisis: End of Growth Paradigms?* Vichara. Kerala, India
- JAKUBINYI György (1991): *Máté evangéliuma*. Szent István Társulat. Budapest.
- JÁVOR Benedek (szerk.) (2004): *Felelőségünk a teremtett világért. Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Védegyelet Budapest.
- JÁVOR Benedek (2009): *A vallási identitás és környezeti attitűdök Magyarországon*. In: Vallástudományi Szemle. 5. évf. 4. szám. 191-211. p.
- KERBO, R. Harold (2006): *World Poverty. Global Inequality and the Modern World System*. McGraw-Hill. New York.
- KISS Endre (2008): *A globalitás mint a modernitás dialektikája*. In.: Palánkai Tibor (szerk.) (2008): *Kataklizmák csapdája*. TSR Model Kft. Budapest. 51-73. p.
- KISS Endre (2010): *A globalizáció által kiváltott félelmek és remények*. In.: NOVÁKY Erzsébet (2010): *Magyarország 2025*. Gazdasági és Szociális Tanács. Budapest. 341-358. p.
- KINDLER József – ZSOLNAI László (1993): *A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei*. Egyházfórum. Budapest.
- KORTEN, David C. (2006): *The Great Turning. From Empire to Earth Community*. Barrett-Koehler Publisher. San Francisco.
- KOVÁCS, Gábor: *Mozaikdemokrácia vagy elituralom? A politikai szféra helye és szerepe a posztmodernről, az információs társadalomról és a globalizációról szóló elméletekben* In: Világosság. 1998/12. p.34-49.
- KSH (2010): *Magyarország 1989-2009. A változások tükrében*. KSH. Budapest.
- KOOP, Gary (2008): *Közgazdasági adatok elemzése*. ELTECON Könyvek. Osiris. Budapest. Ford.: Cseres-Gergely Zsombor.
- KOPP Mária – SKRABSKI Árpád (2008): *Mi történt velünk? Háló Egyesület*. Budapest.
- KORPICS Mária – WILDMANN János (2010): *Vallások és egyházak az egyesült Európában*. Typotex. Budapest.

- LASCH, Christopher (1995): *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York. London.
- LECHNER, Frank. J. – BOLI, John (2008): *The Globalization Reader*. Third Edition. Blackwell Publishing. Oxford.
- LELKES, Orsolya (2009): Az egyenlőtlenség nagyságának megítélése. In.: TÁRKI, Európai Társadalmi jelentés 2009. Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/publikacio.html> (2010. 07. 01.)
- LOHFINK Gerhard (1990): *Milyenek akarta Jézus a közösséget?* Egyházfórum. Luzern.
- LIVI-BACCI, Massimo (1992): *A concise history of world population*. Blackwell. Oxford.
- MADDISON, Angus (2007): *Contours of the World Economy, 1-2030 AD. Essays in Macro-Economic History*. Oxford University Press. Oxford.
- MAGYAR STATISZTIKAI ZSEBKÖNYV 2009 (2010): KSH. Budapest.
- MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA (2007): *Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Szent István Társulat. Budapest. Ford.: Dér Katalin és Horváth Pál.
- MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA (2008): *Felelőségünk a teremtett világért*. Budapest. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=209>
- MALLON, Colleen M. (2005): *Globalization at large: Approaching the Ecclesial Question of Tradition in the Twenty-first Century*. Orbis Books. Maryknoll. New York.
- METZ, Johannes Baptist (1998): *Poverty of Spirit*. Paulist Press. New York
- MILANOVIC, Branko (2005): *Worlds Apart. Measuring International and Global Inequality*. Princeton University Press. Princeton.
- MOKSONY Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Osiris. Budapest.
- MSHANA, Rogate (2001): *Lead us not into temptation. Churches responses to the policies of International Financial Institutions*. Forrás: http://www.oikoumene.org/fileadmin/files/wcc-main/documents/p3/lead_us_not_into_temptation.pdf (2010. 02.09.)
- MSHANA, Rogate (2008): *Povety, Wealth and Ecology: the Impact of Economic Globalization a Background to the Study Process*. World Council of Churches. Geneva
- MSHANA, Rogate, ed. (2009): *Poverty, Wealth and Ecology – Latin-American and Caribbean Perspectives*. World Council of Churches. Geneva

- MUZSLAY István (1995): *Gazdaság és erkölcs*. Márton Áron Kiadó. Budapest.
- NÁNAI László (2004): *A keresztény spiritualitás mai kérdései*. In.: SZABÓ Lajos (szerk.) (2004): *Ablaknyitás*. Luther Kiadó. Budapest.
- NELSON, Robert H. (1993): *The theological meaning of economics*. In.: *The Christian Century*. 1993. August 11. (letölthető: www.globethics.net)
- NELSON, Robert H. (2001): *Economics as Religion. From Samuelson to Chicago and Beyond*. Pennsylvania University Press. Pennsylvania.
- NELSON, Robert H. (1991): *Reaching for Heaven on Earth. The Theological Meaning of Economics*. Rowman & Littlefield Publishers. USA.
- NIEBUHR, Reinhold (1934): *Moral Man And Immoral Society: A Study In Ethics And Politics*. Charles Scribner's Sons. New York.
- QUARCH, Christoph – LECHNER, Silke – SPIEGEL, Peter – DETTWEILER, Ulrich (2007): *Die Macht der Würde. Globalisierung neu denken. Im Auftrag des Deutschen Evangelischen Kirchentages*. Gütersloher Verlaghaus. München.
- PEARCE David, W. (1993): *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- PERALTA Athena (2010): *Powerty, Wealth and Ecology in Asia and the Pacific. Ecumenical Perspectives*. CCA. PCC. WCC. Wanida Press. Chiang Mai.
- PESCHKE, Karl-Heinz (1992): *A gazdaság keresztény szemmel*. Ordo Socialis.
- PRÓHLE, Károly (1991): *Lukács evangéliuma*. Evangélikus Sajtóosztály. Budapest.
- RAFFER, Kunibert (2008): *The Bretton Woods Institutions and the Rule of Law: An Urgent Good Governance Issue*. *Economic and Political Weekly*. 20-26 September. 2008. p49. <http://homepage.univie.ac.at/kunibert.raffer/KR-acc.pdf>
- REUSS András – OROSZ Gábor Viktor (szerk.) (2005): *Meghívás egy közös útra. Az Ausztriai Egyházak Ökumenikus Tanácsának szociális nyilatkozata*. Luther Kiadó. Budapest.
- RIFKIN, Jeremy (2009): *The Empathic Civilization*. Penguin Books. London.
- ROZSNYAI, Ervin (2002): *Az imperializmus korszakváltásai*. Szerzői kiadás. Budapest.
- SAJTOS, László – MITEV, Ariel (é.n.): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó. Budapest

- SASSEN, Saskia (2007): *A Sociology of Globalization*. W.W. Norton. New York.
- SCHEIRING, Gábor (2008): *Seattle nyomában. A globalizáció kritikai mozgalom, mint a globális kormányzás új tényezője*. Politikatudományi Szemle. XVII/3. 87-107. p.
- SEN, Amartya (2002): *How to judge globalizm. The American Prospect*. 2002. január 1.
<http://www.sas.upenn.edu/~dludden/SenGlobalism.htm>
- SEN, Amartya: (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Európa. Budapest
- SIMAI Mihály (2005): *A szegénység globális problémái és a fejlesztési együttműködés*. A Magyar ENSZ Társaság publikációja. Elérhető: <http://www.menszt.hu/>
http://www.menszt.hu/a_tarsasagrol/ensz_akademia_2008/ensz_akademia_2004_2005/a_szegenyseg_globalis_problemai_es_a_fejlesztési_egyuttmukodes
- SHIVA, Vandana (2005): *Életben maradni: nők, ökológia és fejlődés*. In: LÁNYI András – JÁVOR Benedek (2005): *Környezet és etika*. L'Harmattan. Budapest.
- SOMLAI Péter (2008): *Társas és társadalmi. Válogatott tanulmányok*. Napvilág kiadó. Budapest.
- SÖLLE, Dorothee (1990): *Thinking About God*. SCM Press. London.
- SPINETOLI, Ortensio da (1998): *Máté – az egyház evangéliuma*. Agapé Kiadó.
- STACKHOUSE, L. Max (1995): *Christian Social Ethics In A Global Era*. Abingdon Press. Nashville.
- STARK, Antal (2009): *Rögös úton. Nemzetgazdaságunk rendszerváltás előtti és utáni két évtizede*. Akadémiai kiadó. Budapest
- STIGLITZ, Joseph. E. (2003): *A globalizáció és visszasságai*. Napvilág Kiadó. Budapest.
- SZABÓ Lajos (2008): *Életre váltható szavak*. In.: GÖMBÖCZ Elvira (2008): *Alternatív globalizáció a népekért és a Földéért. AGAPE. Az Egyházak Világtanácsának dokumentuma és kísérettanulmányok*. Luther Kiadó – Védegylet. Budapest.
- SZABÓ Lajos (2010): *A közösségépítő lelkész*. Luther Kiadó. Budapest.
- SZALAI, Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Ú.M.K. Budapest
- SZÉKELYI Mária – BARNÁ Ildikó (2004): *Túlélőkészlet az SPSS-bez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Typotex. Budapest.
- SZILÁGYI Katalin - BALÁZS Zoltán (2008): *Globalizáció és kapitalizmus*. Századvég. Budapest.

TAKÁCS-SÁNTA András (szerk.) (2007): *Paradigmaváltás? Kultúránk néhány alapvető meggyőződésének újragondolása.* L'Harmattan. Budapest.

TOMKA Miklós (1991): *Magyar katolicizmus.* Országos Lelkipásztori Intézet. Budapest.

TOMKA Miklós (1995): *Csak katolikusoknak.* Corvinus Kiadó. Budapest.

TOMKA Miklós (2007): *Egyház a társadalomban. Jegyzetek a keresztény társadalmi tanításhoz.* PPK Szociológiai Intézet. Budapest – Piliscsaba.

TOMKA Miklós (2007): *A társadalmi változás egy rejtett dimenziója.* Lelkipásztor. 2007/8-9. 282-287. p.

TÓTH, István György (2009): *Bizalomhiány, normaszavak, igazságtalanságérzet, és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában. A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése.* TÁRKI. Budapest.

WERHAHN Peter H. (1990): *A vállalkozó gazdasági szerepéről és társadalompolitikai felelősségéről.* Orodó Socialis.

VEEN, Reinhard van der (2001): *Globális játszmák. Radikális forma tartalom nélkül.* Eszmélet. 51. szám.

WALLERSTEIN, Immanuel (2000): *The Essential Wallerstein.* The New Press. New York.

WCC (1992): *Christian Faith and the World Economy Today. A Study Document from the World Council of Churches.* WCC Publications. Geneva.

ZIEGLER Jean (2005): *Das Imperium der Schande – Der Kampf gegen Armut und Unterdrückung.* Pantheon Verlag

ZIEGLER, Jean (2009): *A szegény birodalma.* Kairosz Kiadó. Budapest.

ZSOLNAI, László (ed., 2004): *Ethics in the Economy. Handbook of Business Ethics.* Peter Lang, Oxford.

Felhasznált weboldalak

A lábjegyzetekben hivatkozott weboldalakon kívül az alábbi honlapokat tanulmányoztam munkám során:

<http://fbc.binghamton.edu/> Fernand Braduel Center

<http://globalizacio.lap.hu/> A globalizációval kapcsolatos magyar nyelvű weboldalak gyűjteménye.

www.globalissues.org Rendszeresen frissülő oldal a globalizációkritika múltjáról és jelenéről, aktuális híreiről.

www.globalpolicy.org Az ENSZ munkáját monitorozó független fórum.

www.globethics.net Egyének és intézmények együttműködése az alkalmazott etika területén.

www.storyofstuff.com A termékek előállításának folyamatát mutatja be globális összefüggésekben.

www.neweconomics.org A New Economics Foundation-t 1986-ban hozta létre a The Other Economic Summit (TOES), amelyet az 1984-ben megtartott első, londoni G7 találkozó alternatívjaként hoztak létre alternatív közgazdászok. Az alapítás óta folyamatosan publikálnak aktuális témákban. Mottójuk: „Economics as if people and the planet mattered.” Valamennyi publikáció ingyen letölthető a honlapról.

<http://ucAtlas.ucsc.edu/about.html> UC Atlas of Global Inequality. Online tananyagot biztosít a globális egyenlőtlenségek felfedezésére és bemutatására az egyetemi oktatásban.

www.undp.org United Nations Development Programs, Human Development Reports

<http://www.tni.org/> Transnational Institute

<http://www.evangelikus.hu/> A Magyarországi Evangélikus Egyház honlapja

<http://www.reformatus.hu/> A Magyarországi Református egyház honlapja

<http://parokia.hu/> Református portál

<http://uj.katolikus.hu/> A Magyarországi Katolikus Egyház honlapja

<http://www.oikoumene.org/> Az Egyházak Világtanácsának honlapja

<http://www.lutheranworld.org/> A Lutheránus Világszövetség honlapja

<http://www.reformiert-online.net/t/eng/rwb/tdbilate.jsp> A Reformátusok Világszövetségének honlapja

http://www.vatican.va/phome_en.htm A Római Katolikus Egyház központi honlapja

<http://www.lwf-assembly.org/> A Lutheránus Világszövetség *Give Us Today Our Daily Bread* címmel 2010. július 20-27-én megrendezett 11. nagygyűlésének honlapja.

